PSİKOLOJİ ve TOPLUM
radikal teori ve pratik

Ian Parker - Russell Spears
Derleyen

İngilizceden Çeviren: Kemal İnal

RASTLANTI
yayınları

PSİKOLOJİ ve TOPLUM
radikal teori ve pratik

Ian Parker, Birleşik Krallık, Bolton Enstitüsü'nde Psikoloji Profesörüdür. *Modern Sosyal Psikolojinin Krizi* (The Crisis in Modern Social Psychology-1989) ve *Söylemin Dinamiimiği* (Discourse Dynamics-1992) adlı kitapların yazarı ve *Psikolojide Niteliksel Yöntemler* (Qualitative Methods in Psychology-1994, P. Banister, E.Burman, M.Taylor ve C.Tindall ile birlikte), *Psikolojide Araştırma Uygulaması* (Carrying Out Investigations in Psychology-1995, J.Foster ile birlikte) ve *Psikopatolojinin Yapıçözümü* (Deconstructing Psychopathology-1995, D. Haroer, E. Georgaca, T. McLaughlin ve M. Stowell-Smith ile birlikte) adlı kitapların ortak yazarıdır. *Sosyal Psikolojinin Yapıçözümü* (Deconstructing Social Psychology-1990, J. Shotter ile birlikte) ve *Söylemsel Analitik Araştırma* (Discourse Analytic Research -1993, E. Burman ile birlikte) ortak editörüdür.

Russell Spears, Hollanda, Amsterdam Üniversitesi Sosyal Psikoloji Bölümü'nde Psikoloji Pofesörüdür. Sosyal kalıp, yargılama, grup içi ilişkiler ve sosyal etki süreçleri üzerine araştırmaları ideoloji ve iktidar/güç (özellikle yeni iletişim teknolojilerine uygulandığı biçimiyle) ile birleştirilmiş ve eleştirel sosyal psikolojideki tartışmalara katkıda bulunmuştur. 1994'ten bu yana British Journal of Social Psychology'nin başyazarıdır.

RASTLANTI yayınları

© Rastlantı Yayınları

bilim-felsefe-politika kitapları

Psikoloji ve Toplum: radikal teori ve pratik

Ian Parker - Russell Spears(Der.)

İngilizce'den Çeviren:
Kemal İnal
Yayıma Hazırlayan:
M. Serdar Kayaoğlu
Kitabın Orijinal Adı:
Psychology and Society: radical theory and practice
© PlutoPress- 1996 baskısından çevrilmiştir
Düzelti:
Ertan Altan
Kapak Tasarımı:
Rastlantı ve Ali İmren
Dizgi:
Rastlantı
Baskı ve cilt: KMS (0.312. 433 34 08)
Birinci Baskı, Ankara 2001
ISBN: 975- 6673-02-8

RASTLANTI YAYINLARI
Özer Ltd. Şti. Kurumudur
Ziya Gökalp Bulvarı No: 11/501,(06420)Kızılay -Ankara
Tel.Fax: (0.312) 4323701- 432 2144

Ian Parker - Russell Spears
(Der.)

PSİKOLOJİ ve TOPLUM
radikal teori ve pratik

(Psychology And Society: radical theory and practice)

Çeviren:
Kemal İnal

RASTLANTI
yayınları

Ian Parker, Leicester Üniversitesi emekli profesörü ve Söylem Araştırmaları Birimi'nin eşyöneticisidir. Belçika, Brezilya, Güney Afrika, İspanya ve İngiltere üniversitelerinde konuk profesör olarak görev yapmıştır/yapmaktadır. Demokratik Psikiyatri grubunun bir üyesidir ve Manchester'da psikoanalist olarak çalışmaktadır. Çok sayıdaki çalışmaları arasında öne çıkan kitapları, 'Psikolojide Devrim: Yabancılaşmadan Özgürleşmeye' (2007), Routledge Yayınevi'nden çıkan 6 eleştirel psikoloji kitabı (2015), 'Eleştirel Söylemsel Psikoloji' kitabı (2015) ve 'Yeni Bir Sol İçin Devrimci Anahtar Sözcükler'dir (2017).

editör notu: Parker, dünyanın eleştirel ve Marksist psikoloji alanında en önemli araştırmacılardan biri olarak öne çıkmaktadır. Araştırmaları binlerce atıf almaktadır. Eleştirel ve Marksist psikoloji alanında yapılan tüm araştırmalarda Parker'ın en az bir çalışmasına mutlaka gönderme yapılır.

Russell Spears, Hollanda'da Gröningen Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmaktadır. İngiliz vatandaşı olan Spears, bütün psikoloji eğitimini İngiltere'de tamamlamış, doktorasını nükleer güce yönelik tutumların psikolojisi üstüne yazmıştır. Sosyal psikoloji, bilişsel psikoloji, ekonomik psikoloji, iletişim psikolojisi, politik psikoloji, deneysel psikoloji ve kişilik psikolojisi gibi geniş alanlarda dergi editörlüğü ve hakemliği deneyimlerine sahip ileri düzeyde nitelikli bir araştırmacıdır.

Kemal İnal, Sosyoloji ve pedagoji eğitimi aldı. Daha çok eğitim, medya ve çocuk alanlarında çalışmalar yaptı. Ankara Üniversitesi'nde 1989'da başlayıp uzun yıllar süren öğretim üyeliği, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesinde çalışıyorken 672 sayılı KHK ile son buldu. Çok sayıda yayınlanmış kitap, makale ve çevirisi bulunmaktadır. Halen akademik çalışmalarını serbest olarak sürdürmektedir.

Ulaş Başar Gezgin, Türkiye, Vietnam, Tayland ve Malezya'da 17 yıl ders verme; ve Yeni Zelanda (doktora), Avustralya (ortak proje) ve Latin Amerika'da (gazetecilik) araştırma deneyimine sahip bir akademisyen-yazardır. Eğitimini Darüşşafaka, Boğaziçi Üniversitesi, ODTÜ ve yurtdışında tamamlayan Gezgin'in yayınlanmış çok sayıda kitabı, kitap bölümü, makalesi, gazete yazısı ve yazınsal çalışmaları bulunmaktadır. Gezgin, Orta Vietnam'da, Danang'da bir üniversitede çalışmaktadır.

Bu kitabın ilk başlığı, *Psychology and Marxism: Coexistence and Contradiction* idi. Kitabın son değerlendirme makalesi, devrimci eylemci ve bilim insanı Ernest Mandel tarafından yazılacaktı, fakat ciddi bir kalp krizi, onu projeden çekilmeye zorladı. Daha da kötüsü, akademik yaşamın küçük ironileri olduğu kadar, bu yeni zamanlarda sosyalizmin krizine ve kapitalizme karşı bir mücadele alanının sonuna ilişkin simgesel olayların gelişmesiydi. Yayımcımız 20 Temmuz 1995'te, başlığı değiştirme önerisiyle geldi. Görüldüğü kadarıyla, kitap satıcıları şimdilerde Marksizm başlıklı bir kitap satabileceklerine ilişkin çok az güven duymaktadırlar. 20 Temmuz'da Mandel'in ölmüş olduğunu öğrenince de çok üzüldük. O, yaşamlarını baskıya karşı pratik ve teorik çalışmalar çerçevesinde adamış birçok yoldaş için bir esin kaynağıydı; onun bağlılığı örnek ve umut olmayı sürdürmektedir.

Bu kitabı Ernest Mandel'e (1923-1995) ithaf ediyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
Kemal İnal – Ulaş Başar Gezgin

SUNUŞ: MARKSİST TEZLER VE PSİKOLOJİK TEMALAR 15
Russel Spears – Ian Parker

KISIM I: TARİHSEL MATERYAL 37

Tarihsel Materyalist Epistemolojinin Meydan Okuyuşu 39
Edward S. Reed

Marksist Perspektiften Evrim, Biyoloji ve Psikoloji 60
Robert M. Young

Marksizm, Frankfurt Okulu ve İşçi Sınıfı Psikolojisi 77
Martin Roiser – Carla Willig

ABD'de Psikoloji ve Marksist Politika 98
Benjamin Harris

KISIM II: ELEŞTİREL GELENEKLER 119

Radikal Davranışçılık, Seçilimcilik ve Toplumsal Eylem 121
Jerome D. Ulman

Psikanalizle Yakınlaşmalar 138
R.D. Hinshelwood

Özne-Bilimi Olarak Eleştirel Psikoloji 155
Wolfgang Maiers – Charles W. Tolman

V.N. Voloşinov ve Sosyal Psikoloji:
Sosyal Pratiğin Göstergebilimi'ne Doğru 171
Liam Greenslade

Newman'ın Vygotsky'i Tamamlayan Yöntem Uygulaması 187
Lois Holzman

KISIM III: GÜNLÜK YAŞAM 203

Bir Ütopyayı, Herhangi Bir Ütopyayı Seçmek:
Eleştirel Sosyal Psikoloji'de Nasıl Eleştirel Olunmalı 205
Mike Michael

Günlük Yaşamın Psikolojisi: Bazı Marksist Düşünceler 221
Grahame Hayes

Duygu ve Politika 237
Paul Hoggett

Hapsedilmiş Kadınlar: Dönüştürücü Stratejiler 252
Kum-Kum Bhavnani – Angela Y. Davis

Lev Davidovich Bronstein'ın Devrimci Psikolojisi 269
Ian Parker

KISIM IV: GÜÇLENDİRME UYGULAMALARI 285

Güçlendirmeyi Yeniden Düşünmek: Güçsüzlüğe Karşı Ortak Eylem .. 287
Mark Burton – Carolyn Kagan

Terapi, Bilinç Yükseltme ve Devrim 304
Ben Bradley – Jane Selby

Katılımcı Eylem Araştırması: Mitler ve Yanılgılar 320
Bernardo Jiménez-Dominguez

Gerici Radikal Psikoloji Pratiği: Faustçu Sözleşmeye Son Vermek 335
Stephen Reicher

KAYNAKÇA 352

ÖNSÖZ

KEMAL İNAL – ULAŞ BAŞAR GEZGİN

Ian Parker ve Russell Spears'in editörlüğündeki 'Psikoloji ve Toplum' kitabı (diğer adıyla 'Marksist Psikoloji') 24 farklı araştırmacının kaleme aldığı 18 çalışmadan oluşuyor. Yazarlar kitabın başlığını 'Marksist Psikoloji' koymayı düşünürler; fakat yayınevi, satışları düşünerek buna karşı çıkar. Kitap, bu nedenle 'Psikoloji ve Toplum' adıyla yayınlanır...

Konu son derece çetrefilli. Bu nedenle baştan okuru uyarmak istiyoruz; çeviri yanlışı olduğunu düşündüğünüz kimi bölümler, kitabın aslında da bir hayli karmaşık biçimde yer alıyor. Elinizdeki kitapta yazım yanlışı görüyorsanız bize bildirmenizi rica ediyoruz. 2. baskı için bu yanlışları düzeltmek istiyoruz. Ayrıca başka yanlışlar görürseniz de bize yazmanızı istiyoruz. Marksist psikoloji alanında Türkiye'de var olan büyük boşluğu doldurmak amaçlı bu ilk girişimi hakkıyla gerçekleştirmeyi umuyoruz.

Marksist psikoloji kavramsallaştırması, öncelikle "hangi Marksizm" ve "hangi psikoloji" sorularının açımlanmasını gerektiriyor. SSCB, Doğu Avrupa, Çin vd.de olduğu gibi iktidardaki

Marksizm ve psikoloji mi? Yoksa Batı Avrupa'da, ABD'de ve Türkiye'de olduğu gibi muhalefetteki Marksizm ve psikoloji mi? Bu ayrım oldukça önemlidir; çünkü birincilerde Marksizm, kurucu bir ideoloji niteliğindedir; ikincilerde ise, kapitalizme yöneltilen bir eleştiri silahıdır. Marksizm ve psikoloji buluşması, bunun dışında, tarihsel kişilikler üzerinden yürüyebilir. Örneğin, Lenin ve Freud'a göre şiddet ve saldırganlık; Mao'ya ve Jung'a göre çelişki; Althusser ve Fromm'a göre ideoloji vb... Üçüncü bir buluşma, Marksizm ile psikoloji akımları arasında (davranışçılık, bilişselcilik, Geştalt vb.) sağlanabilir. Dördüncü bir buluşma ise, Marksizm ile psikolojinin alt dalları (özellikle endüstri ve örgüt psikolojisi, sosyal psikoloji, politik psikoloji, ekonomik psikoloji, bilişsel bilimler, evrimsel psikoloji, medya psikolojisi, eğitim psikolojisi ve gelişim psikolojisi) arasında kurulabilir.

Marksist psikolojinin temel izlekleri, yabancılaşma, ideoloji, yanlış bilinç ve yöntembilim tartışmaları olacaktır. Özellikle sosyal ve politik psikoloji alanlarında, son yıllarda, ideoloji ve yanlış bilinç kavramsallaştırmalarından esinlenilerek sistemi meşrulaştırma kuramı adında bir kuram geliştirilmiş ve bu kuramdan hareketle birçok bulguya ulaşılmıştır. Kuram, özetin özeti olarak ifade edeceksek, bu kadar adaletsizliğe karşın neden insanların isyan etmediğini ezilenlerin iç dünyalarına atıfla açıklamakta bir hayli başarılı olmuştur. Kurama göre, ezilenlerin ezici bir çoğunluğu adaletsizliği kabullenmişlerdir. Zenginler gibi yaşamak istemektedirler. Kendilerini küçük görürler. Zenginlerin güzel bir yaşamı hak ettiklerine inanırlar. Medya ve eğitim sistemi başta olmak üzere çeşitli toplumsal kurumlar ezilen çoğunluğa bu yanlış bilinç öğelerini sürekli olarak pompalarlar. Böylece, "böyle gelmiş böyle gider". Toplumsal kurumlar, ezilen çoğunluğun adaletsizlikleri içselleştirmesini, onların kaderci

olmalarını sağlar. Kuram, bu tür düşüncelere Marksist anlamda 'yanlış bilinç' der, çünkü bunlar, açıkça, ezilen çoğunluğun zararınadır ve onların ezilmeye devam etmelerini sağlar. Kuram, bir çözüm (devrim? evrim? reform? katılım? güçlendirme? demokrasi?) sunmaz. Ancak, yeni bir dünya kurmak için, ezilenlerin zihinsel dünyasında nelerin değişmesi gerektiğine ilişkin paha biçilmez veriler sunar ve "devrim bireyde başlar" biçimindeki çok eleştirilen sözün bir sağlamasını yapmış olur. Bu kuram, bugün anaakım psikoloji içinde daha da güçlenmektedir. Sistemi meşrulaştırma kuramı, Marksizm'in psikoloji için ne kadar zengin bir esin kaynağı olabileceğinin kanıtlarından yalnızca biridir.

Öte yandan, sistemi meşrulaştırma kuramının tersine, Marksizm'le psikolojinin buluşabileceği birçok öğe henüz incelenmemiş olarak genç araştırmacıları beklemektedir. Örneğin, yabancılaşma kavramsallaştırmasının empirik olarak çalışılması, sistemi meşrulaştırma kuramı kadar güçlü bir çıkış yaratabilir. Marksist yabancılaşma kavramsallaştırması, özünde, psikolojiktir; özellikle de bilişsel psikolojiye dayanmaktadır. Şöyle ki, işçinin işten aldığı haz veya doyum, ona yüklediği anlamla ilişkilendirilmektedir. Ürünün bütünü üstünde bir belirlemesi veya etkisi olamayışı ve parçalı çalışma düzeni, onun işe anlam yükleyememesine yol açar, böylece hem üretim sürecine hem ürüne hem de kendine, kendi emeğine yabancılaşır. Dahası, kapitalistlerle emekçilerin çalışma motivasyonları arasında büyük farklar vardır. Emekçi, karnını doyurmak, ailesini geçindirmek, varsa çocuğunu okutmak için çalışırken, kapitalistler daha fazla kazanç için çalışır. Zaten başkasını zengin etmek için çalışmak, tek başına bir yabancılaşma nedeni olarak karşımıza çıkar. Taylor ve Ford stili standartlaşma ise Charlie Chaplin'in 'Modern Zamanlar' (1936) adlı filminde hicvedildiği gibi yabancılaşmaya tuz bi-

Patronuma "yeni arabanız çok güzel" dedim. "eğer kendine hedefler koyar, çok çalışır ve işini iyi yaparsan öbür sene daha iyisini alabilirim" dedi.

ber eker. Bu açıdan aşağıdaki karikatür, tam da Marksist bir endüstriyel psikolojinin çıkış noktasını imlemektedir. Bir diğer çıkış noktası ise, Müfit Can Saçıntı'nın 'Mandıra Filozofu İstanbul' filmi (2015) olacaktır. Filmde çalışanlarla kapitalistlerin motivasyon farkları başarılı bir biçimde anlatılmaktadır. 'Mandıra Filozofu İstanbul'u Türkiye sinema tarihinde, en başarılı antikapitalist filmlerden biri olarak not edebiliriz.

Marksist bir medya psikolojisi, anaakım medyanın toplumsal adaletsizlikleri sulandırması ya da bunun daha da ötesine geçip görünmezleştirmesi sürecini ele alacaktır. Bunun dışında, anaakım medyanın arkasındaki politik ekonomi de (büyük sermayenin medya alanına girmesi ve onu Babı Ali'den İkitelli'ye dönüştürmesi, holdingleşme) Marksist medya psikolojisi için kayda değer bir kaynak olacaktır.

Örnekler arttırılabilir. Marksist bir eğitim ve gelişimi psikolojisi, Vygotsky ve Freire'den güç alarak, ünlü kitaba atıfla, 'düzene uygun kafaların nasıl yetiştirildiğine' odaklanacaktır. Marksist bir evrimsel psikoloji, anaakım evrim psikolojisinin altındaki

bireyci ve neo-liberal varsayımları sorgulayacak, insan toplumsallığını öne çıkaran bir evrim psikolojisini inşa etmeye çalışacaktır. Marksizmin klinik uygulamalarını da bu bağlamda dikkate almalıyız. Marksizm'i temel alan klinik psikologların (örneğin, elinizdeki kitapta hakkında bir bölüm ayrılan Fred Newman) varlığı daha görünür kılınmalıdır. Marksist psikoloji yalnızca akademisyenlerin söz söylediği kuramsal bir alıştırmanın ötesine uzanan bir çalışma alanıdır. Dünyada psikologların çoğunluğu akademisyen olmadığına, uygulamacı olduklarına göre, psikoloji pratiğine ilişkin daha çok araştırma ve özellikle de deneyim paylaşımı yapılması şarttır.

Kapitalizm ve onun dayattığı çalışma koşulları insanların kişiliklerini değiştirmekte midir? Ne ölçüde? Ne biçimde? İnsanların iş yaşantılarındaki sahte rolleri bir süre sonra onların kişiliğine mi dönüşmektedir? Oynaya oynaya rolün kendisi rol olmaktan çıkmakta mıdır? Yoksa değişmeyen kişilik özellikleri var mıdır? Kapitalizm patolojilerden ne ölçüde sorumludur? İşte bu gibi sorular, Sennett'in 'Karakter Aşınması' kitabından alınacak destekle, Marksist bir kişilik kuramının temelini oluşturacaktır. Fransız Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi kişilik kuramcısı Lucien Sève'in –ki elinizdeki kitapta çeşitli vesilelerle adı anılmaktadır– çalışmaları yeniden incelenmeyi bekliyor. Türkiye'de sol bilinçlenme sürecinin el kitaplarından olan 'Felsefenin Temel İlkeleri' ve 'Felsefenin Başlangıç İlkeleri'nin yazarı Georges Politzer'in konuyla ilgili çalışmalarının da gözden geçirilmesi gerekiyor. Alman eleştirel psikoloji akımının temsilcisi Klaus Holzkamp'ı da burada anmalı.

Bunların dışında, Marksizm ile psikolojiyi olmasa da, Marksizm ile psikanalizi buluşturmaya çalışan Erich Fromm ve Wilhelm Reich'in kitapları yeni ufuklar açacak kadar zengin bir içeriktedir. İkilinin iddiaları, empirik çalışmalarla sınanmayı hak

ediyor. Aynı biçimde, Althusser ve Gramsci'nin ötesinde Poulantzas gibi kuramcıların görüşleri psikolojik açıdan yorumlanmayı bekliyor.

Son olarak, Latin Amerika'da Marksist psikoloji ve Marksist psikanaliz ile ilgili çok sayıda önemli çalışma yapılmıştır ve yapılmaktadır (örneğin İgnacio Martin-Baró'nun çalışmaları). Ancak bunlar henüz Türkçede kendine yer bulmuş değildir. Bu büyük eksiklik umuyoruz ki ilerleyen yıllarda giderilecektir.

Görüldüğü gibi, aslında Marksizm'le psikolojinin buluşabileceği olasılıklardan çok ama çok azı bugüne dek incelenebilmiş ve gerçek yaşamla sınanmıştır. Yapılan çalışmaların azlığı kimseyi hayal kırıklığına uğratmamalı. Bu alanda yapılacak çok iş var. Elinizdeki kitap, yapılanları ve yapılabilecekleri ele alması açısından, övgüye değer bir kaynak. Umarız yer yer ağdalı diline karşın, kitaptaki bilgiler size çalışmalarınızda yardımcı olur. Kitabın kimi bölümleri anlaşılması zor, ön okuma gerektiren bölümler; diğerleri ise, daha akıcı, okur-dostu metinler. Bu nedenle, zor bir bölüme denk geldiğinizde lütfen hevesiniz kırılmasın. Kitaptaki makaleleri bizim sunduğumuz sırada okumak zorunda değilsiniz. Kitaba, ilgi alanlarınıza göre, daha okumaya değer bulduğunuz makalelerle başlamanızın size çok yararının dokunacağını düşünüyoruz. Kitabın Türkçe yazılmayıp başka bir dilden çevrilmiş olması, onun zorluğunu daha da arttırıyor. Umarız bir gün Marksist psikoloji alanında Türkçe olarak yazılmış daha anlaşılır, daha eğitsel kitaplar kaleme alınır.

Siz okurların ilgi ve desteğine güvenerek, Ian Parker'ın psikoloji ve devrim konulu bir başka kitabını da çeviri programımıza almış bulunuyoruz. İyi okumalar diliyoruz.

Dayanışmayla!

SUNUŞ: MARKSİST TEZLER VE PSİKOLOJİK TEMALAR

RUSSEL SPEARS – IAN PARKER

Marksizm ile Psikoloji arasındaki ilişki, Psikoloji ya da Marksizm'i kullanarak anlaşılabilen gerilimlerle belirtilir. İki alan arasındaki bağıntıları anlamak için psikolojik kuramlar seçerken, Marksizm'e, muhtelif totaliter* rejimlerin kullandıkları bir ideoloji olarak odaklanabilir ya da bazı bireylerin nihai olarak güvenilmeyen bir sisteme akıldışı bağlılıklarını inceleyebilir veya Marksizm'i akademik kurumlar içindeki veya dışındaki uyumsuzların hobisi olarak tanımlayabiliriz. Birçok psikolojik kuram, bu girişimde yardımı alınmak üzere hazır bekletilir. Bununla birlikte, emin olabileceğimiz tek şey, hoşlanalım ya da hoşlanmayalım, kuramsal bir çerçeve olarak Marksizm'e bağlı olanları açık ya da örtük biçimde patolojikleştirmeye kalkışmış olacağımızdır. Psikoloji'ye göre, politik olan her zaman kişiseldir ve Marksizm'in de kabul ettiği gibi, kişiselin köklerini toplumsal ilişkilerde bulan bir politika, genellikle kişisel bir sorun olarak anlaşılır.

Psikoloji

Bireyin davranış ve yaşantısını kavramaya çalışan akademik bir disiplin içinde çalışıyoruz. Bazı formülasyonlarda psikoloji,

---

* Burada *toraliter* sözcüğünü kullanılmasını eleştirmek durumundayız. *Totaliter* sözcüğü, sosyalist rejimlerle faşist rejimleri aynıymış gibi gösteren bir burjuva ifadesi. Bu iki rejim çok farklı olmasına karşın onları aynı kefeye koyuyor –e.n.

'zihinsel yaşamın bilimidir' (Miller, 1962); diğerlerinde 'bilim' nosyonunun, insan davranışlarının temel doğasını saptayamayacağı düşünülür (Koch, 1964). Ötekilerde ise, 'zihinsel yaşam'ın, davranışın daha ileri düzeyde yordanması ve denetiminin gerçekleştirilmesinde oldukça spekülatif olduğu öne sürülür (Skinner, 1971). Psikoloji, bir akademik disiplin olmaktan daha fazla bir şeydir. Zira psikolojik kuramlar, günlük yaşam dünyasının içine sızarlar ve psikolojiyle mesleki açıdan uğraşanlar (pratisyenler), psikolojik kavramları reklamcılıktan akıl hastanelerine değin oldukça geniş bir alan içinde kullanırlar. Toplumu temelden üste, bireyden topluma kadar yeniden üreten kuram ve uygulamalar setini kuşatan yararlı terim, 'psiko-kompleks'tir (Rose, 1985).

Bu bölümde bazı kuram ve uygulamalardaki gerilimlerin genel bir özetini Marksist bir çerçevede ele alacağız. Buradaki odak, (bazıları totaliter olan) çeşitli çelişkili ilgilere koşulan bir ideoloji olarak Psikoloji üzerinde olacak. Disiplinin (psikolojinin), bilimsel bir araştırma sistemine sahip olduğuna inananlara uyguladığı etkiyi inceleyeceğiz. Psikoloji'yi, Batı toplumlarında psiko-kompleks'in profesyonel ve amatör taraftarları ile dünyanın öteki yerlerinde psikolojinin gücüne yakalananların etkinliği olarak görüyoruz. Görevimizin ilk ayağında iki sorunun ortaya çıktığının farkındayız. İlki, gerçeklik olarak 'Marksizm' ve 'Psikoloji' terimlerinden biri ya da diğerinin yapısına ilişkindir (Bu iki kavram açısından gerçekliğin karşıtı, yanlışlık ya da 'yanlışbilinç'tir). İkincisi, ('psikologlar' olarak) psiko-kompleks'deki kendi kişisel yatırımımızla ilgilidir. İlk sonucu ele alacak olursak: Çoğu Psikoloji anlayışının yanlış olduğuna, fakat Marksizm'in yanlış olmadığına inanıyoruz. Çünkü Lenin'in de ifade ettiği gibi, Marksizm'in etkileyici bir gerçekliğe sahip olduğunu düşünüyoruz.

Marksizm

Marksizm'i, ekonomik sömürünün temelini oluşturan yapılara dikkat çekerek toplumun tarihsel gelişim ve dinamiklerini anlamaya, ezilenlerle müttefiklerinin praksis aracılığıyla toplumsal ilişkileri kökten değiştirmeye adanmış kuramsal bir araştırma programı ve politik akım olarak görüyoruz. Merkezi kategori sınıf olmakla birlikte, ileri ölçüde sanayileşmiş dünyadaki kapitalist toplumlar, bazı ülkelerdeki Stalinist devletlerin bürokratik artıkları ve sömürgeleştirilmiş Üçüncü Dünya'nın mimarisi, ataerkil ve ırkçı egemenlik yapıları tarafından belli bir yere kilitlenmiştir. Radikal psikologlar açısından Marksizm'in kuramsal çerçevesi, birbirlerine bağlı çözümleme setleri olarak meta fetişizmi, yabancılaşma ve bireycileşme konularını içerir. Elbette bu, Psikoloji'nin ortaya çıktığı noktadır, çünkü bu disiplinin en adamakıllı ve kararlı bir şekilde sürdürdüğü şey, bireylik yanılsamasıdır. Bu da, ikinci sorun olarak belirttiğimiz noktadır: Psiko-kompleks ağı içinde bulunduğumuz nokta. 'Marksist Psikoloji'nin mümkün olduğuna inanmıyoruz (bunun nedeni de, bir ölçüde 'birey'in sürekli biçimde değişen 'doğası'dır), fakat (şimdilik, ya değişme kuramları olarak ya da taktiksel açıdan değişimin katalizörü olarak) bazı Psikoloji akımlarının Marksizm'le bağdaşabilir olduğuna inanıyoruz.

BİLİM ve YÖNTEM

Bilim ve yöntem sorunları, hem Marksizm hem de Psikoloji için birincildir ve bu yüzden bağdaşabilirlik sorunlarının daha iyi anlaşılabileceği bazı ortak temellerin olabileceğine işaret eder. Eğer tarihsel materyalizm, varlığın toplumsal ve psikolojik biçimlerini anlamamız için bir temel sağlıyorsa, bu durumda bir diğer soru, *bu tür bir anlayışa* nasıl ulaşabileceğimiz olur. Ortaya çıkan bir konu, Psikoloji'nin (ve genellikle sosyal bilimlerin)

kendi modelini, doğa bilimlerindeki bilimsel inceleme olarak ne ölçüde kullanabileceğidir. Bhaskar (1989) bunu, sosyal bilimlerin temel sorunu olarak belirledi. Tarihsel olarak bu sorun, iki kampın ortaya çıkmasına yol açtı. Bir yanda, sosyal davranışın yasa-benzeri olduğunu öne süren ve sosyal davranışlardaki bu tür düzenliliklerin pozitivist ilkelere göre denetimli gözlemle açığa çıkarılabileceğini kabul eden bilimsel gelenek vardır. Öte yanda ise, yorumsamacı (hermeneutik) gelenek, toplumsal ve doğal dünyalar ile onların araştırma konuları arasında radikal farklılıklar görür. Yorumsamacı gelenekte toplumsal bilimlerin hedefi, insanın eylemlerinin anlamını, amaç ve nedenler açısından anlamaktır. Böylece Psikoloji, bireysel anlamın yorumunu gerektirir. Niyet ve failliğin rolü, genel nedensel yasalar açısından davranışın çözümlenmesi ve açıklanmasını hesaba katmak gibi görünmektedir. Bu felsefi farklılık, tam da Marksist düşüncedeki değişik kolların karakteristiği gibidir ve 'diyalektik materyalistlerin (örneğin Engels, Buharin, Plekhanov) 'bilimsel' Marksizm'i ile Lukács ve Frankfurt okulunun hümanist Marksizm'i arasındaki karşıtlıkta dile getirilir. Daha hümanist bir okumaya yönelen Lukács gibi Marksistler, erken Marx'ın yazılarını kullanmışlarken, bilimsel kampın içinde yer alanlar ise, konumlarının Marx'ın daha sonraki çalışmalarına (örneğin *Kapital*) göndermede bulunarak haklılaştırmaya çalıştılar. Lukács (1971), bilimi, kapitalizmin bir müttefiki, 'burjuvazinin ideolojik silahı' ve kapitalizmdeki şeyleşmenin nihai bir ifadesi olarak gördü.

Lukács ve ötekilerin konumu, bir ölçüde İkinci Enternasyonal ile Stalinist *diamat*'ın (*diyalektik materyalizmin*) izlemiş olduğu ortodoks Marksizm'e bir tepki olarak görülmelidir. Marksizm'in bu kollarındaki pozitivist ('bilimselci') vurgunun etkisi, devrimin doğal akışının, kapitalizmin çelişkilerini keskinleştirerek üretici güçlerin geliştirilmesi biçiminde olması gerektiğine işaret etti. Bu

tür tarihselciliğin yıkıcı sonuçları oldu. Bu yaklaşım, sınıf mücadelesini felç eden ve birey ile etkinliği gölge olgu rolüne indirgeyen (bazen bu tür etkinliği 'aşırı-solculuk' diye niteleyerek ve bazen de birden aşırı-solculuğun kendisine dönerek) yaklaşımları ifade etmek için işçi devletlerinin bürokrasileri tarafından kullanıldı. Bu terimlerde, bir tür kaba 'Marksist' bilimci temeller oldukça doğru bir biçimde olmak üzere, ideolojik, yaygın sınıf çıkarlarına hizmet edenler olarak yorumlanabilirdi. Lukács ve onun güçlü biçimde etkilediği Frankfurt Okulu'nun kuramcıları, genel olarak eleştirel olmayan bir bilim ve 'rasyonalite' görüşünün tehlikeleri ile bunun, sömürücü sosyal ilişkileri zayıflatmaktan ziyade pekiştirmek için nasıl kullanılabildiğini gösterdiler.

Radikal bilim felsefecileri, giderek pozitivizmi reddettiler ve 'gerçekçi' bir bilim kuramı ileri sürdüler (örneğin Bhaskar, 1989; Greenwood, 1989; Harre ve Madden, 1975). Gerçekçilik, pozitivizmin yapay yüzeysel düzenliliklerinden ziyade, temeli oluşturan yapı ve ilişkiler açısından derin bir açıklama imkânı sağlar: Kısaca, değişmez materyalist bir temellendirmeye gidilmesine karşın bu, ideolojik görüngü ve şeyleştirmeye karşı akıllıcadır. Gerçekçi bir konuma yöneliş, Psikoloji'ye bilimsel bir yaklaşım açısından yöneltilen yorumsamacı itirazların çözümlenmesine ve bu doğalcı karşıtı konumun işaret ettiği doğal ve toplumsal bilimler arasındaki açık boşluğu yok etmeye de yarar. Yine de, bir bilim felsefesi açısından gerçekçiliği yüceltmenin tehlikeleri vardır. Psikoloji için gerçekçi bir program, insan ya da şeylerin kendi yaratıcı etkinlik ve tarihsel olarak konumlanmış sosyal ilişkilerinden ziyade statik doğasındaki özü araştıran bir tür 'derin pozitivim'e kolayca düşebilir. Bu tehlike, epistemoloji ile ontoloji arasındaki derin yarılmadan kaynaklanır ve biz şimdi, psikolojinin bu tür yarılmaları ve bölünmeleri istismar ettikleri yolları göz önüne getireceğiz.

KAVRAMSAL YARILMALAR VE DİSİPLİNER SINIRLAR

Böl ve yönet politikası, Psikoloji'de, kavramsal yarılmalar, düalizmler, ayrı ve rakip alanların varlığıyla sürdürülür. Yarılmalar ve ikilikler kendilerini birkaç şekilde ortaya koyar, hatta "radikal" ve "Marksist" çözümlemelere yerleşip varlıklarını korurlar. Teorik ve pratik düzenler (Harre), doğal ile toplumsal olan (Bhaskar) ve epistemoloji ile ontoloji arasındaki derin ayrımlar, teori ile pratiğin birliği, teori ve meta-teorinin diyalektiği arasına bir takoz koyan Kantçı "iki dünya" nosyonunu sürdürmeye yarar (Gunn, 1988). Öğeleri (nedensel) çözümleme amacıyla ayırmak, aşkın bir açıklayıcı konum (bilim felsefesi) gerektirerek, sonradan dışsal ve belirleyici bir ilişkiyi belirten, belirli nedenlerin, hem ayrılabilirliğini hem de önceliğini ima eder. Ancak ilişkiler, dışsal bir konuma başvurmaksızın ya da göndermede bulunmaksızın, somut "bütünsellik" içindeki düşünümsellik ve gerektirme ilişkilerince diyalektik ya da içsel biçimde üretilmiş olarak görülebilmektedir. Nedenselcilik, yani "bağımsız" bir sabit ilişkinin "bağımlı" değişkenlerle eleştirel olmayan bir biçimde kuramsallaştırılması, Psikoloji'de derin biçimde kökleştirilmiştir. Bu durum güvenlik ve kapalılık sağlar, fakat pozitivist bir bilim tarafından keşfedilmeyi bekleyen değişmez ve önceden tanımlanmış bir dünyayı betimleyen bir tutumdur. Dışsal ya da aşkın konumu reddettiğimiz, içsel veya içkin eleştiriyi benimsediğimiz zaman, her şey, kapanın elinde kalmaya hazır hale gelir; şöyle ki, pozitivist için belirsizliği ve güvensizliği temsil eden şey, Marksist için olumlu toplumsal değişimin, gerçekliği biçimlendirmenin umudunu oluşturur.

Kavramsal yarılmalar, Psikoloji'ye sadece "birey-toplum" ikiliğiyle değil, başka biçimlerde de hizmet eder. Psikoloji için (araştırma) nesnesi bireydir; birey, diğerlerinden etkinliğiyle ayrılır. Radikal Psikoloji'nin tüm biçimlerini etkileyen bu daimi sorun,

bireysel ile toplumsal arasındaki ilişkinin doğasıyla ilgilidir. Psikoloji'deki Kartezyen gelenek ve yaygın bireycilik, toplumsaldan önce var olan ve ondan ayrı olan bir birey modeli üretmekte; toplumsal olan ise sık sık, bireyde içerilen olmaktan ziyade, algı ve davranış açısından içsel olan bir dizi dışsal bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Marksizm bize birey dışından işaret eder; ama bu, insanı yadsımak anlamına gelmez. Öyleyse kalkış noktamız, toplumsal olanın bireysel olanla ya da bireylerin davranışta bulunmalarına karşı bir artyöreyle karşıtlık içinde kullanılmak zorunda olmadığını, fakat toplumsal ile bireyselin gerçek varlıkların kurucusu olarak görülebileceğidir. Batılı ve Analitik Marksizm'deki bazı kolların, Kartezyen eğilimlerden bağışık olmadıkları belirtilmelidir. Özneler-arasılığa vurguda bulunan postyapısalcılık, bir ölçüde Batı Marksizmi içindeki bireyselci öğelere karşı geliştirilen bir tepki olarak yorumlanabilir (Dews, 1987). Öte yandan yapısal Marksizm, bireyi, tümüyle toplumsal yapı tarafından kuşatılan ve belirlenen biçimde ele alma eğilimi gösterir.

Bireyleri yapıların edilgen taşıyıcıları olarak görmenin alternatifi, yapıları, onların yaşamasını sağlamak için etkin katılımı gerektiren ve toplumsal yeniden üretim kadar toplumsal direniş ve değişimi olanaklı kılan kolektif failler olarak görmektir. Diğer bir deyişle, bireyin toplumsallığının bilgisi, yumuşak bir toplumsal ya da liberal uzlaşmaya değil, toplumsal bölünme ve farklılık üzerine kurulmalıdır. Bireylerin kendilerini, sınıf ya da gruplarının üyeleri olarak kolektif birliklerine göre oluşturabildikleri nosyonunun Marksist kuram ve politik pratikte zorunlu bir geçmişi vardır ve bu, psikolojik sosyal kimlik kavramında bazen bilerek yansıtılmıştır (Reicher, 1987; krş. Callinicos, 1987). Bu, sadece birey ile kolektif, fail ile yapı arasındaki psikolojik köprüyü değil, fakat daha temel bir biçimde, benliğin sosyal boyutlarının tanınmasını biçimlendirir.

Yapı ile fail arasındaki ikiliğin (Giddens, 1984) Marksizm'in kuramında olduğu kadar yöntemi için de bir açılımı vardır. Klasik olarak Marksizm, toplumsal yapı ya da grupların açıklayıcı potansiyeli ve bunlar arasındaki ilişkileri görmede indirgemeci bilimin diğer biçimlerinden ayırt edilmiştir (Levine, Sober ve Wright, 1987). Ancak, bu konuda ortodoks Psikoloji içinde olduğu kadar Marksizm'de de reddedici bir tutum oluşmuştur. Analitik Marksistler, toplumsal ve tarihsel fenomenlerin açıklanmasının bireyler arasındaki nitelik ve ilişkilere indirgenebileceğini öne sürerler (yöntembilimsel bireycilik). Yöntembilimsel bireycilik, sadece sosyal yapıların *sui generis* bir çözümleme düzeyi olarak açıklayıcı gücünü yadsımakla kalmaz, karakteristik olarak onu besleyen varlıkla davranışın toplumsal boyutlarını da göz ardı eder (örneğin Tajfel, 1979). Bu tür bir bireyci duruş sadece Marksist çözümleme ve açıklamanın toplumsal kalıbını tehdit etmekle kalmaz, Psikoloji'nin daha ilerici eleştirisinin etkisini de ortadan kaldırır.

Bireysel ile toplumsal arasındaki önemli bağlantılar, yaşantımızı kuran dil aracılığıyla iletilen paylaşılmış bir anlamlar sistemidir. Dil, yalnızca anlaşma üretmek için edilgen biçimde kullanılmaz;. sınıfsal ve diğer toplumsal bölünmeler, toplumsal ilişkileri yorumlamak için kullanılan simgesel biçimlerin, daima çatışmayı yansıtacağı ve doğuracağını ifade eder. Bu, ortak anlam ve anlayışları olduğu kadar, farkın anlaşılmasını da gerektirir. Dil ve söylem, ideolojinin ve toplumsal yeniden üretimin sosyal ortamını biçimlendirirken, direnme için bir alan da sağlar. Yöntembilimsel bireyciliğin reddi ve bunun yerine varlığın toplumsal ve söylemsel temellerine dikkat çekilmesi, bireysel ile toplumsal arasındaki yarılmaya ilişkin Marksist çözümlemeler için zorunlu olarak ortaya çıkacaktır. Şimdi, Marksizm'e süreç içinde gücünü yeniden kazandırarak onu farklı bölmelere ayıran bu analitik yarılmalardan bazılarını kurumlaştıran disipliner sınırları inceleyeceğiz.

Öz: Biyolojizm ve Hümanizm

Biyoloji alanı, bireyin materyalist açıdan anlaşılması için gereklidir (Timpanaro, 1976). Özcülük (Essentialism) ve hümanizm, hem açık hem örtük görünüşleri altında, çoğu psikolojik kuramı bilgilendirir, fakat Marksist bir eleştirinin görevi, insan doğasının yapısını, Psikoloji'nin temeli olarak tanımlamak olacaktır. O halde, hem Psikoloji hem de Marksizm için iki temel soru söz konusudur: İnsan olmak ne anlama gelmektedir ve insan doğasına sahip olmak neyi ifade etmektedir? Benlik ya da toplumsal davranış için insan psişesini başlangıç noktası olarak almak, ekonomik kategoriler ile toplumsal ilişkilerin önceliğe sahip olduğu tarihsel materyalizmle her zaman uyuşmaz. Bu arada Psikoloji, biyolojik ve hümanistik temelleri, temel kurucu taşları olarak olmasa bile, yine de çok kolay biçimde olduğu gibi kabul etti.

Psikoloji, biyolojik indirgemecilik ve hümanizm gibi farklı özcü yaklaşımlarla tanımlanıyor görünmesine rağmen, bunlar özneyi ayrıcalıklı, bütün (unitary) ve önceden şekillenmiş biçimde ele alarak, değişen derecelerde Kartezyen varlık nosyonları üzerinde önerme olarak ileri sürülürler. Psikoloji'de yerleşik bulunan felsefi miras, genel olarak belirli bir noktada insanları özsel bir çerçevede göz önüne alarak, tarihsel ve toplumsal bağlamından soyutlanan bireyci bir insan görüşünü pekiştirir. Bu temel felsefi gelenekleri değil ama tek başına felsefeyi öne geçirmek açısından Marksizm'in bir disiplin olarak Psikoloji'nin uygulanabilirliğine ilişkin temel sorular ortaya koyması anlamlıdır. Bu verili temel antagonizma çerçevesinde, görünüşe bakılırsa birçok Marksist'in, bireyi, özneyi tümüyle tarih dışı bir açıdan yazmaya kalkışması oldukça şaşırtıcıdır. Althusser gibi yapısalcı Marksistler, bireylere toplumsal yapıların basit taşıyıcıları biçiminde bakarak "tarihin öznesiz bir süreç olduğu"nu ileri sürdüler.

Geras (1983) ve Callinicos (1987) gibi Marksistler, yakın zamanlarda, Marx'ın bir insan doğası kavramı, felsefi bir antropoloji öne sürdüğünü ve daha genel olarak da Marksizm'in bunu gerçekleştirdiğini iddia ettiler. İnsanlar, inanç ve arzularına göre davranıp eylemde bulunan, amaçlı ve ussal olan, bilinçli, düşünceli ve iletişim kurabilen failler olarak düşünülebilirler. İletişim kurma, ötekilere ilişkin akılcı inanç ve arzuları anlama yeteneği, makul bir biçimde, ortak doğayı ya da kimliği yansıtır ve bu terimler çerçevesinde akılcılık, toplumsal dünyada anlaşılabilirliğin bir önkoşulu olarak görülebilir. Ortak bir biyolojik bünyenin olanaklı kıldığı sosyal açıdan başarılı bir ürün olarak biyolojik açıdan kaynaklanan bireysel özelliklerden bahsedilemez. Bu nedenle akılcılık, eşanlı olarak insanların toplumsal ve biyolojik doğasını yansıtır. Bundan başka, eylemleri üzerinde kafa yorma ve onlara nedenler bulma yeteneklerinden dolayı insanlar, arzu ve davranışlarını düşünerek değiştirebilir ve denetleyebilirler. Etkinlik açısından "mimarların en kötüsünün etkinliğini, bal arılarının en iyisi"nden ayıran şey, bu esnek ve düşünsel doğadır.

Davranış

Çevreci bir çerçeve olarak Davranışçılık (Behaviourism), sınıflı yönetimin muhafazakâr kalıtımsal açıklama ve meşrulaştırmalarına karşı güçlü bir alternatif ve panzehirdir. Zekânın kalıtımsallığına ilişkin ırkçı kuramların yadsınması, çoğu zaman davranışçı bir konumdan kaynaklandı. Genetik değerlendirmelerin en güçlü eleştiricileri, son zamanlarda, Marksist olmayan davranışçılar oldular (örneğin Karnin, 1974). Bu, onların neden ciddiye alındıklarının tam açıklaması olabilir.

Kuramsal bir sistem olarak davranışçılık, biyolojik temelli değerlendirmelere oranla, insanın doğası ve değişim potansiyeline ilişkin daha iyimser bir görüş önerdi. Gerek Sovyetler Birli-

ği gerekse ABD'de farklı davranışçı okulların taraftarları arasında anlaşmazlıklar olmasına ve her birinin karşıtlarını, bu yaklaşımı konformist bir biçimde kullandıkları suçlamalarını yöneltmelerine rağmen davranışçılık, soldaki bazıları tarafından "radikal" olarak nitelendirildi. Ne bir Marksist ne de bir materyalist olan ve Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklere muhalif kalan Pavlov, görünüşte materyalist bir Psikoloji'nin geliştirilmesinde kilit rolü oynadı. Bu disiplinin Sovyetler Birliği'ndeki gelişiminin tarihi, çoğu gerici bazı Britanyalı psikologların, bir saldırı altında kaldıkları zaman işaret ettikleri hemen hemen kendilerininkine benzeyen güya sosyalist bir Psikoloji'ye olan bir bağlılıkla imlenmektedir (örneğin, Eysenck, 1982).

Uygulamalı bir sistem olarak davranışçılık, [ezilenleri] güçlendirmeden ziyade yönetimle daha bağdaşır gibi görünür. Toplumu değiştirmek için toplumdan uzak duran davranışçılarla, toplumu değiştirmeye yönelen davranışçılar arasındaki davranışçılığın örtük yarılma sorununa, bazıları tarafından hümanizme oldukça yalın bir yönelimle birlikte karşı çıkılmaktadır. Chomsky'nin (1959) *Verbal Behavior*'i ['Sözlü Davranış] (Skinner, 1957) eleştirdiği öncü çalışmasıyla, radikal davranışçılığa soldan yöneltilen en etkili eleştirilerden bazıları, Marksist bir konumdan gelmedi. Örneğin, Chomsky, bilinçli olarak, insanların en değerli varlıkları olan dillerini de içermek üzere tepeden tırnağa koşullandıkları biçimindeki düşünceye yönelik itirazlara yönelir ve onun kendi siyasetini 'anarşist' olarak nitelendirmesi, son çözümlemede, bu etiketin Batılı aydınlarca kullanıldığı durumda sık sık olduğu gibi, Marksizm'e değil liberalizme daha yakın bir yere denk gelir. (Cohen ve Rogers, 1991). Marksistlere göre işçi sınıfı, tarihi kendi seçtiği koşullar içinde yapmaz. Bazı Marksistlere göre de, sözel toplulukların yapısına ilişkin Skinnerci değerlendirmeler, seçemediğimiz fakat yeniden üretmek ya da

dönüştürmek için içinde çalışmamız gereken konuşma koşullarını tanımlar (Burton, 1979). Fakat bunu yapabilmek için, davranışın ötesinde bir şey, yansıtma ve değişim koşulu olarak bilişsel bir yetenek yok mudur?

Biliş

Davranışçılığın yerini bugünlerde büyük ölçüde Bilişsel Psikoloji'nin temsil ettiği anaakım aldı. Bilişsel Psikoloji, doğruca Marx'ın "derin düşünceye dalma" (contemplation) dediği tuzağa düşer; fakat şimdi bu, "soyut düşünme"ye yönelik bir alternatif olan felsefi derin düşünme değil, soyut düşünmenin, bilişin bir derin düşünmesidir. Ancak, ilk bakışta bilişselcilik, davranışçılıktan daha umut verici önermeler sunuyor gibidir. Pekiştirme tariflerinin engellerinden bir uzaklaşma olarak biliş dili, içgörü, imgelem ve niyet olanağı sağlar gibi görünür. Bu tür nedenlerden dolayı Sedgwick (1974), bu devrimin, yeni bir radikal güç sinyali verdiğini ve erken Marx'ta kabaca tanımlanan "etkin biçimde müdahale edici operatör olarak sibernetik insan modeli" ile "çalışan tür olarak insana ilişkin endüstriyel, teknik ve pratik perspektif" arasında paralellikler çizdiğini öne sürdü. Eğer doğamız, genlerimize ve sonra da kişiliklerimizdeki özelliklerimize karşıt olarak, türsel varlığımızla bağlantılı olan genel bir bilişsel aygıta dayanıyorsa, bu umutvar bir eşitlikçiliğe ve potansiyel olarak da eşit bir şekilde paylaştırılmış "sağduyuyu ileri sürmek gibi olacaktır" (Palmer, 1987). Shallice de (1984), bilişsel Psikoloji'nin dilinin, zekâ gibi politik açıdan yüklü kavramların ideolojik bagajının ağırlığından kurtulmak anlamında olumlu olabileceğini önerir.

Ancak, Sedgwick (1974), bilişselciliğin, örneğin bombardıman uçakları pilotlarının yetiştirilmesinde kullanıldığı gibi, kolayca gerici amaçlara hizmet ettirilebileceğine işaret eder. Yine bu bağlamda Bowers (1990), bilişsel bilimin Stratejik Savunma

İnisiyatifi gibi askeri programlardaki rolünü açığa çıkarır. Burada bilişselciliğin dili, bir hiyerarşi ve denetim dilidir –ki bu, denk toplumsal örgütlenmeleri kolaylıkla geri besleyebilir. Bu ideolojik süreç, kişiyi toplumsal yarar açısından ussal ve bağımsız bir birim biçimde yeniden kurarak, toplumsal ilişkilerin gizlenmesine yarayan bireyci ve parçalanmış (atomistik) bilişselci modellerle kolaylaştırılır. Shotter (1987), bilişsel Psikoloji ile "Taylorizm" arasında da bağlantılar kurmuştur.

ALTERNATİF GELENEKLER

Marksizmin psikolojideki kaynakları, çoğu zaman yapısal olarak (isteyerek ya da istemeyerek) psikoloji disiplininin dışındaki geleneklerden ortaya çıktı. Çoğu durumda, anaakım içinde yer alan psikologların radikal olarak ifade ettikleri farklı bilgi biçimlerini bastırma girişimi, onların güçlü noktası oldu. Bu psikologlar, disiplinin insanın doğasına ilişkin alışılageldik biçimde kurduğu varsayımlardan uzak ve ayrı dururlar. Kavramsal olarak, Radikal kişilik kuramları, Psikanaliz, Sovyet Gelişim Psikolojisi geleneği, Feminist Psikoloji ve Sosyal Yapılanmacılık, Psikoloji'nin normalde önemsememeye ya da değerlendirmeleri dışında tutmaya çalıştığı kuram ve pratiği çözmeye yöneldi.

Kişilik: Sève, İş ve Özgürlük Kuramları

Marksist düşünce tarihi, ne yazık ki eleştirel yöntem ve bilgi kümesinin bir ölçüde mistisizme dönüşümünün de tarihidir. Diyalektik materyalizmin Sovyetler Birliği'ndeki gelişimi, yerinden edildiği iddia edilen, hem mutlak bilimciliğin hem de dinsel mistifikasyonun bir biçimi oldu (Lecourt, 1976). Fakat benzer politik denetleme süreçleri Batılı Psikoloji'de de görülebilir (Carey, 1977). Sovyet Psikolojisi, kategoriler materyalist ve doğru olsa bile, Hegelci kategorileri bir düşünce sistemi içinde geliştirmeye

girişenlere karşı karanlık bir uyarıdır. Sorun, "diamat"ın bürokrasi tarafından yanlış biçimde kullanılması ve doğru olmayan şekilde toplum ve doğaya uygulanması değil, fakat sistemin doğa ya da zihinsel yaşama hiç mi hiç uygulanmamasıdır.

Fakat farklı görünümleri içindeki hümanizmin reddi, Marksizm'in Psikoloji'den ya da bireyin Psikolojisi'nden arındırılıp temizlendiği anlamına mı gelmektedir? "Psikoloji tümüyle... aynı nedenle, yani hümanizmin bütünüyle spekülatif olması nedeniyle ideolojik midir?" (Séve, 1974: 69). Sève, bireycilik ve antropoloji konularının zorunlu olarak ortadan kalkmadığını, fakat gereksinim, tüketim, çalışma ve özgürlük gibi kavramların eşzamanlı olarak ekonomik ilişkiler ile bireyciliği tanımladığını, insanların hâlâ yabancılaştırılabildiğini, çünkü onların aynı zamanda ekonomik kategorilerin taşıyıcıları olan bireyler olduklarını öne sürerek sorunu ortaya koymaya çalışır. Erken Marx'ta insani öz toplumsal ilişkilerin temeliyken, bu düşünce, bazıları tarafından şimdi özün, sosyal ilişkilerin bir ürünü olduğu şeklinde tersine çevrilmektedir. Bu yüzden Sève, tarihsel materyalizmin kuramsal olarak "insan"dan vazgeçtiğini, fakat aynı zamanda yeni bir öze göndermede bulunan yeni bir spekülatif olmayan kavram ürettiğini ileri sürer. Séve, bu açıdan *Kapital*'in, kişilik kuramına ilişkin bilimsel bir temel sağladığını, "bilimsel hümanizm" ile diğerlerinin bu yaklaşımla Psikoloji için ilgilendiklerini belirtir (Shames, 1981; Leonard, 1984; Burkitt, 1991). Açıkça bu yaklaşımın ve ona benzeyen diğerlerinin asıl gücü, insanları bir tür soyutlama ya da öze göre değil, özgül toplumsal ilişkiler içinde oluşan bu ilişkilere göre görülebilen somut insanlar olarak düşünmeye karşı bariz bir girişim olmasında yatar. Yine de, bu formülasyonun yapısalcılık ya da determinizm tuzaklarından kurtulmuş olduğu konusu açık değildir. Kişilik kuramının gerçek kullanımı, bu yapısalcı dayanakla-

rı, onlardan uzaklaşmaktan ziyade, belirginleştirme ve birleştirmenin bir yolu olarak yorumlanabilir.

Üçüncü Dünya'daki sömürü ve özgürlük biçimlerini düşünmek için Batı'daki çalışma dünyasının ötesine geçme girişimleri, Fanon'un (1952) katkıları içinde bulunabilir. Üçüncü Dünya'da Psikoloji, bu disiplinin eski emperyalist merkezlerdeki tuhaf bir taklididir çoğu zaman ve sömürgeci Psikoloji'nin sömürgeleştirilenlerin psikolojisini disipline etme girişimlerindeki uygulama ve güdüler çoğu zaman aşikârdır. Alternatif gelenekler, örneğin Latin Amerika'daki Martin-Baró'nun çalışmalarında olduğu gibi, bazen geleneksel tarama yöntemleri kullanmışlar, fakat çoğu zaman da beyaz psikologların neler yaptıklarını anlayabilmek için disipline tümüyle boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Fanon'un (1952) fantezi ve projeksiyonlar çevresinde dönen sömürgeci psikoloji ve ırkçılık biçimlerine ilişkin değerlendirmeleri, Siyahlara, Adlerci ve Lacancı psikanaliz kullanan arzulanmış tehdit olarak yönelmiştir. Fanon, sömürgeciler tarafından "yerliler"in cinsel ya da entelektüel potansiyelleri üzerin(d)e uygulanan saplantılı denetimi, devrimci şiddeti arındırıcı süreç biçiminde adlandırılan doğal bir işlem olarak tanımladı. Şiddet, köleyi içselleştirilmiş zincirlerinden kurtarır, çünkü sömürge psikolojisi, sömürgeleştirenlerde olduğu kadar sömürülenlerde de yerleşmiş olur. Fanon'un düşünceleri ayrıntılı biçimde incelendiğinde, yerli "öteki", "benlik", doğa ve kadınların çözülen anlamlarının üstünlüğünün, yakın ve zorunlu olarak nasıl da birbiriyle ilişkilendirildiğini görmek olanaklıdır (Frosh, 1989). Fanon'un ulusal özgürlük mücadelelerine verdiği kuramsal ve fiili destek, görüşlerinin Arap dünyasından Afrika ve Latin Amerika'ya kadar yayılmasına yol açtı. Latin Amerika'da, Fanon'un çalışmalarının benimsenmesi için bir bağlam sağlayan sömürgesel ile cinsel baskı arasındaki içsel bağlantıyı hesaba katmak için psikanalitik kurama yeni bir biçim verildi.

Psikanaliz

"Psikanaliz'in yapısı, bastırma, kendi geçmişinin bastırılması üzerine kurulur" (Jacoby, 1983: 11). Benzer şey, genel olarak Psikoloji'nin yapısı ve kendi tarihinin bastırılması, özelde de geçmişteki psikanalitik müttefikleri için de söylenebilir. Psikoloji alanında çalışanlar, bu disiplinin çoğu kurucu babasının psikanalizin cazibesine kapıldıklarını, çünkü Psikoloji'nin diğer alanlarının ulaşamadığı duyumsallığı psikanalizin kavrayabildiğini anımsayacaklardır. Psikanaliz, disiplinin yakasını bırakmayan bir hayalet olarak akademik Psikoloji'nin bir parçasıdır ve birçok psikanalitik kuramcı, duyumsallığın sınıflı toplumlarda bastırılmasıyla bağlantısını kurmaya çalıştı (Kovel, 1988).

Psikanalize ilişkin radikal politik belgeler kolayca Freud'un kendi görüşleri çerçevesinde okunamaz. Freud, büyük ölçüde güçlük çıkaran duyumsal ve yıkıcı insan doğasının üzerinde oldukça dramatik ve hızlı bir biçimde yeniden çalışma çabalarından dolayı Bolşeviklere kuşkuyla yaklaştı ve 1930'larda Viyana caddelerinde mücadele eden komünistlerin tarafını tutmayı reddetti (Gay, 1988). Psikanalitik akımın ilk yıllarında Marksizmin cazibesine kapılanların önünde bir örnek ve güçlüklerle uğraşan Wilhelm Reich'in trajik anısı vardı. (Sosyalist Cinsel Bilgi ve Araştırma Derneği ile Proleter Cinsel Politika Birliği'nde) cinsel bastırmaya karşı sınıfsal direncin eylemci bir anlayışını (cinsellik üzerindeki vurguyu genital gücün kutsanmasıyla değiştirerek), Freud'un yanlış yorumuyla kaynaştıran Reich, KPD'den (Alman Komünist Partisi) ihraç edildi ve böylece sonra, sanki "diyalektik materyalizm ile psikanalizin" birleştirilmesinin (Reich, 1929) olanaklı olmadığı görünümü oluşturuldu. İki geleneği birbirine bağlayanlara karşı yöneltilen baskılar ancak çılgınlığa yol açabilirdi. Nitekim bu çılgınlık sonucu Reich'ın kitapları Almanya, Rusya ve ABD'de yakıldı.

ABD'de mesleğin tıbbileştirilmesi, özel sağlık bakımı ve savaş sonrasında McCarthyizm, psikanalizin baskı altında tutulmasını ya da en azından muhafazakâr Amerikan konformist "ego psikolojisini"nin bir dizi eleştirisini destekledi (Kovel, 1981; Jacoby, 1986). Ancak yapısalcı "anti-hümanizm"in çöküşü, bunun "post-yapısalcı" çoğulculuk biçiminde ayrışması ve bu kuramsal kolların politik kabullenmesine ilişkin hoşnutsuzlukla birlikte dikkat, yeniden öteki psikanalitik geleneklere yöneltildi. Jürgen Habermas gibi çoğu ünlü temsilcisi Marksist olmamasına rağmen Frankfurt Okulu'na ilgide bir canlanma yaşandı. Lacan ya da Nesne İlişkileri kuramından etkilenmelerine karşın, feminist psikanalitik kuramlar geliştirildi. Bunlar, Marksizm'e düşmanca olmasa da, oldukça eleştirel yaklaştılar. Çelişkili bir biçimde, bu Kleingil çalışmaların bazıları Marksist olmasına rağmen, psikanalitik kuramın köklerine, çocukluğun ilk aşamalarına ve bir kez daha insan doğasına ilişkin kötümser değerlendirmelere de bir geri dönüş söz konusu oldu (örneğin Hinshelwood, 1983, 1985). 1930'-lardaki Freud'dan 80'lerdeki Marie Langer'in çalışmaları çerçevesindeki Latin Amerikalı özgürlük akımlarına uzanan Kleingil Marksist ve feminist bir gelenek de oluştu (Langer, 1989).

Sovyet Gelişim Psikolojisi

Vygotsky (1962), Batı'da giderek Piaget'nin bir alternatifi olarak kabul edildi, fakat bu ilgi, onun çalışmalarını politiksizleştirme ve çalışmalarının Marksist yönlerinin baskı altına alınmasını sürdürecek bir biçimde işlev gördü. Onun katkısının daha bütünlüklü bir değerlendirimi, psikoloji ile kültür arasındaki ilişkiden dolayı Marksist kuramın olumlu olduğu kadar olumsuz potansiyel kullanımlarının da kabul edilmesini gerektirir. Farklı ekonomik ve kültürel sistemlere sahip çeşitli uluslardan oluşan bir ortamda birçok Ortodoks Marksist'e göre olanaksız görülen "ilk" sosyalist devrimin başarıya ulaştırıldığı bir bölgede, bu

ulusları, "gelişme" düzeylerine göre kategorileştirmenin hem dayanılmaz bir çekiciliği hem de tehlikesi vardı. Marksist ekonomik "aşamalar" düşüncesi, Ekim Devrimi'nin kapitalizm öncesinden sosyalizme sıçramayı gerçekleştirdiği zaman uygulamada aşılmış oldu, fakat bürokrasi, gücünü artırırken Rus şovenizminin yanı sıra, ekonomik ve politik gelişmeye ilişkin bir aşama kuramı yeniden ortaya çıktı ve bu olgu, Sovyetler Birliği'nde azınlık ulusların "ilkel" olarak görülmesini teşvik etti. Uygar merkez, bu ulusların "gelişmesini" anlamayı ve teşvik etmeyi istedi ve Vygotsky, bu sorun çerçevesinde kültür ve psikoloji, dil ve düşüncenin kesiştiği noktada çalışabilecekti.

Vygotsky'nin çalışmaları, gerek kültür gerekse birey düzeylerinde gelişimselci nosyonların hem bir ifadesi oldu hem de bu nosyonlara karşı bir meydan okumaydı. "İlkel" Sovyet kültürleri üzerinde yapılan "antropolojik" çalışmalara katıldı (Scribner ve Cole, 1981) ve sadece bir kültürün eriştiği gelişimsel aşamada köklenmeyen, fakat içinde büyüme ve dönüşüm için daima bir potansiyel de barındıran bir zekâ tanımı geliştirdi. "Yakınsal gelişim bölgesi" düşüncesi, basit olarak koşullandırıcı genetiğin yerine geçmeyen ve kalıtsal olmayan bir zekâ değerlendirmesi örneği ve tümüyle ilerici bir Marksist kuramdır. Sovyetler Birliği'nin gerek içinde gerekse dışındaki post-Pavlovcu Sovyet Psikolojisi'nin taraftarları, bu nosyonun gerçekten Marksist olduğunu iddia ettiler (örneğin Lawler, 1978). Bazı Marksistler Vygotsky'nin çalışmalarını bürokrasinin çıkarlarıyla bağlantısı olduğu için kuşkuyla karşıladılar; bazıları da işi, eğer Vygotsky'nin fikirleri ciddiye alınırsa diktatörlük biçimindeki yozlaşmanın gerçekleşeceğini iddia etmeye kadar götürdüler (Friedman, 1990).

Feminizm ve Radikal Psikoloji

Psikoloji'deki alternatif gelenekler, çoğu zaman (bu geleneklerde yer alan yazarlar kendilerini Marksist olarak tanımlamala-

rına rağmen) Marksist değil, fakat "hümanist" ya da "fenomenolojik" olarak tariflendi (Brown, 1973; Armistead, 1974). "Radikal" ya da "eleştirel" psikologlarca son zamanlarda benimsenen düşünce, onların "feminist" olduklarıdır. Bunun makul nedenleri vardır. Feminizm, geleneksel pozitif bilim anlayışını çoğu Marksist versiyondan daha etkili biçimde sorgulayabildi ve Psikoloji'yi olduğu kadar doğanın gizlerine nüfuz eden fantezi-ler üzerine kurulmuş gibi görünen pozitif Marksizm biçimlerinin motivasyon ve etkilerini inceleyebildi (Haraway, 1991). "Toplumsal cinsiyet"i Marksizm'e anahtar bir kategori olarak katmak, Marksizm'i [olumlu anlamda] karışıklığa itmektir. Marksizmin mevcut "krizi" bağlamında geleneğimizin temelini biçimlendiren eril (masculine) varsayımların bu biçimde yeniden gözden geçirilmesi, olumlu bir süreç olarak görülmelidir.

Bazı durumlarda feminizmin Psikoloji'deki etkisi, dikkatin yönünü "bilimcilerin" öznelliğine ve araştırmacının çalışma nesnesini kurma biçimlerine doğru değiştirdi (Hollway, 1989). Bu tür dikkat değişiminin tehlikeleri, radikal psikologların, "öznel" olanın alternatifinin "nesnel" olduğuna ve sonra da, öyleyse araştırmacının nesnel olmaması gerektiğine, ötekilerden daha doğru olan bir sonuca ulaşmaya çalışmaktan vazgeçmeleri gerektiğine de inanmalarıdır. Bilimden sosyal yapılanmanın antirealizmine doğru bir kayış riski vardır.

Sosyal Yapılanmacılık ve Söylem

Sosyal yapılanmacılık şimdi, radikal feminist çalışmalara (örneğin, Kitzinger, 1987) ve "post" ve anti-Marksist radikal eleştirilere bir temel sağladığı kadar, Psikoloji içindeki anaakıma oldukça "radikal" bir alternatif oluşturmaktadır. Kökleri yorumsamacı gelenek içinde sıkıca bulunan bu yaklaşım, dünya yorumlarının herhangi bir nesnel gerçeklik içinde temellendirilme-

sini yadsır (Gadamer, 1975). Daha ziyade, bunlar sosyal açıdan müzakere edilir; söylem, herhangi bir şeyi "yansıtmaz", fakat söylem, "topluluksal karşılıklı değişimin bir ürünüdür" (Gergen, 1985). Gerçekliğe ilişkin temsillerimizin sosyal ve söylemsel temellerinin tanınması, bireyci Kartezyen epistemolojiye meydan okur ve bunlar, hemen hemen aynı biçimde Psikoloji ve Marksizm içindeki hakikate yönelik bilimsel iddiaları zayıflatıp yok etmenin temelini de kurarlar. Ancak, bu "radikal" formundaki sosyal yapılanmacılık, eleştiri ya da değişime ilişkin herhangi bir temeli de dışlar (Burman, 1990). Sosyal yapılanmacılar için temsiller, kendi haklılaştırımları olan dil oyunları ya da öyküleri yansıtır ve hakikat iddiaları taşımazken, Marksistler, sadece çatışmayı çözmek için değil, fakat çatışmanın ortaya çıkışı, sürekliliği ve toplumsal biçimini açıklamak için de maddi boyutu ele alırlar. Çoğu eylem ve pratiğin söylem içinde kurulduğunu kabul etmek, eylem ve pratiklerin tümüyle söylem tarafından oluşturulduğunu kabul etmek değildir (Greenwood, 1989).

Buradaki sorun, toplumsal sınıf ya da diğer maddi ilgilerle örtüşmeyen temsillerin, gerçekliği doğrudan yansıtmak için ortaya çıkmamasıdır ve bu, sosyal yapılanmacılığın göreceli elini güçlendirerek materyalist temele ilişkin desteği zayıflatacak gibi görünmektedir. Buradaki Marksist itiraz, mevcut temsillerin, çoğu zaman insanların yaşantıları ve izlenimlerinde gerçek olan ideolojik temsiller olmasıdır. Yine buradaki sorun, Marksizmin bireylerin "yanlış bilinç" mekanizmasıyla aldatılmış kimseler olduğu varsayılmaksızın, maddi koşullarla ilgili bir ideoloji kuramını nasıl kabul edeceğine yöneltilmiş olmaktadır (Eagleton, 1991; Larrain, 1979; Thompson, 1984). Ötekileri hakikatin anlatımına inandırmak için gerçekliğe yönelemeyeceğimizi, fakat sadece söylemsel becerilere güvenmemiz gerektiğini öne süren sosyal yapılanmacı konum, sesleri az ya da çok işitilen iktidar ve

kaynaklardaki farklılıkları önemsemez. İletişim kuranların eşit ölçüde kendi gerçeklik değerlendirmelerini yapabildikleri (ve yapmaya hak kazandıkları) ideal bir konuşma topluluğunu farz etmek, doğal olarak ideolojiktir. Şurası unutulmamalıdır ki, eğer gerçeklikte bir temeli yoksa değişme de söz konusu olamaz.

Sosyal yapılanmacılık şimdi de, anaakım Psikoloji'nin talep ettiği bilimsel zaferle çoğu zaman bağdaşabilir görünen bir yöntem önerse de, eşzamanlı olarak göreceliliğine başvuran bir dizi "söylem çözümlemesi" üretti (Potter ve Wetherell, 1987). Söylem çözümlemesi, eleştirel kuram (Billig vd., 1988) ya da post-yapısalcılık (Hollway, 1989; Parker, 1992) unsurlarına bağlandığı zaman, bu kuramsal yaklaşımın taraftarları, ideoloji sorunlarını daha iyi belirleyebileceklerini düşündüler. Ideology and Consciousness Dergisi'nden [İdeoloji ve Bilinç] (Adlam vd., 1977) Changing the Subject'e [Konuyu Değiştirme] (Henriques vd., 1984) post-yapısalcılık, psikanaliz ve Marksizm'den yararlanan toplumsal yapılanmacılık biçimlerinin gelişimi önemli bir etki oluşturdu. Ancak, toplumsal yapılanmacılığın tehlikeleri, disiplin dışında bir 'Post-Marksizm' geliştirme olasılığı üstüne bir tartışmaya karşılık geldiği ölçüde, Psikoloji'de söylem kuramının daha radikal sürümlerinde devam etmektedir (Laclau and Mouffe, 1985). Burada, Gramsci'nin hegemonya üzerine olan çalışmalarının su götürmez değeri, görecelilik ve popülizm birleşimi üzerinde boşa harcanmaktadır.

SONUÇLAR

> "Filozoflar şimdiye kadar dünyayı sadece farklı biçimlerde yorumlamakla yetindiler; oysa asıl sorun, onu değiştirmektir" (Marx, 1845, *Feurbach Üzerine Tezler*).

Psikoloji ile Marksizm arasında kurulan bağlantılar, birçok durumda, psiko-kompleks'in kuram ve pratiğine müdahaleler

olarak düşünüldü. Birincisi, Marx'ın Feurbach üzerine son tezinde dikkat çektiği iki yönlü sorunun ilki, birey öznenin Psikoloji tarafından kavranan doğası (şeyleri değiştirmenin seçeneksel bir başlangıcı olarak dünyayı "yorumlama"), ikincisi de, psikologların kendilerini anlamaya çalışırken ki doğalarıdır (sanki inceledikleri şeyi değiştirmekten uzaklaşarak yorumlayan bireyin etkinliklerini yorumlama). Bu sorunun her iki yönünde de, dünyayı değiştirenler etkinliklerden başka etkinliklerin olduğu şeklinde sıklıkla görülen yanlış bir inanç vardır. Aksine Marksizm, etkinliği, dünyayı "daima-şimdiden" dönüştürücü ya da yeniden üretici olarak düşünür (Bhaskar, 1989).

Marx'ın daha sonra belirttiği moral/politik uyarı, kolayca onaylanacak ya da yalanlanacak bir uyarı değildir. Sorun, dünyayı nasıl değiştireceğimiz (dönüştüreceğimiz ya da basitçe yeniden üreteceğimiz) ve şimdi olduğu gibi dünyayı yeniden üreten Psikoloji'yi nasıl değiştireceğimizdir. Bu noktada, Marksist pratik biçimleri, Marksist psikologlarca kullanılan kuramlara yol göstermelidir. Marksizm'in "gerçek" bir bilgi sistemi değil, aksine; dünyayı yorumlamak ve değiştirmek için yol gösteren bir araştırma programı olduğunu anımsamalıyız. Bir arada bulunan farklı Psikoloji biçimlerinin önüne geçmeyi ve psiko-kompleks'in farklı biçimleriyle değişik şekillerde çelişen Marksistler arasındaki çelişkileri ortaya koyarken, Psikoloji disiplinindeki çelişkileri ortadan kaldırmayı istiyoruz.

Teşekkür: John Drury ve John Morss'a, bu giriş kısmının ilk taslağına yönelik yararlı yorumları ve katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

KISIM I: TARİHSEL MATERYAL

Kavramsal sorunlar, bir *Marksist Psikoloji* kurma girişimine musallat oldu. İlk dört bölüm, sorunları, maddi koşulların karmaşık seti içine yerleştirmektedir. Edward Reed, Bölüm 1'de, epistemoloji sorununu çözümlemekte dünyaya, sosyal ilişkilere ve kendimize ilişkin bilgileri nasıl elde ederiz sorusunu ve bilginin, diyalektik açıdan emekle içsel bir bağlantısı olduğunu savunan Marksist argümanı uzun uzadıya ele almaktadır. Psikologlar, kendi seçtikleri koşullar içerisinde bir davranış bilimi kurmada özgür değillerdir ve Robert Young, Bölüm 2'de bize, Sovyetler Birliği'nde egemen olan diyalektik materyalizmin ya da 'diamat'-ın çarpıtılmış bir versiyonunun zararlı sonuçlarını anımsatıyor. Bölüm 3'te Martin Roiser ve Carla Billig, Almanya'daki Marksist Psikoloji'nin unutulmuş olan, bazı az bilinen noktalarını ve psikanalitik spekülasyonun güçlü bir ampirik araştırma geleneği kurmayı nasıl başardığını incelemektedirler. Benjamin Harris, Bölüm 4'te, ABD'deki Marksistlerin bir "sosyalist psikoloji" geliştirmeye yönelik çalışmalarını ve Gestaltçı ve Freudçu nosyonların, Sovyetler Birliği'nden Komünist Parti aracılığıyla iletilen Lysenkoculuk ve Pavlovcu Ortodokslukla mücadelelerini gözden geçirmektedir. Bu tarih, şimdi disiplinde çalışan Marksistler için Psikoloji'deki ilerlemeci yönlere yönelik göstergeler olduğu kadar acımasız derslerin kaynağıdır da.

TARİHSEL MATERYALİST EPİSTEMOLOJİNİN MEYDAN OKUYUŞU

EDWARD S. REED*

Marksist epistemolojinin merkezi problemi, insan bilmesine ait yeterli bir teoriyi materyalist bir dünya kavramsallaştırması ile uzlaştırmaktır. Marx'ın büyük öngörüsü, böyle bir uzlaştırmanın başarılı tarihsel bir materyalizmi (ve dolayısıyla tarihsel bir epistemolojiyi) gerekli kılmasıydı. Bu, insan emeğine evrildiğinde insan etkisinin tarihin itici gücü haline gelmesinden dolayı böyledir. Bir bireyin emeği, sosyal araçların ve üretim ilişkilerinin bir parçası olarak var olur ve bu ilişkiler durağan değildir, tersine sürekli değişirler (Ingold, 1983, 1992; Reed, 1991; Woolfson, 1982). Özgül olarak her üretim tarzı, tarihsel değişmenin yolunu hazırlayan üretici güçleri yeniden ürettiği kadar da dönüştüren rekabet tarzlarını somutlaştırır ('sınıf mücadelesi', bu tür tarzlardan sadece biridir). Marx'ın dönüm noktası olan tarih görüşü ve nedenleri, şimdiye kadar geliştirilmemiş

* Edward S. Reed, ABD, Franklin ve Marshall Koleji'nde Psikoloji Doçentidir. *James J. Gibson and The Psychology of Perception* (1988), *Encountering the World: Towards an Ecological Psychology* (1996) ve *Defending Experience: A Philosophy for the Post-Modern World* (1996) adlı kitapların yazarıdır.

olan epistemolojik projenin gerekliliğine işaret eder. Emeğin tarihinin içinde ve onunla birlikte evrilen insan bilmesinin tarihsel olarak değişen tarzlarını karakterize etmeye uğraşmak gerekli miydi? Bu soruya Engels ve Lenin'in cevabı kesin bir 'evet' idi ve onlar tarihsel materyalist epistemolojileri çözüme kavuşturma girişimlerinde bulundular. Bununla beraber, girişimleri, haklı olarak, fazla mekanik tarzda materyalist olmakla ve insan bilmesine ait görüşlerinin yeterliliğini, materyalizme olan bağlılıklarının sunağında kurban etmekle eleştirildi.

Son zamanlarda, Timpanaro (1975), Engels'i bu suçlamaya karşı savundu ve sonradan Ruben (1979) tarafından genel bir materyalizm savunusuna dönüştürülen bir Lenin savunusu başlattı. Görüşlerine katılınsın (çok kere benim yaptığım gibi) ya da katılınmasın, materyalizmin bu savunucularının Marksist epistemolojinin temel problemini önemli ve ifşa edici bir tarzda ortaya koydukları kabul edilmelidir. Marksizm ya da materyalizmde hangi pozisyon alınırsa alınsın, Timpanaro ve Ruben'in çalışmaları birlikte bir *meydan okuma*yı oluşturur: Doğa ve tarihin her ikisi için de yeterli olan epistemolojik ilkeleri ortaya koymak. Tarihsel materyalist bir epistemoloji, ne bilmede biyolojik faktörleri küçümsemeli ne de kültür ve tarihin önemli ve değişken güçleri olan insan oluşun özelleşmelerini örtbas etmelidir.

Bu bölüm epistemolojik konularla ilgili olmasına karşın, bu tartışmanın amacı pür olarak epistemolojik değildir; aksine, amaç, başarılı bir bilişsel psikolojinin gelişiminin yolunda durduğuna inandığım epistemolojik bir bulmacayı aydınlatmaktır. Modern bilişselciliğin, tam tamına, Ruben ve Timpanaro'nun çelişkili ve problematik olduğunu gösterdiği epistemolojik iddialara sahip olmaktan zafiyet taşıdığını iddia ediyorum. Her ne kadar 'bilimsel' olduğu varsayılıyorsa da, modern bilişsel psikolojinin hiç de azımsanmayacak bir bölümü ve 'bilişsel bilim' başlığı altında ifade

edilen hemen her şey (bkz. Gardner, 1985 ve Reed, 1986), Lenin'in probleminin tersinden mustariptir: Bilişselcilerin insan bilmesine ait görüşlerinin yeterliliği idealist bir epistemolojinin sunağında kurban edilmiştir. Bilhassa, bilmenin, zihinsel temsillere sahip olmayı ve bunların manipülasyonunu içerdiği şeklindeki epistemolojik sayıltı (daha fazla açıklama için bkz. Cummins, 1989; Fodor, 1968; Sterenly, 1990), uygun tarzda materyalist ve tarihsel bir bilme teorisinin özgür gelişimini engelleyerek (Stili ve Costall, 1991) bir tür deli gömleği işlevini gördü. Ruben ve Timpanaro'nun eleştirisini, hem epistemolojik hem de politik açıdan genişleterek gözden geçirdikten sonra, tasarımcılığın bilişsel bilimde yarattığı problemlere geri döneceğim.

MEYDAN OKUYUŞ I

Kantçı Tutarsızlıklar

Ruben, materyalist epistemologların temel problemini çeşitli önermelerin öz bir analizi içinde ortaya koyar. Timpanaro daha diyalektik bir prosedür izler ve bu yolla daha geniş bir konular alanına temas eder. Ruben'in analizi ile başlayacağım ve sonra Timpanaro'nun çalışmasını, burada söz konusu edilen problemlerin sahip olduğu büyük önemi göstermek için kullanacağım. Böylece tartışılan epistemolojik konuların, onları dar akademik tartışmanın ötesine taşımaya uygun hale getiren önemli politik sonuçlara sahip olduğu görülecektir.

Ruben (1979), post-Kantçı epistemolojinin karmaşıklığını, aşağıda ifade edildiği üzere, birçok iddia arasındaki çelişkiye dönüştürerek azaltmayı başardı. Birincisi, Ruben'in *yorum iddiası* (Yİ) adını verdiği şeydir. Bu, bir yargıda bulunmak ya da bilgi iddia etmek için yorumlayıcı düşünce aktivitesini zorunlu olarak önvarsaymayı ifade eder. Bu iddia, modern bilim ve fel-

sefenin her ikisinde de yaygındır (Reed, 1982a, 1989). Örneğin, algı konusunda çalışan öğrencilerin çoğu, bir nesnenin algısının, bu nesneden kaynaklanan duyusal girdilerin yorumlandığı, zihinsel bir sürecin sonucu olduğunu ileri sürecektir. İlerici dilbilimci ve filozof Chomsky (1980), bütün bir bilgi teorisini, bilmenin, duyusal verilerin kuralla yönetilen bir yorumuna eşit olduğu fikri üzerine kurdu.

Ruben'in de ortaya koyduğu gibi, Yİ, 'yorumlanmamış bilinebilir veri olamaz' iddiasıdır. Yİ'nin, herhangi bir bilenden bağımsız şeylerin *varlığı* ile uyuşmazlık göstermediği (felsefede geleneksel anti materyalist pozisyon) belirtilmelidir; bununla beraber, eğer Yİ doğruysa, hatta eğer bu tür bağımsız şeyler mevcutsa, bunlar bilinemez. Bu, Kant'ın, (yorumlanmış) görünüşleri hariç, 'kendinde şeyler'in bilinemeyeceği argümanıdır. Gerçekte, Ruben'in de açıkladığı gibi, Kant, şeylerin bilenlerden bağımsızlığını çok dikkatli bir biçimde ifade etmiştir; bu da bize Ruben'in ikinci iddiasını, *bağımsızlık iddiasını* (Bİ) verir: 'Özde düşünceden ya da bütün yorumlayıcı zihinsel aktiviteden bağımsız nesneler vardır'.

Ruben, hangi Bİ yorumunun izlendiğine bakılmaksızın, Bİ'nin Yİ ile uyuşmaz olduğunu gösterdi. Eğer Yİ doğru ise, o zaman Bİ'nin doğru olduğu bilinemez ve eğer Bİ'nin doğru olduğu bilinirse, o zaman Yİ doğru olamaz. Ruben'in terminolojisinde, Bİ'de ifade edilen realist epistemolojinin, Yİ'de ifade edilen idealizm tarafından altı oyulmaktadır. Feuerbach'ın da açıkladığı gibi, Kant'ın tutarsızlığı tam tamına (mekanik materyalist) duyumsalcılıkla bir idealizm biçimini (bkz. Lenin, 1908/1970: 235) eşzamanlı olarak kabul etmeye çalışmasıdır. Lange (1880, c. 2: 158), *Materyalizmin Tarihi* adlı eserinde, materyalizmin bilimin bütününü kucaklayamayacağını, bundan dolayı algısal psikoloji biliminin (yani, yukarıda betimlenen ikinci yorum) materyalizmi

reddedeceğini ileri sürerek, bunu daha açık biçimde ortaya koydu. Bir tarihsel materyalist için, ne duyumsalcılık ne de idealizm kabul edilebilir bir konumdur, dolayısıyla Kant'ın çelişkisi, şu ya da bu yolla çözülmekten ziyade aşılmalıdır. Bu çelişkiyi aşmanın yolunun hazırlanabilmesi, Timpanaro'nun Kantçı ikilemi politikleştirerek, kaderciler (mekanik materyalistler) ile iradeciler (idealistler) arasındaki mücadeleye dönüştürmesinden geçer.

MEYDAN OKUYUŞ II

Eylem, Kadercilik - İradecilik İkiliğini Aşmalıdır

Lenin'in bir epistemolog olarak meziyetlerinden biri, epistemolojiyi politikadan ayırmaktan kaçınmasıydı. Bazı yönlerden kaba olmasına karşın, Lenin'in nesnel gerçekliğin bir 'yansıma'sı olarak bilgi teorisi, amaçlarını, anlayışlarını ve eylemlerini bir arada ele alarak devrimcileri eğitmeye kısmen de olsa hizmet etti. Bugün, Lenin'in politikası ve epistemolojisinden daha ileriye gitmemiz gerekir ama eylem ve yorumlarımız olmaksızın da varolabilecek tarihsel koşulları gözden kaçırmadan. Timpanaro (1975: 63-64) bunu çok iyi açıklar:

> "Benim düşünceme göre, materyalizmin değeri... bilişsel, aynı zamanda felsefi-bilimsel ve kültürel-politik olmasıdır. Marksizm, materyalizmi güçlendirmez ve derinleştirmezse... bilimle uğraşanlar ya da pür filozoflarla sınırlı bir felsefe haline gelecektir. Bu sıfatla, refah devleti mitlerini ifşa etmede bir polemik aracı olarak etkili olmayı sürdürecek ama devrim öznesi ve devrimin kendisine yol açan güçler (pür olarak iradeci olamayacak güçler) problemine ışık tutamayacaktır".

Yukarıda BP'deki iddia, realistin, bir şeyin, yorumdan bağımsız var olacağı iddiasından başka bir şey değildir. Bununla beraber Marksizm, bir realizm biçimi olmaktan daha fazla bir şey, bir

materyalizmdir ve devrimci bir materyalizmdir. Timpanaro gibi Marksistlere göre, yorumlarından bağımsız var olan şeylerden biri sosyal koşulların maddi güçleri, özellikle değişimin güçleridir. Bu bakış açısından hem Yİ hem de Bİ, kesin bir biçimde politik renge bürünür. Bİ, düşüncenin soyut ve negatif özgürlüğünü, gerçeklik tarafından sınırlandırılmamış düşünce ve bu yüzden de, eyleme geçmesine ve kendini gerçekleştirmesine izin verilmeyen düşünceyi över. Bu, modern Batı toplumunun özgürlüğüdür, sadece düşünüldüğü sürece var olan sınırlamalardan özgürlük. Anlamlı eylemin yapıldığı an, modern toplum (ve devlet) kendini 'öznesiz nesne' olarak kurar ve kendi normlarında gerçek bir maddi değişmeyi engeller. Timpanaro'nun (1975: 67) haklı olarak ısrar ettiği gibi, sözde 'iç özgürlük insanın baskıcı sosyal ilişkilerden gerçekten özgürleşmesinden ayrı var olamayacak gerçek özgürlüğün kötü bir ikamesidir'.

Böylece Timpanaro, Feuerbach'ın, duyumsalcılık (mekanik materyalizmin bir biçimi) ile iradecilik (idealizmin bir biçimi) arasındaki Kantçı çelişki görüşünü yeniden diriltti ve derinleştirdi. Timpanaro'ya göre, bir materyalist, '(...) deneyimdeki edilgenlik unsurunu inkâr edemez ya da bundan kaçınamaz: Bizim yaratmadığımız ama bize kendini dayatan dışsal durum (...)' (s. 34). 'Diğer bir deyişle, kesinlikle "veri" olan dışsal dünyadan gelen bir uyaran vardır, (buna rağmen) bilme süreci verinin sadece pasif bir şekilde alınışı değildir' (s. 55). Bununla birlikte, bu pasif olmayan bilme sürecinin yorumlayıcı faaliyetine vurgu yapanlar, yalnızca 'yanılsamalı ve mistikleştirilmiş bir özgürlüğü' ararlar, gerçek özgürleşmeyi değil. Maalesef, Timpanaro'nun kendisi de pasif maddi duyum ile aktif düşünsel yorum arasındaki savaşı çözemedi; yine de, algısal psikolojideki son gelişmelerin ışığında değerlendirildiğinde, onun söz konusu problem hakkındaki görüşü olası bir çözüm önerir. Timpanaro'nun ça-

lışmasında gözden kaçırılan önemli kavram, dışsal durumdan kaynaklanan farkındalık kavramı korunurken, algının temeli olarak, dayatılan uyaranlar kavramının reddedilmesidir. James J. Gibson (1966, 1979), tam da elde edilen uyarımı dayatılmış olanından ayıran ve uyarımı aktif bir şekilde elde etmenin, çevresi içinde yerleşik olan benliğin nasıl bütün algılamalarının temeli olduğunu gösteren böyle bir algı teorisi icat etti (bkz. Reed, 1988). Bir sonraki bölümde Gibson'ın dayatılmış-olmayan farkındalık teorisi, Timpanaro'nun kaderci olmayan bir materyalizm projesini tamamlamak için kullanılacaktır.

Mekanik materyalizmden kaçınmaya çalışan pek çok 20. yüzyıl Marksist'i, bir 'veri' olduğunu inkâr etmeye çalıştı ve bunu yaparken de Marksist-olmayan birçok felsefeciyle ve bütün çağdaş idealist takımıyla birleşti (bkz. Ross, 1971). Bütün bu düşünürlerin vurgusu, eylem ya da 'praksis' yoluyla 'insan kendisini oluşturur' fikri üzerineydi. Fakat Timpanaro (1975: 56-57), haklı olarak, 'bilmenin eylemekle dolayımlanmamış bir özdeşleşmesinin Marksçı olmadığını', çünkü bu özdeşlik kabul edilirse, 'gerçekliği bilmenin onu zaten dönüştürmek olduğunu [ve bu yüzden], Marksizmden idealizme –yani, eylemi lüzumsuz hale getiren praksis olarak bir düşünce felsefesine– gerilemeye' yol açacağını ortaya koydu. Bu tür epistemoloji, geçen kuşakta, devrimci düşüncelere sahip küçük bir savaşçı kadrosunun salt varlığının büyük ölçekli devrimler üretebileceği şeklindeki fokocu [foquismo] teoriyi kabul eden pek çok Üçüncü Dünya devrimcisinin ölümüne yol açtı (Guevara, 1968 ile Chaliand, 1978'i karşılaştırın).

Veriyi, bir durumun *önbelirlenmiş* sonucu olarak kabul etmek ve vurgulamak *kaderciliktir*, fakat her durumun gerçekten *verili belirleyicileri* olduğunu, bazı durumların değişiklik yapmaya ve diğerlerinin yapmamaya müsait olduğunu anlamak yalnızca *realizmdir*. Doğanın yasaları vardır ve bunlar insan ey-

lemlerini belirler, fakat bu, insanların bu tür yasaların insafına kaldığını ya da tarihin bunlar tarafından önbelirlenmiş olduğunu söylemek değildir. Gine-Bissau devriminin başarılı lideri Amilcar Cabral (1973: 86) bunu çok iyi açıkladı: 'Özgürlük için verilen her türden mücadelenin bir grup yasaya uyduğunu düşünüyorum. Bu yasaların belirli bir vakaya uygulanması, vakanın doğasına bağlıdır. Belki bütün yasalar uygulanabilir niteliktedir fakat belki sadece bazıları ya da sadece biri (...) Duruma bağlı.' Öte yandan, değişen durumlarda sadece düşüncenin rolüne vurgu yapmak ve onu ileri sürmek *iradeciliktir*, insan düşüncesinin bizzat kendisinin bütün mücadelelerde güçlü bir silah olduğunu sanmak gene sadece *realizmdir.*

Mekanik Marksizm, kadercilik yanlışına, bir eylem için uygun hale gelecek, dolayısıyla asla gerçekleşemeyecek nesnel koşullar için bitmeyen ve pasif bir bekleme yanlışına çok kolay düşer. Ancak, praksise vurgu yapan Marksistler, kendinde ve kendisi için düşünmenin gerçekliği değiştirebileceğini içeren idealist ideolojiyi teşvik ederler. Bu, entelektüel emekle, o anda karşı karşıya bulunulan pek çok özgürleşme görevi arasında zayıflatıcı bir ayrıma yol açabilir (pek çok modern Batı toplumunun durumunda açıkça olduğu üzere) (Sohn-Rethel, 1978). Dünyayı yorumlamanın zaten onu değiştirmenin bir biçimi olduğuna inanan filozoflar, kendilerini kaçınılmaz olarak, hâlihazırda özgürlük için mücadele edenlerin küçümsemesiyle karşı karşıya bulurlar. Bir Güney Afrikalı devrimci olan Dialego (1978: 15) şöyle der:

> "Bu, materyalistlerin halkın fikirleriyle ilgilenmedikleri anlamına gelmez. Aksine, dünyada onları doğru biçimde açıklayabilecek insanlar sadece materyalistlerdir. Materyalizmin reddettiği, fikirler ya da onların olayların gidişini etkileyen vazgeçilmez önemleri değildir. Tersine, materyalistlerin karşı çıktığı, fikirlerin idealist teorisidir, çünkü bu, fikirleri,

maddi gerçeklikten bir şekilde bağımsız varolan mistik güçler olarak görür" (krş. Marx ve Engels, 1845/1976: 42).

Yukarıdaki görüşten ortaya çıkan soru açık ama zordur. Bir tarihsel materyalizm nasıl mümkün olabilir? Yani, sonuçları önbelirlemeksizin, durumları belirleyen yasaları ortaya koyan bir tarihsel materyalizm; ve aynı zamanda, arzulanan sonuçları elde etmede zeki insanın eyleminin gerçek rolünden sorumlu olan yasaları ortaya koyan bir tarihsel materyalizm; doğa yasalarının değiştirilemez ve karşı gelinemez sonucu olarak ya da mistik irade süreçlerinin sonucu olarak ideolojinin bu ikiz nosyonunu reddeden bir bilim. '[Doğru] bir ideolojiye sahip olmak, kendi koşullarında ne istediğini bilmektir' der Cabral (1973: 88). Realistik bir eylem akışıyla birleştirilmiş yeterli bir ideoloji için, Cabral'ın yürüttüğü türden mücadeleyle tutarlı bir epistemoloji geliştirebilir miyiz? Paine ve 1775 Amerika'sından 1989-1991 devrimlerine kadar devrimlerin tarihi, devrimlerin çoğunlukla kendi durumlarında ne istediklerini bilen insan yığınlarının eylemiyle patlak verdiğini, devrimlerin rehberlik için sürekli başka yere bakan liderler tarafından yönlendirildiğini göstermektedir!

MEYDAN OKUYUŞ III

Doğa ile Tarihi Birleştirmek

Doğa bizi Bİ'yi vurgulamaya, içinde yaşadığımız verili durumu önemsemeye zorlar. Ancak, insanların aynı durumu değişik şekillerde yorumlaması ve bu tür yorumları davranışlarını yönlendirmek için kullanmasıyla, tarih Yİ'nin gücünü gösterir. Çağdaş psikoloji, bu çatışmanın farkındadır, ama Bİ ve Yİ'yi sentezlemeye yönelik girişimlerini, kaba güçten başka hiçbir şeyin üzerinde temellendirmemektedir. Veri olan, uyaranın, sadece [veri-

nin] dönüşümün(ün) küçük ölçekli bir planını yapma sürecinden sonra bilince girdiği farz edilir. Uyarıcıların bu yorumu'ya da işlenme süreci, bireyin biyolojik, sosyal ve kişisel doğası üzerine kurulmaktadır (bu teorinin, artık klasik olan bir versiyonu için bkz. Neiser, 1967). Ancak Bİ ile Yİ uyuşmaz niteliktedir, dolayısıyla birleşik olduklarını söylemek, onları sentezleme ile aynı şey değildir. Daha açık söylemek gerekirse, modern psikologlar iki uyuşmaz hipotezi eşzamanlı olarak kabul etmekte ısrar ederler: Birincisi, bir kişi kendi bedeninin dışındaki dünyanın bilgisine sahip olabilir (Kant'ın Bİ'sinden miras alınan bir hipotez); ve ikincisi, böyle bir bilgi, dünyanın bedene etkilerini yorumlama üzerine temellendirilir (Yİ'nin bir mirası). Fiziksel dünya bedensel duyumlara neden olur ve sadece bu beden duyumlarına ulaşma olanağı olan zihin, bu duyumlara neden olan dünyanın neye benzediğini yorumlayacak ya da çıkarsayacak doğuştan getirilmiş ya da kazanılmış bir dizi kuralı kullanır (Rock, 1985).

Ancak, yorumlayıcı zihinsel faaliyeti, duyumlar ile dış dünyanın farkında olma arasında bir aracı olarak dikkate alan modern psikologlar, insan (zihin) faaliyetini doğa yasalarının tamamen dışında tutarak insanlığı doğadan yine ayırırlar. Zihinsel faaliyetin mantıksal/yorumlayıcı yanlarının analizi ile biyolojik yanları arasındaki bağlantısızlık dikkat çekicidir fakat bu, modern psikoloji teorilerinin yapısından kaynaklanır. Eğer –çoğu yazarın son zamanlarda kabul ettiği gibi– duyumlar her zaman fark edilemiyorsa, o zaman bunlar çıkarsanmış olmalıdır. Ancak bu, psikologların, iki önemli değişken olan duyusal girdilerin ve kurala dayalı yorumlamaların çıkarsanması gereken bir teoriyle çalışıyor oldukları anlamına gelir. Yukarıda bahsedildiği gibi Kohler, hem zihinsel durumların temelini hem de girdinin dönüşümü ve yorumlanması süreçlerini çıkarsamanın, bilimsel bir felaket olduğunu ortaya koydu: Hipotezler ile olgusal sonuçlar

uyuşmadığında, kişi kendisini çok fazla değişkene uydurabilir. Bu oyunda sınırlamanın tek kaynağı nörofizyolojidir. Bunun yararlı olamayacağı görüldü, çünkü nöral girdi ya da yorum hakkında hipotez geliştirmek isteyen biri için yeterli yer bırakarak, işlevsel davranışsal süreçler, kaçınılmaz olarak, kendilerine çoklu nöral yapı tarafından hizmet verilen süreçler haline gelir (bkz. Luria, 1973; Reed, 1982b).

Bu idealist karışıklığın bir sonucu, modern beşeri deneysel psikolojinin, pek çok vakada tek bir davranış parametresi ölçmeye indirgenmesidir. Girdiden tepkiye (tepki; tanıma, geri çağırma, görüntüye uyum, seçim ya da bir yargı olabilir) kadar olan zaman ölçülebilir, bunun tersine duyumlar ve yorum ölçülemez (Posner, 1978; Luce, 1989). Bundan dolayı, zihinsel faaliyetin pek çok parametresi hakkındaki mebzul miktarda bütün hipotezlerin arasından kabul edilmiş çerçeve içinde seçim yapmak neredeyse olanaksızdır, çünkü çok az uygun parametre ampirik olarak incelenebilir.

Bilimsel psikoloji bu tür tutarsızlıkları, sadece zihinsel faaliyeti doğanın alanı içine düşecek şekilde kavramsallaştırarak aşabilir. Böyle bir teoride, zihinsel süreçler doğal yasalar tarafından belirlenmiş (ama önbelirlenmiş değil) olmalıdır (Bu, onların tarihsel yasalar tarafından da belirlenmiş olmasıyla bağdaşmaz değildir). Bu tür bir psikolojik teori son zamanlarda, James J. Gibson'ın psikolojiye yönelik 'ekolojik yaklaşım'ının etkisi nedeniyle geliştirilmeye başlandı. Bu çalışmadan ortaya çıkan eylem yasaları, ne pür biçimde fiziksel doğanın yasalarıdır (eski davranışçı psikolojilerde olduğu gibi), ne de sözde pür düşünce yasalarıdır (son zamanlardaki bilişsel psikolojilerde olduğu gibi); onlar, yaşadıkları çevre içine gömülmüş ve yerleşmiş amaçlı faillerin yasalarıdır. Yaşadıkları çevrenin içine gömülmüş halleri, faillerin eylemlerini sınırlarken, aynı zamanda bu sınırlılıklar ey-

lem olanaklarını ortaya çıkarır. İnsan bedeninin yerçekimi etkisine maruz kalması gerçeği, benim bu cümleyi yazma eylemimde daha gerçek bir sınırlamadır, ama yerçekimi, bir güçler alanı içinde, kalemi kağıt üzerinde hareket ettirmeyi, dirseğe, önkola ve bileğe yaslanmayı, başparmak ve diğer parmakların hafif salınımlarını kullanmayı geliştirebilmemi de sağlar.

Psikolojide bu teori yarılmasının altında yatan ikiz kavramlar, Gibson'ın eylem için çevrenin 'olanaklılıklar'ı (affordances) nosyonu ve bu olanaklılıkları özgülleştirmek için mevcut algısal bilgi kavramıdır. "Çevrenin olanaklılıkları, (hayvanın) iyiliği ya da kötülüğü için hayvana ne sunduğu, ne sağladığı ya da ne verdiğidir" (Gibson, 1979: 127). Görece düz ve katı zemin, kara hayvanlarının hareketine destek vermeye müsaittir, bunun tersine, yüzme becerisi ve yapışkanlık suda harekete müsaittir. Bir olanaklılık, 'her iki yolu gösterir', hem çevreye hem de hayvana giden yolu. Burada önemli olan, çevrenin olanaklılıklarının hem öznel hem de nesnel olması ve ikisinin de olmamasıdır: Eğer bir şey uygun özelliklere sahip değilse (örneğin, baş yüksekliğinde bir sandalye), modifikasyon yapmadan söz konusu hareket (oturmak) için kullanılamaz. Fakat bir nesnenin bazı olanaklılıklara sahip olduğunu söylemek, ne işe yaradığı ve kimin için olduğu hakkında bir şeyler de ifade eder. Bir olanaklılık "eşit derecede hem çevrenin hem de davranışın bir gerçeğidir. Hem fiziksel, hem psişiktir, ancak ikisi de değildir" (Gibson, 1979: 129).

Olanaklılık kavramı, evrimsel biyoloğun kaynakların ontolojisi ile politik ekonomistin kullanım değerleri ontolojisi arasında bir köprü kurar. Olanaklılıklar, herhangi bir hayvanın davranışı için kullanım değerleridir ve onların değeri herhangi belirli bir hayvanın varlığından bağımsızdır. Oturduğum sandalye, oturmaya olanak tanır ve eğer ben burada olmasam ya da ölmüş olsam bile oturmaya olanak tanımaya devam edecektir. Genel ola-

rak, "organizma hayatı için çevreye bağımlıdır, ama çevre, varlığı için organizmaya bağımlı değildir" (Gibson, 1979: 129). Bir nesnenin bir kullanım değeri vardır ya da nesne bir üretim aracı olarak vardır, çünkü uygun özellikleri vardır ve bu özellikler verili bir anda kullanılmak zorunda değildir. Marx (1875/1974: 341) "Doğa tam da... emek gibi, kullanım değerlerinin kaynağıdır" dediğinde bunu anlamıştı. *Kapital*'de (1867/1977: 278, n. 7) şöyle yazar: "Örneğin yakalanmamış balıkların balık endüstrisinde bir üretim aracı olduğunu iddia etmek paradoksal gibi görünür. Fakat şimdiye kadar hiç kimse balık olmayan suda balık yakalama sanatını keşfedememiştir." Ne de suda yalın ayakla yürüme sanatını keşfeden biri vardır. Olanaklılık kavramının en önemli özelliklerinden biri, doğanın yasalarının bir hareketin olmasına izin vermediği durumları önererek apaçık olana dikkat çekmesidir. Bir teorinin, *bir durumun sınırlarını* ayırt etmede bize yardımcı olacak politik açılımları açık seçik olmalıdır. Marx'ın kendi politik çalışması, tipik olarak bu tür sınırların kavranma çabasını ve sonra verili bu sınırlar içinde mümkün olduğu kadar radikal amaçları zorlayacak şekilde hareket etmeyi içerir. Örneğin, Marx'ın Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya'da demokratik reform ve oy kullanımı üzerine sürekli vurgu yapmasının altında bu strateji yatar.

Bununla beraber, olanaklılığın kendi başına varlığı, onun, farkına varacağımız ya da kullanacağımız bir şey olduğunu garantilemez. (Bütün çabalara rağmen, yeraltında dokunulmadan duran ne kadar petrol olduğu bilinmemektedir.) Olanaklılıkların farkına varmak, çevrenin uygun özelliklerini gözlemciye özgülleştiren ekolojik olarak mevcut bilginin devşirilmesini gerektirir. Gibson'ın uyarımda aktif bilgi toplama (devşirme) teorisi, uyarıcıların duyumsal farkındalığa yol açtığı geleneksel teori ile keskin bir zıtlık içindedir. Eğer dünya, kendini bize uyarıcılar

yoluyla dayatıyorsa, o zaman zihinsel yaşamımız verili uyarıcıları kendi ifadeleri ile yorumlamada sadece dayatmaya direndiği ölçüde özgür olabilir. Fakat eğer algısal farkındalığın kendisi bir faaliyet ise (zihnin ya da bedenin değil, ama bütün olarak fonksiyon gösteren bireyin faaliyeti ise), o zaman algısal özgürlüğümüz araştırabileceğimiz ve kullanabileceğimiz nitelikteki bilgiye dayanmamızdan kaynaklanır. Bunun salt dünyayı bilmenin onu değiştirmek olduğu görüşündeki pragmatistlerin teorisi olmadığı, bilgi yakalama eyleminin dünyada hiçbir şeyi değiştirmesi gerekmediği belirtilmelidir: Bir manzarayı görsel olarak taramak, manzarayı değiştirmeyi gerektirmez ama onu görmek için optik bilgiyi yakalamayı sağlar. Algısal faaliyet anlamlıdır, fakat edimsel eylemi önceler; algı yoluyla kişi, kendini çevreleyen kaynakların farkına varır ve edim yoluyla kişi bu kaynakları yararlı hale getirebilir ya da değiştirebilir. Gibson'ın (1966: 321), teorisini özetlerken çok iyi ifade ettiği gibi:

> "Algıda alışkanlığın baskıcı gücünü tanıdığımızı varsayalım. İnsanların (kuşkusuz diğer insanların) dünyayı sıklıkla aptal bir koyun gibi algıladığını varsayalım. Fakat bu oldukça kibirli gözlemin bir felsefesini yapmak yanlıştır. Ortodoks algı teorileri bu yanlışı destekler ve bu kitabın bir amacı bunları zayıflatmaktır. Bu kitap, kendine bakmak isteyen bütün insanlara adanmıştır".

Gibson, aktif algılama sürecine dair yeni teorisine ek olarak, insanların algıladığının ne olduğuna ilişkin kavramsallaştırmamızı radikal bir biçimde değiştirmiştir. Algıyı, yorumlama gerektiren –renkler ve sesler gibi– nötr fenomenlerin bir farkına varma süreci olarak gören ortodoks algı görüşlerinin aksine Gibson'ın teorisi, algı yoluyla bizi saran anlamlı bir maddi dünya ile ilişki kurduğumuz bir teoridir. Işık, uzay ya da hareket gibi duyumları ya da fiziksel özellikleri algıladığımızı iddia eden

geleneksel algı teorilerinin tersine, Gibson bizi çevreleyen anlamlı nesneleri, olayları, yerleri ve kişileri ve bize ne tür olanaklar verdiklerini algıladığımızı ileri sürer. Üstelik Gibson, karasal çevrenin, insan ve hayvanların kendilerini bu olanaklar arasında görsel olarak yönlendirmeleri için yeterli bilgi sağlayacak şekilde ışığı nasıl yapılandırdığını gösterecek kadar ileri gitti. Gibson'ın çalışması, davranışı yöneten ekolojik kurallar ya da yasalar hakkında test edilebilir hipotezler ortaya çıkardı. Bu yasalar, faillerin eylemlerine ve farkındalıklarına imkân tanıyan çevresel olanakları özgülleştiren bilgiyle ilişkilidir. Gibson ve öğrencilerinin çalışmaları, birincil olarak az ya da çok temel eylemler (örneğin hareket) düzeyinde yapıldı, ancak Gibson'ın da çok farkında olduğu üzere bu fikirler, çeşitli sosyal eylem biçimlerine uygulanmaya da çok duyarlıdır.

Ekolojik psikolojinin bütün bir kavramsal şemasını burada serimlemek için yeterince yerimiz yok ve kuşkusuz pek çok detay ekolojik olan geliştikçe değişecektir. Bu yazıdaki amaç bakımından önemli olan, bir bireyin eylemlerinin belirlenmesinde doğanın ya da düşüncenin rolünü reddetmeden, doğa ve düşünce ayrımının açık bir reddidir. Bu, farkındalık ve davranışta öznelliğin rolünü kaçırmadan eylemi sınırlandıran nesnel (ve anlamlı) koşulların varlığını kabul etmemizi sağlar. İradecilik ile kadercilik arasındaki dikotomiyi başarılı biçimde aşmanın anahtarı, Gibson'ın çevresel olanaklar ile ilgili bilgi teorisidir, zira bu teori, faillerin yerleşikliğinin bilimsel bir tarzda nasıl anlaşılacağını görmemizi sağlar.

PROBLEMLER VE BEKLENTİLER

Burada önerilen pozisyona, yasalara yapılan vurgunun mekanik ya da vülger bir tarihsel materyalizm doğurduğu gerekçe-

siyle itiraz edilebilir. Her şeyden önce, gerçekte tartıştığım yasalar birincil olarak doğanın fiziksel ya da biyolojik yasalarıdır. Eğer bu tür yasalar tarihin birincil belirleyicileriyse, o zaman bunu bir çeşit teknolojik belirlenimcilik biçimi izler görünmektedir. Hem hümanist Marksizmlerin ve hem de belirli yapısalcı Marksizm biçimlerinin en güçlü saiklerinden biri, toplum yasaları ve tarihsel değişmenin kararlı araştırmasının insan iradesi, çabası ve kültürünü tarihsel materyalizmin dışında bırakacağına olan inançtır (Gouldner, 1980). Ancak, Marx'ın kendisinin de asla vurgulamaktan geri kalmadığı gibi, insan tarihi daima belirlenmiş koşullar altında amaçlarına ulaşmaya çalışan gerçek bireysel insanların tarihidir.

Dolayısıyla, tarih yasaları araştırması, mücadelelerden ve insan kitlelerinin yaşamlarından ortaya çıkan yasal ilişkilere ait bir araştırma olmalıdır. İnsan iradesi, çabası ve kültürü, tarihi oluşturan süreçlerin tümleşik bileşenleridir ve bunlar tarihsel materyalizmden dışlanamaz. Fakat insanlığı, somut kültürel yanları ile [tarihsel materyalizm] dahil etmek, onu eylem yasalarından (evrimleşen hayvanların soyut kapasiteleri) ya da emek gücünün yasalarından (tarihsel insanların soyut kapasiteleri) *hariç tutmak* değildir. Gerçekte, kültür ile ilgili yasaların araştırılmasının her bir parçası, üretim araçları ile ilgili yasaların araştırılması kadar önemlidir. Cabral (1973), kültürü, bir toplumun üretim araçlarından ortaya çıkan çelişkilerin sentezi olarak tanımlar. Nitekim (açık bir biçimde üretim araçlarının devrimcileşmesini içeren) herhangi bir özgürleşme mücadelesi, zorunlu bir şekilde, önemli bir bileşen olarak kültürel mücadeleyi de içerir. Örneğin, Gine-Bissau'daki devrimci mücadele sırasında, toplumda daha önceden var olan kadın ve erkek ilişkileri, ev ve köy üretim tarzları, özgürleşme hareketiyle birleşerek kırıldı. Cabral'ın da ilk defa fark edenlerden biri olarak gördüğü gibi, normal kültürel örün-

tülerin bu geçici yıkımı, geleneksel kültürün baskı örüntülerini (bu örnekte bu örüntü kadına yönelik baskıdır) değiştirmek için önemli bir fırsat olabilir.

Psikologlar, Bİ'yi, bilişsel teorinin pek çok varyantının arkasındaki üretici fikir olarak kolayca tanıyacaklardır. Örneğin anaakım Amerikan psikolojisi, iki insan etkileşime girdiğinde, ikisinin de partneriyle doğrudan bir ilişkide bulunmadığını öğretir; bunun yerine, farazi olarak her biri diğerinin davranışları, özellikleri ve inançlarına ait bir teori kurgular ve bu teoriyle tutarlık içinde davranır. Psikolojiye yönelik bu yaklaşımın solipsist ve idealist açılımları çok ender olarak geniş bir şekilde geliştirildi fakat psikologların düşüncelerinin mantıksal açılımlarının reddi, bu açılımları değiştirmez. Bu idealist ve solipsist eğilimlerle el ele giden şey, günlük yaşamdan aşırı bir uzaklaşmadır. Gerçekten, ayrıntılı ayırt etme, tepki hızı ve yapay uyarıcıların algılanması ve onlara tepkiyle ilgilenen binlerce çalışma mevcuttur. Bunun tersine, ev, okul ya da işyerindeki günlük faaliyetlerle ilgili sadece bir elin parmakları kadar çalışma vardır. Büyük ölçüde, en azından ABD'de deneysel psikologlar, okul, ev ve işyerlerindeki işlevsellik çalışmasını sosyal çalışmacılara, ergonomi araştırmacılarına, gelişimcilere ve diğerlerine 'terk etme hakkına' sahiptir.

Bu yüzden 'insan faaliyeti', 'psikoloji laboratuvarlarında ölçülen zihinsel durumlar' demektir (ve bu da, tepki hızı varyasyonlarından biraz daha fazlası anlamına gelmektedir). Psikolojinin, Cabral'ın insanları kendi durumlarında analiz etmeye yaptığı vurgunun daha çoğuna ihtiyacı varken, bilişselci ve praksisçi teorisyenlerin 'insan eyleminin dönüştürücü gücü'ne yaptıkları boş vurguya ihtiyacı çok daha azdır. Psikolojide bilişselcilik, epistemolojide tasarımcılık, antropolojide ve Marksizm'de insan eylemine yönelik idealist yaklaşımlar, bütün bunlar, günlük ya-

şama yönelik yeterli bir psikolojinin geliştirilmesinde büyük engellerdir çünkü bunların öncü sayıltısı, psikolojinin zihindeki şeylerin bir çalışması olduğudur. Tarihsel epistemoloji ve ekolojik psikoloji, zihinlerin günlük yaşam dünyası içinde nasıl biçimlendiğinin bir çalışması olan bir psikoloji olasılığını vurgulamak üzere bir araya gelebilirler. Marx ve Engels'in açıkladığı gibi, biz kendimizi oluştururuz ama kendi seçtiğimiz koşullar altında değil. Bu da benlikleri oluşturmaya yol açan günlük süreçleri inceleyen psikolojinin zamanının geldiğine işaret eder.

SONUÇLAR

Düşünce ve doğayı uzlaştırarak, değişikliğin ortaya çıkmasında yasa ve insan amacının nasıl birlikte çalıştığını göstererek, hem Bİ hem de Yİ'yi aşan bir tarihsel epistemoloji geliştirilebilirse, o zaman biri kaderci, diğeri iradeci olarak evrilen 'iki Marksizm' de aşılabilir. Kaderci Marksizm, doğayı tarihin güdüleyici gücü olarak ele alır (ya doğrudan ya teknik ya da ekonomik belirlenimcilik yoluyla), bunun tersine iradeci Marksizm insan düşüncesi ve iradesini bütün maddi değişikliğin arkasındaki itici güç olarak ele alır. Ama nasıl düşünce doğanın bir parçası ise, doğa da iradeyi içine alır. Tarih maddi ve zihinsel nedenlerin bir karışımı değil, fakat insan eyleminin birleşme ve ayrışmalarının sonucudur. Tarih, ne kaderci bir biçimde önbelirlenmiştir ne de iradi olarak değişmeye açıktır; tersine, tarih, önkurulmuşluğu olmaksızın belirlenmiştir ve hiçbir kişi ya da grubun akışı üzerinde tam bir kontrolü asla kuramamasına karşın, insan fail tarafından değiştirilir. Tarih, kaynaklar için yapılan yoğun sosyal mücadelelerin sonucudur. Sonuçta ortaya çıkan şey, bu rekabetin tek tek faillerinin herhangi birinin amaçlarından farklı olabilir. Bir birey ya da grubun, ne kadar 'devrim-

ci' olursa olsun, toplumu değiştirmeye katkısı, bütün insanlar için nihai hedefi önceden kurmak olamaz (Tersi de doğrudur; en güçlü olan gerici güçler bile, kendi isteklerine tamamen uyması için durumun sonuçlarını önbelirleyemez).

Marksizm, bütün entelektüel hareketler (burjuva demokratik olanları dahil) gibi, yukarıda betimlenen rekabetin dışında olan belirli bir dizi amaca ayrıcalık *verme* eğilimindedir. Buradaki analizden hareketle, teorik bir duruş çerçevesinde, bu, kabul edilemez niteliktedir (ve kabul edilemez olduğu pratik olarak açıkça kanıtlandı). Lenin ve Troçki, 1917-19'da Rusya'ya belirli bir hedefler dizisini dayatmak için Kızıl Ordu'yu organize ettiklerinde, çevrelerindeki korkunç ortamdan dolayı mazeretleri vardı: Müttefik istilaların şiddetli bir iç savaşa yol açması. On yıllar boyunca demokratik bir tartışmanın konusu yapılmadan dogmatik bir tarzda ulaşılan hedefler, giderek dayatıldıkları insanlar nezdinde somut anlamını yitirdi. Rusya'nın bugünkü liderlerinin, önceki dönemdeki fikirler kadar olumsuz ancak bu kez 'piyasa' üzerine olan fikirleri, onları benimsemeyen ve onlardan yararlanmayacak bir topluma hedef olarak dayatmaya bel bağlamış görünmeleri, sorunlu olmak bir yana, derin bir ironi içeriyor (Kaç Rus, 'özelleştirilmiş' devlet girişimlerinden alışveriş yapacaktır?) Şu andaki liderlerin bu dayatmacı felsefe için, büyük iç savaşla karşılaştırılabilecek bir mazeretleri yoktur ve hedeflerinin öncekiler gibi boş olduğu büyük olasılıkla görülecektir.

Bir toplumu demokratik yoldan değiştirmek için mümkün olduğunca çok insan, kendi bireysel hareketlerinin, onaylayabilecekleri ya da onaylayamayacakları sonuçlara yol açan sosyal güçler ile nasıl bir araya geldiklerini görmek zorundadır. Psikologlar ve diğer sosyal bilimcilerin rolü, kişisel edim ile sonuçta ortaya çıkan arasındaki güç bağlantılarını, sadece bireyin kendisi

için değil ama diğerleri için de görünür hale getirmeye yardım etmektir. Bir dizi sonuç ya da hedefi, insanların çoğunun sürece girmesinden önce ayrıcalıklı olarak koyma girişimleri, tam da başarılmak istenen hedeflerin altını oyacak bir prosedürdür.

Çalışmalarını Yİ üzerine temellendirmiş olan modern bilişselciler ve diğerleri, hiçbir potansiyel sonucun gerçek olmadığına ve bütün bunların gerçekte bireysel zihinlerdeki inşalarda varolduğuna inanmaktadırlar. O zaman her ideal ya da hedefin eşit (ya da o hedefi kim gözetirse gözetsin eşit derecede geçerli) olduğu, fakat dünyada etkinliği olan hiçbir hedefin olmadığı söylenebilir. Bu, belki de, modern toplumun, pek çok insanın önemli hedefleri hem tasavvur edemediği hem de başaramadığı koşulları yaratma yeteneksizliğine doğal bir tepki olabilir. İdeallerimizi başarmamızı engelleyenlerin bizden güçlü olduğu gerçeği, ideallerimizin asla gerçekleşmeyeceği anlamında yorumlanmamalıdır.

Marx, insan eylemini doğal ve ideal olanın biricik birleşimi olarak görmenin ne kadar önemli olduğunu anladı. Eylemlerimizin önbelirlenmiş bir doğanın hareketinin örüntülerine mekanik olarak indirgenmesi, kaderci ümitsizliğe yol açar ve iradecinin insan düşüncesinin özerk yaratıcılığına olan inancı bir mittir, fakat statüko için uygun bir yoldur, çünkü sosyal değişmeye yol açan gerçek güçlere karşı bizi körleştirir, insan eylemini koşullara karşı mücadelede kullanma girişimi bizim kendi seçimimiz değildir. '*Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875/1974: 341) Marx, doğanın insan emeği kadar zenginlik kaynağı olduğunu açıklar: "Burjuvazi, yanlış olarak, emeğe, doğaüstü yaratıcı güç yüklemek için çok iyi temellere sahiptir; çünkü salt emeğin doğaya bağlı olması olgusundan, emek gücünden başka bir mülkiyete sahip olmayan insanın, toplumun ve kültürün bütün

koşullarında, emeğin maddi koşullarının sahibi haline gelen başka insanların kölesi olmak zorunda olduğu sonucu çıkar. Bu insan ancak onların izni ile çalışabilir, dolayısıyla ancak onların sayesinde yaşayabilir." *Kapital*'de (1867/1977: 748) daha etkili bir biçimde ifade etmişti: "Eğer işçiler havayla yaşayabilselerdi, onları hiçbir fiyata satın almak mümkün olmazdı." İşin nesnel koşullarını kontrol edenler daima, ister Kapital adına isterse Marx adına, geri kalan hepimizi, kendi hedeflerinin nesnel olarak önemli hedefler olduğunu kabul etmeye ve kendi fikir ve hedeflerimizin sadece öznel inşalar olduğunu görmeye zorlamışlardır. Yİ'nin ideolojisi, bizi, mülk sahiplerinin gücünün sadece bir yanılsama maskesi olduğu düşüncesiyle ve kendi fildişi kulelerimiz içindeki kendi yanılsamalı hedeflerimizin yaşam ve iş koşullarını kontrol edenlerinki kadar gerçek olduğuyla teselli etmeye çalışmaktadır. Gerçek bir özgürleştirici psikoloji, insanların kendi fikirlerinin gerçekliğini anlamalarına ve yaşamımızın öznel koşullarının bile kendi seçimimiz olmayan koşullar tarafından egemenlik altına alınmasıyla oluşan süreci anlamalarına yardım etmek için, bu maskeyi delip geçmeye çalışmak zorundadır.

MARKSİST PERSPEKTİFTEN EVRİM, BİYOLOJİ VE PSİKOLOJİ

ROBERT M. YOUNG*

Marx ve Engels, Darwin'in doğal ayıklanma üzerine olan evrim kuramına hayranlık duymuşlardı çünkü bu kuram, doğa, yaşam ve insan doğasına yönelik tümleşik, doğalcı ve materyalist bir değerlendirme içeriyordu, fakat Marx ve Engels, bu kuramı ideolojinin bilgiye nüfuz ettiği temel bir örnek olarak da görmüşlerdi. Marx, Darwin'i ilk kez okuduğunda, 1860'da Engels'e şöyle yazar: "Kaba İngiliz biçeminde geliştirilmiş olmasına rağmen, bu kuram bizim görüşümüze göre doğa tarihinin temellerini içeren bir çalışmadır" (Marx ve Engels, 1954: 171). Marx daha sonra 1862'de şunu da ekler: "Darwin'in hayvanlar ve bitkiler dünyası içinde işbölümü, rekabet, yeni pazarların açılması, 'buluşlar' ve Malthusçu 'beka mücadelesi' çerçevesinde İngiliz toplumunu nasıl anladığı dikkate değerdir" (Marx ve Engels, 1955: 128).

---

* Robert M. Young, Londra'da özel pratik alanında psikoterapist ve Sheffield Üniversitesi'nde Psikoterapik Çalışmalar Merkezi'nde Konuk Profesördür. *Radical Science Journal*'ın kurucusu ve *Science as Culture and Free Association*'ın editörüdür. Les Levidow ile birlikte *Science, Technology and the Labour Process: Marxist Studies*'in editörlüğünü yaptı. Yazıları, *Mind, Brain and Adaptation*, *Darwin's Metaphor*, *Mental Space* ve *Whatever Happened to Human Nature*'ı içermektedir.

Daha sonra Engels şöyle yazar: "Darwin, ekonomistlerin en yüksek tarihsel başarı olarak kutsadıkları serbest rekabet ve hayatta kalma mücadelesinin hayvan krallığının normal durumu olduğunu gösterdiği zaman insanlık, özellikle kendi yurttaşları üzerine acı bir yergi yazdığını bilmiyordu". Engels, ancak "bilinçli toplumsal üretim örgütlenmesinin" insanlığı hayvanlar dünyasının üzerine çıkarabileceğini eklemişti (Engels, 1873-86: 35-6).

Bu kararsızlık Marksizmin tarihi boyunca vardı, bu yüzden tek, bütünsel değerlendirme, Marksist yaklaşım açısından biyoloji, evrim ve psikolojiye atfedilemez. İnsanlığın evrim açısından biyolojiye bağlanması, tümleşik, materyalist bir değerlendirme oluşturma çabası üzerine kurulan bir kuramın özelliği olarak ilişkilendirilmektedir. Ancak, bu değerlendirmenin bir yönü, bir dönemin yönetici fikirlerinin, yönetici sınıfın fikirleri üzerine temellendirildiği iddiasıdır. Bu fikirleri bir arada tutmaya çalışmanın bir sonucu, bilginin ideolojik rolünün eleştirisinin, bilgiye yönelik herhangi yerleşik bir temeli elde olmadan aşındırma tehdidini içermesidir. Bu gerilim, diyalektik ve tarihsel materyalizm arasındaki gerilim olarak nitelendirilebilir. Bu, Marksizmin doğa ile tarih arasındaki derin, aynı anda her yerde görülen ilişkisi sorununa yönelik bir versiyonudur (örneğin bkz. Schmidt, 1972: 49; Ollman, 1971: 53).

BİLİM VE DOĞA

Biri, ideolojik kategorilerin doğa ve insan doğası değerlendirmelerine nüfuz etmesini vurgulayan, diğeri de *kendi başına* doğanın diyalektik yasalarca yönetildiği şeklinde olmak üzere Marksist gelenekte iki ana kolun olduğu tartışma, bu çözülmemiş bilmecenin bir sonucudur. Bu iki kol, hümanist ve diamat (*diyalektik materyalizm*) kollar olarak tanımlanabilir. Poziti-

vizm şeklinde bir üçüncü kol daha vardır. Bu kolda yer alan Marksist düşünürler, nominal olarak, materyalizmi basitçe doğa bilimleri ve teknolojinin günümüzdeki durumuyla özdeşleştirdiler ve bu iki boyutta başarılı olmaya çalıştılar. Bu yaklaşım, 1914'ün ötesine geçerek komünist ve sosyalist partileri etkileyen, bilim ve teknolojide, özellikle nükleer silahlar, uydular ve diğer askeri teknolojiler biçiminde olmak üzere Sovyetler Birliği'nin önemli başarılarını yaratan İkinci Enternasyonal'in bir karakteristiğiydi. Bir dördüncü kol da –yapısalcılık– 1960'larda ortaya çıktı. Bu kol, biçimciydi ve sonunda yapısöküme, postmodernizme (*Theory, Culture and Society*, 1988; Jameson, 1991; Dochery, 1993), büyük anlatılara yönelik aşırı kuşkuculuğa (Rorty, 1980, 1982, 1989) ve ütopist tasarımlara yönelik sinizme yol açtı. Bu, bu yoldan gidenlerle Marksist bir yaklaşım ya da proje arasındaki ciddi bağlantıları terk etmenin sonucuydu (Callinicos, 1989; Best ve Kellner, 1991).

Hümanist kolun temel belgesi, Marx'ın *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* idi ve bu kolun başlıca savunucuları, *Tarih ve Sınıf Bilinci* (History and Class Consciousness, 1923) adlı yapıtıyla Georg Lukács ve *Hapishane Defterleri* (Prison Notebooks) adlı yapıtında madde ve doğa kavramları hakkında derin bir biçimde düşünen Antonio Gramsci idi. Bu derin çalışmaya ilişkin olarak Gramsci, örneğin şöyle yazdı: "Metafizik materyalizmde 'nesnel' fikri bana, insandan ayrı olarak var olan bir nesnellik olarak görünür, fakat gerçekliğin, insan olmasa bile var olabileceği öne sürüldüğünde, ya metaforik olarak konuşuyor oluruz ya da bir tür mistisizme düşeriz. Gerçekliği ancak insanla ilişkileri içinde tanıyoruz ve insan tarihsel bir varlık olduğu için bilgi ve gerçeklik kurulur ve bu yüzden nesneldir vs." (Gramsci, 1929-35: 446; krş. 465-6). Bu yaklaşımın merkezi tezleri, doğanın sosyal bir kategori ve insan doğasının bir toplumsal ilişkiler bütünü ol-

duğudur (Schmidt, 1972; Berry, 1986). Lukács şöyle yazmıştır: "Doğa, toplumsal bir kategoridir. Yani, verili bir toplumsal gelişme aşamasında doğal olan hangisi olursa olsun, yine de bu doğa insanla ilişkilidir ve insanın doğada aldığı biçim ne olursa olsun, yani doğanın biçimi, içeriği, kapsamı ve nesnelliğinin tümü sosyal olarak belirlenir" (1923: 234). Bu yaklaşımın doğa bilimlerinin bulgularını da kapsayıp kapsamadığına ilişkin süregelen bir tartışma vardır (bkz. Young, 1973a, özellikle ss. 241-5, 1977, 1985c; RSJ Collective, 1981). Bu tartışmanın varlığına karşın, bilime Marksist yaklaşımlarda ısrarlı bir tema söz konusudur: Teori ile pratik arasındaki yakın bağlantı (bkz. Buharin, 1931).

Marksizm insan doğasının toplumsal belirleyicileri üzerinde odaklaşır. Birçok Marksist, bireyle ilgili ayrı bir disipline gereksinim olmadığını ileri sürer, çünkü burjuva sosyal kuramının merkezindeki bencil bireycilik, kapitalist üretim biçiminin özgül bir ideolojik ürünü olarak görülür. Bu, Marksistlerin sosyal psikolojide çok etkin olduklarının düşünülmesine yol açabilir ama durum böyle değildir (fakat bkz. Wexler, 1983). Sovyet Marksizm'inin Stalinist tezahürlerindeki eleştiricileri, sosyal psikolojiyi yıkıcı kolektivist bir konformizmle bireyi yok etmeye çalışmakla suçlamışlardır (Orwell, 1949; Marcuse, 1958; Solzhenitsyn, 1973, 1975, 1978). Tüm bunlar, özgün Marksist görüşün ruhuna aykırı düşmektedir. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da belirttikleri gibi, "sınıfları ve sınıfsal antagonizmalarıyla eski burjuva toplumunun yerine, tek tek kişilerin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir örgütlenme kuracağız" (Marx ve Engels, 1848: 87).

Yabancılaşma, meta fetişizmi, şeyleşme ve yanlış bilinç kavramları, tüm Marksist gelenekte geniş bir biçimde görülür. Kapitalist üretim ilişkilerinde işçi, üretim araçlarına, ürüne, çalışma arkadaşlarına ve insan türüne yabancılaşır (Ollman, 1971). Me-

ta formu, fetişizme yol açar. İnsanlar arasındaki ilişkiler şeyler arasındaki ilişkiler gibi görülür (Marx, 1967: 163-77; bkz. 14 ve 15) ve insan ilişkileri böylece şeyleşir ("thingified"; Lukács, 1923: 83-222). Yanlış bilinç kavramı, insanların güdü ve niyetlerine ilişkin öznel duygularının, muhtemelen –sınıfsal konum nedenlerinden dolayı– onların düşünce ve eylemlerini belirleyen nesnel, yapısal nedenlerin bilincinden uzak olmaları noktasını ifade eder. Marksist gelenekteki konuya ilişkin literatürün çoğunun temel karakteristiği eleştirel olmasıdır. Bu yüzden Marksist gelenekteki doğa ve insan doğasına yönelik görüşlerin çoğu, bütünsel olarak çalışılmış bir alternatif fikirler çerçevesinin parçası olmaktan ziyade eleştirel niteliktedir.

Diamat kolunun temel kaynağı, Engels'in *Doğanın Diyalektiği* (1873-86) adlı yapıtıdır. Bu kitabın temel tezi, doğanın yasalarının diyalektik olduğu ve bundan dolayı tez, antitez ve sentez biçimlerini aldığı ve sonuç olarak doğanın, Marksistlerin umduğu gibi olduğudur. Diyalektik Materyalizm, Marx ve Engels tarafından oluşturulan ilkeler setinden tüm düşünce biçimlerine uygulanan basmakalıp kurallar setine doğru evrildi (Wetter, 1952; Jordan, 1967). Bu yaklaşımı karikatürleştirilmiş bir biçimde sunuyorum, çünkü bu yaklaşıma en çok baş koymuş taraftarlar, entelektüel ve ekonomik açıdan maliyeti yüksek olan ideolojik aşırılıklar içindeki Sovyet bilim ve teknolojisinde –özellikle biyoloji ve tarımda– ortaya çıktı. Özellikle biyolojik bilimler ve tarımsal ürün yetiştirilmesi alanında T.D. Lysenko'nun (kendini ünlü hayvan yetiştiricisi I.V. Michurin'in öğrencisi olarak tanıttı ve düşünce ve politikalarını "Michurinism" olarak lanse etti; (bkz. Michurin, 1949; Stoletov, 1953) kötü etkisi, Sovyetler Birliği'nin, nükleotid kimyası ile x-ışını kristalografisinde önemli gelişmelerin DNA'nın yapısı ile genetik alfabenin keşfine yol açtığı yıllarda bu disiplinlerde herhangi bir önemli rol oynamaktan alıkoydu. (Bu

keşiflerin çoğunun, birkaç öğrencisi Nobel ödülü kazanmış olan İngiliz Marksist kristalografiker ve farklı alanlarda bilgili ve yetenekli bir bilim insanı olan J.D. Bernal'in araştırma ve etkisinden esinlenmesi ironiktir; bkz. Goldsmith, 1980; Young, 1980).

Bitkilerin nasıl yetiştiği ve karakteristiklerini geçirdiğine ilişkin olarak burada Lysenko'nun fikirlerinden söz etme girişiminde bulunmanın bir yararı yok. Lamarkgil fikirlerden elde edilmemesine rağmen, Lysenko, bu fikirlerin modern genetiğin temel varsayımıyla tümüyle bağdaşmayan bir düşünce olarak edinilmiş karakteristiklerin kalıtım yolu ile geçmesi nosyonuyla ilişkisini vurguladı. Hatta Lysenko'nun yazılarında, bilim dünyasında tümüyle güvensizlikle karşılanan bir görüş olarak, bitkilerin birbirleriyle mücadele ettikleri, işbirliğine girdikleri ve kalıtımın yasalarına boyun eğdikleri söylendi. Lysenko'nun öğretisinin izleyicileri, tohumları özel biçimlerde incelediler (vernalizasyon) ve bunları büyük gruplar halinde ektiler; ancak bunların çoğu tutmadı (ötekilerin yaşaması için) ve kayıp çok büyük oldu. Bilimsel yeteneklerin tüketilmesi de çok geniş oldu çünkü parti çizgisini izlemeyenler –Stalin, Lysenko'yu teşvik etti, onu bolca ödüle boğdu ve bilim alanında mutlak güçle donattı– Gulag Takımadaları'ndaki çalışma kamplarına gönderildiler (Joravsky, 1961, 1970; Medvedev, 1969).

Gerçekte tüm Sovyet biyolojisi ve tıbbı, bu muazzam ideolojik çarpıtmadan etkilendi. Bu iki alana ilişkin varsayımların oluşturulmasında otoritelere başvuruldu çünkü bu iki alan, çevresel etkiler ve doğanın kolayca biçimlendirilebileceği üzerinde önemle durdu. Michurinizm, "İnsanın *müdahalesiyle* herhangi bir hayvan ya da bitkinin *daha çabuk ve insan için arzulanan bir değişime zorlanabilmesinin* olanaklı olduğu, bunun da insan için değeri büyük olan geniş bir etkinlik alanı açtığı" iddiasında bulundu. 1948'de Lysenko'nun egemenliği döneminde, Stalin'in de onun

fikirlerini desteklemesiyle "doğanın dönüştürülmesi" sloganı tüm programın temeli haline getirildi (Lysenko, 1948; Huxley, 1949; Zirkle, 1949; Graham, 1971: 234, 235, 237). Lysenkoist yöntem ve fikirlerin başarı iddiaları gerçek dışına kaydı. Michurin biliminin "tüm doğa bilimlerinin ana ekseni olması" ve tüm bilimin 1948 kongresinin uyarışı içinde yeniden düzenlenmesi gerektiği sonucuna varan, '*Land in Bloom*' adlı yapıtıyla 1949'da Stalin Ödülünü kazanan dalkavuk kişinin (V. Safonov) iddiaları da, bu gerçek dışına kayışı kanıtlamıştı. "Eşi görülmemiş bir şevk dalgası, tüm alanlardaki bilim adamlarının derecelerini silip süpürmüştü. ... Sadece küçük bir bilim adamı grubu değil, fakat tüm ülke, insanın toprak üzerindeki gücünün ve toprağın halkın yararına dönüştürülmesinin bilimi olan Michurin bilimini destekliyordu. Bu, bilimde bir devrim idi" (Safonov, 1951: 541-2).

Marksizmin praksis nosyonunda ifade edilen emek kavramı üzerine temellendirilmiş bir ontolojisi vardır. Bu ontoloji burada büyük köylü (eskiden serf olan) nüfusuyla muazzam, deneyimsiz bir kapitalist ülkeyi, düşmancıl bir uluslararası ortam içinde uluslararasında lider rolü olan konuma getirme girişiminde bulunarak, arzulanan değişime yönelik yoğun kitlesel çabalar bağlamında uygulanıyordu. Stalinizm, doğayı ve insan doğasını zorlamaya çalıştı ancak her ikisi sonunda tedavisi güç şeylere dönüştü. 1938'den 1960'ların başlarına kadar hiçbir genetik kitabı yayımlanmadı; bu dönemde tıp öğrencilerine genetik okutulmadı. Sovyet rejimini destekleyen Batı'daki bilim adamlarına, örneğin J.B.S. Haldane (1948, 1949) ve J.D. Bernal'e (1949, 1952-53), çok utandırıcı konumlar atfedildi (Werskey, 1978: 292-304). Bu başarısızlıktan bir şeyler kurtarabilmek için bir sonraki Marksist kuşak çaba gösterdi ve biyolojinin diyalektik terimler içinde düşünülmesi girişimlerinde bulundu (Lewontin ve Levins, 1976, 1985; Lecourt, 1977; Young, 1978; S. Rose, 1982). Bu bölün-

meden çıkarılması gereken ders, (doğaya ilişkin en derin varsayımları içeren) bir dönemin yönetici fikirlerinin yönetici sınıfın fikirlerinden kaynaklanması durumunda, eğer bir rejim bilim kategorilerini çok iradeci bir katılıkla dikte etmeye çalışırsa, sonucun saçma olacağıdır. Sovyet fizikçileri sırtlarını siyasi yetkililere yasladılar ve sonunda kendilerini iflasa sürüklemesi pahasına Sovyetler Birliği'ni güçlü bir rakip yapan bilgi, teknoloji ve silahların ortaya çıkmasına neden oldular.

Benzer müdahale, Sovyet psikolojisinde de görüldü (Joravsky, 1989), fakat sonuç hemen hemen tümüyle bilimsel yöntemin çarpıtılmasından ziyade açıklayıcı bir paradigmanın seçimi oldu. Yani Sovyet rejimi, saygın deneysel araştırmacı I.P. Pavlov'un (1927; Wells, 1956) çalışmalarını ve şartlı refleks kavramını desteklemiş, bunu resmi psikolojisinin köşe taşı haline getirmişti. Odak, önceden olduğu gibi bir kez daha psikolojik süreçlerin yinelenmesi süresi içinde eşleşen, alışkanlık ya da yinelenen dışsal uyarıcı aracılığıyla değişebilen insan doğası üzerine yöneltilmişti. Aslında psikolojinin olmadığı söylenebilir: Her şey refleksler ve yüksek sinir işlevlerine göre ifade edilmek zorundaydı (Brazier, 1959). Sonuç, tüm çalışmaların resmi paradigma retoriği içinde açıklanmasını sağlayacak derecede bastırılmış bir bilim oldu. Gerçekte sinir sistemi ve beynin işlevine yönelik Sovyet çalışmalarıyla, örneğin şiddetli baş ağrıları çeken hastalar üzerinde çalışan A.R. Luria olmak üzere bazı ustaca klasik çalışmalar üretilebildi (Luria, 1932, 1962, 1968, 1973, 1979). Davranışsal denetime yönelik Batılı teknikler, örneğin, F.W. Taylor'ın emek süreciyle ilgili bilimsel yönetim yaklaşımı gibi, hevesle alınıp kabul edildi (Lenin, 1918: 417-18). Sovyet çalışma disiplininin çoğunun –okul ve fabrikadan Gulag Takımadaları'ndaki çalışma kamplarında bir toplumsal denetim biçimi olarak psikiyatrinin kullanımına kadar– özellikle uygulamalı psikolojinin

baskıcı bir biçimi olduğu öne sürülebilir: Sosyalizmi kurmaya ilişkin iradeci retorik, beraberinde saf korkuyu da getirdi (Medvedev ve Medvedev, 1971).

Akademik psikolojinin kuramsal versiyonlarında iki ilkenin egemenliği görüldü: Davranışla öğrenme ve bunu materyalist terimlerle açıklama. Bunlar, tüm açıklamaların materyalist süreçlere göre ifade edilmesi gereği kadar, Sovyetler tarafından benimsenen doğa ve insan doğasının kolayca çeşitli biçimlere sokulabilirliğine yönelik çevreciliği ve inancı da yansıttı. Sonuç, reflekslerin koşullanması ve açıklamanın sinir sisteminin işlevlerine göre yapılmasıydı. "İkinci sinyalleme sistemi" (second signalling system) gibi varsayımsal kavramlara burada başka örnekler verilebileceğini söylemek bile gereksiz. Bu tür kavramlar, yani "varsayımsal kavramlar" ve "karıştırıcı değişkenler" Batı'nın nominal olarak indirgemeci davranışçılığı çerçevesinde, indirgemecilerin açıklamalarındaki boşlukları doldurdu (US Dept. of Health, Education and Welfare, 1950). Öte yandan, kısa bir kararsızlık sonrasında psikanaliz aforoz edildi ve resmi olarak 1930'dan sonra ortadan kaldırıldı (Roudinesco, 1990: 35-42). Diğer ülkelerdeki Marksistler arasındaki Ortodoks Marksistlerin de psikanalize sempati duymadıkları ve psikanalizi idealist ve gerici olarak gördükleri söylenebilir (Wells, 1960). Öte yandan, Sol-kanat ve Hegelci Marksistler, psikanalize çoğu zaman sempati duydular ve Freud ile Marx'ı bütünleştirmeye, en azından ilişkilendirmeye çalıştılar (Wolfenstein, 1993).

PSİKOLOJİ VE BATI MARKSİZMİ

Sovyet biliminin alışılmadık bilim anlayışından ayrı olarak, doğa ve insan doğasına ilişkin en ilginç Marksist düşünceler, Batı Marksizmi'nden, özellikle de Frankfurt Okulu'nun Eleştirel

Kuramı'yla ilişkilendirilen az sayıda düşünür ile onlardan etkilenen daha sonraki yazarların fikirlerinden ortaya çıktı (Jay, 1973). Bunların içinde, en ünlüleri Wilhelm Reich, Herbert Marcuse ve Erich Fromm'du. Hepsinin de Almanların nasıl olup da faşist bir rejimi demokratik yollardan seçebildikleri ve bir diktatörlüğün kurulmasına olanak sağladıkları sorununu çıkış noktası olarak aldıkları söylenebilir. En azından 1930'larda bu yazarların ortak biçimde paylaştıkları şey, bilinçsizliğin en derin katmanlarında maddi bir güç olarak bulunan ideolojiye yönelik duydukları sağlam inançtı. Bir klinisyen olmamasına karşın Marcuse dahil, gruptaki tüm bilim adamları psikanaliz çerçevesi içinde düşünüyorlardı.

Reich, baskı altında olan insanlarla, özerk, cinsel açıdan özgürleşmiş var olma biçimine geri dönüş arasında olan herkesin baskının taşıyıcısı olduğuna inandı. Reich, kitle psikolojisinin kuşaklar arasında ve işyeri ile ailede otoriteryenizm propagandasını nasıl gerçekleştirdiğine yönelik bir araştırma yaptı. Tanısının açıklanması güç, fakat iyileştirme çözümünün, Ütopist ve son derece basit olduğu söylenebilir. Her şeyi baskının karşıtına bağladı. Reich, 1929 ile 1934 yılları arasında bir dizi yetkin deneme ve broşür yazdı (Reich, 1972), bunları *Faşizmin Kitle Psikolojisi* (The Mass Psychology of Fascism, 1933) adlı kitabında toplayarak geliştirdi. Daha sonra, cinsel enerji ya da libidonun 'orgon' adını verdiği bir fiziksel biçim aldığı şeklindeki fikirler kafasını giderek daha çok meşgul etmeye başladı. Bu formu açıklamaya, biriktirmeye ve bundan halkın nasıl yararlanacağını düşünmeye yöneldi. Düşünceleri, hem psikanalizle ilgilenenlerde hem de komünist yetkililerde şiddetli biçimde öfke uyandırdı ve her iki çevreden de dışlandı. (Ortodoks psikanaliz, radikaller ve Marksistlerce asla hoşgörüyle karşılanmadı; bkz. Jacoby, 1983). Reich, bir süre Avrupa'dan uzaklaştı ve Ütopist bir topluluk içinde bir guru ha-

line getirildiği ABD'ye yerleşti. Daha sonra orgon, orgon'nun nedenleri ve kanser tedavisi üzerine olan araştırmaları esnasında federal kuralları çiğnemekten dolayı tutuklandı ve hapsedildi. Bu ana kadar, sattığı kutularda orgon biriktirebildiğine inandı. Hapishanede, ileri derecede paranoyakken öldü. Daha sonraki trajik yaşamına karşın, Reich'ın insanların hayat ve bilinçaltlarındaki otoriteryenizmin dolayımlarına ilişkin çözümlemeleri önemini korumaktadır (I. Recih, 1969; Sharaf, 1983). Öte yandan, ölçülebilir ve kontrol edilebilir maddi bir fenomen olarak libidinal enerjiyi kavrama girişimi, saçmalığa yol açtı.

Marcuse'nin psikolojideki en kavrayıcı yazıları, *Aşk ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefi Bir İnceleme* (Eros and Civilization: A Philosophical Enquiry into Freud, 1955) ve *Tek Boyutlu İnsan: Gelişmiş Sanayi Toplumlarının İdeolojisine İlişkin İncelemeler* (One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Societies, 1964) adlı yapıtlarında yer alır. Marcuse, düşüncelerini kısa denemelerde açıklığa kavuşturdu: *Özgürlük Üzerine Bir Deneme* (An Essay on Liberation, 1969b) ve *Beş Konferans* (Five Lectures, 1970). Freud'un klasikleşmiş libido kuramını başlangıç noktası olarak aldı ve kişilikteki yapıcı ve yıkıcı güçler arasındaki mücadeleyi anlatan Eros ile Thanatos adlı (Reich bunu reddetmişti) ikili içgüdü kuramını benimsedi. Özellikle bunların gerçekten içgüdüsel olduğuna inandı. Bu görüş onu, (sadece libidoyu ontolojileştiren) Reich'dan ve (Marcuse'nin içgüdüsel indirgemeciliğini göz önüne aldığı şeye karşı çıkan) Fromm'dan ayırdı. Reich'ın düşüncesini baskı karşıtlığına yerleştirdiği noktada Marcuse, insan doğasında derin bir içgüdüsel sağlamlığın, kapitalist toplumlarda baskıcı güçler tarafından parçalanmaya karşı koyan temel bir karşı koyucu itkinin olduğuna inandı. Bunu "büyük ret" olarak adlandırdı. Marcuse yaklaşımını kapitalizmin tarihine uyguladı ve ileri kapitalist top-

lumların entelektüel, bilimsel ve sosyal sistemlerinin derin eleştirisine kadar genişletti. Özellikle, bazı Freudçu kavramları kullandı ve onları tarihsel bir çerçeveye yerleştirdi. Evrensel olarak dikkate aldığı gerçeklik ilkesine, verili bir döneme özgü olan konformizmin ekstra bir gereği olan tarihsel açıdan olumsal "performans ilkesi"ni ekledi. Uygarlığı güvence altına almaya yönelik evrensel baskılama gereksinimine, otoriteryen toplumlardaki genç kız dergileri ve benzerlerindeki bastırmacı tersine yüceltme içerisindeki çakma cinsel kurtuluşun 'artık baskılama'sını ekledi. Bunun, statükoyu korumaya yönelik daha derin bir işlevi olan bir dizi liberal pratik olarak "baskıcı hoşgörü" fikrindeki politik alanda bir karşılığı oluştu (Marcuse, 1969a). Marcuse, kitle toplumunun, babanın rolünü ve Freudçu üstbenliği aşındırdığını ve giderek medya ve eğitim aracılığıyla bireyi doğrudan denetlemeye başladığını da öne sürdü. Bu düşünceler, Avrupa ve ABD'deki 1960'lı yılların öğrenci hareketlerinde çok etkili oldu. Marcuse'nin sınıf politikası eleştirileri onu, örgütlü soldan uzaklaştırdı, fakat gelişmiş kapitalist toplumlarda gerçekliğin ideolojik açıdan kurulmasına karşı yönelttiği eleştirisi hâlâ önemini ve gücünü korumaktadır.

Erich Fromm'un 1930'lardaki denemeleri (1971) ve en fazla hayranlık uyandıran metni olan *Özgürlük Korkusu* (Fear of Freedom, 1941), Reich ve Marcuse'nin yazıları gibi, Faşizm'in yükselişi ve ona dayanan liberal demokrasinin başarısızlığını ortaya koymada yararlı oldu. Ancak ABD'ye ve daha sonra Meksika'ya göç ettikten sonra, önceki başarılı çalışmaları, daha romantik ve iradeci bir nitelik aldı ve Marcuse'nin (1969b, Sonsöz), Fromm'u Freudçuluğun biyolojik temellerinden uzaklaştıran ve ötekilerin romantik ve idealist olarak niteledikleri libido kuramından ayrılmasından dolayı kendi çalışmalarını reddedinceye kadar Marksistlerin eleştirilerine maruz kaldı. Yine de,

Fromm'un yazıları, özellikle *Sevme Sanatı* (The Art of Loving, 1956) ve *İnsan Yıkıcılığının Anatomisi* (The Anatomy of Human Destructiveness, 1974) geniş bir izleyici kitlesi edindi. Marcuse kendisini Marksist olarak görmeye devam etti fakat Marksist hümanizm ve romantizmin uç versiyonlarına doğru gezintileri onu, çoğu Marksist'in ölçülerine karşıt olarak aykırı kabul edilen bir alanın içine çekti.

1970'lerde, tümünü de yapısal nedenselliğin harekete geçirdiği, egemen sosyal güçlerce insanların düşünce ve kişiliklerinin nasıl biçimlendirildiğini göstermeye çalışan çok sayıda Marksist psikoloji kitabı ve denemesi yayımlandı (Ingleby, 1970; Zaretsky, 1973; Schneider, 1975; Lichtman, 1982). Bu tarzda iki yazar özellikle ilgi çekmişti. İlki, *Beyaz Irkçılığı* (White Racism, 1970)'nın tarihini ortaya koyan, ardından da Tutku Çağı (The Age of Desire, 1982)'nı ve giderek bir dizi karmaşık denemeler yazan Joel Kovel idi (1988). Reich, onun etkilendiği ilk isim olmuştu, ama Kovel, bir psikiyatr ve psikanalist olmasının ek avantajını taşıyan Marcuse'nin cazibesine daha çok kapılmıştı. Kovel sonunda, ne Marksizmin ne de psikanalizin, Musevi-Hıristiyan geleneğinden kurtulunması gerektiğini hissettiği insan doğasının en derin düzeyine, yani ruhanilik düzeyine ulaşamadığına inanmaya başladı ve insan doğasının kayıp düzeyi olarak gördüğü şeyi ortaya koyacak bir özgürlük teolojisine yöneldi (1991).

Victor Wolfenstein, insan doğasına yönelik Marksist çözümlemeye kanımca eşsiz olan katkılarda bulundu. Malcom X üzerine olan biyografik çalışması (1981), zihin ve yaşam üzerindeki bilinçaltı ile sosyo-tarihsel etkilerin derin bir sentezini içermekte, *Psikanalitik Marksizm* (Psychoanalytic-Marxism, 1993) adlı yapıtı ise, birini diğerine yıkmaksızın insan doğasının bilinçdışı ve sosyo-ekonomik yönlerini incelemeyi içeren konuların gerçeği bulmaya en istekli ve açık incelemesidir.

Belirsiz Bir Dünyanın Yandaşları: Bağlılığın Psikanalizi (Partisans in an Uncertain World: The Psychoanalysis of Engagement, 1992) adlı yapıtında Paul Hoggett, 1960 ve 1970'lerdeki sol özgürlükçülüğün politik projesinin başarısızlığının ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde kafa yordu ve özgürlüğün içsel engellerine yönelik daha derin bir kavrayışın temelleri üzerinde sosyalist politikayı yeniden kurmak için Klein, Bion ve Winnicott'un yazılarına geri döndü. Benim kendi çalışmam olan *Zihinsel Alan* (Mental Space, 1994), benzer temeli paylaşmakta, fakat zihin-beden ikiliği üzerine temellendirilen Kartezyen bir dünya görüşü içinde zihne ilişkin düşünme sorunları üzerinde odaklanmakta ve neo-Freudçuluğun şeyleştirmeleriyle kıyaslandığında, psikanaliz ile grup ilişkileri ve Winnicott'un geçişsel kavramı içindeki Kleinci geleneğin katkılarını incelemektedir. Dikkat, özellikle ırkçılığa ve şiddet içeren milliyetçiliğe yöneltilmektedir. Her iki kitap, dünyayı değiştirmeye çalıştığımız zaman insan doğasında karşılaştığımız şeyi –birey, grup ya da kurumu– açığa çıkarmaya çalışmaktadır.

EVRİM VE İNSAN DOĞASI

Evrim ve insan doğası düşüncelerini daha geniş bir görüş çerçevesine sokan Karl Figlio ve Donna Haraway'in yazıları, benimkilerle birlikte, ideolojinin kuramsal alanda maddi bir güç olarak nasıl işlediğine ilişkin dikkatli çalışmalarıyla tıp ve biyolojideki doğa kavramı çözümlemelerini birleştirmeye çalıştı. Figlio (1978, 1979, 1985), tıbbi kavramlar ve hastalık kategorilerinin ideolojik belirlenmesi üzerinde yoğunlaştı. Ben, genelde insan doğası düşünceleriyle bağlantı kuran evrimci kuramın tarihinde bilim ve ideoloji üzerinde odaklandım (1971, 1973a, 1973b, 1977, 1985a, 1985b, 1985c, 1992). Haraway (1989), kapita-

lizmin tarihinde egemen ahlak kuralları ve mevcut dönemsel güçlere uyan insanlık ve aile kavramı için bir soykütüğü kurarak primat incelemelerinin ideolojik belirleyicilerine ilişkin bilgece bir çalışma gerçekleştirdi. Bu incelemenin asıl gücü, Haraway'in belirleyiciler ve onların içsel bağlantıları –ideolojik, ekonomik, kurumsal, kişisel ilişkiler, patronaj, cinsiyet, yönetim, uluslararası ilişkiler vs.– araştırmasıyla oluşturduğu ilgide yatar. Haraway, mevcut bilimsel uygulama nosyonlarını aşan feminizm, siborglar ve postmodern bir alanı da içeren özgürleştirici bir bilim görüşü önererek bu sınırın ötesine geçti (Haraway, 1990, 1992; keza bkz. Young, 1992).

Figlio, Haraway ve Young'ın çalışmaları, tarih, felsefe ve sosyal bilim araştırmalarında "sosyal inşacılık" başlığı altına girmektedir. Bu yaklaşım, bazıları epistemolojiye yönelik göreli olarak dikkate alınan Marksizm'e ve daha az radikal olmak üzere, bilgiye yönelik yaklaşımlara bir hayli şey borçludur. Bu yazarlar, bu disiplinlerdeki geleneksel çalışmalarla ortak bazı şeyleri paylaşırlar. Onlar, sosyal açıdan inşacı olan fakat sosyal, ekonomik ve ideolojik belirleyicilerin insanlar üzerine kazındığı yöntemler üzerinde yoğunlaşan bir yaklaşımla ortaklık içinde diğer bazı şeyleri de paylaşırlar. Bu yaklaşımın birkaç gelişim aşaması oldu. 1970'lerde gelişip tanınan gelişim dönemlerinden biri, örneğin *İdeoloji ve Bilinç* (Ideology and Consciousness) olmak üzere bireylerin psikolojisi üzerine çalışmada ve bu yaklaşımı geliştiren toplu yayınlar ve monografilerin, örneğin *Özneyi Değiştirme: Psikoloji, Sosyal Düzenleme ve Öznellik* (Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity, Henriques vd., 1984) ile Nikolas Rose'un *Ruha Hükmetme: Özel Benliğin Biçimlenmesi* (Governing the Soul: The Shaping of the Private Self, 1989) adlı yapıtının yayımlanmasında yapısal nedenlerin rolünü inceleyen süreli yayınları ortaya çıkardı. Di-

ğer taraf, erillik/feminizm, Marx/Freud arasındaki içsel bağlantılarla ilgilenen *m/f* dergisiydi. [Marksist-feminist-psikanalitik ya da ilgili Lacancı literatürden (bkz. Mitchell, 1974: J. Rose, 1986, 1993; Soble, 1986; Brennan, 1989) ya da Marksizm'den muhalif cinselliğe kadar olan gelişmeleri (Giddens, 1992; Squires, 1993) özetlemeye girişmeyeceğim].

Bu eğilimin bir sonraki temsilcileri kendilerini, bireyliğin belirleyicilerini yapısökümcü bir biçimde yorumlarken buldular. Bazılarında bu, insan doğasının ya da öznenin anlamının çözülmesine yol açtı (Barsky, 1989; Frosh, 1991; Giddens, 1990, 1992). Bu, bizi postmodernizmin merkezine ve kanımca kötümserlikle umutsuzluğun tehlikesine götürmektedir (Appignanesi, 1989; Young, 1989). Bu çalışmaların çoğu, dönemin dil çalışmaları ve episteme kavramlaştırmalarıyla Michel Foucault'nun ayrıntılı bir biçimde incelediği iktidarın etkisi altında ortaya çıktı (Macey, 1993). Diğer çalışmalar da, ilk dönemki ürünleriyle Louis Althusser ve daha sonraki çalışmalarıyla Jacques Lacan'ın (Macey, 1988; Roudinesco, 1990: 35-58, 377-8) etkisi altında kalmış ve giderek kültürel çalışmalar disipliniyle ilişkilendirilmiştir (Grossberg vd., 1992; During, 1993). Bunun açıklamasını yapması gereken asıl kişi ben değilim. Bunun hakkında ne söylenirse söylensin, bu yaklaşım post-Marksist'tir ve bu nedenle benim sınırlarımın dışında kalmaktadır. Ancak bunun, birçok yapısalcı Marksist'in tuttuğu ve onları dönüştürücü politikadan uzaklaştırdığı bir yol olduğuna kuşku yok.

SONUÇ

Marksist yaklaşımları en geniş anlamları içinde olmak üzere evrim, biyoloji ve psikoloji kavramları çerçevesinde ele alma ve düşünme açısından görev, bir yandan uygun belirleyicilerin ay-

rıntılı çözümlenmesi üzerine temellendirilen *determinist* bir düşünce olarak doğa ile insan doğasının toplumsal kurûluşunu *dönüştürücü* praksis fikriyle –ki bunun aracılığıyla doğa ve insan doğası planlı, isteğe bağlı, ileri görüşlü projeler olarak görülürler– öte yandan iradeci devrimci dönüşüm fikriyle uzlaştırmaktadır. Doğa, bilim ve insan doğasına yönelik Marksist yaklaşımlara daha genel bakarken geriye kavramsallaştırılması gereken çok şey kalmaktadır. Bu, tarihsiciliğe kapatılan bir geleneğe denk düşen bazı süreli yayınların süregiden projesidir: 1930'larda yayına başlayan ve hâlâ yayımlanan *Science and Society; Free Associations: Psychoanalysis, Groups, Politics, Culture* (1984-)'a da hayat veren *Science as Culture* (1987-) şeklinde adı değiştirilen *Radical Science Journal* (1974-86). Ekolojik ve çevresel ilgilerin doğuşu bu konularda yeni Marksist yaklaşımlara yol açtı: *Capitalism, Nature, Socialism: A Journal of Socialist Ecology* (1988); *Society and Nature: The International Journal of Political Ecology* (1992).

Biyolojiye, evrime ve psikolojiye yönelik Marksist yaklaşımları karakterize eden ana özellikler, doğa ve insan kategorilerinin yorumu, çevre ve sosyal güçlerin rolü ve insan öznesinin motivasyonlarındaki egemen ideolojik güçlerin derindeki iç içe geçmişliğidir. Marksist bir psikoloji için en büyük sorun, devrimci sezgi ve enerjinin kökeni ile besin kaynağının nasıl açıklanacağıdır.

MARKSİZM, FRANKFURT OKULU VE İŞÇİ SINIFI PSİKOLOJİSİ

MARTIN ROISER* – CARLA WILLIG♦

İşçi sınıfı üzerine Marksist ampirik bir araştırma geleneği vardır. Daha geniş ifade edilecek olursa, bu geleneğin amacı, işçilerin yaşam koşullarıyla bilinçleri arasındaki ilişkiyi açıklamak oldu. Bu gelenek, Engels'in İngiliz işçi sınıfına ilişkin araştırmasıyla Marx'ın Fransız işçileri üzerine olan soruşturmasıyla on dokuzuncu yüzyılda başladı. 20. yüzyılın başında Alman Sosyal Demokrat Parti için araştırmalar yapan Adolf Levenstein, işçilere yönelik çalışmasına psikolojik bir boyut ekledi. 1920'lerin sonla-

* *Martin Roiser*, lisans ve yüksek lisans dersleri okuttuğu Birleşik Krallık, Thames Valley Üniversitesi'nde psikoloji alanında öğretim görevlisidir. Akademi dışında ya da çeperlerinde var olan, örneğin psikanaliz, Frankfurt Enstitüsü, Kitle-Gözlem akımı ve anti-psikiyatrik akım gibi konular üzerine sosyal ve psikolojik araştırmalar yürüten akımların tarihini inceledi. Aktif bir sendikacı ve Sosyalist İşçi Partisi'nin bir üyesidir.

♦ Carla Willig, Birleşik Krallık, Middlesex Üniversitesi'nde Psikoloji alanında öğretim görevlisidir. Otoriteryen Kişilik araştırmalarının Marksist tarihi üzerine Martin Roiser ile birlikte çalışmaktadır. *Journal of Community and Applied Social Psychology*'ve başka yerlerde yayımlanan HIV/AIDS ve prezervatif kullanımı çerçevesinde söylem çözümlemesi çalışmaları da yaptı. Şu aralar romantik ilişkilerde güven anlamları ve pratikleri üzerine araştırma yapmaktadır.

rında Frankfurt Okulu'ndan Erich Fromm ve Hilde Weiss, işçiler hakkındaki çalışmalarına otoriteryenizm kavramını dahil ederek psikolojik boyutu daha ileri bir düzeyde geliştirdiler. Son olarak, savaş sonrası ABD'de Avrupalı ve Amerikalı bilim adamları ekibiyle birlikte Theodor Adorno, psikolojik fikirlerin başat kılındığı ve sınıf kavramının büyük ölçüde göz ardı edildiği "otoriteryen kişilik" çalışmasını gerçekleştirdi. Bu bölüm, bu geleneği ve geç kapitalist toplumda otoriteryenizmi açıklama girişimlerinde, psikoloji üzerinde giderek artan odaklaşmayı tartışmaktadır.

1844'te Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* (The Condition of the Working Class in England) adlı eserini yazdı. Engels, fabrika müfettişleri, sağlık görevlileri ve benzeri kaynakların raporlarını kullandı ve de doğrudan işçilerle görüştü. Engels öyküyü şöyle anlatır:

> "Ulaşabildiğim kadarıyla muhtelif resmi ve resmi olmayan belgeleri inceledim –Bundan memnun kalmadım; çalıştığım konu'mla ilgili soyut bilgilerden daha fazlasına erişmeyi istedim; siz işçileri kendi evlerinizde görmek, sizi günlük yaşamımızda gözlemek, sizinle kendi koşullarınız ve dertleriniz üzerine sohbet etmek, size baskı uygulayanlara sosyal ve politik gücüne karşı olan mücadelelerinize tanıklık etmek istedim" (Engels, 1969: 323).

Engels, işçilerin yaşamaya zorlandıkları onur kırıcı koşulların zengin bir betimlemesini yaptı. Kitabının sonraki bölümünde işçilerin bu koşullara olan tepkilerini ele aldı. Şöyle yazar:

> "Kabul edilmelidir ki, İngiliz işçiler, bu koşullarda kendilerini mutlu hissedemezler... daha insani koşullara erişmek için çaba göstermeliler... ve bunu burjuvazinin çıkarlarına saldırmaksızın başaramazlar" (Engels, 1969: 239).

Engels, işçilerin tepkilerini, makine-kırıcılığı, gizli dernekler, sendikalar ve Chartizm, kısaca sınıf bilincinin gelişimi içinde betimledi. İşçilerin bilincinin onların maddi koşullarının ürünü olduğu savı, Marksist kuramda merkezileşti. Fakat işçilerin fikirlerinin sadece onların koşulları içinde ortaya çıktığı tartışılmadı. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi* (The German Ideology, 1965: 60)'nde şöyle yazdılar: "Herhangi bir dönemin hâkim fikirleri, yönetici sınıfın fikirleridir". Böylece işçilerin tutumları, proletarya bilinci ve burjuva ideolojisiyle ilişkilendirilmiş oldu, fakat burjuva ideolojisinin hâkimiyeti altına sokuldu.

Marx, bu araştırmayı 1880'de Fransız işçilere bir anket (the Enquetė Ouvriere/İşçi Anketi) uygulayarak sürdürdü. Bu çalışma ancak 1920'lerde Frankfurt Okulu araştırmacısı Hilde Weiss tarafından ortaya çıkarıldığında fark edildi. Ankette yer alan 100 maddeyle işçilerin mesleği, çalıştıkları atölyenin büyüklüğü, sağlık koşulları, makinelerin güvenliği vb. sorulmuştu. "İşvereni zenginleştirmek için çalışırken kaza geçirenlere işveren hiç tazminat ödedi mi?" sorusuna karşın soruların çoğu demografik ve tarafsız olarak ifade edilmişti. Diğer bir soru da, "işçiler greve gidebilirler mi ya da işçilere sadece amirlerinin değersiz hizmetçileri olmalarına mı izin verilmektedir?" (Bottomore ve Rubel, 1963: 218) idi.

İşçilerin hayat koşullarının etraflı biçimde açıklanmasıyla, onların kolektif eylemlere yöneltilebileceği umuldu. Malon'un *Revue Socialiste*'i bazen 25.000 adet basıldı. Yine de dergi işe yaramadı ve hiçbir tepki alınamadı. Bu iki çalışma "davranış araştırması" olarak sınıflanabilir. Bu çalışmalar, örneğin sosyal yöneticinin bakış açısından olmak üzere yoksulluk, ayıklık ve temizlik düzeylerini sınıflamayla ilgilenmiş olan Rowntree'nin (1901) yöntem ve amaçlarından keskin biçimde farklılaşmaktadır.

İŞÇİ SINIFI PSİKOLOJİSİ

Marx ve Engels, işçilere yönelik çalışmalarında, kişilik ya da tutum gibi psikolojik konularla ayrıntılı biçimde ilgilenmediler. Engels (1969: 239), İngiliz erkek işçilerinin, "naif Kuzeyli soğukluklarına rağmen, onlarda mülk sahibi sınıfın tiranlığına karşı olma tutkusu uyandırabileceğini" ve keza bencilliğin, İngiliz burjuvazisinin "başat özelliği" olduğunu yazdı. Fakat bunlar önemsiz noktalardı. Marx, sadece tek bir tutumsal madde dahil etti. İşçilere "hakem kararı ile anlaşmazlığı çözen komiteler hakkında ne düşündüklerini" sordu (Bottomore ve Rubel, 1963: 217). Kautsky ve Bernstein gibi Alman Marksistlerin psikolojik bir boyutu sistematik olarak devreye sokmaları daha sonra gerçekleşti. Bu iki Marksist, bireysel eylemleri açıklayabilmek için "sosyal dürtüleri"ne "ekonomik dürtüleri" eklemek istemişlerdi (iç. Jay, 1973: 92).

Bu yeni psikolojik ilgi, Levenstein'ın (1912) çalışmalarında barizdir. Levenstein, Marx ve Engels gibi temel demografik sorular sordu fakat kültür ve tutumla ilgili maddeler ekleyerek deneklerin yanıtlarını karakter tipolojilerine uyarlamaya çalıştı. Levenstein işçilere, işverenlerine olan bağımlılık duyguları, sendika ve parti bağlılıkları, geleceğe yönelik umutları ve okuma ya da ormanda yalnız başına gezintiye çıkma gibi boş zamanı değerlendirme alışkanlıklarına ilişkin sorular yöneltti. Yanıtlar ilgili gruplaşmalara göre sınıflandırıldı ve dört tip ortaya çıktı: "Entelektüel", "düşünceli", "kötü eğitimli" ve "kitlesel". Levenstein'ın yaklaşımı, William James'in "güçlü (sert) ve zayıf (yumuşak) düşünceli tipler" ile Freud'un "libidinal tipleri"ni içeren mevcut tipolojik psikoloji geleneğinin bir parçasıydı.

Tipolojiler, çoğu zaman biyolojik yaradılış/mizaç ya da içgüdü nosyonları üzerine temellendirilir. Bu yüzden, katı bir birey ve toplum görüşü sunma eğilimi taşırlar; fakat Levenstein'ın tipoloji-

si, biyolojik bir çerçeve taşımıyordu. Levenstein, psikolojik tiplerin kişinin emek sürecindeki konumundan etkilendiğini öne sürdü. Bu açıdan onun fikirleri, Marksizm'le tutarlılık göstermektedir. İnsan kişiliği, eğer emek daha az tekdüzeleştirilirse değişir; fakat Levenstein, ne değişimin nasıl ortaya çıkacağı konusunda bir netliğe sahipti ne de bunun geçmişten keskin bir kopuşu içerdiğini öne sürdü. Levenstein'ın yaklaşımı, Marx ve Engels'in çalışmalarında açıkça görülen devrimci öz-özgürleşim ruhunu taşımıyordu. Bu yaklaşım, Alman Sosyal Demokrat Parti'nin evrimci Marksizm'i içinde ele alındı. Yine bu yaklaşım, işçi sınıfını, toplumu kaçınılmaz sosyalist dönüşüm için hazırlarken gözlemeyle ilgilenmişti. Levenstein, çalışmalarından, modern teknolojiye bağlı olan tekdüze emeğin, fiziksel ve psikolojik yozlaşmaya yol açtığı şeklinde iç karartıcı bir sonuca vardı. Böyle bir sonuca vararak, geç kapitalizmin teknolojisi ile işçi sınıfı bilincinin bozulması arasındaki Frankfurt Okulu'nun oluşturduğu bağlantıyı kurmayı umdu.

Alman Sosyal Demokrat Parti'nin Marksizm versiyonu, sosyalizmin ortaya çıkışının belirli bir ülkede kapitalizmin gelişimiyle belirleneceğini öne sürmüştü. Almanya'nın sanayi gelişimi ileri, işçi sınıfı güçlü, sendikaları iyi örgütlenmiş ve Marksist partisi büyük ve etkiliydi. Fakat 1. Dünya Savaşı ve bu patlamadaki partinin rolü, bu Marksizm versiyonunu sarsacaktı. 1914'te, Reichstag'daki Sosyal Demokrat temsilciler, Avrupa'daki milyonlarca işçiyi birbirlerine karşı olan savaşa sokan sınıfsal bir ihanet yasası için, yani savaş lehine oy kullandılar. Savaştan sonra, sözde hâlâ Marksist olan Alman Sosyal Demokrasisi, kapitalizmin yeniden yapılanmasının ve Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un katledilmesi de dahil, devrimci güçlerin şiddetli biçimde baskı altına alınmasının sorumlusu oldu. Bolşevikler ise, aksine, ekonomik açıdan geri olan Rusya'da savaşa karşı çıktılar ve bir işçi devrimini gerçekleştirdiler.

Bu beklentilerin diametrik çelişkisi ise, Marksist kuramcıların bir karmaşa içinde, "geçmişteki hataları açıklama ve gelecekte sergilenecek eyleme hazırlanma umuduyla Marksist kuramın gerçek temellerinin yeniden incelenmesine" (Jay, 1973: 3) ve Frankfurt Okulu'nun kurulmasıyla işçi sınıfı üzerine daha ileri düzeyde araştırmalar yapılmasına girişmelerine neden oldu.

FRANKFURT OKULU'NUN TEMELLERİ

Okul, gayri resmi olarak 1922 yazında Marksist bir atölye çalışmasıyla başladı. Katılımcılar, farklı trendler arasında yapılacak bir tartışmayla "gerçek" bir Marksizm'e ulaşmayı umuyorlardı. Felix Weil, *Sosyal Araştırmalar Enstitüsü*'nü kurmak için önemli orandaki mirasını harcadı. Enstitü, politik parti ile üniversite sisteminden büyük ölçüde bağımsızdı. İlk görevliler, sosyal felsefeci Max Horkheimer ile ekonomist Friedrich Pollock'tu. Carl Grunberg müdür olarak atandı. Grunberg, okulun Marksizm'in köklerini incelemesine yardımcı olan ve 1930'a kadar resmi yayını olan "*Sosyalizm Tarihi Arşivi*"nin (Archive for the History of Socialism) editörüydü. Arşiv araştırması, ilk Marksist çalışmaların günışığına çıkmasını sağladı. Fakat ancak Grunberg'in ayrılışıyla Okul, günümüzde ünlü olan diyalektik ve eleştirel yaklaşımını geliştirdi. Horkheimer, 1929'da müdür oldu ve *Zeitschrift fur Sozialforschung*'u kurdu. Aynı dönemde, kuramsal yaklaşımıyla psikoloji ve daha sonra psikanalizi bütünleştirmeye çalıştı.

Frankfurt Okulu, sıra dışı yetenekleri olan *kişileri* bir araya getirdi; Max Horkheimer, Theodor Adorno, Erich Fromm, Franz Neuman, Friedrich Pollock, Walter Benjamin, Hilde Weiss, Herbert Marcuse, Felix Weill ve diğer birçok kişi. Bu kişiler felsefe, sosyoloji, psikoloji ve kültür eleştirisi alanlarında kuramsal ve ampirik çalışmalar yaptılar. Başlangıçtaki niyetleri,

Alman Sosyal Demokrasi'sinin başarısızlığını açıklamaktı. Bu amaçla, ciddi bir Marksist kuramsal eleştiri geliştirdiler. 1920 ve 1930'lı yıllardaki olaylar gelişirken onlar, geç kapitalizmin kitle toplumunun doğasını ve kültürünü açıklamaya giriştiler. Hem politik-ekonomi hem de psikoloji düzeylerinde otoriteryen eğilimleri ve özellikle faşizmin yükselişini araştırdılar.

Frankfurt Okulu kuramcılarının çalışmalarının alanı ve gelişimi dört başlık altında özetlenebilir:

1) Gerçek bir Marksizm'i yeniden kurmaya ve özelde de Kautsky'nin mekanik Marksizm'inin diyalektiğini düzeltmeye çalıştıkları arşiv araştırmaları ve felsefi yazılar. Bu çalışma, şimdi "eleştirel kuram" diye bilinen yaklaşımı ortaya çıkardı. "Eleştirel kuram"ın incelediği konular hakikat, diyalektik ve fenomenolojidir.

2) Geç kapitalizmin yeni bir biçim aldığı, yani Marx ve Engels'in çalışmalarında görece sözü edilmeyen devlet tekelinin kapitalizm biçimini aldığını öne süren bir politik ekonomi çözümlemesi. Okul, ekonomi ve politikayla ilgilendi; örneğin, Pollock (1940), "Devlet Kapitalizmi, olanakları ve sınırları" ve Horkheimer (1940) "Otoriteryen Devlet" üzerine çalışmalar yaptılar.

3) Marcuse'nin modern teknolojinin sosyal içermeleri, Adorno'nun müzikte fetiş karakteri ve Benjamin'in "mekanik yeniden üretim çağında Sanat" gibi bu yeni toplumun sosyo-kültürel karakteristikleri üzerine çalışmaları.

4) Bu toplum biçimi ile onun birey üzerindeki etkilerine yönelik sosyal psikoloji çalışmaları. Bu, geç kapitalizmde gelişen otorite ve aile, anti-semitik önyargı ve otoriteryen kişilik çalışmalarını içerdi. Bu çalışmalar, Fromm tarafından Weimar Almanyası'nda, Adorno ve ötekiler tarafından da Birleşik Devletler'de yapıldı. Çalışmalarının psikolojik yönünü geliştiren, bu grup çalışmalar oldu.

Bir sonraki tartışmamız, bu çalışmalar üzerinde yoğunlaşacaktır. Üzerinde odaklaşacağımız kavram otoriteryenizm olacaktır. Otoriteryenizm, giderek psikolojik terimler içinde ele alınmasına karşın, başlangıçta politik-ekonomi içinde temellendirdi.

Frankfurt Okulu, neo-kapitalizm kuramında, kapitalizm gelişirken, sermayenin giderek birkaç elde toplanacağı biçimindeki klasik Marksist savın alanını genişletti. Politik bir sonuç olarak, devlet, sermayenin birkaç elde toplanan birikimleri arasındaki ilişkileri düzenlemede artan bir rol oynayacaktı.

Horkheimer (1940), otoriteryen devletin pazar ekonomisini reddedeceğini, fakat işçi sınıfının örgütlenmesini de yıkacağını ileri sürdü. Horkheimer, diğer etmenlerin yanı sıra, bu olguda medyayı sorumlu tuttu:

> "otoriteryen yönetim sanatı, sistematik olarak bireyleri birbirlerinden yalıtmak için tüm iletişim medyası –gazeteler, radyo ve sinemalar– tarafından kullanılır. Bireyler, Führer'den yerel patronlara kadar herkesi dinlerler ama birbirlerini değil" (Arato ve Gebhardt, 1988 içinde s. 103).

Frankfurt Okulu kuramcıları, Marx ve Engels'in yanıldıklarını değil, aksine, toplumun beklenmedik bir şekilde gelişmiş olduğunu öne sürdüler. Kapitalizmin en son aşaması, kültürel ve psikolojik etmenlerin giderek önem kazandığı yeni bir biçimdi. Nitekim Okul'un kuramcıları, 1. Dünya Savaşı'ndaki onaylamazlığına yönelik bir açıklama sunarak Alman Marksizmi'nin beklentilerini altüst ettiler. Geç kapitalizmdeki gelişmeler, devrimi yakınlaştırmamış, aksine daha da zorlaştırmıştı, çünkü kitle toplumunun psikolojik etkileri işçi sınıfının direncini zayıflatmıştı. Otoriteryen devlet, toplumun ekonomik temeli ve onun medya gibi politik ve kültürel üstyapı kurumları üzerinde denetim uygulamaya başlamıştı. Bu düşünceler Marx ve Engels tara-

fından da ifade edilmişti, fakat Frankfurt Okulu, bu savı oldukça genişletmişti. Geç kapitalizm koşulları içindeki kitle toplumu çözümlemelerini izleyerek, irrasyonalitenin sadece kapitalizmin ekonomisi ile onun politik kurumlarının bir özelliği olmadığını ileri sürdüler. Buna şimdi bir de bireysel psişe eklenmişti. Bu etmen, değişmesi yavaş olan ve özgürleşme yolunda engel oluşturan daha derin bir psikolojik irrasyonaliteyi işe koşmuştu. Geç kapitalizm, otoriteryen bir devlet, otoriteryen bir kültür ve otoriteryen bir kişilik yaratmıştı.

Bu tür kuramsal savlar, işçi sınıfının sosyolojisi ve psikolojisine yönelik ampirik bir araştırma yapılmaksızın kanıtlanamazdı. Erich Fromm, bu kanıtlama işine, Weimar Almanya'sında mavi ve beyaz yakalı işçiler üzerine olan çalışmasıyla girişti. Daha sonra bu, otorite ve aile, anti-semitik önyargı ve otoriteryen kişilik çalışmalarına yol açtı. Bu konular, Okul'un geç kapitalizm eleştirisi ve Faşizm çözümlemelerinde merkezi bir konum aldı.

1929'da Fromm ve Weiss, Weimar Almanya'sında işçiler üzerine çalışmalar yaptılar. Çalışmada, tutum ve kültür boyutlarını içeren maddelerle birlikte demografik sorular içeren 271 maddelik bir anket kullandılar. Örneğin, "Sizce yeni bir savaş nasıl önlenebilir?", "Size göre bugün devlet içinde gerçek güç kimin elinde?", "Caz'dan hoşlanır mısınız?", "Günümüz kadın modalarından hoşlanır mısınız?", "Hangi tür kitapları okursunuz?" "Bedensel cezaya [dayak] başvurmaksızın çocuklarınızı yetiştirebileceğinizi düşünüyor musunuz?" gibi sorular sordular (Fromm, 1984: 268).

Bu araştırmada, Weiss'in Sosyal Demokrat Parti'nin arşivinde bulduğu Marx'ın *İşçi Anketi* (Enquete Ouvriere) adlı çalışma da kullanılmıştı. Fromm ve Weiss, Levenstein'ın çalışmasındaki değeri de kavramışlardı:

> "Levenstein'ın işçilere sorular yönelterek yaptığı 1912 tarihli sosyal psikoloji araştırması, işçilerin çalışma koşulları dışındaki sosyal tutum ve davranışlarını ortaya çıkarmaya yönelik olarak bizim gibi bir anket kullanan tek çalışmadır. Bununla beraber, Levenstein'ın çalışmasında verilerin kuramsal bir yorumu yapılmamıştır" (Fromm, 1984: 41).

Fromm, verilerinin kuramsal bir yorumunu yapmaya çalıştı. Yanıtlar üzerinde içerik çözümlemesi yapıldı ve sonuçlar, betimsel ve yorumsal bir sınıflamaya tabi tutuldu. Fromm, "yanıtların bu ya da şu soruna ilişkin birkaç bağımsız ifadeden daha fazlasını içermesi gerektiğini, her bir ayrıntının yanıt veren kişilikle ilişkili olan bir birliği temsil ettiğini" ileri sürdü (Fromm, 1984: 207). Çözümleme, "deneklerin tek tek kişilik yapılarına yönelik kesin düşüncelere erişmeye olanak sağlaması" için daha ileri düzeyde geliştirildi (Fromm, 1984: 207). Araştırmacılar, politikayla (örneğin "bir savaş nasıl önlenebilir?"), otoriteyle (örneğin "çocuklar bedensel ceza uygulanmaksızın yetiştirilebilir mi?") ve arkadaşlara yönelik tutumlarla (örneğin, "Arkadaşlarınıza borç para verir misiniz?") ilgili üç soru seti oluşturdular. Yanıtlar, "Radikal/Devrimci", "Otoriteryen", "Uzlaşmacı" ve "Tarafsız" olarak sınıflandırıldı. Daha sonra bireyler, yanıtlar temelinde, özelliklerine göre olmak üzere, en radikalden (RRR) en otoriteryene (AAA) doğru sıralamaya tabi tutuldu. Böylece, radikal olarak tipleştirilen bir denek, savaşın "işçilerin eylemleriyle" önlenebileceğini ifade etmiş, çocukları yetiştirirken sözlerin dayaktan daha başarılı olacağına inanmıştır. Öte yandan, tipik bir otoriteryen, "insanın savaşı önleyemeyeceğini" ve bedensel cezanın çocuklar için "gerekli olduğunu" ifade etmiştir. İki tip bireyin okuma tercihlerinde de farklılıklar gözlenmiştir. Radikal tip, Maxim Gorki, Jack London ve Upton Sinclair'den hoşlanırken, otoriteryen tip Kaiser'in anılarıyla İncil'i tercih etmiştir.

Fromm, tipolojilerden kaynaklanan sistematik farklılıkların bazılarının "Sol ve Sağ'ın zıt programlarını temsil ettiğini" ileri sürdü. Fromm, "bir sınıfın psişik yapısının, onun nesnel durumunun bir görünümü" olduğunu iddia etti (Fromm, 1984: 207). Daha sonra, Frankfurt Okulu için merkezi hale gelen ve klasik Marksizmden uzaklaşarak psikolojiye yaklaşan bir argüman ortaya koydu. Şöyle yazmıştı: "Psişik değişim, ekonomik değişimden daha yavaş gerçekleşir... sınıf üyeleri politik görüşlerinde çok geliştirilebilir, fakat duygusal tutumlarında çok gerici olabilirler" (Fromm, 1984: 209). Bu yüzden bazı denekler politik olarak radikal, fakat kişisel olarak, örneğin güçlü bir lidere itaat etmeyi istemek gibi otoriteryen özellikler gösteriyorlardı.

"Psişik değişim" ve "duygusal tutumlar"a ilişkin bu sözlere rağmen Weimar çalışması, Freud'dan çok Marx'a dayanmıştır; aslında bu çalışma, psikanalizden söz etmemiştir. Fromm'un tipolojisi, psikanalitik yorum tarzına açık olmasına rağmen, Fromm'un karakter tipolojisi kullanımı, Levenstein'dan kaynaklanmış ve Freud'un "libidinal tipler"inden daha önce oluşturulmuştur. Otoriteryenizm, savaş sonrası Kaliforniya çalışmalarında yapıldığı gibi katı bir çocukluk ürünü olarak Freudçu terimler içinde açıklanmadı. Frankfurt Okulu'nun çalışmalarının psikanalizle bütünleştirilmesi ki bundan büyük ölçüde Fromm sorumluydu, Weimar çalışmasından sonra gerçekleştirildi. Fromm 1932'de "*Analitik bir sosyal psikolojinin yöntemi ve işlevi üzerine*" (On the method and function of an analytic social psychology) adlı çalışmasını yayımladı. Bu çalışmasında, Marksizmin "ekonomik psikoloji"ye bel bağlamasını, insanların düşüncelerinin doğrudan onların mali durumlarından kaynaklandığı biçimindeki görüşü eleştirdi. Fromm, Marx ve Engels'in toplumun ekonomik ve ideolojik yapıları arasındaki ilişkiye yönelik olarak daha kar-

maşık bir görüşleri olduğunu belirtti. Fakat pratikte "Marksizm'de bir boşluk" olduğunu, "doyurucu bir psikolojinin eksikliğinin bulunduğunu, Marx ve Engels'in maddi temelin insanın kafa ve kalbinde nasıl yansıdığını açıklayamadıklarını" söylemeye devam etti (Arato ve Gebhardt, 1988 içinde: 488). Fakat bu görüş, söz konusu argümanın tam ifadesini bulduğu *Özgürlük Korkusu* (Fear of Freedom, Fromm, 1955) adlı ünlü kitapta ortaya çıktığı 1940'a kadar gün yüzü görmedi. Burada, erken burjuvazinin tipik olan mülkiyet ve püritenizm karakteristiği, geç kapitalizmde varlığını sürdürdü. Psikanalist bunları, suç ve sado-mazoşizme dönük eğilimlerle kuşatılan anal karakter tipinin takınaklı titizliği içinde değerlendirdi. Bu tür karakteristikler, özellikle küçük burjuvazinin bazı üyelerinde mevcuttur, fakat işçi sınıfının bazı üyelerinde de vardır. Bu, otoriteryenizmin psikolojik temeliydi. Fromm, sosyal ve ekonomik kriz dönemlerinde bu tür karakteristiklerin ortaya çıkıp yaygınlaşabileceğini ve ciddi politik sonuçlara yol açabileceğini öne sürdü.

Bu görüşün üzerine temellendirilen veriler, 1936'da Almanya'da özet olarak basılmış olan Weimar işçileri çalışmasından edinilmişti (Horkheimer vd., 1936). Çalışmanın tümü, yıllarca işlenmeden ve yayımlanmadan kaldı ve etkisi büyük ölçüde azaldı, fakat bu çalışma büyük önem taşımaktadır. Çalışma, "tümüyle Frankfurt Enstitüsü'nün programıyla ilişkilendirildi, hatta bazen merkezi bir çalışma olarak tanımlandı" (Bonss, 1984: 3), Fromm, daha sonraki yıllarda Horkheimer'ın bu çalışmanın yayımını engellediğini, çünkü çalışmanın "fazla Marksist" olduğunu ve Enstitü'yü tehlikeye sokabileceğini düşündüğünü söyledi. Elbette Horkheimer'in bir bildiği vardı, fakat eğer çalışma o dönemde yayımlanmış olsaydı, etkisi büyük olacaktı. Hatta daha sonraki araştırmaların psikolojik yönelimi üzerinde giderek artan biçimde bazı sınırlayıcı etkiler uygulayabilirdi.

AMERİKA'DA ÖNYARGI VE OTORİTERYENİZM

Naziler iktidara gelince, Enstitü'yü devlet karşıtı etkinliklerde bulunduğu gerekçesiyle kapattılar. Enstitü'nün üyeleri ortadan kayboldular, fakat hepsi kaçamadı. Karl Landauer gaz odasında öldürüldü ve Walter Benjamin, işgal altındaki Fransa'dan kaçarken sınırda intihar etti. Okul, ABD'de yeniden kuruldu. "Yeni Sosyal Araştırmalar Enstitüsü" (New Institute for Social Research) adını alarak çalışmalarına devam etti. Okul üyeleri, şimdi Nazi Almanya'sından uzakta olmalarına rağmen yeni yerleri, araştırma amaçları açısından uygundu. ABD ileri bir endüstriyel toplumdu ve neo-kapitalizmin sosyal ve kültürel birçok özelliği orada bulunuyordu. Bu yüzden Enstitü üyeleri, maliyetini Musevi Emek Komitesi'nin karşıladığı Amerikan işçileri arasında bir anti-semitizm araştırma projesi gerçekleştirdiler. Gizli bir mülakat tekniği kulandılar. Fabrikalarda çalışan yardımcılar, Yahudi sorunu ortaya atıldığı zaman, örneğin "Bir Yahudi sorunu olduğunu düşünüyor musunuz?", "Yahudiler işyerinde nasıl davranırlar?", "Yahudi çalışkanlığı iddiasına ne diyorsunuz?", "Yahudiler saldırgan, birbirine sıkı sıkıya bağlı, çok açıkgöz vb. insanlar mı?" gibi soracakları bir dizi soru ezberlemişlerdi (Adorno, vd., 1950: 606). Mülakat 500 kişiye uygulandı ve sonuçlar, sendika üyeliği ve etnik arka plan gibi özelliklere göre kategorileştirildi. Tarama yapılan işçilerin yaklaşık yarısı, bazı anti-semitik eğilim biçimleri sergilediler (Jay, 1973: 225). Horkheimer, bir kamu tepkisinden çekindi ve çalışmanın raporu hiç yayımlanmadı. Çalışmanın amacı, anti-semitizmi incelemek ve yalıtmaktı. Çalışmanın dikkati hâlâ işçi sınıfı üzerineydi, fakat Weimar çalışmasında göze çarpıcı derecedeki muhalif dünya görüşlerinin anlamı yoktu. Odak şimdi, önyargılı bireye doğru kaymıştı.

"Otoriteryen Kişilik" araştırması bu eğilimi sürdürdü. Bu çalışma, araştırmacıları Avrupalı sürgünler ile tanınmış Ameri-

kalı akademisyenler olan geniş çaplı bir projeydi. Araştırmada Anti-Semitizm, Etnosentrizm, Politik ve Ekonomik Muhafazakârlık ve Örtük Anti-Demokratik Eğilimler (ya da Faşizm potansiyeli) ile ilgili bir dizi Likert-tipi tutum ölçeği kullanıldı. Deneklere, "Yahudilerin nezih bir topluluğa katılmasına izin vermekten kaynaklanan sorun, onların bu topluluğa yavaş yavaş tipik bir Yahudi havası aşılamalarını ifade eder" (AS) ve "Zencilerin kendilerine ait hakları vardır, fakat en iyisi, beyazlarla daha fazla iletişim kurmalarını önlemek için onları kendi bölge ve okullarında tutmaktır" (EC) ve "Bütün nüfus için elverişli tıbbi bakım sağlamanın tek yolu, sosyalleştirilmiş tıp programıdır" (PEC-ve) ve "Otoriteye itaat ve saygı, çocukların öğrenmeleri gereken en önemli erdemlerdir" (F) gibi maddelerle aynı fikirde olma düzeylerini belirlemek için sorular yöneltildi (Adorno, vd., 1950). Tutum ölçekleri ve F-ölçeğinden elde edilen yüksek puanlar, Faşizm potansiyeli içeren otoriter bir kişiliğe işaret etti. Araştırmacılar, mülakat tekniği ve Tematik Algı Testi de kullandılar. Bu son iki teknik, deneklerin tutumlarının karşılıklı bağıntıları ile ilgili olarak üst ve alt etnosentrik bireylerin kişilikleri ve ailesel arka planlarına bakılmak için kullanıldı. Bu, politik bağlılığa uygunluk için dışarıya doğru bakan Weimar çalışmasıyla tezat oluşturmaktadır. Weimar çalışması, otoriteryen kişilik tiplerinin bir azınlık olduğunu bulmuştu. Weimar çalışması, tipolojisi için politik dünya görüşlerine bakmışken, bu çalışma çocuk yetiştirme uygulamaları üzerinde odaklanmıştı. Bir ölçüde bu, Amerikan örnekleminde politik bağlılıkların yokluğunu, kısmen de araştırmacıların değişen genel bakış açısını yansıtmıştır. Elde edilen sonuç, demokratik kurumlarına ve herhangi anlamlı bir Faşist hareketin yokluğuna rağmen Amerikan toplumunda bir Faşizm potansiyelinin varlığına yönelik bir bulgu olmuştur.

900 sayfalık *Otoriteryen Kişilik* (The Authoritarian Personality) adlı çalışma, 1950'de yayımlandığında dikkate değer bir övgüyle karşılandı. Çalışma, yaygın biçimde okundu ve çalışmanın ölçeği daha sonraki araştırmalarda kullanıldı. Çalışmanın önyargı ile anti-semitizmi azaltma ve ılımlı çocuk yetiştirme ve eğitsel yöntemlerle hoşgörüyü teşvik etme istekleri liberal Amerika tarafından olumlu karşılandı. Roger Brown şöyle yazdı: "'Otoriteryen Kişilik' Amerikan yaşamını etkilemiş, öne sürdüğü önyargı kuramı, popüler kültürün bir parçası ve ırk ayrımına karşı bir güç olmuştur" (Brown, 1970: 479). Fakat çalışma, hem yöntembilimsel hem de ideolojik açıdan eleştiri de aldı.

Tipoloji kavramı eleştirel saldırılar altındaydı. Ünlü kişilik psikologu Anne Anastasi, kişisel özelliklerin genellikle normal olarak dağıldığını, tipler biçiminde kümelenmediğini ileri sürdü. Adorno, bunu kabul etti ve dikkate değer bir beceriyle aşağıda belirtilen düşünceleri öne sürerek kendini bu eleştirilerden kurtarmaya çabaladı:

> "Bizimki, sosyal bir işlev biçiminde insanların kendilerini tipleştirmesini kapsayan anlamda eleştirel bir tipolojidir. Bir tip ne kadar çok katılaşırsa, daha derin bir şekilde başkasının sosyal kuklası olmak gibi bir davranış biçimini o kadar çok gösterir. Bu, katılık ve kalıplaşmış düşünme gibi kişisel özellikler açısından yüksek puanlar alan nitelemeyle tutarlıdır" (Adorno vd., 1950: 749).

Bu yüzden Otoriteryenizm, tipolojistten değil, söz konusu tipin katı düşünmesinden kaynaklanıyordu. Ancak Weimar'ın politik tipoloji çalışmasından farklı olarak, bu psikolojik tipolojinin önemli bir çıkarımı oldu. Dar kafalı otoriteryenler farklı kategoriler içinde "kendilerini düşünürlerken", geniş kafalı demokratlar böyle düşünmemişlerdi. Nitekim geniş kafalı demokratlar, bir tip olarak daha az ayırt ediliyor ve aslında ortadan kaybolma eğilimi

gösteriyorlardı. Kıyaslama yapıldığında, Fromm'un radikal tipi, oldukça ayırt edici ve otoriteryenle keskin bir çatışma içindeydi.

Fakat otoriteryen kişilik kavramının katılığı, eleştirel karşılamanın asıl nedeni değildi. Anastasi'nin eleştirisi temelde liberaldi. Asıl saldırı Sağ'dan geldi. Soğuk Savaş'ın ideologları, Sağ'ın aşırılığının, simetrik olarak Sol'unkinin dengi olduğunda ısrar ettiler. Bu yüzden sol-kanat otoriteryenler olmak zorundaydı ve araştırma bu alt tip için başlatılmalıydı. Çok az kişinin komünistliği benimsediği ABD'de böyle bir araştırma yapmak güç, Doğu blokunda ise olanaksızdı. Eysenck, Britanya'da sol otoriteryenler bulduğunu iddia etti fakat bulgularına yönelik yorumu tartışmalıydı (bkz. Brown, 1970: 526). Avusturya'da Ray (1972), ölçekleri yeniden tasarımlamış, fakat sol otoriteryenin yerini hâlâ ikna edici bir biçimde saptayamamıştı. Daha yakın yıllarda ise komünist partilerin ortadan kalkması, bu araştırmaya yönelik isteği ortadan kaldırdı.

Böylece otoriteryen kişilik, Sağ'ın bir yaratığı olarak dokunulmadan yaşamaya devam etti; ırkçı, disipliner ve tutucu. Tartışmamızla ilgili sorunun geri kalanı, ne bu fenomenin açıklanması, hatta ne de köklerine ilişkin değil, fakat Frankfurt Okulu'nca bu fenomene verilen önemli rolün devam edip etmeyeceği ile ilgili olacak. Bireysel otoriteryenizm, geç kapitalizm kültürünün kaçınılmaz bir beşeri ürünü ve otoriteryen ve Faşist yönetimin potansiyel bir illeti olarak geliştirildi. Bu düşüncenin önemli bir testi, geç kapitalizm döneminde politik açıdan gerçekleşen durumu açıklamaya yardım edip etmediğidir.

1930'lı yıllardaki toplumlarda geç kapitalizm ile otoriteryen yönetim arasındaki ilişki gerçekte hâlâ pürüzlü idi. Almanya, her iki özelliği gösteren açık bir doğrulayıcı örnekti. Weimar çalışmasının bulguları 1931'de yayımlandığında, bir kehanet olarak değerlendirilecekti. Fakat Faşizm, görece geri iki ülke olan İspanya ve Portekiz'de zaferini ilan etmiş, az çok liberal demokra-

silerini sürdüren gelişmiş Britanya ve ABD'de ise gelişiminde başarısız kalmıştı. Savaş sonrası ABD'de *The Authoritarian Personality*'nin bulguları, McCarthyizm ve Soğuk Savaş'ın perde arkasındaki kötülüğünün bir işareti gibi görünmüştü. Onlar, Faşizm'in yeniden güç kazanması olasılığına karşı uyarıda bulunmuşlardı. Fakat Adorno ihtiyatlıydı:

> "Mevcut çalışma, aleni davranıştan ziyade dinamik potansiyellerle ilgilidir. Bir bireyin şiddet biçiminde patlama olasılığına ilişkin bir şeyler söyleyebiliriz, fakat bir patlama biçiminde ortaya çıkan koşullara ilişkin olarak hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Diğer bir deyişle, davranış araştırması ile ilgili olarak hâlâ bir boşluk söz konusudur... Davranışsal patlamalar, hem kişilik özelliklerinin hem de çevredeki bir dizi karartıcı etmenin sonucu olarak dikkate alınmalıdır" (Adorno vd., 1950: 972).

Olay gerçekleştiğinde Adorno'nun ihtiyatı sağduyuluydu. Kitaptan çıkarılan genellikle olumsuz uyarıların aksine, izleyen yirmi yılda, sivil haklar akımı, Vietnam Savaşı karşıtı hareket ve kadın özgürlüğü mücadelesinin yükselişine tanık olundu. Bu hareketler, araştırmanın odaklanmış olduğu etnosentrik, milliyetçi ve cinsiyetçi tutumlara karşı bir meydan okumaydı. Amerikan toplumunun kutuplaşması ve politikleşmesiyle birleşerek muhalif yöndeki değişimlere işaret ettiler.

Böylece otoriteryen kişilik savı, gelişmiş kapitalizmin ekonomisi ile politikası arasında güvenilir bir açıklayıcı aracı sağlamada başarısız kalmıştır. Geç kapitalizmde psikolojik etmenlerin daha önemli hale geldiği savını kabul etmek güçtür. Hyman ve Sheatsley (1954: 108), otoriteryen kişiliğin "irrasyonaliteyi sosyal düzenin dışına çekmeye ve onu deneğe yüklemeye" hizmet ettiğini söyleyerek bu zayıflığı teşhis etmiştir. Elbette, bunların hiçbiri, ne bireysel otoriteryenizmin varlığını ne de bunun

kriz dönemlerinde artma eğilimi gösterdiğini yadsımaktadır, fakat dikkatlerini bireysel kişilik özellikleri ile sosyo-politik olaylar arasında genellemeler kurmada ihtiyatlı olunan bu alana çeken sosyal psikologlara bir uyarı olarak hizmet etmektedir.

FRANKFURT OKULU VE İŞÇİ SINIFI PSİKOLOJİSİ

Frankfurt Okulu ve Amerikan ardıllarının yaptıkları çalışmalara önemli eleştiriler yönelttik. Frankfurt Okulu ve Amerikan ardılları, geç kapitalizmde otoriteryenizm açısından kötümser bir insan kişiliğinin kırılganlığına ilişkin bir görüş benimseyerek giderek artan bir biçimde Marksist kökenlerini ihmal ettiler ve bireysel psikolojiye odaklandılar. Yine de Okul'un, hem Marksizm'e hem de psikolojiye önemli katkılar sağladığını öne süreceğiz. Titiz bir okuma, Marx ve Engels'in çalışmalarıyla daha sonraki tutum ve kişiliğin sosyal psikolojisi üzerine yapılan çalışmalar arasında beklenmedik bir bağlantıyı ortaya çıkarmaktadır. İşçi sınıfının "koşulları" hakkındaki klasik Marksist çalışmalar ile işçilerin "koşullandırılması"na yönelik sonraki daha psikolojik içerikli çalışmalar arasında bir ilişki vardır.

Fromm ile Weiss'ın Weimar işçileriyle ilgili çalışmaları, Weimar Almanya'sı ve onun kültürel çevrelerindeki büyüleyici otoriteryen ve devrimci portreleri üretmiştir. Bu çalışmaya gerek Marksizm gerekse sosyal psikolojide uygun bir yer verilmelidir. Otoriteryen kişilik araştırmasının katkısı da onaylanmalıdır. Bu çalışma, gerici tutumların doğası ve dinamiklerini araştırmaya yönelik ciddi ve sağlam bir girişimdi. Yine bu araştırma, şimdi tutum ve kamuoyu araştırması için yapılmayan bir biçimde onların gerçek yaşamlarının arka planına karşı insanların dünya görüşlerini incelemiştir. Bu tür bir araştırmayı, bu çalışmanın "sol kanat otoriteryen" için de yapılmasını isteyerek bağlılığını azalt-

maya çalışan sağ kanat eleştirilere karşı savunmak gerekir. Fakat Frankfurt Okulu'nun tipolojik psikolojiye ilgisinin sürmesi ve bu ilgisine psikanalizi de dahil etmesinin, geç kapitalizmde işçi sınıfının ideolojik dinamiklerini anlamada karmaşık, kullanışsız ve sınırlı ilişkiyi araştıran bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olduğu sonucuna varmak durumundayız.

Sonuç olarak, Frankfurt Okulu ve mensuplarının, sosyal demokrasi ve Stalinizm'in yıkıcı etkilerinden bağımsızlıklarını korumaya çalışan Lukács, Gramsci ve Trotsky de dâhil, az sayıda Marksist'in arasında yer aldığını eklemeliyiz. Onların her biri, 1920 ve 30'larda sosyalizmin başarısızlıkları ve Faşizm'in yükselişine yönelik kendi açıklamalarını ortaya koydular. Örneğin Lukács'ın yanlış bilinç kavramı ile Gramsci'nin ideolojik hegemonya nosyonu, Frankfurt Okulu'nun kavram ve nosyonlarına tamamlayıcı kavrayışlar getirmiştir. Bu kısa listede yer alan Trotksy, klasik Marksizm'e en yakın kalan kişi ve geleceğe ilişkin en iyimser insan oldu. Sürgündeyken yoğun olarak Nazilerin yükselişi üzerine yazdı (Trotsky, 1989). Trotsky'nin değerlendirmeleri, küçük burjuvazinin zihniyeti ve Faşizm'in kitleye başvurma isteğinin temellerine ilişkin birçok psikolojik tür referansı içermektedir. Onun psikanalitik kurama sempatik bir ilgisi vardı, fakat tarihi evrede bireysel psikolojiyi yansıtan kuramlara karşı da ihtiyatlıydı. Bu yüzden Fromm'un *Fear of Freedom* ve *The Authoritarian Personality* adlı çalışmalarına eleştirel yaklaştı. Psikolojik gözlemlerini sınıfsal ve tarihsel bir çerçevede yaptı ve insanlığın gelecekteki öz-özgürleşimine yönelik iyimser düşüncesini korudu.

YENİDEN DEĞİŞEN FAŞİZMİN PSİKOLOJİSİ

Otoriteryenizm araştırmalarının 1950 ve 60'larda azalmasının [nedeni] anlaşılabilmektedir. Sol otoriteryenizm araştırmala-

rında sanki böyle bir tip varmış gibi boşu boşuna zaman harcandı ve otoriteryenizm gerçek anlamda düşüşe geçti. Fakat 1970'lerde geri(ci) sağ örgütlenmeler Avrupa ve ABD'de yeniden ortaya çıkmaya başladı. Örneğin Britanya'da küçük bir inançlı Nazi grubu Ulusal Cephe adı altında yeniden gruplaştı. Billig (1978), bu örgütün sosyal psikolojisini inceledi. Billig, işe, "faşizmin psikolojisine tek önemli katkı olduğu kadar psikoloji tarihinde temel bir dönüm noktası" olarak gördüğü *The Authoritarian Personality*'yi yeniden gözden geçirerek başladı (Billig, 1978: 36). Çalışmasının farklı koşullarından dolayı Billig, Ulusal Cephe'ye bağlı az sayıda üyenin ayrıntılı portresini çizmek için mülakatlar yaptı ve onların yayınlarına yönelik bir içerik çözümlemesi gerçekleştirdi. Çalışması, Cephe üyelerinin "klasik otoriteryenler" ve "zorba erkekler" olduğunu ve yayınlarının otantik Faşist değerleri ifade ettiğini gösterdi. Bu araştırma değerliydi çünkü Ulusal Cephe bu karakteristikleri gizlemeye çalışmıştı.

Ulusal Cepheciler'in stratejisi, Nazi kökenlerini gizlemek ve potansiyel taraftarlarının ırkçı görüşlerini körüklemekti. Bu amaçla kendilerini, kamuya iktidarla ilgilenen yurtsever Britanyalılar olarak sundular. Bu yüzden onların gerçek doğasını açığa çıkarmada Billig'in çalışması önemliydi. Fakat onun çalışmasının değinmediği nokta, Cephe'nin ırkçı görüşlerine sempatisi olan, fakat diğer yönlerden Faşist olmayan geniş bir çevrenin başlangıçta belli bir başarıyla seçim desteğini kazanmaya çalışırken kullandıkları stratejinin işlemesiydi. Bu süreç akademik açıdan araştırılmadı. Bu, son derece güçtü, çünkü ya oy kullanma niyetleri ya da diğer tutumlarını benimsemede isteksiz olan Ulusal Cephe seçmenlerinin ayrıntılı bir kamuoyu araştırmasını gerektiriyordu. Ancak, anti-Nazi İttifakı (Anti-Nazi League) kampanyası deneyimi bize bu süreçle ilgili bir şeyler belirtmektedir. İttifak, Ulusal Cephe'nin seçim desteğini onların Nazi bağlantılarını ve potan-

siyel taraftarlarına yönelik politikalarını geniş ölçüde ortaya yayarak azaltmaya girişmişti. Bunun seçmenlerin periferisini katı-merkezli Nazilerden koparacağı umut edilmişti.

Beklenebileceği gibi, Ulusal Cephe'nin önerdiği siyasaların hedefi ve yayınlarında ifade edilen düşünceler, *The Authoritarian Personality*'nin ölçeklerinde belirtilen tutumlara çok benziyordu. Bunlar, etnik-merkezci, anti-semitik, politik ve ekonomik olarak tutucu ve gizli şekilde demokrasi karşıtıydı (gerçekte bazen bu karşıtlık açıkça görülüyordu). Ancak, bu tutumlar, *The Authoritarian Personality*'nin öne sürdüğü gibi tutumsal bir sendromun oluştuğunu kanıtlamıyordu. Maddelere çok değer verilebilir ve bunlar dağıtılabilirdi. "Potansiyel Faşistler", neo-Nazi programının bazı maddeleriyle güçlü bir biçimde aynı fikirde olmadıklarına ikna edilebilirlerdi. Bu, potansiyel taraftarları gerektiği gibi liberal ya da sosyaliste dönüştürmedi, fakat onların sözde liderlerin askerleri olabilecek olanlarını ayırmayı sağlamıştır. 1978 ile 1981 arasında Ulusal Cephe'nin oy tabanı bertaraf edildi.

Fransa ve Almanya'da neo-Nazi gruplarının yakın dönemdeki canlanışı, 1970'ler Britanya'sından çok daha yoğun olmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana Faşist bir örgüt olan Fransız Ulusal Cephesi ilk kez ciddi bir seçim başarısı kazandı ve Almanya'da da nasyonal sosyalizm ilk kez ortaya çıktı. Sosyal psikologların dikkatlerini bir kez daha bu fenomenlerin eleştirel açıdan incelenmesine çevirmeleri gerekiyor. Öğrenilecek bir gelenek ve yüzleşilecek ciddi bir sorun var. Avrupa'da Nazizm'in yeniden canlanışını anlamaya bir katkıda bulunmayı ümit edebiliriz. Fakat sadece anlamak yeterli değil, Marx'ın "Feurbach üzerine Tezler"de yazdığı gibi: "Filozoflar, dünyayı şimdiye kadar farklı biçimlerde yorumladılar. Oysa aslolan, onu değiştirmektir". Bu söz, psikologlar için de aynı ölçüde geçerlidir.

ABD'DE PSİKOLOJİ VE MARKSİST POLİTİKA

BENJAMIN HARRIS*

1951'de Abraham Lincoln Polonsky adlı kara listeye alınmış bir sinema yazarı, Marksist bir insan psikolojisi anlayışı geliştirmek için mücadele eden bir psikiyatrın kurgusal anlatısını içeren *Yukarıdaki Dünya* (The World Above) adlı bir yapıt yayımladı. Romanın sonlarına doğru Dr. Carl Meyers karakteri, "sosyal hayatın genel koşullarını normal, sağlık dolu ve sıradan olarak kabul etmekten" ziyade, başarılı bir biçimde "tarihin sefaletini ortadan kaldırmaya yardımcı olacak" yeni, devrimci bir terapi kullanan bir hastane kurar (Polonsky, 1951: 361). Ancak çok geçmeden, insani acılara yönelik radikal bir yaklaşımın Federal fonlarca desteklendiği sözü duyulur ve gerici bir güneyli Kongre üyesi, Meyers'i kariyerine devam etme ya da yeni psikolojik terapisinin hakikatine sarılması arasında bir seçim yapmaya zorlar.

* Benjamin Harris, ABD, Parkside, Wisconsin Üniversitesi'nde, araştırma ilgisi psikolojinin siyasi tarihi olan bir psikoloji profesörüdür. En çok davranışçılığın tarihinde mit oluşturmaya ilişkin çalışmalarıyla tanınmaktadır (örneğin "What Happened to Little Albert?" [Küçük Albert'e Ne Oldu?] makalesi). Beşeri Bilim Tarihi Forumu'nun kurucu görevlisi olmuştur. Amerikan Psikoloji Derneği'nin Bilim Kurulu üyesidir (Fellow). Şu sıralar 'When Freud Met Marx' [Freud'la Marx Buluştuğunda] başlıklı bir kitap üzerinde çalışmaktadır.

Polonsky'nin romanının doruk noktasında mücadeleci Dr. Meyers, Kongre üyesine ve onun McCarthyci komitesine meydan okur ve onun suçlamalarıyla hapishaneye gönderilmeye hazırlanır. Meyers'in yeni terapisi aslında hiç tanımlanmamasına rağmen Polonsky, bir kariyeri feda etmenin değeceğine işaret eder.

ABD'de Marksist psikolojinin tarihini incelemek, Polonsky'nin *The World Above*'nu okumaya ve Carl Meyers karakterinin idealleri için mücadele etmesini izlemeye benzer. Yeterince dikkatli bakıldığında, geleneksel psikolojik kuramları reddeden ve inandırıcı, zarif ve etkili olan statükoya yönelik Marksist eleştiriler geliştiren bilim adamları, etkinlikler ve felsefeciler bulunabilir. Kurgusal Dr. Meyers gibi, insana yönelik yeni bir devrimci bilimin geliştirilebileceği iyimserliğiyle yüklü tarihsel figürlerle karşılaşır ve onların söz konusu çaba için yıllarını harcadıklarını görürüz.

Ancak son olarak, bu yüzyıl boyunca bir arada bulunmuş olan davranışçılık, neo-Freudçuluk, hümanistik psikoloji ve diğer pek çok yaklaşımla boy ölçüşebilecek derecede başarılı hiçbir kuram geliştirilemedi. Onun yerine, başarılı bir biçimde birleştirilmiş kuramdan ziyade, Marksist eleştirmenler ile onların Marksist olmayan meslektaşları arasında bir mücadele süreciyle karşılaşıyoruz. Bilim tarihçisi için kuramsal başarının yokluğu, *The World Above*'un doruk noktasının, Abraham Polonsky'nin yazdıklarının hayranları olmasından daha çok düş kırıklığına uğratıcı değildir. Asıl öykü, mücadelededir.

Bu bölüm, psikolojiyi ve psikolojik konuları anlamlı kılmak için ABD'de Marksist eylemcilerin mücadelelerinin bir yüzyılını incelemektedir. "Marksist eylemci" nitelemesiyle, –ister bu işçilere yönelik bir üniversitede tıp öğretimi olsun, isterse Demokratik Toplum için Psikologlar'ın bir bölümünü örgütlesin– kuramsal çalışmanın politik etkinlikle birlikte yapılması gerektiğine

inanan bireyler üzerindeki odağa işaret ediyorum. Kimin "Marksist" etikete layık olduğuna ilişkin kendi yargımı açıklamaktan ziyade, "Marksist eylemci"yi, kendilerini Marksist olarak gören birçok politik örgütün –en dikkate değer biçimde Sosyalist ve Komünist Parti'nin– üye ve taraftarlarıyla özdeşleştiriyorum. Bu, incelememin Marksizm'in entelektüel bir tarihinden ziyade daha kurumsal ve sosyal bir tarihini içerdiği anlamına gelmektedir. ABD'deki Frankfurt Okulu'na ilişkin bir değerlendirme daha yazmak yerine, Polonsky'nin 'Dr. Meyers'ine benzeyen insanların çalışmalarını araştırıyorum: Eylemci bilim insanları ve eylemci klinikçiler. Bu tür binlerce birey olmasına karşın, onların dünyası, bilim tarihçileri ve emek ile politik Sol tarihçilerince büyük ölçüde terra incognita'da (bilinmeyen alan) kalmıştır.

Bu bölümde, klinik ve akademik psikoloji, psikanaliz ve psikiyatriyle geleneksel olarak ilişkili olan kuram ve uygulamaları dahil etmek için Spears ile Parker'ın (girişte belirttikleri) "psikoloji" teriminin geniş kullanımını benimseyip izleyeceğim. Bunun yanı sıra, psikolojik anlayış ve uygulamaları günümüzde "Marksist" olarak ister görülsün isterse görülmesin, politik Marksistlerin psikolojiye anlam yükledikleri her şeyle ilgileneceğim. Çalışmamı sosyalist ve komünistlerin etkinlikleri üzerinde temellendirerek sonuçları Marksist psikoloji olarak göz önüne alınan konudan uzaklaşsa bile, kurumsal, ulusal ve politik güçlerin eylemcilerin psikolojik inançlarını biçimlendirmesi süreçlerinin incelenmesine girişeceğim. Bu yaklaşımın bir yararı da felsefi olarak psikolojinin Marksist olmayan versiyonlarının, Marksist politik programların parçası biçiminde kullanılabilmesine izin vermesidir. Buna karşılık benim tarihsel yaklaşımım, göründüğü kadarıyla Marksist psikoloji kuramlarının (örneğin Newman, 1991), anti-hümanist ve otoriteryen olan pratikler için bir örtü olarak gösterilmiş olma olasılığına imkân tanımaktadır (Harris, 1993a, 1993c).

PSİKOLOJİ VE SOSYALİST PARTİ

20. yüzyılın ilk on yıllarında psikoloji, sosyalistlerin yeni bir insan motivasyonu ve toplumsal değişme vizyonu oluşturmayı umut ettiği bilimlerden biriydi. Sosyalist Parti'nin (SP) tarihi boyunca bilimin belagatımsı kullanımları çoğu zaman sosyalistlerin etkili anti-kapitalist argümanlarına yönelik paylaştıkları arzu kadar Parti hiziplerinin ihtiyaçlarıyla da şekillendirilmiştir (Pittenger, 1993). Her eğilim için psikolojik kuramlar, iki merkezi sorunu belirlemede yardımcı oldu: İşçi sınıfının uykulu hali ve SP'nin başarı yokluğu.

Aşırı sağ cenahta Herbert Spencer'in sosyal evrimciliğinin psikolojik uzantıları sosyalistlere yönelik endişenin boşunalığını kanıtlamak için kullanılmıştır. Nitekim Ernest Untermann (1927), kitlelerin sınıf bilincine erişmek için yeterince evrim geçirmediğini, fakat onların en azından demokratik yönelimli bir işçi hareketine katılarak sosyalist "zihin alışkanlıkları" elde edebileceklerini açıkladı. Merkezin daha da yakınlarında koltuk boykotu yanlıları,[1] Eski Tüfekler'i (Old Guard), fiziksel yoksunluğu kapitalizm karşıtı bir ayaklanmanın tek uyarıcısı olarak gören kaba bir mekanik psikolojiyi benimsemekle suçladılar. Harry Laidler, bir seçenek olarak Parti'nin kendi propagandalarında başvurup kullanabileceği işçilerin sosyal içgüdülerini (örneğin yaratıcılık, katılım) tanımladı. Sol cenahta *Masses ve New Review*'ün yazarları, "Viktoryen evrimci kötümserlik"e karşı polemiğe giriştiler ve psikoloji, sanat ve antropolojide yeni eğilimler buldukları *İlkel*'in özgürleştirici gücünü memnuniyetle benimsediler (Pittenger, 1993: 227). Pragmatizmleri sonunda Marksizm'i reddeden Max Eastman ve

[1] Koltuk boykotçuları, seçimleri boykot etmezler; ancak seçimde meclisteki koltuk kazandıktan sonra, bir protesto biçimi olarak koltuğu boş bırakırlar. Kuzey İrlanda'da bir dönem çok kullanılan bir taktikti. –e.n.

Floyd Dell gibi edebiyatsever bohemlere yol açmasına rağmen, 1. Dünya Savaşı'ndan önce, Lenin ve Bolşeviklere de yükledikleri nitelikler olan modernizm ve deneycilikleri açısından Freud, Jung ve James'in "yeni psikoloji"lerine hayranlık duydular.

1920'lerin başlarında sosyalist psikoloji, lisansüstü eğitimli birkaç kişinin SP yayınları ile sosyalist okullardaki öğretime katkıda bulunmasıyla profesyonelleşmeye başladı. En görünür katkıları, A.J. Muste'nin çevresinde toplanan Sol/militan bir grubun aylık dergisi olan *Emek Çağı*'nda (Labor Age) psikoloji üzerine düzenli biçimde makaleler yazmalarıydı. Bu dergide psikoloji üzerine en sık yazan yazar, resimli bir dergi oluşturmaya yardımcı olan, bu derginin kurulunda hizmet veren ve dergiyi mali açıdan ayakta tutan "Kızıl milyoner" Prynce (diğer adıyla Prince-Prens) Hopkins idi (Santa Barbara Halk Kütüphanesi, tarihsiz; Hopkins, 1962). Dönemin tipik bir özelliği olarak Hopkins, psikolojide farklı yaklaşımlarla ilgilenen özgür bir kişilikti; psikanalize tabi tutulmak için Avrupa'ya gitti, orada lisansüstü eğitim gördü ve gücü artmış bir otoriteyle geri döndü. Hopkins'in yazılarında Freudçu kuram, sadece kitlelerin olumlu içgüdülerini aktivizme yönelten bir rehber değil, fakat aynı zamanda Hopkins'in aşırı diye yargıladığı yönetici sınıfa yönelik kızgınlık duyan militanların bilinçdışı komplekslerine de işaret etmeyi sağladı (Hopkins, 1927).

Politik açıdan yararlı bir psikoloji oluşturmak açısından Hopkins'in arzusunu paylaşan sosyalist yoldaşlar için görüngüleri hem kolektif hem de bireysel düzlemde çözümlemek güçtü, fakat kuramsal olduğu kadar pratik nedenler açısından zorunluydu. Örneğin, sosyalist okullarda ve emek okullarında öğretim verenler, bu tür bir dengenin seçkin üniversitelerce zengin öğrencilere sunulduğu gibi kişiselleştirilmiş bir psikoloji isteyen işçi sınıfı kökenli öğrencilerce de talep edildiğini fark ettiler

(Daniels, 1923, 1925). Psikanaliz, din, hayır işi ya da psikosomatik hastalık yoluyla, kendi yedek hazzını bulan her kişiyle birlikte, tüm toplumsal sınıfların içgüdüsel dürtülerinin bastırılmasını tanımlayarak bu ikileme bir çözüm sundu (Hopkins, 1922, 1923). Oysa davranışçılık, eski tarz sosyalizmin mekanik düşüncesine bir geri dönüş gibi göründü. Sinizmini ve otoriteryen potansiyelini reddeden SP'nin New Leader'ı, Watsonculuğu, "evreni farenin gözünden görmeyi" ve "zihni, bir toplu iğne başı büyüklüğünde olan... makine yapımı bir insan için mükemmel bir inanç" olarak hicvetti (Grenden, 1928a: 5).

1930'ların başlarında, üniversitelerde görev yapan ve daha geleneksel eğitim alan psikologlar, büyük ölçüde sosyalist hareket içindeki Hopkins gibi amatörlerin yerini aldılar. Aynı zamanda akademik psikoloji, merkezcilerin daha önceleri Kropotkinesk karşılıklı yardımla toplumsal değişme öngörülerini desteklemek için kullanmış oldukları içgüdü-temelli motivasyonel kuramlardan vazgeçtiler. Sonuç, sosyal reformu tasarlayıp düzenlemeye yardım edecek olan psikolojiden memnuniyetle yararlanan yeni bir Hıristiyan Sosyalist ve Sosyal Demokrat psikologlar kuşağı tarafından geliştirilen, sosyalizmin kapitalizmin yerini nasıl alacağına yönelik rasyonalist ve Gestaltçı açıklamaların ortaya çıkması olmuştur (Harris ve Nicholson, baskıda; Hilgard, 1986). Vahşi kapitalizme yönelik muhalefetlerinde radikal olmalarına rağmen bu akademisyenler, ne işçi sınıfına özel bir otorite atfettiler ne de Harvard'da zengin çocuklarına öğretilen aynı psikolojinin sosyalist davayı geliştirmek için de kullanılabileceğinden kuşkulandılar.

Bu sosyalist psikologların en yenilikçilerinden biri, SP'deki hizbinin programlarına ve ilerlemeci eğitim akımına yönelik destek bulmak için politik tutumları araştıran George W. Hartmann'dı. 1943'te Kongre adayıyken Hartmann, kırsal Pennsylvania seçmenlerinin, eğer onların Parti'nin adı başka türlü olsaydı

['sosyalist' sözcüğü geçmeseydi], kamu hizmetleri üstünde kamusal mülkiyet gibi muhtelif Sosyalist reformları benimseyeceklerini öğrendi (Hartmann, 1936a). Gizli sosyalist değerlere ilişkin bu bulguyla cesaretlenen Hartmann, bir sonraki yılda, politik psikolojide çoğu zaman ilk öz-bilinç *deneyimi* olarak dikkate alınan, seçmenler üzerine olan iki farklı kampanyanın broşürlerinin etkilerini test etti. SP'deki Norman Thomas kanadının politik stratejisini geçerli kılan Hartmann, duygusal ve kişiselleştirilmiş bir iletinin, *Eski Tüfek Sosyalistler*'in heyecansız, gayri-şahsi güçlerinin gerçekleştirdiğinden daha fazla seçmeni kazandığını buldu (1936b). Hartmann, girdiği hiçbir seçimi kazanamamasına rağmen, halkın psikoloji (üniversitedeki lisans) öğrencilerinde "Hah! işte!" gibi bir tepkiyi uyandıran türden bir politik figür-temelli tersine dönüşü yaşayacağını ve insanların kapitalist toplumu algılama biçimlerini ebediyen değiştireceklerini öne süren Geştalt ilkelerini övgüye değer buldu (Hartmann, 1939, 1941).

PSİKOLOJİ VE KOMÜNİST AKIM

1930'ların ortalarından 1950'lere kadar Marksizm'i psikolojiyle bütünleştirmeye yönelik çoğu girişim, Komünist Parti'nin (KP) üye ya da sempatizanlarının çalışmalarına dayanıyordu. Halk Cephesi dönemi esnasında komünistler, psikoloji, sosyal çalışma ve tıp alanlarındaki Faşizm karşıtı parti yönetim kurulu toplantılarında kuramsal çalışma ve politik aktivizmi sürdürmek için sosyalistlerle bir araya geldiler. Psikologlar Birliği'nde, lisansüstü derecelere sahip, fakat mesleki umutları sönük olan klinisyen ve akademisyenler, egemen psikoloji akımlarının "tarihsel materyalist" açıdan eleştirilerini yaptılar; aynı dönemde mesleklerinde ve Amerikan Psikoloji Derneği'nde sosyal reformları savundular (Finison, 1976; "Little Psychologist", 1936).

Tek tek meslekler içindeki bu çalışmaya ek olarak KP'ye yakın olan akademisyenler, Marksist kuramı toplumsal ve doğal bilimlere uygulayacak olan *Bilim ve Toplum* (Science and Society) adlı dergiyi çıkarmaya başladılar. Başlangıçtan itibaren psikoloji, diğer disiplinlerden daha fazla ilgi gördü ve psikologlar, derginin oluşumu ve ilk dönemlerdeki yönetiminde kilit roller oynadılar. Hem öneri hem de yayımlanan makalelerde, *Science and Society*'de yer alan psikolojik yazılar eklektikti. Pavlovcu, Freudçu ve Gestaltçıların hepsi, yönelimlerini, Marksist felsefe ve sosyolojinin temeliyle tutarlı biçimde çözümlediler.

Halk Cephesi'nin kurulmasından 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, iki Amerikalı yazarın kitabı *Science and Society*'de ve bilim tarihinde KP ile bağlantılı olan diğer yerlerde psikoloji tartışmalarını egemenliği altına aldı. Bilim tarihinde tipik yenilikler ki bunlar çevreden gelmiştir, mesleklerinin mesleki ve coğrafi sınırları üzerine çalışan kişiler tarafından yazılmıştır. İlki, Kurt Lewin'in Gestaltçı psikolojisinin toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilere uyarlanması olan *Psikoloji ve Toplumsal Düzen* (Psychology and the Social Order) adlı kitabın yazarı olan otuz dört yaşındaki eski komünist sempatizan ve Kansas Üniversitesi'nde doçent Junius F. Brown'du (1936, tarihsiz). Brown'ın kuramında davranışçılığın atomistik indirgemeciliğinin yerini nükleer fizikçinin kuramının psikolojik bir dengi almıştır. Brown, bireyi "psikolojik bir alana" yerleştirerek sosyal sınıf ve politik liderlik gibi güçleri öznel bir deneyim tartışmasına eklemlemiştir (Schanck, 1936, 1937). Topolojik matematik ile formel mantığı kullanarak, sosyalizmin Faşizm üzerindeki üstünlüğü sonucunu çıkarmış ve şu tür sonuçlara ulaşmıştır: "Komünizm, sınıfsal birleşmeyi yeniden yapılandırarak liberal demokrasinin benimsenmiş amaçlarını gerçekleştirme girişimini temsil etmektedir" (Brown, 1936-1937: 410).

Dönemin diğer etkili kitabı, Vermont, Hawaii ve New York'ta bir işçi örgütleyicisi olarak çalışırken psikanalitik kuramı kendi başına öğrenmiş olan yirmi beş yaşındaki Dartmouth Koleji lisansüstü öğrencisi Francis H. Barlett'in (1938) *Sigmund Freud: Marksist Bir Deneme* (Sigmund Freud: A Marxian Essay) adlı çalışması idi. Rubin Osborn'un *Freud and Marx* adlı yapıtını çürütmeyi amaçlayan Barlett'in kitabı da aynı yayınevinden (Sol Kitaplar Kulübü) yayımlandı fakat küçük bir okuyucu kesim için yazıldı: Hem Freudçu kuram hem de Marksist felsefenin temellerini bilenler ve Osborn'un iddia ettiği gibi Freudçu kuramın diyalektik materyalizmle uyuşup uyuşmadığıyla ilgilenenler için. Osborn Freudçuluğun ve Marksist temelin basit bir başlangıcını sunmasına karşın Barlett, okuyucularına, ilişkili noktalarını incelediği Marx, Engels ve Freud'dan uzun pasajlar aktardı. Ayrıca on sekizinci ve 19. yüzyıllar politik figür ve olaylarına yönelik klasik Marksist incelemeleri örnek alarak Freud üzerine tarihsel bir araştırma yaptı. Barlett'in kararı, Wilhelm Reich'in bir on yıl önce Avrupa'da açıkladığı bir değişimdi: Psikanaliz, yazarının burjuva görüşünü aşan devrimci bir öze sahipti (Harris ve Brock, 1992).

KP *nomenklatura*'daki birçok kişi, psikanalizin tüm biçimlerine düşmanca bir tutum takınmalarına rağmen, çeşitli sanat alanları, üniversiteler ve mesleklerdeki üyeleri, çoğu zaman psikodinamik bir birey görüşünü benimsediler. Geç 1930'larda, Parti'nin zaman zaman Freud karşıtı polemiklere karşı koyması, Freudçu-Marksist tartışmaların sempatik açıdan ele alınmasının parçası olarak New Masses'in (Yeni Kitleler –KP'ye sadık olan haftalık bir edebiyat yayını) editörlerince teşvik edildi (Sharnoff, 1937). Bu açıklığa özgü olarak, Freud öldüğü zaman, *New Masses*, Freud'un "görkemli görüşleri"ni öven Francis Barlett'in (1939) yazdığı bir ölüm ilanı bastı ve dergi, Freud'un "ilerici

sosyal akımların önermelerinin çoğuna bilimsel bir psikolojik temel" sağladığını belirten bir başyazı yayımladı. 1941'den başlayarak bu tür psikoloji ve psikanaliz değerlendirmeleri, KP'nin devrimci programını önemsememe ve kendini "20. yüzyıl Amerikanizm"inin temsilcisi olarak sunma girişimi bağlamında ortaya çıktı. Parti okulları, sempatizan liberalleri fakültelerine yeni üye olarak kaydederlerken, psikoloji müfredatı, geleneksel üniversitelerde bulunan programlara yaklaştı ve yeni kaydolan üyeler Normal dışı Psikolojisi, Okulöncesi Çocuk ve Aile Yaşamının Günlük Sorunları gibi derslere yöneldiler (Harris, 1993b).

Parti'nin birden fazla sınıf bağlaşığı oluşturduğu dönemde psikiyatrideki üyeler ve ilgili alanlar, Marksist bir psikolojiye yönelik olarak çalışmaya devam ettiler. 2. Dünya Savaşı'nın sonunda, KP içindeki New York psikiyatrları ile onların çevresi, Marksist kişilik kuramı tartışmalarını geliştirmek ve askeri hizmetin ardından kariyerlerini yeniden oluşturan binlerce genç klinisyeni üye kaydetmek için Benjamin Rush Derneği'ni kurdular (Harris, baskıda). Dernek içinde bir arada olan, toplu tartışmalar, KP'nin okulları ve *New Masses ve Science and Society*'de egemenlik için yarışan üç bakış açısı vardı. Aşırı solda organik Freudçular, tüm psikolojik temelli terapiyi idealist olmakla suçladılar ve liberal, sosyal psikiyatrinin günlük hayata izinsiz sokulmasına karşı polemiğe giriştiler. Bir ikinci eğilim de, kilit önemdeki Freudçu kavramların ya devrimcileştirilmesi ya da terk edilmesi gerektiği konusunda Francis Barlett ile aynı görüşü paylaştı ve bu tür çalışmalara yönelik araştırma grupları oluşturdu. New York psikanalitik enstitülerindeki önemli öğrenci ve öğretmenleri bünyesi içine alan bir üçüncü grup, "temel kavramlarına indirgenen... psikanalizin, modern materyalizmin kavramlarıyla tümüyle uyum içinde olduğu" görüşünü korudu (Marmor, 1949: 317-18).

Soğuk Savaş başladığında anti-psikoterapik klik, Fransa ve Sovyet KP'leri içindeki anti-Freudçu gelişmelerden güç aldı. Klik, *Benjamin Rush Bulletin*'in denetimini, dergiyi SSCB'den vülger Lysenkocu ve Pavlovcu polemiklerin yeniden baskısı biçimindeki bir hizmete dönüştürerek elde etti. Eş zamanlı olarak CPUSA (ABD Komünist Partisi), Freudçuluğun yıkıcı etkileri olarak gösterdiği durumdan kendisini kurtarmak için bir kampanya başlattı. Mecazi olarak psikanalizi kirlilik ve hastalıkla ilişkilendiren Parti'nin ulusal bir görevlisi üyelere şunu bildirdi:

> "Daha kararlı bir mücadele, Parti'nin özellikle beyaz yaka ve orta sınıf tabakalarında bir haşere gibi ciddi tüketici saldırılar yapan Freudçuluğun ve psikanalizin gerici sınıf üstü ideolojisi dahil tüm alanlarda oportünist sapmalara karşı Parti çizgisi adına yapılmalıdır" (Weinstone, 1950: 7).

İlgilerini iç güvenlik ve ideolojik çürümeler üzerinde yoğunlaştıran Parti yetkilileri, üyelerine, herhangi bir tür psikoterapi altına girme yasağı getirdi ve Pavlovcu olmayan psikolojiyi KP okulları ve basınında yasakladı. Katolik Kilisesi'nin yakın zamanlarda psikanalitik değerleri suçlamasını yansıtan (Sheen, 1982), Pazar günü çıkan *Worker* adlı yayın, "ABD'de Freudçuluğun tıbbi bir sorun olmadığını; bunun, Marksist-Leninist yaşam felsefesinin en korkunç düşmanlarından biri olduğunu" açıkladı (Howard, 1950: 9).

Önündeki altı yıl boyunca KP, gazete ve kuramsal dergilerinde psikoterapi ve Sovyetçi olmayan psikolojiye karşı kampanya yürüttü. Buna rağmen birçok klinisyen ve akademisyen, hem komünist akıma hem de devrimci, post-Freudçu bir insan bilimi geliştirme projesine sadık kaldı. Bazıları, *Science and Society*'de Freudçu kavramların muhafaza edilmesi gerektiğini belirtip bunun için mücadele ettiler (Wilson ve Cooper, 1952-53), bazıları

ise Parti'nin basınına yönelik boş yere psikoterapi savunularını sundular (Freedberg, 1984) ve çoğunluğu da sessizce, diyalektik materyalizmin çerçevesinde oluşturulan araştırma programlarını izlediler (Chess, 1948; Schneirla, 1949). Başını psikanalist Bernard Robbins'in çektiği bir grup, Marksist fikirleri ciddi şekilde rahatsız olan hastaların tedavisine uyarlamak için bir psikiyatri hastanesi bile kurdu (Robbins Institute, 1955).

Ancak ötekiler, "proleter bilim" adına ultra-çevreciliğin geliştirilmesine öfkelendiler, KP ve onun yörüngesini terk ettiler ve kendilerini geleneksel ampirik araştırma alanındaki kariyerlere ya da psikoterapistliğe adadılar (Hansberg, 1982). Bu arada birkaç anti-Stalinist Marksist, savaş sonrası yılları, psikanalizi politik değişim ve toplumsal konularla ilişkilendirme çabasıyla geçirdiler. Örneğin Paul Goodman, engellenmiş içgüdüsel hayattaki Freud'un siyasi toyluğunu ve Reich'ın "Rousseaucu" inancını eleştirmekle birlikte, hem Freud'un hem de Reich'ın devrimci özünü *Politics* (1945) okuyucularına övdü.

SON: 1956 SONRASINDA PSİKOLOJİ VE SOL

1956'da Kruşçev'in açıklamalarını izleyen dönemde, Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi'nde toplumsal olarak dillendirilmesine izin verilen içsel bir ayrılığa neden olan kısa bir dönem yaşandı. Kısa ideolojik ısınma döneminde, önderlik dışındaki sıradan bireyler, Freud karşıtı kampanyayı, kendi sekterliği ve nörotik acının gerçekliğinin inkarı ile ilgili olarak eleştirdiler (Cohen vd., 1956-57; Levine ve Robertson, 1956). Ancak hemen sonra, statüko yeniden eski durumuna döndürüldü ve Parti'nin Freud karşıtı kampanyasının ne yöntemleri ne de etkileri daha geniş ölçüde tartışılabildi. Marksist psikolojinin tarihi açısından daha da önemli olanı, 1956'da KP üyelerinin toplu is-

tifalarının, Parti'nin profesyoneller ve entelektüeller üzerindeki neredeyse kaybolmuş etkisini sona erdirmesiydi. Örneğin, New York'ta geriye kalan tek okul, McCarthyci baskıdan değil, fakat "(okuldaki) ideolojik saygınlık ve otoritedeki ciddi düşüş" nedeniyle kapatılmaya zorlandı ("Memorandum", 1956).

Sovyet Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'ni izleyen kırk yıllık süre içinde Birleşik Devletlerdeki Eski Sol daraldı, genişledi ve sonunda çok küçük, parçalanmış bir politik akımın artığı olarak battı. Geriye kalan, hemen hemen hepsi tek, sözde şaşmaz bir liderin çevresinde örgütlenen sözüm ona birkaç Marksist parti oldu. Örgütlü solun bu parçalanmasından dolayı, Marksist bir psikoloji projesi, yakın zamanlarda formel politik örgütlerden bağımsız biçimde çalışanların etkinlik alanı haline geldi (örneğin, bu yapıtta diğer bölümlerde belirtildiği gibi).

Politik soldan geriye kalanların içinde psikoloji yeni anlamlar aldı. Birkaç Marksist grup içinde, psikolojik kuramla politik uygulama arasındaki ayrım, üyeliği sosyalleştirme ve denetleme açıkça *psikopolitik* işlemler haline gelirken, kasıtlı olarak ihlal edildi. Aktivistleri denetlemek için kullanılan sözüm ona Marksist bir psikolojinin en çok bilinen örneği, 70'lerin ortalarında Lyndon LaRouche'nin Ulusal Emek Komiteleri Kurulu (NCLC)'nda geliştirildi. KP'nin aşırı Freud karşıtı kanadını andıran LaRouche, psikanaliz ve sosyal psikiyatrinin popülaritesinin, işçi sınıfını anti-hümanist, cinsel açıdan baskıcı bir felsefeyle silahsızlandırmak için bir Rockefeller kuruluşunun komplosunun sonucu olduğunu iddia etti: "1963'te Margaret Mead ve diğerlerince serbest bırakılan rock-uyuşturucu-cinsellik karşı kültürü..." yüzünden LaRouche, Yeni Sol'u, kampüs protestolarının hastalar tarafından "bir tımarhanenin ayaklanmasıyla ele geçirilip devralınmasına" benzeyen fahişe ve ruh hastalarının bir entrikası haline gelmekle suçladı (1987: 155, 159).

LaRouche kendi kadrosunu ahlaki kirlilikten uzak tutmak için genellikle dinsel kültler ve modern polis devletleriyle ilişkilendirilen psikolojik baskı teknikleri uyguladı. Bireyi yalıtarak ve küçük bir grupta yoğun bir eleştiri yağmuruna tutturarak, LaRouche bireyin iç-kişiliğinin burjuva yönlerini soyacak ve böylece gittikçe büyüyen bir depresyon, değersiz ve içsel doğası gereği sevilemez biri olduğu hissi uyandıracaktı. (Marcus, 1973: 39). Daha sonra kişi, "yeniden yapılandırılmış" olacaktı: Geriye kalan tek referans gruptan (NCLC) sosyal onay elde edilmesini sağlayacak olan yeni, LaRouchecu bir kimliğin önerilmesi. NCLC'nin tuhaf, post-Freudçu Marksizm dili içine sızmış olmasına rağmen, kadronun bağlılığını koruyup sürdürmek için bu psikoloji kullanımı, LaRoche ve öğrencileri (örneğin Newman, 1974) tarafından açıkça benimsendi. 1930 ve 1940'ların özgürleştirici, psikolojik projelerinin aksine, LaRouche şunu önerdi: "Propagandacı ve örgütçünün birleştirmesi gerektiği yeni bir kimlik duygulu 'küçük ben'in yerini alan... yeni bir sosyal kimlik duygusu etrafında işçilerin harekete geçirilmesine yönelik... sosyalist örgütlenme" (Marcus LaRouche, 1973: 48).

Kendine özgü Marksizm, otoriteryen denetim ve kişilik değişiminin birleştirilmesinin son bir ifadesi, komünist hareket içindeki ilk aktivistler tarafından organize edilen bir avuç psikoterapik hizip oldu. Bunlardan biri, Harry Stack Sullivan'ın psikiyatri kuramlarına yönelik kendi yorumunu geliştiren, eski bir karizmatik komünist sosyal çalışmacı ve Abraham Lincoln Grubu'nun üyesi olan Saul B. Cohen (diğer adıyla Saul Newton) tarafından New York'ta kuruldu (FBI, 1967). Bir eski üyeye göre, Newton'un "Sullivancıları" şuna inanmışlardır: "Psikolojide Freud, Sullivan ve Newton vardır. Politikada ise Marx, Engels, Lenin ve Newton. Biz, dünya komünizminin öncüsüyüz" (Lambert, 1991). Sullivancılar 1970'lerde New York Sol-sanatçı

çevrelerinde bir ölçüde etkili olmalarına rağmen, grup 1980'lerde üyelerini kaybetti ve 1991'de liderinin ölümünden sonra bir etkinliği kalmış gibi görünmüyor.

Daha etkili bir grup, kendilerine "Yeniden Değerlendirme Danışma Toplulukları" (Communities for Re-Evaluation Counselling) adını verenlerce kuruldu. Şu anda birkaç ABD kenti ve taşrasında örgütlü olan bu örgüt, Northwest'te emek akımının anti-komünist tasfiyesinin ardından Kendi kendini yetiştirmiş olan bir terapist ve politik eylemci olan Harvey Jackins tarafından 1950'de Seattle'da kuruldu (US House, 1954). Diğer psikopolitik grupların liderlerinin aksine Jackins, terapisini ne Marksist olarak adlandırdı ne de birçok kitap ve broşüründe Marksist ilkeleri açıkça ortaya koydu. Yine de tüm stratejisi, bireysel psikoterapi ile sınıf mücadelesi politikasının birleşimine dayanmaktadır.

Jackins'e göre (1977) uygarlık, kölelikten feodalizme, oradan da kendi içinde "çöküşün son aşamasını oluşturan" kapitalizme doğru evrilmiştir. Tüm "ezilen insanlar"ın kolektif mücadelesiyle mevcut "baskıcı toplum"un yıkılmasını talep eden Jackins, "ücretli sanayi işçileri"ni, onlarsız özgürlüğe ulaşılamayacağı bir grup olarak görür. Bu işçiler, Jackins'in grubunun çoğunluğunu oluşturdukça, Jackins, onların anti-kapitalist çalkantılarındaki etkililiğinin büyük ölçüde güç kazanacağını öngörür (Jackins, 1980). Bu arada hareket, Jackins'in terapi versiyonunu uygulayarak gelişecektir: Danışman ve hastanın karşılıklı duygusal boşalımıyla (ağlama, iç çekme ve silkinme) çocukluk travmalarının düzenli tasfiyesi (Jackins, 1965). Terapi grupları ve sıradan bireylerin emek örgütlenmesinin karakteristiği olarak yeni üyelerin güveni birebir temasla kurulmalı, danışmanlar 'müşteri'lerini üye kaydederlerken işleme tekrar başlamalılar.

Jackins'in öğretisini izleyenlere, nihai Freudçu Marksist Ütopya sözü verilen örgüt içinde artan sorumluluklar atfedilir:

Politik, bilimsel ve psikolojik açıdan mükemmelleştirilmiş bir toplum. 1950'ler Lysenkoculuğu ile on dokuzuncu yüzyıl Spencerci evrimciliğinin iyimser dillerini birleştiren Jackins (1977), grubunu, onları "evrende düzen ve anlama doğru eğilimin gerçek yol gösterici tarafına" yerleştirerek insanlık tarihinde "muhtemelen en temel değişime angaje olmuş" grup olarak ilan eder (ss. 3-4). Ancak, ona inanmayanlara göre Jackins'in demokratik merkeziyetçilik ile yeni Freudçuluğu birleştirmesi iki açıdan yıkıcıdır. Hem örgütsel konular hem de üyelerin kendi terapileri, tepede Jackins'in bulunduğu bir danışmanlar hiyerarşisince denetlenmektedir. Ayrıca, örgüt içinde ortaya çıkan politik farklılıklar, duygusal tıkanıklıklar (blockages) olarak çözümlenmektedir –homoseksüelliğin akıl ve normal dışı olduğunu düşünen Jackins'in bu görüşüne karşı örgütlenmeye çalışan üyelere yapıldığı gibi. KP içinde Freudçuların Soğuk Savaş yazgısına benzeyen bir biçimde, düşünce ayrılığında olanlar, hareketin yayın işleri ve etkinliklerinden uzaklaştırılırlar. Sürekli düşünce uyuşmazlığı, terapötik terimler içinde tanımlanan bir ihraçla sonuçlanır. İndirgemeci bir mantığın ürpertici kullanımı içinde olan Jackins (1977), muhalifleri, psikolojik tıkanıklıklarıyla (buna "örüntüler" adı verilir) özdeşleştirir ve şunu söyler: "Belli bir noktaya kadar sabırlı olabiliriz, o nokta aşılırsa, bu tür örüntüler, bizden ayrılmalıdırlar" (s. 51).

SONUÇ: TUTULMAYAN SÖZLER Mİ?

ABD'deki Marksistlerin psikolojiden yararlanmalarının hemen hemen bir yüzyılı düşünülerek, sıklıkla başvurulan bir taktiksel başarı kaydı bulunabilir. Örneğin sol sosyalistlerin, daha iyimser, militan politikalarını haklı çıkarmak için Yeni Psikoloji'nin otoritesini kullanabildikleri zaman Brookwood Emek Okulu'nda

gözlemlenen olgu bu türdendir. Ancak, stratejik düzeyde bu tarih, tutulmayan sözler ve gerçekleşmeyen beklentilere işaret etmektedir. İtalya, Fransa ya da Britanya'daki Marksist solla karşılaştırıldığında, ABD'deki hareketin insan bilimleri üzerinde daha az görünür etkisi olmuş ve bu hareket daha az inanılır, bütüncül bir kuram üretmiştir. Eğer Marksist psikolojinin klasik çalışmalarının bir listesi çıkarılacak olsaydı, ABD'de gerçekleştirilen çok az çalışmanın bu listeye girebileceği ve bunların hemen hemen hiçbirinin göçmen olmayanlar tarafından yazılmamış olduğu görülecektir.

Kurgusal kahraman Dr. Meyers ve *The World Above*'dan bahsederken ileri sürdüğüm gibi bu, Marksizm ile psikolojiyi birleştirme projesinin ABD'de tarihsel açıdan daha az önemli olduğunu ifade etmemektedir. Aksine, sonuçlarının göreli yoksunluğu, ABD'deki politik sol içindeki (ve üstündeki) güçlerin araştırılmasını gerektirmektedir. Bir dışsal etmen, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve 1960'lara kadar süren, üniversite, hastane ve sosyal hizmet görevlilerine yönelik ara sıra görülen anti-komünist tasfiyeler olmuştur. Sosyal bilimler ve klinik alanlar başta olmak üzere, terfi yokluğundan iş kaybına, kara listeye alma ve sınır dışı etmeye (göçmenlerin vakasında oluğu gibi) kadar değişen boyutlarda yöneltilen tehditler, Marksizm'e olan ilginin kamusal olarak kabulünü engellemiştir. Bu yüzden, ünlü psikanalistler Judd Marmor ve Bernard Robbins, *Science and Society*'de Marx-Freud tartışmasına katkıda bulunmuşlar, fakat bu işi takma adlarla yapmışlardır (Behr, 1951-52; Stone, 1945-46). Daha tipik olanı, David Rapaport'ın Marksist inançlarına ilişkin tam, uzun süreli sessiz kariyeriydi. 2. Dünya savaşı sonrasında Amerikan psikanalizi ve klinik psikolojisinde önemli bir kişi olan Rapaport, mesleki ve kişisel güvencenin baskıcı gerekleri nedeniyle daha iyi ortak çalışmalar yapmaya yönelik fırsatları gözden çıkararak, diyalektik

materyalizm çalışmalarında oynadığı önemli rolden sadece güvenilir birkaç arkadaşına bahsetmiştir.

Bu tür yaygın özdenetim, yalnızca Marksistlerin ortak çalışma yapmalarını engellemekle kalmamış, fakat aynı zamanda tarihçileri, yapılan çoğu çalışmayı görmekten alıkoymuştur. Sonuç olarak, Marksist psikolog ve Marksist esinli buluşlar, Amerikan psikoloji tarihinde yeterince temsil edilmemiş ve hatta almaşık bir çerçeve kurmak için gerekli kaynaklar açısından politik olarak sofistike okur yadsınmıştır. Bu yüzden, "Asch etkisi"nin ardındaki Marksist ya da anti-Faşist ahlak anlaşılabilir: Tek kişi çoğunluğun görüşüne yönelirken, iki kişinin yanlış bir sosyal norma uymaya direnç göstermesini ifade eden bulgu. Fakat, mevcut tarihlerin politik temizliği bizi, Solomon Asch'ın küçük bir politik azınlıkla – Brooklyn College'da Komünist öğretim kadrosu– yaşadığı dayanışma deneyiminin, sosyal ve deneysel psikolojide bu önemli ilkeyi bulmasına nasıl katkıda bulunduğunu bilmemizi önlemektedir (Ceraso vd., 1990; Girden, 1985; Holmes, 1989).

Psikolojide Marksist çalışmaları yavaşlatan bir diğer etmen, Avrupa'dakilerle karşılaştırıldığında, Amerikan Marksist hareketlerinin kuramsal yoksulluğu olmuştur. Bu, 20. yüzyılın ilk on yıllarında Amerikan Sosyalist Partisi'nde görülen bir gerçekti (Sweezy, 1952). Birçok akademik disiplinin önemli kuramcılarca temsil edilmediği 1940'larda KP'de de görülen bir durumdu bu; felsefe gibi öteki alanlarda bir ya da iki kişi, Sovyet kitaplarının ustaca versiyonlarını üretmiştir. Amerikan komünist hareketinde bir Jean-Paul Sartre'ı ya da Britanya'nın dünya çapında bilim adamları ve entelektüellerini yetiştiren göz önündeki okulların eşdeğerini aramak boşunadır (Werskey, 1978).

Bu programatik yüzeyselliğe yönelik katkı, Amerikalıların politik alışılmadık duyguları ve Amerikan solunun çoğu zaman haklı bir nedene dayanmayan iyimserliği dolayısıyla gerçekleşti.

Bu durum, Amerikan aktivistlerine benzersiz bir enerji ve canlılık vermesine karşın, onların başarısız devrimlere ilişkin deneyim eksiklikleri, daha az karmaşık bir politik ve kişisel dinamik görüşüne yol açtı. Wilhelm Reich ve Otto Fenichel gibi psikanalistler, kişisel olarak katılmış oldukları kitlesel hareketlerin bastırılmasını yaşamışlarken, Amerikan komünist psikiyatristler, bu durumla karşılaşmadılar, bu yüzden ikinci kesim (Amerikan Komünist Psikiyatristler), politik aktivizmi daha doğal bir şekilde yerine getirilmesi gereken bir şey olarak gördüler. Keza Parti liderlerinin psikolojik başarısızlıklarına daha az ilgi gösterdiler, çünkü 1920'lerden 1945'teki Earl Browder'in tasfiyesine kadar Amerikan liderliğine hiçbir önemli hata yüklenmedi.

Bu devrimci yenilgiyi yaşama eksikliğine eklenmesi gereken bir başka şey de, Amerikan Komünist Partililerinin SSCB'deki olay ve liderlere ilişkin daha az eleştirel bir tutum takınmalarıydı. Parti'deki post-Freudçulara göre bu, ideal Sosyalist insan'ı bir norm olarak bir kişilik kuramına dönüştürdü. Bu modeli temel alan Amerikan Marksistlerine, sosyal yapının bilinçsiz dürtüler, psikoseksüel aşamalar ve üst-ben gibi yapılarla kurulan basit bağlantı görüşü kaldı. Diğer bir engel, bazı Avrupa KP'leriyle karşılaştırıldığında, Amerikan KP'si içinde göreceli olarak tekbiçimli entelektüel kültürdü. Yerel düzeyde alt kadroların yaptıkları yaratıcı ve devrimci çalışmalarının kanıtları bulunabilmesine rağmen, kriz dönemlerinde KP'nin entelektüel konulardaki konumları, klasik olarak "Stalinist"ti: Demokratik olmayan şekilde belirlenme, otokratik yönetim ve Sovyet liderliğinin belirlediği zorunluluklara sürekli itaat etme.

Psikoloji konularında bu demokrasi eksikliği, çoğu zaman KP olmayan soldan yalıtılan tartışmalar üretmek için az sayıdaki Parti entelektüelleriyle birbirini etkilemiştir. Oysa Britanya'da Komünist Parti (CPGB), Marksistler ve Marksist olmayanlar

için yazabilen, psikanaliz üzerine liderlikle olan yaygın farklılıklarını daha geniş bir Sol hareket içinde tartışmayı uyarmak için Parti'nin hoşgörüsüyle karşılanan ve uluslararası ölçekte saygın bir yazar olan John Strachey gibi kişileri de içinde barındırmıştır (Thomas, 1973).

1930'lardan 50'lerin ilk yıllarına kadar, Sovyetlerin Freud karşıtı kampanyasını kabul etmemek için Amerikalı komünistlere karşı Britanyalı komünistlerin yeteneklerine ilişkin eşit bir karşılaştırma yapılabilir. Amerikan Komünist Partisi içsel bir karşı koyuşu kabul etmemesine rağmen, 1953'te Londra'daki Daily Worker'de, Ernest Jones'un Freud üzerine biyografisi üstüne Britanyalı komünist T.A. Jackson tarafından yazılan oldukça olumlu bir inceleme yayımlandı. Jackson'un BBKP'deki yüksek statüsü ve 1930'larda Freudçuluğun eleştirmeni olması gerçeğinden dolayı, Kaliforniyalı komünistler, onun incelemesini gazetelerinde yayımlamayı güvenli buldular (Jackson, 1937, 1953). Ancak, bu durum bir eleştiriyi başlattı ki editörler, Pavlovcu olmayan tüm kişilerin Kaliforniya Emek Okulu'ndan tasfiyesini sağlamış olan tanınmamış bir eğitim psikoloğunun yazdığı tarihsel açıdan taraflı bir yanıtı yayımlamaya zorlandılar (Roberts, 1953).

Komünist hareket içindeki bu hoşgörüsüzlük havası ve bu hareketi kuşatan baskıcı komünizm karşıtlığı göz önüne alınırsa, 1940'larda umut edilen görkemli Marksist psikolojiye yönelik ilerlemenin eksikliği şaşırtıcı değildir. Bunun yerine birkaç etkili araştırmacı, Marksizm'i rakip eğilim ve düşünce okullarının felsefi kusurlarına yönelik bir rehber olarak değerli buldu. Günümüzdeki politik alanda olduğu gibi Marksizm, Ütopist bir insan varlığı için kopya olmaktan ziyade, eleştirel bir bakış açısı olarak psikoloji tarihinde en yararlı yaklaşım olmuştur.

KISIM II: ELEŞTİREL GELENEKLER

Deneysel bireyci ortodoksiye karşı psikolojide bazı ilerici çalışma çizgileri varlığını korudu ve gelişti. Hatta anaakım içinde bile Marksizm'le kurulan şaşırtıcı bağıntılar oluşturuldu. 5. Bölümde Jerome Ulman, elverişli bir toplumsal davranış değerlendirmesi sağlayan sempatik bir eleştirel davranışçılığın kabulünü inandırıcı bir şekilde tartışmaktadır. 6. Bölümde R.D. Hinshelwood, "altyapı" ile "üstyapı" arasında rahatsız edici ilişki sorununu da aydınlatmaya çalışan nesnelleştirme (objectification) ve bireyliğe ilişkin yeni değerlendirmesiyle Marx ve Freud'un başarısız kalan karşılaştırılmasının bir tarihini vermektedir. 7. Bölümde, tümüyle farklı bir çalışma geleneği, Wolfgang Maiers ve Charles Tolman tarafından açıklanmaktadır. Holzkamp'ın "Eleştirel Psikoloji"si, Almanya'da geç 1960'lardan itibaren ayrıntılı bir biçimde incelendi ve kapitalist toplumda ciddi bir şekilde öznelliği bilimsel olarak anlama görevini ortaya koydu. Liam Greenslade'in 8. Bölümde incelediği Voloşinov'un geleneği, edebiyat kuramında ve kültürel çalışmalarda canlı tutuldu, fakat bu gelenek, eleştirel psikologlara, ilk kez Rus devriminin ilk yıllarında geliştirilen dil çalışmasını kavramada da bir olanak sağlamaktadır. 9. Bölümde Louis Holzman, Newman'ın Vygotsky değerlendirmesinin günümüzde devrimci gelişim psikolojisi geleneğini koruduğunu öne sürmektedir.

RADİKAL DAVRANIŞÇILIK, SEÇİLİMCİLİK VE TOPLUMSAL EYLEM

JEROME D. ULMAN*

Radikal davranışçılık ve Marksizmin yolları nadiren kesişmiştir. Bu iki akımın yolları kesiştiğinde de, birbirlerini anlamaktan çok anlayışsızlığa yol açarak işbirliği yerine çekişme yaşanmıştır. Birkaç istisna dışında, bu iki bilimsel dünya görüşü, gece karanlığında ilerleyen iki gemi gibi yollarına devam etmiştir. İstisna oluşturanlar (uygun bir diyalektik terim olarak kullanıldığında) ise başarılı bilimsel ve teknolojik bilgi değiştokuşundan daha ziyade, birbirini az tanıyış ve yanlış anlamayla değerlendirilmişlerdir.

---

* Jerome D. Ulman, davranışsal teknoloji ve davranış bozuklukları alanlarında doktora programı yönettiği ve dersler verdiği ABD, Ball State Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü'nde profesördür. Araştırdığı konular, deneysel metodoloji, davranışsal teknolojinin özel eğitime uygulanması, bilgisayar teknolojisi, sözel davranış ve doğal davranış biliminin sosyo-kültürel içermelerini kapsamaktadır. Bu aralar The International Behaviorology Association'ın mali sorumlusu ve Behavior and Social Issues'ın Yardımcı Editörüdür. Son yayınları, Behaviorology (Fall 1993)'de yayımlanan "Experimental Analysis of Negative vs Positive Rules in the 'Good Behavior Game'" (Mary Fran Johnson ve Doreen Vieitez ile birlikte); Behaviorology'de (Bahar 1998) yayımlanan 'The Olman-Skinner Letters'; ve Willim O'Donohue ve Leonard Krasner'in editörlüğünü yaptıkları Theories in Behavior Therapy (baskıda)'de bir bölüm olan "Marxist Theory and Behavior Therapy"yi içermektedir.

Söz konusu olguya örnek olarak karşılaştığım, Skinner'a yönelik en yanlış eleştirilerden biri, hem psikolojik hem de Marksist görünümüne sahip olan bir kitapta yer almaktadır: *Dünyada Anlak: Marksist Kendini gerçekleştirme Psikolojisi* (Mind in the World: A Marxist Psychology of Self-Actualisation, Lethbridge, 1992). Gerçekte bu kitap, Skinner'ın görüşlerine yönelik çok fazla hata ve çarpıtılmış bilgi içermekte ve bu bölümün tümü, buna karşı verilmiş bir yanıtım olarak görülebilir. Örneğin, Lethbridge (1992) şöyle yazar: "Skinner'ın anti teorisinin problemi, idealizme değil ama mekanizme alternatif olduğunu ileri sürmesidir" (s. 24). Skinner'a ilişkin yanlış bilginin bir kaynağı olarak çekişme yaratan kitap, *Bilimin Politik Ekonomisi: Doğa Bilimlerinde İdeoloji/Doğa Bilimlerinin İdeolojisi* (The Political Economy of Science: Ideology of/in the Natural Sciences, Rose ve Rose, 1976) adlı çalışma. Örneğin aşağıdaki yargıya bakalım: "Tarih dışı [toplum] kavramı sadece baskıcı hoşgörüsüzlüğe dayalı bir toplum tarafından yaratılan atmosfer içinde sağlam inanç taşıdığından dolayı Skinner'ın konumu uzlaştırılamaz bir biçimde tutucudur" (Rose ve Rose, 1976: 110). Bu bilimsel açıdan zayıf iki örnek, Skinner'ı anlayabilmek için, Skinner'ın okunması ve yeni bir ikincil kaynak olmasına karşın, Skinner'a makul bir biçimde kapsamlı ve güvenilir bir giriş içeren Nye (1992) gibi yazarların ikincil kaynaklarına dayanılması gerektiği noktasını ortaya koymada yeterli olsa gerek.

RADİKAL DAVRANIŞÇILIK: DAVRANIŞ BİLİMİNİN FELSEFESİ

Radikal davranışçılık (*radikal*, kökten ya da temel anlamında kullanılıyor), Skinner'ın kurduğu davranış ilişkileri biliminin felsefesidir. Radikal davranışçılık, psişe ya da benzeri terimler (biliş, anlak vs.) nosyonu üzerine temellendirilen davranış açıklamaları-

nı reddeder. Psişe ya da benzeri terimler, Skinner'ın (1988a) açıkladığı gibi, aşağıda belirtilen açıklamaları değerlendirmede bazı maddi olmayan ya da doğaüstü, açıklanamayan bir sürece işaret eder. Skinner'a göre bu doğaüstü kavram ya da olaylar:

> "farklı terimler içinde tanımlanan ve tümüyle olmasa bile farklı boyutlarda ölçülen, başka bir gözlem boyutunda ortaya çıkan olaylar –örneğin, gerçek sinir sisteminde, kavramsal sinir sisteminde ya da zihindeki olaylar" (ss. 101-02).

Watson'ın davranışçılığının tersine Skinner'ın radikal davranışçılığı, açıklanamayan olayları, örtük olaylar gibi farklı olmayan olaylar olarak dikkate alır; tüm davranışlar, açık ya da örtük, sözel ya da sözel değil, bilimsel inceleme açısından uygun araştırma konuları olarak ele alınır. Çağdaş metodolojik davranışçılığın ya da mantıksal pozitivizmin aksine, radikal davranışçılık, davranış bilimini birden çok kişi tarafından gözlenebilir olması gereken araştırma konularıyla, yani gözlemciler arası doğrulamayla (verification) sınırlamaz (bkz. Smith, 1986). Bilimsel bir ifadenin gerçek testi, uygulamada bulunur, yani ifade bizim (Robinson Crusoe için bile), maddi dünyayla uğraşırken etkililiğimizi arttırmamızı sağlayabiliyor mu? Bu, hem Marksistlerin hem de radikal davranışçıların başvurdukları bir testtir.

Skinner'ın sisteminde, herhangi bir davranışı belirleyen sadece dört tür değişken vardır: Genetik özellik, fizyolojik durum, geçmiş öğrenme tarihi ve mevcut çevre. Örtük davranışsal ve çevresel olaylar (çevre, derinin yüzeyinde sonlanmaz) olarak, organizma içinde ortaya çıkan olaylara anlam veren hiçbir kavramsal boşluk, anlak ya da psişe gibi maddi olmayan mevcudiyetlerle doldurulamaz. Dolayısıyla radikal davranışçılara göre açık ve örtük olaylar arasındaki tek fark, gözleyebilme ölçüsüdür (örneğin, yazı yazarken seni görebiliyorum, fakat yazı yazarken kendine ne

söylediğini işitemiyorum). Nitekim radikal davranışçılar davranış kavramını, sözel olmayan davranışı olduğu kadar sözel davranışı ve örtük davranışı (düşünme, imgelenim, bilinç vs.) olduğu kadar açık davranışı kuşatacak kadar genişletirler. Skinner ([1945] 1988b) en önemli makalelerinden birinde "*Psikolojik Terimlerin İşevuruk Çözümlemesi*"nde (The Operational Analysis of Psychological Terms) geleneksel olarak pür biçimde psikolojik ya da zihinsel (düşünme, imgelenim, özbilinç vs.) farzedilen görüngülerin, materyalist biçimde, kendi sözleriyle özel olaylar olarak radikal davranışsal görüş açısından nasıl yorumlanabildiğini açıklar. Skinner'ın işevurukluğunun[1] (işlevsel çözümleme) mantıkçı pozitivistlerin işlemciliğine hiç de benzemediğini görmek önemlidir. İkinci tipteki işevurukluk, radikal davranışçılığı değil, metodolojik davranışçılığı karakterize eder (bkz. Smith, 1986).

RADİKAL DAVRANIŞÇILAR KİMLERDİR?

Psikologlar arasında radikal davranışçılık, sadece küçük bir azınlıkça benimsemiştir (kendilerini radikal davranışçı olarak görenlerden oluşan küçük bir kümenin Amerikan Psikologlar Derneği'ndeki oranı %2'den daha azdır). Radikal davranışçılık aşırı uçta yer alan tartışmalı bir konumdur. Bu davranış bilimi felsefesi, düşük anlayış ve hatta psikoloji anaakımı içinde çok az kabul görmüştür. Todd ve Morris (1983), psikoloji metinlerinin öğrencileri radikal davranışçılığa ilişkin sık sık yanlış bilgilendirdi-

[1] İşevurukluk, sınanabilir olmak anlamına gelir. Psikoloji, yalnızca sınanabilir önermelere odaklanır. İşevuruk bir önerme, önermenin nasıl sınanabileceğini de içerir. Örneğin, "akademik motivasyonu yüksek bireylerin özgüvenleri yüksektir" gibi bir önerme işevuruktur. Önermede iki değişken açıkça belirtilmiştir. Ancak "yarın yağmur yağacak", "kara büyü nedeniyle hastalandım", "melekler yoktur" gibi ifadeler işevuruk değillerdir; bu nedenle psikolojinin araştırma alanının dışında kalırlar –e.n.

ğini göstermektedirler. Bunun da ötesinde, *American Psychologist* gibi önemli psikoloji dergileri, bazen radikal davranışçılığa karşı bilimsel olmayan saldırıları yayımlamaktadır (örneğin Mahoney, 1989). Bu saldırıların nedeni açıktır: Radikal davranışçılık, tüm zihinsel/bilişsel yapıları –psikolojide ana akımca öne sürülen gerçek araştırma konusu– açıklayıcı kurgulardan başka bir şey olarak ele almaktan kaçınır.

Radikal davranışçılar, psikolojiden çok sosyal çalışma, örgütsel yönetim, eğitim ve sağlık bakımı gibi alanlarda olmak üzere bu tür disiplinlerdeki profesyoneller arasında yer alırlar. Ayrıca, sonradan kendilerini psikolojide davranış çözümleyicileri olarak tanımlayan, lisansüstü dereceli radikal davranışçılar vardır; bazıları psikolojiyle bağlılığı olanlara karşı ikircikli kalırken, diğerleri psikolojiyle bağlantılarını tümüyle reddetmişlerdir. Ancak, kendilerini davranış çözümleyicileri olarak görenlerin arasında bile radikal davranışçılık ağırlıklı bir yönelim değildir. Son olarak, kendilerini bir disiplin olarak psikolojiden sadece koparmanın ötesine geçenler de vardır ve bunlar, davranış incelemesinin, kendi açısından bağımsız bir bilim, davranışbilim (behaviorology) adında ayrı bir disiplin olduğunu ileri sürmüşlerdir (bkz. Fraley ve Vargas 1986; Vargas 1991). Bu temel davranış bilimi, 1988'de Uluslararası Davranışbilim Derneği'nin (The International Behaviorology Association) kuruluşu ve daha sonra da bilimsel Behaviorology dergisinin yayımıyla örgütsel bir biçim aldı. Davranış bilimciler (behaviorologists) (kendimi onlar arasında sayıyorum), tanımsal olarak radikal davranışçılardır; ayrıca, disiplinlerini, içinde bireyin etkileşimde bulunduğu çevrenin seçici etkileriyle bağlantılı biçimde olmak üzere zaman içinde (hem örtük hem açık) davranıştaki gelişim ve değişmelerin incelenmesi olarak tanımlarlar. Davranış biliminin tanımlayıcı paradigması ya da açıklayıcı çerçevesi, sonuçlara dayalı seçilimdir. Davranışçılar kendile-

rini, biyologların Darwinist ve gerçek komünistlerin Marksist olarak görmeleriyle aynı anlamda Skinnerci olarak görürler.

TOPLUMSAL EYLEM

Buraya kadar kendilerini radikal davranışçılar olarak adlandıran oyuncuları belirlemiş olduk (tüm radikal davranışçıların kendilerini davranış bilimciler olarak tanımlamadıklarına dikkat edin). O halde, radikal davranışçılar, ilerlemeci toplumsal eylem bakımından ne yaparlar? Toplumsal eylem, eğer insanın yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik eylem olarak görülürse, çoğu radikal davranışçı, belirli bir zaman aralığında bir birey ya da küçük grupla çalışarak vaka vaka davranış sorunlarını düzeltme uygulamasına yönelirler. Ancak, geniş bir ölçek üzerinde değişim talep eden radikal davranışçılar arasında bile pek azı, tedrici, parça parça reform programının sınırlarının ötesine geçmeyi göze alabilmiştir (bkz. Ulman, baskıda).

Politik açıdan radikal olabilen pek az radikal davranışçı, dünya sosyalist devrimini, insanlığın karşılaştığı sorunlara yönelik tek gerçekçi çözüm olarak görmüş ve kendilerini Marksist olarak ilan etmiştir –bazıları politik açıdan bağımsız, ötekiler de Marksist olarak bilinen örgütlerin üyeleridirler. 1980'lerde birçok Marksist yönelimli radikal davranışçı, Association for Behaviour Analysis (ABA) çatısındaki bir özel ilgi grubunun ve sosyal adaletsizliğe karşı mücadelede davranış biliminin uygulanmasına ve aşırı müdahaleye karşı edimsel davranış çözümlemesinin savunusuna dayalı politik olarak heterojen bir örgüt olan Behaviorists for Social Action (BFSA) adlı özel bir ilgi grubunun üyeleriydiler. BFSA içindeki çoğunluk (şimdi etkin değiller) Marksist değilken, pek azı anti-Marksist idi. Onların "toplumsal eylemleri", büyük ölçüde kuramsal çalışma biçimindeydi, ancak bu çalışma-

ların çoğu, ABA altındaki grubun dergisi olan *Behaviour and Social Issues*'da yayımlandı (öncelikle, *Behaviour and Social Action*, 1986-1990; ondan önce de, *Behaviourists for Social Action Journal*, 1978-1985). BFSA'nın dışında, tek tek üyelerin sosyal eylemi, yoksul bölgelerdeki topluluk temelli davranışsal müdahalelerden devrimci politikaya etkin katılıma kadar değişen ölçülerde oldukça farklılaşmıştır. Hâlâ Marksist yönelimli radikal davranışçıların mevcut toplamını göz önüne alırsak, bunların sayısı "pek az"dır ve ancak küçük bir vagonu dolduracak kadar az insandan söz ediyoruz. Birçok radikal davranışçı, Marx'ın devrimci tarzından ziyade, kültür tasarımıyla, fakat Skinner'ın (1948) ütopyacı tarzıyla ilgilenmeye devam etmektedirler.

SEÇİLİM YA DA DÖNÜŞÜM?

Toplumsal eylemin bir türü politik eylem ise, bir diğeri de bilimsel uygulamadır. O halde, bilimsel uygulamayı davranış incelemesinin kendi açısından bağımsız bir disiplin –davranışbilim, radikal davranışçılığın ifade ettiği doğa bilimi– olduğu konumdan göz önüne alalım. Niçin davranış çalışması ayrı bir bilim olmalı? Temelde, psikoloji ve davranış biliminin tanımlayıcı paradigmaları kıyaslanamaz (Ulmari 1992). Psikoloji paradigması dönüşümseldir: Bazı davranışsal gözlem türleri, birey içinde işleyen hipotetik mekanizmaların göstergeleri –örneğin, id-ego-süperego psikodinamikleri, biliş, benlik kavramları, mizaç, kavramsal sinir sistemi içindeki varsayılmış süreçler– olarak alınan biçimde (ki bu sözel yanıtlardan Rorschach mürekkep lekelerine, tam tepki-zaman ölçülerine olmak üzere değişen ölçülerde) gerçekleştirilirler. Dönüşüm paradigması şunu farz eder:

> "Dünyanın bazı yönleri, organizmayı eylem yapması için harekete geçirir; fakat eylem oluşmadan önce organizma,

> tipik olarak zihinsel ya da bilişsel denilen bir dizi işleme girer ki bu, olayın önemini ve böylece eylemin doğasını belirler" (Vargas, 1991: 141).

Hipotetik içsel yapı ve süreçler aracılığıyla organizmanın kendisinin, kendi eyleminin aracısı olduğu farz edilir. Ancak dönüşüm, maddi (bazı çevresel olaylar) boyuttan, maddi olmayana (zihinsel ya da bilişsel süreç olarak görülenlere) ve daha sonra maddi boyuta (bazı eylemlere) olmak üzere pür bir biçimde ontolojik bir varsayımdır. Nitekim, gözlenmiş çevre-eylem ilişkileri, sadece nominal olarak doğru olduğu kabul edilen zihinsel görüngülere doğru değiştirilir.

Oysa davranışbilim paradigması kendi varsayımlarında seçmeci ve tutarlı biçimde materyalisttir (ya da daha açık olarak Roy Bhaskar'ın –1989– eleştirel gerçekçiliğinde gerçekçidir): Davranış, organizmanın çevresiyle etkileşimi olarak tanımlanır ve üç seçmeci sürecin belli ölçülerde birleşimiyle seçilmesi olarak görülür: Türsel seçilim (phylogenic davranış), edimsel seçilim (pekiştirici sonuçlarla seçilen davranış) ya da kültürel seçilim (kişinin kültürel bağlamını oluşturan özel sosyal çevreyle seçilim bkz. Skinner, 1981).

Bir nedensellik tipi olarak seçilimi anlamak kolay değildir. Belki de anlamanın güçlüğü, davranış biliminin araştırma konusunu –organizmanın kendisini değil, fakat eylemlerini, bu eylemlerin sonuçlarını ve bu olumsal ilişkilerin ortaya çıktığı durumları– oluşturan soyutlamanın niteliğidir. Organizmanın kendisi basitçe, etkileşime giren genetik ve çevresel denetleyici değişkenlerin yeri içinde, davranışın özelliklerinin çözümlenmesi gerektiği bağlamın bir parçası olarak görülür. Kısaca, dönüşüm paradigması üzerinde temellendirilen psikoloji, organizmanın ne olduğuyla (örneğin kişinin başat özellikleri) ilgilenirken; seçilim paradigması üzerine kurulan davranışbilimi, organizmanın

bu eylemleri belirleyen değişkenlerle birlikte ne yaptığıyla ilgilenir. Davranışbilim, bu seçilim çözümünü (araştırmacı psikoloğun kendisini de içerecek biçimde) bilim adamının davranışına kadar genişletir. Nitekim davranış bilimcileri bilimi, çözümlerini bilim adamlarının yaptıkları şeylere ilişkin olarak gerçekleştirdikleri ve söyledikleri şeyi seçen değişkenler üzerinde odaklaştırarak bilim adamlarının eylemleri ve bu eylemlerin sonuçtaki ürünlerine göre anlarlar (Skinner, 1957).

MARKSİST KURAMA GÖRE SEÇİLİMCİLİĞİN BAZI AÇILIMLARI

O halde radikal davranışçılık davranış bilimini bilgilendiren bilimsel felsefe iken, seçilimcilik ise davranış biliminin üzerine temellendirildiği bilimsel paradigmadır. Marksist kurama göre seçilimciliğin bazı kuramsal ve pratik açılımlarını inceleyelim. Açılımlar çok derindir.

Eğer Marx ve Skinner'ın düşüncelerine iki tutarlı doğa bilimi perspektifi olarak yaklaşırsak, bu durumda Darwin'inkiyle birlikte bu iki perspektif, tek bir hücrenin yeniden üretiminden ortaya çıkan organik fenomenlerin kesintiye uğramaksızın gelişen süreklilikleri boyunca, tüm insani sosyal formasyonların evrimine kadar bütün yaşam süreçleri biçimlerini kavrayabilen oldukça kapsamlı ve tümüyle tutarlı materyalist bir görüş noktası içinde birleştirilebilir (Ulman, 1991). Kısaca analoji şöyledir: Doğal seçilim süreci, türlerin türoluşunun (phylogeny) gelişim tarihine dayanır. Tarihsel seçim süreci (bkz. Ulman, baskıda) ise insani toplumsal formasyonların dönüşümüne dayanırken, edimsel koşullama süreci de davranışın bireyoluşa (ontogeny) dayanmasıdır. Fakat bu üç süreç arasındaki ilişkiler, analojilerden daha fazlasını ifade etmekte, nedensel olarak, biri diğerinden farklılaşarak –doğaldan edimsele, kültürel seçilime– seçilim olumsallıklarıyla ilişkilidirler (Skinner, 1981).

F. Engels, *Doğanın Diyalektiği* [1880] 1934)'nde şu üç genel diyalektik yasayı tanımlamıştır: Nicel değişimlerin nitel değişimlere dönüşümü, karşıtların çatışması ve birliği, olumsuzlamanın olumsuzlanması. Seçilim ile kastettiğim, tek bir hücreden milyonlarca insanın oluşturduğu sosyal bir formasyona kadar, yaşayan maddenin hareketinin özel diyalektik yasasıdır. Seçilim, genel diyalektik yasaları içerir fakat sadece yaşayan şeylere uygulanabilir. Carl Sagan (1980), dünya dışı yaşam formlarının, Dünya'da bulunanlara benzer biçimde birçok benzer temel moleküllerden (proteinler ve nükleik asitler) oluşabileceğini düşünür (s. 128). Bu tür yaşam formlarının, değişim ve seçilim süreçleri aracılığıyla biyolojik, davranışsal ve sosyal/kültürel olarak "bir araya getirilebileceği"ni varsaymak, en azından akla yatkın gibi görünmektedir.

Bunun yanı sıra, bu diyalektik seçilim yasası kendini üç hayat süreci düzeyinde niceliksel olarak farklı şekillerde ortaya koyar: Davranışsal süreçlere yönelik alt tabaka olarak işleyen biyolojik süreçlerle ve sosyokültürel süreçlere yönelik alt tabaka olarak işleyen davranışsal süreçlerle. Ancak, bir düzeyde işlemesi için keşfedilen bilimsel ilkeler, bir başka düzeyde işlemeyebilir. Bağımsız görgül doğrulama, bu tür bir sonucu haklı çıkarmak için gerekebilir. Bu bilimsel uslamlama kuralını göz ardı etme, insanı kolayca indirgemecilik yanlışına düşürebilir ya da tersine, yayılmacılığa (yani doğrulamaksızın, üst düzeyde kurulan ilkeleri daha alt düzey görüngülere uygulama). Bu iki tür, hata sosyobiyolog ve yapısalcılar (yapısalcı Marksistler dahil) tarafından sık sık yapılır. Sosyobiyologlarla ilgili olarak, Skinner (1990), "bireyin davranışındaki değişim ile seçilimin rolünün, çoğu zaman önemsenmediğini; örneğin sosyobiyolojinin, birey bağlantısının üzerinden atlayarak, sosyodan biyoya sıçradığını" (s. 1208) belirtir. Yapısalcılığın karşıt yönde sıçradığını, fakat benzer biçimde birey bağlantısını önemsemediğini ekleyebiliriz.

Seçilimcilik, usta bir cerrahın elindeki neşter gibi, antik Yunan filozoflarının döneminden günümüze kadar bilimsel düşünceye musallat olan tüm teleolojik tümörleri kesip çıkarır. Darwin, Marx ve Engels'in şevkli onaylamalarıyla, biyoloji bilimi içindeki teleolojik tasarım ve amaç nosyonlarını kaldırıp atmıştır. Skinner, aynısını, insan eylemleri açısından yapmıştır. Genellikle maksatlı ya da kasıtlı olarak gördüğümüz eylemler, davranış biliminin araştırma konusu olan edimsel davranış (örneğin Skinner'da, 1974) olarak çözümlenir. Ne yazık ki Skinner'ın anti-teleolojik kuramı, daha sonraki Marksistlerce çok az şevkle karşılanmıştır.

Bir Marksist olmayan Skinner, yeni kültürel pratiklerin nasıl ve hangi koşullar altında tasarımlandığını tam olarak söylemekle kalmadı, fakat kapitalist toplumun kültürel evriminin doruğu olduğunu da kesinlikle söylemedi. Kısaca, oluşan yaşam süreçleri – biyolojik, davranışbilimsel, sosyokültürel– ancak amaçlı olarak ortaya çıkarlar, çünkü seçilimci sonuçların geçmiş tarihi süreci kestirilebilir yönde sorgulamaya başlandı. Ancak çevre keskin biçimde değişmeye başladığı ve geçmiş artık seçilen geçmişe benzemediği zaman, şimdi uyarlayıcı uyum olarak görülebilen şey, önemli bir hata olabilir. Bu nokta, değişim ve seçilimin tüm üç düzeyi bakımından Skinner'da doğru biçimde geliştirilmektedir: Doğal seçilim, edimsel koşullama ve sosyal çevrelerin/formasyonların evrimi.

Son olarak, radikal davranışçılık, Kartezyen düalizmin tüm yönlerini kaldırıp atar ve bunu, düalistlerin haklarında konuştukları önemli gerçek görüngülerlerden ilgiyi koparmaksızın yapar. Nitekim radikal davranışçılık, idealizm ve fideizmin[2] son sığınağını, anlak ya da psişe nosyonunu yok eder. Sözde öznel tüm fenomenleri örtük maddi olaylar (yani, ya iç ya da dış ya da her iki

[2] İnancılık. Temel dini dogma ve öğretilerin akıl yoluyla kanıtlanamayacağını, fakat yalnızca inanç, iman yoluyla kabul edilebileceğini savunan anlayış –ç.n.

yakın ortam içindeki örtük davranışsal olayların etkileşimleri) biçiminde çözümleyerek, Descartes'ın varsaydığı şekilde, beyin epifizi içinde bile değil, anlak ya da ruhun var olduğuna ilişkin hiçbir davranışsal alana yer vermez. Nitekim varlığın ayrı alanları, fiziksel ve zihinsel olarak yüzyıllardır kabul edilen konu, şimdi dikişsiz ve tekçi maddi bir bütün haline gelmektedir. Sonuç olarak, nesnele karşı öznel felsefi dikotomiler, konuşmacının hakkında düşündüğü ya da konuştuğu şeyle ilişkisi içinde ulaşılmazdan (örtük) ulaşılabilir olana (diğerleri tarafından gözlenebilir) kadar uzanan, maddi bir olay sürekliliği içinde göreli noktalardan daha ileriye itilmez (Vargas, 1993). Kendimiz de dahil, bildiğimiz her gerçek şey, Carl Sagan'ın ifadesiyle, 'yıldız-madde'den kaynaklanır ("Kökenlerimizi düşünmeye başladık: Yıldızlara kafa yoran yıldız-madde", Sagan, 1980: 345).

Skinner'ın tüm yaşam süreçlerinin ortak nedensel kipi olarak seçilim açıklaması –ya da canlı maddenin özel diyalektik yasası olarak diye öneriyorum– insan davranışının (kültürel evrim) tarihine olduğu kadar, ortaya çıkan başka yaşam süreçlerine de aynı ölçüde uygulanabilir niteliktedir. Skinner'ın (1990) gözlemlediği gibi, "sosyal çevrelerin evrimi (değişim ve seçilim yoluyla), sadece tek bir kültür değil, çoğu zaman birçok çatışan kültür üretmiştir" (s. 1207). *Marxism and Darwinism* adlı denemenin yazarı Hollandalı Marksist ve doğa bilimci Anton Pannekoek (1909), Sosyal Darwinizm'in inandırıcı savının, "insan doğasını" tarihle ilişkilendirmenin seçilimi olduğunu yazar. Pannekoek (1909) şöyle yazar:

> "Darwinizm ve Marksizm, iki ayrı kuramdır; biri hayvan dünyasına diğeri de topluma yöneliktir. İki kuram birbirini destekler. Şöyle ki, Darwinist evrim kuramına göre hayvan dünyası insan aşamasına evrilir ve ondan sonra... Marksist evrim kuramı devreye girer. Ancak insan, farklı yasaların

> uygulandığı bir alanın kuramını diğerininkine taşımak istediğinde yanlış çıkarımlarda bulunabilir" (s. 33).

Pannekoek'in düşüncesine göre Marksizmin sadece topluma, Darwinizm'in de organik dünyaya yöneldiği sonucunu çıkarmak basiretsizlik olur. Aksine "insan, hayvandan evrilmiştir ve hayvan dünyasına uygulanan yasalar, insana uygulanabilirliğini hemen kaybetmez" (s. 36).

Pannekoek şöyle devam eder: "Toplumsallık... insanı, bazı hayvanlardan –fakat tümünden değil– ayıran bir özelliktir. Sadece insana ait olan ve onu tüm hayvan dünyasından ayıran bazı özellikler vardır. Bu özellikler... dil, ondan sonra da akıldır. İnsan, keza kendi yaptığı araçları kullanan tek hayvandır" (s. 42). Burada Pannekoek'in tartışması, Engels'in ([1896] 1972) dikkate değer (fakat bitirilmemiş) 1876 tarihli denemesi olan *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol* (The Part Played by Labour in the Transition from Ape to Man)'e paralel gitmektedir.

Doğa ile tarih arasındaki ilişkiye yönelik bu temel önemdeki soru, seçilimci paradigmaya başvurarak açıklığa kavuşturulabilir. Vargas (1988), insanın insanla paylaştığı karakteristik sosyal davranışla ilgili açık bir davranışbilimsel (bu yüzden, seçilimci) bir değerlendirme önerir. Kısaca, bazı hayvanlar, bazı temel sözel davranışlar gösterebilir, fakat insanların sözel davranışları kesinlikle daha karmaşıktır.

Konunun can alıcı noktası, bizim aynı türden nedensel açıklama, seçilim vasıtasıyla maddi süreçler olarak biyolojik evrimi, davranışsal evrim ve kültürel evrim süreçlerini kavrayabileceğimizdir. Skinner (1981), "nedensel yöntem olarak, sonuçlara dayalı seçilim, bilim tarihinde çok geç, gerçekte yüz elli yıldan daha az bir sürede keşfedildi ve hâlâ tam olarak kavranamadı ya da anlaşılamadı" (s. 502) yorumunu yapmaktadır. Ancak geçti-

ğimiz birkaç yıl içinde, bir nedensellik tipi olarak seçilimi anlamamızda bazı önemli kuramsal ilerlemeler sağlandı.

DAVRANIŞ BİLİMİ Mİ YOKSA PSİKOLOJİ Mİ?

Şimdi, ciddi bir dikkat gerektiren materyalist ve seçilimci temel (yani maddi olarak seçilimci bir Marksizm) üzerine Marx'ın tarih kuramının yeniden inşasını içeren görevin büyüklüğünü değerlendirmeye başlayacağız. Bu, tümleşik karmaşıklığın kendi düzeylerinde işleyen organik gelişme ve değişimin farklı yasalarını dikkate alırken, biyoloji, davranışbilimi ve tarihsel materyalizmi birleştiren, tarihsel açıdan önemli bir görevdir. Bu makalenin bir amacı da, davranış ilişkilerine yönelik bir doğa biliminin –davranışbilimi– var olduğuna, yani bunun "tarihsel olumsallık"lı bir süreklilik arz ettiğine ve bu temel bilimin bilimsel sosyalizm için uygun bir mikro temel olduğuna dikkat çekmektir.

Marksistler için davranışbilimini, insan eylemlerini anlamanın temel bilimi olarak kavramanın tam zamanıdır. Fakat buna girişmek, psikoloji bilimini uygun tarihsel perspektifine yerleştirmeyi gerektirir (bunun için yardımcı kaynak, Hergenhahn'dır, 1992). Psikolojinin bir disiplin olarak kökeni özellikle felsefede olmuştur; psikoloji branşı, kökleri ilahiyatta olan anlak felsefesi olarak görülmüş ve bu yüzyıla kadar ayrı bir disiplin olarak var olmamıştır. Fakat anlaksal olay nedir ve bu hangi maddeden oluşmaktadır? Psikologların sonunda anlağın sırlarını çözmede başarılı olukları zaman açıklayabilecekleri henüz bilinemeyen Kantçı bir kendinde şey midir? Anlağın, beynin işlemesinin sonucu olduğunu öne sürmek, ruhun varlığına ilişkin benzer şeyi iddia etmekten daha savunulabilir bir şey değildir. Bir davranışbilimci, "anlak" sorununu, bu tür bir savı ortaya atan psikoloğun sözel davranışını denetleyen değişkenleri araştı-

rarak yanıtlayabilir. Bu, davranış biliminin kesinlikle doğru ve psikolojinin de kesinlikle yanlış olduğuna işaret etmek değildir. Asıl konu, bilimsel Marksist çözümlemeler yapan her bir disiplinin kendi çelişkili varsayımlarının uygunluğudur.

Ölçülebilir süper teknolojik sonuçları göstermeye ek olarak, davranışbilimi, sadece psikolojik bir çerçevede kavranan sosyal açıdan önemli davranışlara alternatif açıklamalar getirir. Esas olarak davranışbilimi ve psikoloji, ölçülemeyen paradigmalara, daha önceden tartışıldığı gibi düşünümsele karşı seçilimci paradigmalar üzerine temellendirilir, yani epistemolojik ve ontolojik açıdan, radikal olarak, farklı söylem biçimleridirler ve basitçe (kıyaslanamazlığa ilişkin) birinin diğerine söyleyecek çok az şeyi vardır ya da hiç yoktur (bkz. Bhaskar, 1989).

Bunun doğal sonucu olarak Marksistler, gerçek bir ideolojik mücadelenin, Skinner'ın bilimsel katkılarının mirası olarak gelişmiş olduğu gerçeğiyle bilgilendirilmelidir -Skinner'ın katkıları belki de büyük ölçüde onun biyolojinin doğal bir uzantısı biçiminde bir davranışbilimi geliştirmekten ziyade, psikolojiyi reforma tabi tutma çabasıyla ilgili kararının tarihsel bir talihsizliğinin sonucudur (Skinner, 1984; Smith, 1986). Açıkça belirtmek gerekirse, ayn bir disiplin olarak davranışa yönelik bir doğa bilimi geliştirme, eğer tinin (ya da onun herhangi bir kökteş eşitinin - anlak, biliş, deneyim vs.) kutsallığı açısından psikolojinin sorgulanamaz saygınlığı durumu göz önüne alınırsa, psikolojinin örgütsel sınırları içinde ilerlenemez. Davranışbilimi, bir niyet ve amaç olarak bu türden ilahi ve "duygulu" psikolojik kavramlara ilişkin sınırsız ateist yorumlar getirir (Örneğin Skinner'da, 1974).

Aynı zamanda, alternatif davranışbilimi paradigmasının, davranış bilimcilerinin hemen ve makul biçimde psikologların bahsettikleri her şeyi açıklayabildiklerini söylemediklerine işaret

etmede hızlı davranmalıyız. Fakat bu, materyalist bilimciler olarak Marksistlerin hem psikologların zihinsel/bilişsel fenomenlerin farz edilen varlığına ilişkin olarak konuştuklarını iddia ettikleri şeyin ne olduğunu (ve olmadığını) eleştirel olarak değerlendirmelerine hem de davranış bilimcilerin çalışmaları açısından davranışbilimi hakkında bilgi edinmeleri gerektiğine işaret eder. Skinner'ın çalışmaları, seçilimci paradigmanın davranışın çözümlenmesinde ve onun Marksizm gibi diğer söylem biçimleriyle ilişkisi içinde belirttiği şeyi incelemeye başladıkları davranışbilimin altında yatan varsayımların güvenilir ve kapsamlı kavrayışını elde etmenin en iyi başlangıç noktasıdır. Psikoloji ile davranışbilimini karşılaştırırken, materyalistler için kritik test, hangi disiplinin bize maddi dünyada hem doğabilim hem de sınıf mücadelesi dünyasında daha etkili pratik eylem olanağı sağladığı sorusu üzerine temellendirilmelidir.

BİR DOĞABİLİM EPİSTEMOLOJİSİNE DOĞRU

Davranışbiliminin indirgemeciliğe, erekselciliğe ve düalizme karşı olduğunu (yani, davranışbilimi gerçek bir monistik materyalizmdir) görmüş olduk. Ayrıca davranışbilimi, kendi edimsel terimleri içinde ifade edilen bir doğabilim epistemolojisi, yani kendi çabasına dayalı bir epistemoloji önerir. Davranış bilimciler insanın sözel davranışını açıklarlarken, (bilişçilik/mentalizm dediğimiz sözel davranışı sürdüren psikologların sözel topluluğu dahil) kişinin sözel davranışıyla sorumlu olan pekiştirme olumsallıklarını devam ettiren sosyal çevreye ya da sözel topluluğa işaret ederler. Denilebilir ki Skinner'ın bilime en esaslı katkısı, sözel davranışın edimsel çözümlemesinden çıkarsanan bir doğabilim epistemolojisidir. En önemli ve karmaşık çalışması olarak gördüğü *Sözel Davranış* (Verbal Behavior, Skinner, 1957) adlı yapıtının "Mantıksal ve Bilimsel Davranış" bölümü, bilimsel toplu-

luğu, "bir nesnenin ya da bir nesnenin niteliğinin, pratik eylemin en etkili olabileceği bir biçimde belirlenmesi şeklindeki tanımlaması altında tam uyarıcı denetimini teşvik eden" (s. 419) bir topluluk olarak tanımlar. Bilimsel yönelimli Marksistler açısından bu epistemolojik bakış açısının kolları geniş kapsamlıdır (fakat bu bölümün kapsama alanının dışındadır). Açıkça, davranış bilimciler ve bilimsel Marksistler, belirli sözel, bilimsel ve diğer toplulukların sürdürdüğü makro olumsal ilişkileri araştırmada yararlı bir işbirliği gerçekleştirirler. Örneğin, toplumsal sınıf ilişkileri, farklı sözel topluluklar arasındaki ilişkiler olarak incelenebilmektedir (Burton ve Kagan, baskıda; Vargas, 1975). Örneğin bu doğabilimi yaklaşımıyla, Marksistler için önemli bir konu olan fakat bilimsel çözümlemeden ziyade daha çok büyük ölçüde felsefi söylem konusu olarak kalan ideolojik denetim gibi sosyal fenomenlere ilişkin kavrayışımızı geliştirebiliriz.

Engels'in ([1883] 1968) "Karl Marx'ın mezarı başında Konuşma"sında "Darwin organik doğanın gelişiminin yasasını, Marx ise insanlık tarihinin gelişiminin yasasını buldular" (s. 429) diyerek yaptığı benzetmeye bir nokta daha eklemenin bizim için zamanı geldiğine inanıyorum. Şimdi şunu da eklemeliyiz: "ve de Skinner, hem insan hem de insan olmayan varlıkların davranışlarının gelişiminin yasasını keşfetti". Bunun da ötesinde, şimdi açıkça görmeliyiz ki, canlılara yönelik bu üç gelişim yasası, sonuçlara dayalı seçilimin süperordinat yasası –ya da Skinner'ın (1981) deyimiyle, nedensel biçimin çeşitlemeleridir. Bu özel diyalektik yasa çerçevesinde, bu üç dev bilim insanının-Darwin, Marx ve Skinner-çalışmalarının altında yatan kuram ve pratiğin içindeki temel birliği keşfedebiliriz.

Teşekkür. Yararlı yorumlarından dolayı Ernest A. Vargas'a teşekkür etmek isterim.

PSİKANALİZLE YAKINLAŞMALAR

R.D. HINSHELWOOD*

> "Bu bilimlerin (Marksizm ve Psikanaliz) doğrudan karşıt olduklarına dair en küçük bir kuşku yoktur. Sorun, bu iki bilimin diyalektik karşıtlar olup olmadığıdır" (Strachey, 1937: 7).

1924'te Uluslararası Psikanalitik Birliği içinde sadece iki dernek, Rus Psikanalitik Derneği'nden daha büyüktü. Rus Derneği, Trotsky (1930) tarafından desteklenip himaye edilmişti. Freud ve Jung'un birçok göçmen analizanları[1] devrimden sonra geri dönmüşlerdi. Moskova, Kazan ve başka bazı kentlerde ayrı

---

* R.D. Hinshelwood, Birleşik Krallık'ta, Cassel Hastanesi'nde Klinik Müdürü/Danışman Psikoterapisttir. Bu, psikanalitik fikirleri Hastane'nin tüm örgütlenmesine uygulayan öncü bir terapötik bir topluluktur. Hastane, tüm aileler dahil, tüm yaşlardan şiddetli kişilik bozukluklarını tedavi etmektedir. Hinshelwood, bilinçdışının psikanalitik açıdan anlaşılmasının, daha sağlıklı sosyal çevre yaratmak için grup ve kurumlarda kullanılabilmesine ilişkin yöntemleri araştırarak terapötik topluluklarda ya da onlarla birlikte 25 yıldan fazla çalıştı. Deneyimlerinin çoğu, "Projective Identification and Marx's concept of man" (International Journal of Psycho-Analysis) ve "The social possession of the individual (Crises of the Self içinde) dahil olmak üzere bildirilerde kayıtlı bulunmaktadır. Şu anki çalışması, nesne ilişkileri ve Klein'gil fikir ve pratikler üzerine temellendirilen sosyal psikolojiye yönelik psikanalitik bir yaklaşım geliştirmek üzerinedir.

[1] Analizan, psikanaliz açısından analiz edilmiş kişi anlamına gelmektedir –e.n.

Şube Dernekleri bulunuyordu. 1926'dan itibaren, psikanalize mesafeli davranmaya başlandı ve bu alan, sonunda 1936'da yasadışı ilan edilene kadar yavaş yavaş ortadan kalkmaya yüz tuttu. Kısa süreli başarılı döneminde Moskova'daki dernek, hastaların tedavisi için bir Klinik, psikanalist yetiştirilmesi amacıyla Devlet Psikanalitik Enstitüsü ve Vera Schmidt tarafından işletilen ve Psikanalitik Çocuklar Evi ve Laboratuvarı adı verilen deneysel bir çocuk yuvası kurdu. Çocuk yuvası, psikanalitik açıdan işlev gören ve örneğin Cambridge'deki The Malting House School'un çağdaşı olan, okulöncesi çocuklar içindi (bkz. Bridgeland, 1971). Stalin, bu Moskova çocuk yuvasına en büyük oğlu olan Yakov'u göndermişti. Sovyet psikolog Lev Vygotsky ve onun meslektaşı Alexander Luria'nın (Wertsch, 1985) çalışmaları üzerinde bazı ısrarlı etkiler olmasına karşın, psikanalize olan Sovyet ilgisi körlemesine bir denemeydi.

Marksizm ve psikanaliz, bu yüzyılda Batı dünyasını insan doğası hakkında bilgilendiren düşüncede başlıca etkenlerdi. Bu iki alan arasında bir bağlantı kurmak 20. yüzyıl felsefecilerinin belli başlı amacı olmuştur. Aslında her iki yaklaşımın bir hayli ortak noktası vardır. Her ikisi de bilimin günümüzdeki tanımlarından önce bilimsel olduklarını iddia etmişlerdir. Her ikisi de, on dokuzuncu yüzyıldaki kökenlerinden kaynaklanarak bilimsel olduklarını iddia etti –günümüz bilim tanımlarından önce. Yine her iki yaklaşım da, hem metafizik karşıtı hem de materyalisttir ve doğa bilimleri gibi yüzeydeki görüngülere eleştirel bakarlar; bir bakıma yanlış bilinçle ilgilenirler. Öyleyse psikanaliz, Marksizm'e benzer biçimde ama pozitivist bilimin aksine, diyalektik bir düşünme yöntemidir. Marksizm ve psikanalize ortak biçimde ahlaki sistemler oldukları gerekçesiyle saldırıda bulunulmuş (örneğin, Popper, 1957) ve bu yüzden [bu iki disiplin] beklenmedik bir ittifakın içine itilmişlerdir.

Ancak asıl güçlük yaratan sorunlu nokta, Marksist kuramın sosyal çevreden (üretim araçlarından) hareket ederken, psikanalizin, daha sonra türevsel sosyal formasyonlar içinde ifade edilen, bireyin psişik aygıtı içindeki içsel olaylara bakmasıdır. Nitekim psikanalist ve sosyal kuramcılar, konuya ters yönlerden bakma durumunda bulunurlar. Sırt sırta durma konumunda bulunan bu iki yaklaşımın birbirlerini görmeleri sınırlıdır. Marksizm, Thatcherizm basmakalıplığı gibi sadece bir ekonomizm, psikanaliz de solipsizm[2] tehlikesini içermektedir. Marksizm, maddi gereksinimlerin ötesine geçen iyi bir birey kuramına gereksinim duyarken, psikanalizin güçlüğü, kolektifleştirme sürecini anlayabilmektir.

PSİKANALİTİK MARKSİZMLER

Jacoby (1983), 1930'larda genel bir psikanalizi içeren, yani birey psikolojisini olduğu kadar toplumsal kuramı da içine alan bir girişimin Avrupa'da yaygın olduğu sonucuna varmıştır. Naziler, politik olarak Avrupa'yı gittikçe daha çok denetimleri altına aldıklarında, çoğu psikanalist, "sosyalist ve Marksist'ti. Sosyalist ve Marksistler, analistlerin çoğunluğunu oluşturuyorlardı" (Jacoby, 1983: 12). Fenichel, giderek göç etme sürecine giren bu sosyalist psikanalistler ağını bir arada tutan merkezi önemde bir kişiydi. Daha sonra psikanalizin tıbbileşmesi ve profesyonelleşmesi, bu radikal geleneği ortadan kaldırmıştır.

1920 ve 1930'larda Marksist Freudçuların ilk kuşağı, Marksizmin Stalinistleştirilmesi ve ilerleyen Faşizmin perde arkasına karşı çıkmıştır. Aslında hem Marksizm hem de psikanaliz, bu dönemden itibaren birbirlerinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Marx, geliştirmemesine karşın, psikolojiye oldukça yoğun bir il-

[2] Sadece *benliği* varolan/bilinebilir bir şey olarak benimseyen felsefi görüş –ç.n.

gi göstermişti. Marx'ın ilk elyazmalarının 1932'de yayımlanmasından itibaren, özellikle Feurbach üzerine yazmış olduğu altıncı tezde ifade ettiği gibi, şimdi bu nokta daha iyi anlaşılmaktadır: "İnsani öz, her bireyde içsel olan bir soyutluk değildir. Gerçeklikte bu öz, toplumsal ilişkilerin uyumlu bir bütünüdür" (Marx, [1845] 1975: 423). Stalinistleştirmeye karşı olumsuz tepki, Nazizm'in yenilgisinden sonra güçlü bir biçimde su yüzeyine çıkmıştır. Marksizm'i Stalinizm'den arındırma çabalarında bazı düşünürler, psikolojik yaklaşımları Marksist söylemlere yedirme konusuna ilgi göstermişlerdir. Yeni sol, diyalektik materyalizm öncesi Marksizm'e yeni bir insan anlayışı sokmaya çalışmıştır. Sartre'a göre özne, belirleyici bir matris içindeki faildi. Bilinçli bir biçimde mücadele eden insan doğası ile determinist tarihe uyum gösterme arasındaki bu yeni diyalektik ile erken Marx'a geri dönülmüş olunuyordu. Frankfurt Okulu, canlı bir esin olarak kaldı. Marcuse'nin çalışmaları, 1960'larda yüksek bir üne erişti. Diyalektik yönteme yönelik bu güçlü geri dönüş, Habermas'la ([1968] 1971) devam ettirildi ve bu konunun ayrıntılı tarihi Wolfenstein (1993) tarafından anlatıldı.

Yeni sol'un gelişimi, son zamanlarda Marksistleri Marksist olmayan kampanyacılara tek-konulu politik kampanyalara –ırkçılık karşıtlığı, feminizm ve çevre– bağladı. Bazıları, özellikle feministler (Mitchell, 1974) ve ırkçılık karşıtları psikanalize geri döndüler –fakat bu dönüş sürecinde her biri kendi yolunu tuttu. Psikanalizin eleştirel bakış açısı son zamanlarda bazı politik düşünürlerce postmodernizmin politik kayıtsızlığına karşı olan bir duruşu içinde kullanıldı (Frosh, 1991; Rustin, 1991).

Aynı dönemde psikanalizin büyük ölçüde yayıldığı da görülmelidir. Çağdaş psikanalitik gelişmeler, özne ile nesne arasındaki ilişkilerin araştırılmasına yönelik olmuştur. Bunda başı çeken, Melanie Klein'in çalışmaları ve İngiliz psikanalitik oku-

ludur. Nesne-ilişkileri psikanalizinin önemli önermesi, insanın doğumdan itibaren nesnelerle ilişki içinde olduğudur. Elbette öznenin bebekliğinde ilişki kurduğu ilk nesneler, zorunlu olarak onların gerçek doğru versiyonları değildir. Bununla beraber bu, özne ile nesne arasındaki ilişkilere göre doğumdan itibaren bir kavrama potansiyelidir. İçsel dünya bağlamı, özellikle içsel toplum, psikolojik olanı toplumsala bağlar (Menzies, 1970: 61). İçsel toplum ve bu toplumu oluşturan içsel ilişkiler kompleksi, her kişide bir kalıt olarak göz önüne alınır. İç ve dış toplumsal ilişkiler arasındaki aktüel bağlantılar karmaşıktır:

> "Bireyler, kendi iç çatışmalarını (ve dolayısıyla ilişkilerini) dış dünyadaki kişilere aktarırlar, bilinçsiz olarak yansıtmacı özdeşleşme aracılığıyla çatışma yolunu izlerler ve içe-yansıtmacı özdeşleşme vasıtasıyla çatışma yolunu yeniden içselleştirirler" (Jacques, 1955: 497).

Bir bireyin sürekli yansıtma ve yüklemeler akışından başlayarak kurulması yolu modern psikanaliz pratiği içinde çalışılan bir süreçtir (Heimann, 1952). Asıl önemli olan nokta, etkin bir "içsel toplumu" oluşturan nesnelerle uyumlu bir ilişkiler bütünü açısından kalıtımsal bir potansiyel özelliğidir. Ancak psikanalizi içsel dünya ve Marksizm kuramı ve sosyal ilişkilerin dışsal bütünlüğü kuramı olarak tanımlamaktan kaçınmak önemlidir. Psikanaliz, karşılıklı değişimi belirleme girişimidir. Bu açıdan Marx, içsel ve dışsalı tipik olarak aşağıdaki biçimde tanımlar:

> "En kötü mimarı en iyi bal arılarından ayıran şey, mimarın gözeyi bir balmumu içinde kurmadan önce zihninde inşa etmesidir" (Marx, (1867) 1976: 284).

Bu ayrım, içsel bir yapıyı dışsal bir şeye dönüştürmenin – Marx'ın terimiyle, nesneleştirme– psikanalitik süreciyle kıyaslanabilir. Böylece nesne-ilişkileri psikanalizinde geçerli olan içsel

toplum fikri, Marksizm'e yapılan özgün bir katkı değildir. Ancak, Marksist psikolojinin bu yönünü anlamlı bir biçimde güçlendirebilir. Bu biçimde dışsal olan, (nesne ve öznenin) içsel dünyasına nüfuz eder. Bu yüzden Marksizm'deki bazı yeni gelişmeler, psikanalizdeki bazı gelişmelerle çakışmıştır.

BİREY VE BİREYCİLİK

Psikanaliz ve Marksizm arasındaki bağlantıya ilişkin getirilen son yorumlar, insanların materyalist ve determinist olarak içgüdüsel gereksinimlerine dayanır. Psikanalistin ilgilendiği içgüdüsel gereksinimler, oldukça kaba bir Marksist psikolojinin ekonomik ihtiyaçlarıyla kıyaslanabilir. Öznel deneyim ve bireysel kimliğin oluşturulmasını anlamaya yönelik daha yeni çabalar, insani ihtiyaçların maddi temeliyle ilgilenmiştir.

Psikanalitik görüş açısından, benliğin sosyal bağlamın neden olduğu parçalanmış bölümlere ayrılması, bir bireysel psikoloji sürecidir. Fakat Marksist bakış açısına göre bu durum, benliğin parçalanmasına yol açan toplumun baskılarıdır. Bu sırt-sırta konuma rağmen, yine de psikanalist tarafından birey üzerindeki toplumun etkilerine ilişkin bir anlam elde edebilmek için ortaya çıkan süreçleri inceleyebiliriz. Belki de benlik duyumunun nasıl sürdürülebileceğine ilişkin modernist ikilem, bireyin bunu başarmak için yaptığı ya da gerçekleştirmede başarısız kaldığı mücadeleler, bize modern toplumun bireysellik biçiminde yüklediği engellere ilişkin bir fikir vermektedir. Modern toplumdaki benlik "krizleri"ne değinen Richards (1989) şu gözlemde bulunur: "Burada bahsedilen tüm 'kriz' değerlendirmelerine özgül olan, dış sosyal dünyanın bireysel kriz-yönetimi temsillerine hareketsiz kalan bir perde arkası olmadığı gözlemidir" (Richards, 1989: 2). Modern toplumun varoluş duygusuna soktuğu krizle

mücadele etmek için bireyler açısından ciddi bir çaba söz konusudur. Bu çaba, sanki kültürün tümünün bireylerin, kendi benlik duyguları açısından bir istikrar, süreklilik ve kararlılık oluşturma ihtiyacı üzerine dayandırılır –Lasch'ın "narsisizm kültürü" teriminin popülaritesine yol açan bir özellik (Lasch, 1979).

Bu düşünce çizgisi, birey ile toplum arasındaki diyalektiğin çok özgün bir yeniden düzenlemesine yol açar; şimdi, bu düşünce çizgisi, bireyin benlik duygusunu parçalayan güçler ile bireyin kendi benlik duygularını savunmak ve istikrarlı kılmak için (çoğu zaman kültürel bir form içinde genelleştirerek) kullandığı kişiler olmaktadır. Bu görüşün, kolektifleştirmenin psikanaliz alanında oluşturduğu sorun üzerinde bazı getiriler sağlama avantajı vardır. Eğer tüm bireyler, günümüz toplumsal ilişkilerinden kendilerine yöneltilen benzer saldırı türüne karşı oldukça yoğun bir mücadeleye girişirlerse, o zaman kendilerini savunmak için benzer türden tepkiler etrafında hareket etme eğilimi göstereceklerdir. Bu, karakter yapısının toplumsal yapı tarafından oluşturulduğu ve bu yüzden bunun Fromm'un korelasyonunu tamamladığı nosyonunun özgül bir örneğidir.

Genişletilmiş bir denemeler dizisinde Rustin (1991), psikanalitik kurumlar dahil, kültürel ve kurumsal hayatın birçok özelliğiyle bağlantılı olan Kleingil bir perspektif getirmiştir. Fanon (1952), ırkçılık ve sömürgecilik üzerine perspektifiyle psikanalizin kullanımını başarmıştır. Özellikle feminizm, nesne ilişkileri psikanalizinin politik kampanyalarla potansiyel yakınlaşmasını sezmeye başlamıştır. Fakat bu yaklaşımlar, özgül olarak ekonomik sınıf determinizmi çerçeveli Marksist özgürlük projesiyle nasıl bağdaştırılmaktadır? Bu belirli özgürlükçü iddialar, çoğulcu bir girişim içinde gevşek olarak gruplanabilir (Rustin, 1985), fakat genelde sınıf ve sosyal ilişkiler üzerinde azalan bir odağı olan bir girişimdir.

Habermas, Hegel'in görüşlerine bir geri dönüş gerçekleştirdi ve psikanalitik paradigmaların bazı esaslarını diyalektik terimler içinde yeniden gözden geçirdi. Yeniden gözden geçirme, Wolfenstein (1993) tarafından daha sistematik ve kapsamlı bir biçimde gerçekleştirildi. Bu durum, eski psikanalitik konular üzerine yeni fikirler yakalanmasını sağladı: "Marx, diyalektik açıdan çalışmalar yaptı ama Freud, düalistik biçimde düşündü" (Wolfenstein, 1993: 218) –yani bu saptama, ancak kısmi olarak doğrudur ve bu yüzden Wolfenstein açısından biraz makul olmayan bir "düalistik" karşılaştırmadır. Aslında Freud'un egonun aracılık ettiği bir sistem içinde id ve süperego görüşünün diyalektik bir formu vardır. Diyalektik bir süreç, iki görüş noktasından, iki konumdan meydana gelir; birincisi, ötekini, ona karşı çıkarak yadsır. Ancak, bu iki sürecin ortak algılama, kavrama ve kavramlaştırmalara sahip oldukları sürece birbirlerine nüfuz ettikleri– ya da "iç içe girip birbirlerini etkiledikleri" söylenir. Öyleyse yadsıma, yadsımanın yadsınmasıyla yok edilir ve eğer süreç gerçekten diyalektik ise, nihai sonuç ilk konuma bir geri dönüş olmayacak, fakat ilk iki aşamadan kaynaklanan bir son konuma, yani dönüştürülmüş bir senteze evrilecektir. Psikanalitik örneğe bakabiliriz: İd, doyuma ulaşmak istediğinde, bunu bir yakınlıkla gerçekleştirir. Örneğin bir kişi aç olduğundan dolayı yemek yemek istiyor. Bu durumda id, açlığa kulak asılmamasını –çünkü diyelim kişi, bir psikoloji seminerinde bulunuyorsa ve böyle bir ortamda yemek yemek görgüsüzlük olarak değerlendiriliyorsa– talep eden süperego ile karşılaşır. Ego, bu duruma aracılık etmek zorundadır. Ego, yasaklamaya, kişinin cebindeki bir şekeri ağzına atıp emerek karşı konulması gerektiği kararını verebilir. Fakat asıl talebe –yemek yeme– değişiklik yapılmaksızın geri dönülmez.

Psikanalizin pek çok konusu, egonun aracılık etme rolüyle ilgilidir, fakat egoya destek sağlanır. Freud'un ([1964] 1933)

örneklerinden biri, kasap olan sadist bir adama ilişkindir. Bu örnekte aracılık yapma etkeninin tam olarak ego olmadığını görebiliriz. Egoya, içtepilerin çekildiği belirli sosyal kanallarla yardım edilir, hatta ego buna zorlanır. Kasaplık mesleğinin varlığı, egonun, id içtepisi ile süperego yasaklamasının dönüştürülmüş bir sentezini "bulma"sına yol açar. Bu, yüceltme olarak bilinir ve kişi, arzularla bilinç arasında aracılık yaparken bireyin yaşamına sosyal olanın derin bir iç işleyimini temsil eder. Bu durumda, sosyal ve bireysel olanın psikanalitik olarak iç içe geçerek etkileştiğini kavrayabiliriz: Bireysel içtepiler, kasaplıkta bilincin derinliklerinde kuşatılır; kasaplık mesleği, bireyin gelişmekte olan karakterini derin bir biçimde şekillendirebilir. Bütünsel bir grup ya da kültürün kolektif varlığı, psikolojik işlevi içtepilerin kanalize edileceği sosyal kurumlara yönelik bir baskı yaratır; bunun sonucu, bireylerin içtepilerinin değiştirilebilmesi ve değiştirileceği yolundadır. Birey ile toplum arasındaki bu tür karşılıklı yüzleşme ve iç içe geçip etkileşme diyalektik bir süreçtir. Bu psikanalitik örnek açıklamalar, diyalektik süreci, psikolojik matris içinde kişilik gelişimi alanına taşır.

Bu tartışmadan aşağıdaki sonucu çıkarmamız gerekir: Ortak olarak bilgilendirilen bir pratik ihtiyacının kavranması; sosyal yapının karakter oluşumu içinde yinelendiği anlayışı; bireysel doğanın önemi ve kimliğin tarihsel göreceliliği ve son olarak da genel açıdan diyalektik bir yöntemle ilerleme gereksinimi.

YAKINLAŞMA

Şimdi kısaca, Marx'ın yabancılaşma kuramıyla psikanalitik kişiliksizleştirme ve Marx'ın meta değişimi kuramıyla psikanalitik kişisel kimlik dağılmasının analitik tanımlaması arasındaki bağlantıları daha ayrıntılı bir şekilde gözden geçireceğim.

Marx, yarattıkları ürünlerin büyüklüğü ve gücüyle karşılaşan işçilerin yoksullaşmasını şöyle betimledi:

> "İşçi ne kadar çok çaba sarf ederse, yabancı, nesnel dünyayı ne kadar kendisine karşı da harekete geçirirse, kendisi ve içsel dünyası o kadar yoksullaşır ve kendisine, ait olduğu dünyaya o kadar az sahip olur... İşçi, hayatını nesneye verir; fakat böyle yaptığında, hayatı artık kendisine değil, nesneye ait olur... nesneye vermiş olduğu hayat, onun karşısına düşman ve yabancı olarak dikilir (Marx, [1884] 1975: 324).

Bir bakıma nesnenin, öznenin yitirilmiş bir parçası olduğu bu süreç, Melanie Klein'in Marx'ınkine oldukça benzer anlatımlarında yansıtılmaktadır: "Bedenin ürünleri ile benliğin bölümlerinin parçalandığı, bir diğeri içinde yansıtıldığı ve orada varlıklarını sürdürmeye devam ettikleri hissedilir" (Klein, [1955] 1975: 142), ve "Ego dikkate alındığı ölçüde, egonun aşırı parçalanması ve kendisinin parçalarının dış dünyaya doğru atılması, onu bir hayli zayıflatır" (Klein, 1946: 8). Marx ve Melanie Klein'ın yansıtmacı özdeşleşmeye ilişkin açıklamalarından alınan bu ve diğer pasajlar arasındaki yakın benzerlik, her ikisinin de ortak bir insani deneyimi aktarma niyetinde olduklarını göstermektedir. Bu iki gözlem setinin arasında bir yakınlaşma ortaya çıkmıştır (keza bkz. Hinshelwood, 1983).

Emeğin ücretlendirildiği bir toplumda, pazarda mübadele edilen metaların, Marx'ın fetiş adını verdiği bir niteliği vardır. Marx, metaların kullanışlılığının ötesinde sahip olduğu bir değeri olduğunu bulmaktan etkilenmişti. Metaların kullanım değerlerinden başka biçimde iş görmesi, o metanın bir başka metayla mukayese edilmesini sağlayan başka bir değeri olduğunu gösterir. Marx, buna değişim değeri demiştir:

> "Bu ortak öğe, metaların geometrik, fiziksel, kimyasal ya da başka bir doğal özelliği olamaz. Bu tür özellikler (properties), metaları ancak kullanışlı kıldığı, yani onları kullanım değerlerine dönüştürdüğü ölçüde dikkate alınırlar. Fakat açıkçası, metaların değişim özelliği, tam olarak onların kullanım değerlerinden soyutlanmasıyla nitelendirilir... Metaların kullanım değerleri kalite açısından farklılaştıkça, değişim değerleri açısından sadece nicelik bakımından farklılaşabilirler ve bu durumda, zerre kadar değer içermezler, çünkü bu durumda metalar sadece farklı niteliktedirler (Marx, [1867] 1976: 127-128).

Mübadeleye sokulan metalar, özgün metanın ya da onun üreticisinin karakteristiği olmaksızın soyut bir mevcudiyetin dolaşımına neden olur:

> "Emeğin ürünlerinin kullanım niteliğinin kaybolmasıyla, ürünlerde içerilen emeğin kullanım niteliği de ortadan kalkar; daha sonra bu, farklı somut emek formlarının ortadan kaybolmasını gerektirir. Artık farklı emek formları birbirlerinden ayırt edilemez, fakat hepsi de aynı tür emeğe, soyut insan emeğine indirgenir" (Marx, [1867] 1976: 128).

Metaların dolaşımı, somut bir biçimde, emeği kurabileceği kişisel bağlantıdan yoksun bırakan etkinliğin dolaşımına işaret eder. Sosyal gruplar içindeki benzer bir süreç örnek olarak verilebilir. Bu durumda, katılımcının kişisel kimliğinin belli yanları, kendisinden kopuk olan sosyal ilişkiler içinde de dolaşıma girebilir (Hinshelwood, 1982). "Duyusal ağ", duygulanım, herhangi bir belirli kişiye kişisel referansın yapılmadan, bir kişiden diğer kişiye geçirildiği ilişkiler ağını ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bunun bir örneğini Hinshelwood (1989), psikolojik bir "tözü" olan, fakat kişiye bağlı olmayan bir şeyin uzun bir hareketler zinciri olarak tanımlamıştır:

> "(Bir grubun) duyusal ağı, insan duyguları ve kimliklerinin, insanların somut parçalarının karşılıklı bir değişim sistemidir. Bu anlamda duyusal ağlar, insan ilişkilerini somutlaşmış parçaları da olan metaların mübadele sistemleriyle paralellikler taşırlar... Duyusal ağ içindeki insan duyguları ve kimliğinin parçalarının kaybolması, emeğin ekonomik üretiminde artık değer sömürüsüyle kıyaslanabilir" (Hinshehvood, 1989: 82).

Artık değerin dolaşımı ile "artık kimlik" dediğimiz dolaşım arasında bir yakınlaşma vardır. Sosyal ilişkiler ağının bu tür bir özgül özelliği söz konusudur: Hem maddi malların hem de kişisel kimliğin yönlerinin değişimi ve dolaşımını sağlamak. Bu tür bir ağ, hem ekonomik üretim sistemiyle hem de insani kimliğin temel koşullarıyla da oluşturulur ve desteklenir.

Bu iki süreç –yabancılaşma/kişiliksizleştirme ve meta/kimlik– hem dışsal hem de içsel bir perspektiften görülebilir. Bu süreçler, potansiyel olarak kişilerarası ile fiziklerarasını ve bu yüzden da Marksizm'i psikanalize bağlayan bir köprüdür. Bazı yansıtmacı özdeşleşme türlerinden dolayı bireyin boşalması, bireysel bir süreç değildir. Kişinin boşalan bölümleri, sosyal ilişkilerin diğer bazı alanlarında, diğer bazı kurumsal alanlarda bulunur ve bu, sosyal ilişkiler kümesi içindeki metalara benzeyen bireylerin kişiliklerinin bölümlerinin dolaşımına yol açar.

YAPI VE ÜSTYAPI

Yakınlaşmış baskı/bastırmayla birlikte alternatif kuramlar arasında bir dizi temas noktası ortaya çıkardık. Elbette her iki temas noktasına tekabül eden kuramsal çerçeveler oldukça farklıdır –bir yanda psikanalitik yansıtmacı özdeşleşme ve nesne ilişkileri kuramı, öte yanda Marksist emek ve değer kuramı. Şimdi

bu gözlemler ve onların her birinin kendi kuramsal çerçevelerinin kurulduğu biçimi dikkate almamız gerekiyor. Hem Marksizm hem de psikanaliz, dünyayı, "maddi olmayan" bir üstyapıyı ortaya çıkaran maddi bir altyapı biçiminde kurar.

Tarihsel materyalizme göre, teknolojik üretim yöntemleri, bu yöntemler çevresinde bir ekonomik ve sosyal ilişkiler sistemini teşvik eder. Bu çerçevede ürünlerin mülkiyetini koruyan, emek ilişkilerini yöneten bir hukuk sistemi ortaya çıkar. Aileler bu yöntemlere uyarlanırlar –örneğin, ev içi üretimden fabrika üretimi çerçevesinde kentsel yerleşime doğru hareket ederler. Üretim sistemlerinin doğurduğu bu sosyal uyarlanma ve ilişkiler, bir toplumun kültürünü oluşturur; bu kültür maddi olmayan üstyapıdır. Üstyapı, üretim yöntemlerinde teknik yeniliklerin yol açtığı bir zaman zinciri içinde ilerler ve bu durum tarihsel ilerlemeye yol açar. Bu, olağandışı bir anomaliyi ortaya çıkarır: İnsanoğlu kendi tarihini yapar fakat aynı zamanda insanların hayatı üretim biçimleri tarafından belirlenir. İnsanların öznellikleri –kendilerine ilişkin bilinçleri– bu anomaliyi gizlemek için çarpıtılır ve bu tür yanlış bilinç ideoloji adını alır; yanlış bilinç, bilinçdışının farkına varmak için insan zihninin kalıtsal özelliğine dayanır.

Psikanalize göre biraz benzer bir şey ortaya çıkmaktadır. Beden, Timpanaro'nun (1975) dikkat çektiği gibi, bir başka tür maddi "temeli" (yapıyı) temsil eder. Maddi üretimle amaçlanan, insanların maddi ihtiyaçlarıdır. Beden, bu ihtiyaçların ve dolayısıyla üretimin kışkırtıcısıdır. Açlık, ağrı, cinsel duygular vb. bir insan bedeninde kalıtsal olarak bulunan başlıca uyaranlardır. Beden, sadece üretken bir endüstri ihtiyacı için zorlamada bulunmaz, fakat bedenin maddi bir temel olduğu bir başka ve koşut anlamı vardır. Bu, akıl ve onun nesne ilişkilerine yönelik potansiyelinin ortaya çıktığı altyapıdır. Freud, anlağı, bedensel ifadelerin psikolojik bir biçimde göründüğü bir geçiş yeri olarak

gördü. Bu, kolayca anlaşılan ve sıklıkla doğrudan davranışsal tepkiler doğuran açlık gibi doğrudan olabilir. Öteki durumlar, özellikle cinsel olanlar, nesne ilişkileri içinde anlakta –kişinin karakter ve davranışlarında– yüceltilmiş şeyler aracılığıyla çok farklı bir rotaya sahip olabilir.

Eğer ekonomik etkinlik ve bedensel yaşantılar farklı kuramlar yaratıyorsa, bunlar, değişik üstyapılar da üretir –sırasıyla sosyal ilişkiler dünyası ve nesne ilişkileri dünyası. Bu bölümün ikinci kısmının sonucu, iki üstyapının yakınlaşıp birleştiğini göstermektedir. Bu iki üstyapı, belirli noktalarda birbirlerine destek olurlar ve bağdaşırlar; bu noktaların üçüne değinmiştik –baskı/bastırma, yabancılaşma/kişiliksizleştirme ve meta/kimlik.

Şimdi sorabiliriz: Bu yakınlaşma nasıl sağlanır? İki maddi temel, yakınlaşıp birleşen üstyapıları nasıl ortaya çıkarmaktadır? Tamamen farklı kökenlerden olan bu yakınlaşmaya aracılık eden nedir? Bireylerin nesne ilişkilerinin içsel kaynakları ile toplumsal ilişkilerinin dışsal kaynakları arasındaki gerilimi azaltan bireysel kişilerin kendileri olduğu ya da en azından bunun kolektif bir görünüm içindeki –grup, ulus, nüfus– kişi olduğu konusunda Marksist ve psikanalitik kuramlarda bir tutarlılık vardır. Burada, bu üstyapıların dolayımı temelinde bir birey kuramı geliştirme potansiyeli vardır. O halde, diyalektik sorunu, birey ile toplum arasındaki dolayımı anlama ihtiyacından oldukça farklı bir dolayım sorununa –ayrı altyapılar üzerinde bulunan iki üstyapı arasındaki dolayıma– dönüştürmüş olduk.

Yine sorabiliriz: Bu tür bir birey kuramı neye benzeyecek? Ve bu kuramla ne yapılabilir? Raymond Williams'ın (1980) öne sürdüğü gibi, kültürel üstyapı ekonomik altyapı tarafından katı bir biçimde belirlenmez: Kültürel üstyapının "göreli özerkliği" vardır. Eğer, kısmen (ya da tümüyle) bireylik (yani kişisel

kimlik) ile dolayımlanan iki üstyapı –kültürel ve psikolojik– olduğuna inanırsak, üstyapıların kişiler aracılığıyla yakınlaşıp birleşmesine yönelik mevcut nosyon, özerkliği daha anlaşılabilir kılar. Bu durumda, biri ile diğerinin etkileri, her iki maddi yapı tarafından tümüyle belirlenmeyen bir süreç içinde iç içe girip etkinleşeceklerdir. Kültürel bir girişim alanı, üstyapılar arasında, kolektif bireylerce incelenmesini mümkün kılar. Kültürel ve psikolojik arasında bir dolayımı sürdürme mücadelesi olarak tanımlanan birey, dolayım sürecinde hem kültür hem de karakter psikolojisinin gelişimini sağlar. İhtimaldir ki, kültürel ve psikolojik üstyapılar arasındaki mücadele, iradenin anlaşılmasına ve bizim yegâne bilinç ve benlik bilincimize katkıda bulunan süreçtir.

Bu mücadelenin açtığı kültürel çabaya dayalı alan, bugün de mevcut olan hem ekonomik üretim ilişkileri ile nesne ilişkileri dünyası içindeki potansiyeller kompleksinin hem de o dönemin bireylerinin yeteneklerinin etkilediği bir mimari tarz kazanır. Psikanalitik görüşe göre kolayca denetlenebilen değişik kanallara çekilen, kanallar içinde gelişen bu alan, insan bireylerinin uyaranlarını biçimlendirmiştir –kasap dükkânı kalıbı içinde tutulan kasap. Bu durum, hem öncü tinler hem de ondan sonra gelen rutinler açısından insani duyguları gösterme kanalı şeklindeki potansiyel olmaksızın hiçbir kültürel fenomenin tam olarak anlaşılamayacağı biçimindeki bu görüşün bir içermesi olacaktır.

İki üstyapının tamamlayıcılığı, değiştirilmiş biçimler içinde, fakat bilinçdışı fantezilerinin sınırlamaları ile sosyal ekonomik üretim ilişkileri içinde içgüdülerin yolunun saptırılması için bir sosyal kanal arayan insanların kapasitesine dayanır. Oluşturulmuş kimliği ve toplumsal kanallarıyla birey, üstyapıların yakınlaştığı yere doğru çekilmeye yönelecektir. Yakınlaşmalar birey ile dolayımlanır ve bireyleri eş zamanlı olarak kurar.

Ayrı (bireysel) bir kişisel kimlik görüşünü destekleyip sürdürmenin artık olanağı yok. Kişinin parçalanmasına yönelik psikanalitik anlayış, bireyleri, kimlik parçalarının bir araya toplandığı ilişkiler (sosyal ilişkiler ve nesne ilişkileri) ağı içinde çözmüştür. Günümüz toplumlarındaki tükeniş ve güvensizlik, istikrarlı bir bastırılmamış kimlik için geniş çaplı bir araştırmaya –Frosh'un sonuçlandırdığı gibi narsistik bir araştırmaya– yol açabilir. Ancak, bireyin kurulması, daha önce sözü edilen sadist uyaranlara yönelik kasaplık çözümü gibi, sosyal olarak desteklenip kanalize edilebilmekte ve bireyin bu tür sosyal iyelikleri, bireyin başarılı olabilmesi için bunun ondan gizlenmesini gerektirmektedir.

Açıkçası, ekonomik üretim geliştikçe ve sosyal biçimler üzerinde değişimler için tarihsel baskılar yarattıkça, üstyapılar arasındaki dolayım sürekli bir uyum ve değişim gerektirecektir. O halde, bireyin doğası, tarihsel olarak üst ve alt bileği taşları – nesne ilişkileri (bedensel yapı) ve ekonominin taşları (maddi üretim)– arasında yeni ve farklı bir biçimde temellendirilmektedir. Öyleyse, olumsuz bir pratiğin alanı nedir? Psikanalitik pratiğin bireyi özgürleştirmesi yeterli değildir ve çoğu zaman da, sırası gelmişken söyleyelim, özgürleştirmez de. Psikanaliz ancak, benlik bilinci, başka bir deyişle tüm sınıfların yanlış bilinci ya da politik özgürlük kadar feminizm gibi bazı özgürlükçü hareketler üzerinde daha yaygın bir etkiye sahip olduğu zaman devrimci olabilir. Bu nedenle sosyal damganın gelişen birey üzerinde silinmez bir iz bıraktığı noktaları dikkate almak için psikanalitik grup dinamiği versiyonuna dönmek zorundayız. Grup ağları içinde ortaya çıkan çözücü ve kurucu süreçlere yukarıda temas edilmişti (Hinshelwood, 1989); onlar, sosyal süreçlerin, kişisel kimliğin akıcı niteliği aracılığıyla radikal biçimde yeniden kuramadığını, nihai olarak, biçimlendirilmiş birey olmadığını öne sürmektedirler.

SONUÇ

Bu bölümde anlatılanlar, bir psikanalistin düşünceleri ve bu yüzden bireyselci bir söylem içindeki düşünceleri oldu. Ancak, insanlar arasındaki bir söylem olarak bu düşünceleri sosyal alan şekillendirmiştir. Psikanaliz, bir burjuva ideolojisi olarak reddedilebilir ya da burjuva ideolojisinin tarihsel bir döneminin (geç on dokuzuncu yüzyıl) basit bir çözümlemesi olarak yersiz bulunabilir. Fakat gerçekte psikanaliz tarihsel olarak görelidir ve psikanalizin kuram ve pratiğinin gelişimindeki aşamalar hemen kavranabilir –kültürel konumu içinde de. O halde psikanaliz, hem döneminin hem de dönemini incelemenin sosyal bağlantılı ve potansiyel olarak angaje olmuş bir düşünce biçimi olarak incelenmeyi hak etmektedir. Psikanalizin artısı, kolektifleştirilen içeriktir. Psikanalizin, kolektifi anlamak açısından güçlükleri vardır ve Marksizmin psikanaliz sorununu kolektif açıdan çözmek zorunda olduğu bilgisini kabullenmek zordur. Tıpkı Marksizm'deki boşluğu psikanalitik öznel birey kimliği anlayışıyla doldurmada karşılaşılan zorlukta olduğu gibi. Tamamlayıcılık, iki farklı çerçeve arasında var olabilir, fakat süregelen bir gerilim olmaksızın –ancak, sadece kavramsal çerçeveler arasında değil, fakat üstyapı düzeyinde aktüel olarak ortaya çıkan sorunsallar arasında da bir gerilim yansır.

Teşekkür: Bob Young ve diğer birçok meslektaş ve arkadaşıma, birlikte bu bölümün taslağı üzerinde yorumlarda bulunan David Bell'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

ÖZNE-BİLİMİ OLARAK ELEŞTİREL PSİKOLOJİ

WOLFGANG MAIERS* – CHARLES W. TOLMAN♦

"Endüstri tarihi ile endüstrinin kurulan nesnel varlığının, nasıl da insanın temel yetilerinin açık kitabı olduğunu, insan psikolojisinin anlamlarına açık kaldığını görüyoruz... En çağdaş ve anlama erişilebilir olan tarih kesiti için kapalı bir kutu olarak kalan, bir psikoloji, sahici, kavrayıcı ve gerçek bir bilim olamaz" (Marx, [1844] 1964: 142).

"Şimdiye kadar mevcut materyalizmin en önemli kusuru... şey, gerçeklik ve duyumsallığın, *insani duyumsal etkinlik*,

---

* Wolfgang Maiers, Almanya, Berlin Free Üniversitesi'nde Felsefe ve Sosyal Bilimler Fakültesi ile Psikoloji Enstitüsü'nde çalışmaktadır. Executive Committee of the International Society for Theoretical Psychology'de ve *Forum Kritische Psychologie*'nin yayın kurulunda yer almaktadır. Charles Tolman ile birlikte *Critical Psychology: Toward an Historical Science of the Subject* (New York: Cambridge University Press, 1991)'nin editörüdür.

♦ Charles W. Tolman, Kanada Victoria Üniversitesi'nde Psikoloji profesörüdür. Psikoloji tarihi ve psikolojik kuram dersleri okutmaktadır. *Psychology, Society and Subjectivity* (Routledge, 1994)'nin yazarıdır. *Positivism in Psychology: Historical and Contemporary Problems* (Springer-Verlag, 1992)'nin editörüdür. Wolfgang Maiers ile birlikte *Critical Psychology: Toward an Historical Science of the Subject* (Cambridge University Press, 1991)'in ortak editörüdür. A.S. Manstead ve M. Hewstone'nun editörlüğünü yaptığı *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology* (Oxford: Blackwell, 1994) adlı kitapta yer alan "Critical Social Psychology" adlı makalenin yazarıdır.

pratik ve öznellik olarak değil, yalnızca *nesne* ya da *derin düşünme* biçiminde kavranmasıdır" (Marx, [1845] 1977: 13).

Marx'a göre gerçek bir bilimsel psikoloji, üretken etkinlikleri içinde, yani bireyin özne olduğu pratik içinde yansıtılan insan bireylerinin temel yetilerini kavrayan bir psikolojidir. Burada öznellik, sadece derin düşünme ya da öz-düşünme olarak değil, ancak öteki insanlarla işbirliği içinde yani sosyal ve tarihsel ilişkiler içinde gerçekleşen etkili bir aracılık olarak anlaşılır. Bu bölümdeki amacımız, Eleştirel Psikoloji'nin özneye ilişkin bu tür bir bilim niteliğini nasıl temsil ettiğini kısaca açıklamaktır.

Almanya ile diğer Avrupa ülkelerinde Eleştirel Psikoloji olarak bilinen proje üzerinde çeyrek yüzyıldan bu yana çalışılmaktadır (Almanya'da, hem taraftarlar hem de eleştiricileri arasında bu ayrı ve sistematik yaklaşıma "eleştirel psikolojiler"in [kritische Psychologien] karşıtı olarak "Eleştirel Psikoloji" [Kritische Psychologie] denmesi yaygındır), (Bu yaklaşımın konumu ve tarihi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tolman ve Maiers'e (1991); Tolman'a (1994)). Yaklaşımın kökleri, 1968'de Batı Almanya ve Batı Berlin'deki öğrenci hareketinin gerçekleştirdiği toplum ve bilim eleştirilerinde bulunmaktadır. Amaç, egemen, özneyi-yadsıyıcı psikolojinin yerine "eleştirel-özgürleştirici" bir alternatif koymaktı.

Pozitivizm çevresindeki tartışma bağlamında Eleştirel Psikoloji'nin başlangıçtaki eleştirisi, bilimin doğası ve sosyal pratikle olan ilişkisini amaçlıyordu. Tartışma, "uygunluk krizi", bilimin "egemenlik"le birleşmesi, bilimsel hakikat iddialarının doğası, çıkarları yöneten bilgi ve ampirik araştırmanın sosyal işlevi üzerinde odaklaşıyordu. Dönüp geriye bakıldığında [görülecektir ki], tartışmaların sosyo-kuramsal düzeyi her zaman derinlikli değildi. Egemen ekonomik ve politik ilgiler içindeki psikolojik araştırma bulguları ve mesleki pratikten kaynaklanan rezilce kul-

lanımlar, ilgili herkes için aşikârdı. Psikoloji incelemesine, Baritz'in *İktidarın Hizmetçileri* (Servants of Power, 1960) gibi çalışmalarla yardımcı olundu. O dönemdeki tartışmalardan ortaya çıkan çözümleme türü, psikolojideki ana-akımın kurum ve işlevlerinin çözümlenmesini içermiş ve temel kavram ve yöntemlerin ideolojik doğasını göstermeye yaramıştır. Örneğin Holzkamp (1972: 35 ve bunu izleyen sayfalar), deneysel psikolojinin, özneyi doğal bir öz olarak ele alan bir "organizmik antropoloji"-nin sonucu olarak araştırma konusunun tarihsel yönünü nasıl bertaraf ettiğini göstermiştir.

Uzlaşmaz sosyal ve ekonomik çıkarların belirlediği sosyal pratik ve bilincin çelişkili biçimler kompleksi olarak Marx'ın kapitalist ekonomi-politik eleştirisine ilişkin çalışmasına (özellikle *Grundrisse* ve *Kapital*) dönüş, psikoloji eleştirisinde yeni bir aşamaya işaret etmiştir. Alınan ilk sonuç, tek tek bilim insanlarının önceden tayin edinilmiş öznel partizanlıkları içinde sürdürülen pozitivist bilimin nesnel kısmiliğine yönelik somut, eleştirel kavrayıştı. Elde edilen sonuç, psikolojinin yaşam etkinliğiyle somut insanların öznelliklerini yanlış kavramasının "zorunlu yanlış bilinci"ydi. Tarihsel açıdan belirlenmiş koşulları göz ardı edilen bireyler, kaçınılmaz olarak soyut biçimde kavrandı. Bundan başka, bu soyutlanmış bireyler, eylemlerinin nihai belirleyicisi olarak kabul edilen yarı-doğal bir çevreye karşı konuma yerleştirildi. Bu nesnelci görüş, yalnızca bireysel deneyimi nihai töz olarak varsayan öznelci idealist karşılığının tersiydi.

Şimdi her iki bakış açısı kapitalist üretimin kendiliğinden sonuçları ve somutlaşması olarak anlaşılmaktadır. Bunlar, burjuva ideolojisini yüzeysel olarak tanımlayan mevcut tersine çevrilmiş ilişkileri temsil etmişlerdir. Her biri, toplumsal ilişkileri şeyler arasındaki doğal ilişkilere indirgenen yalıtılmış bireylerin mahremiyetini peşinen kabul etmiştir. Bu, "birey" psikolojisiyle

sınırlanmamıştır. "Davranışı öteki bireyleri olabildiğince uyaran ya da kendisi onların davranışlarına bir tepki olan birey davranışını inceleyen bilim" olarak bugün Floyd Allport'un (1924: 12) altdisiplin tanımının hâkimiyeti altında kalan sosyal psikolojinin büyük bölümünde kolayca görülebilir bu.

Psikoloji, kendi araştırma konusunun tanımı içinde, toplum ve bireyin tersine çevrilmesine ilişkin gerçeği görmediği sürece, doğal ve değişmez hayat koşulları içinde varolan asosyal insan bireylerinin burjuva ideolojisine bağlı kalmaktadır. Kısaca psikoloji, "burjuva" olarak etiketlenmeye uygun bir bilim olarak devam etmektedir.

Özgürleştirici bir alternatifi belirlemenin bir olanağı da, "öznellik" ile ilgili sorun ve söylemlerin burjuva ideolojisinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıktıkları ve bunların psikoloji gibi yeni yeni gelişen disiplinlere ilişkin bağlamlar olarak çarpıtılmış olduğu biçimlerin tarihsel-materyalist bir çözümlemesiydi. Buna koşut olarak eleştirel psikoloji programı, burjuva ideolojisi tarafından biçimlendirilen tarihselcilikleri ve biçimleri yansıtacak bir tarzda kapsamlı, somut bir geleneksel psikolojik araştırma nesnelerinin (algı, duygu vs.) yeniden yapılandırılması görevini yüklendi.

Eleştirel Psikoloji'ye eleştiriyi, bilimin sürekli gelişmesiyle birleştirmenin bir programı olarak geçiş 1971'de başladı (Maiers, 1991). Rubinstein'ın *Sein und Bewusstsein* (Being and Consciousness-Varlık ve Bilinç [1957] 1972) gibi Sovyet psikoloji çalışmaları, özellikle Vygotsky ve kültürel-tarihsel okuldan kaynaklanan Leontyev'in (Leontyev, [1959] 1973) "psişeyi incelemenin tarihsel yöntemi" araştırması önemliydi. Eleştirel Psikoloji'nin felsefi yanı, Marksist bilgi, bilim mantığı ve metodolojiye uygun olan çağdaş katkılardan çıkarılmıştı. Ancak daha da önemlisi, "bizatihi tarihin, yansıması insanda da görülen do-

ğanın tarihinin gerçek bir parçası olduğu" (Marx, [1844] 1964: 143) şeklindeki Marx'ın temel çıkış noktasını yansıtan insan varlığının tarihsel ve doğal yönleri arasındaki bağlantıların yeniden incelenmesine yol açan, Engels'in *Doğa'nın Diyalektiği* (Dialectics of Nature, [1873-86] 1972) idi. Proje, tarihsel-ampirik konuların diyalektik-tarihsel incelemesi için bir model olarak Marx'ın *Kapital*'inin daha yakından anlaşılmasıyla daha ileri derecede desteklendi.

Eleştirel Psikoloji'nin yöntemi, Marx'ın mantıksal-tarihsel yönteminin araçsal sonuçları'ndan çıkarsanan bir genelleştirmenin sonucuydu. Bu tür bir genelleştirmenin, basitçe bu yöntemleri *Kapital*'den çıkarıp ve onları psikolojinin konularına değiştirmeksizin uygulanmasıyla başarılamayacağı daha başlangıçta belli olmuştu. Holzkamp'ın (1991: 51) saptadığı gibi bu tür bir işlem, "aslında bireye" erişilmeden sürdürülmeye devam edilecekti. Marx'ın yöntembilimsel kriterleri, uygun yeni yöntemlerin gelişimini, psikolojinin özgül araştırma konusuna uyarlamanın bir kuralı olarak daha çok kullanılmış olacaktı. En önemli kural, tarihsel, somut nesnenin temel yapısının ancak var olma biçiminin gelişimsel mantığıyla kavranabileceğiydi.

Marx'a göre diyalektik kuram, "soyuttan somuta çıkan" gelişimsel düşünme yöntemi üzerine temellendirilmeliydi. "Soyut" bilgi, bir sözlükten alınabilecek bir tür bilgidir: İnsanın dik yürüdüğünü, elbiseler giydiğini ve yumuşak kulak memeleri olduğunu bilebiliriz. Bu tür bilgi "gerçek"tir ve bize insanlar ile diğer varlıklar arasında güvenilir (ve gerçek) ayrımlar yapabilmemizi sağladığı sürece kullanışlıdır. Ancak bu tür bilgi, insan için ne anlam ifade ettiğini göstermez. Marx bizi, ilgi nesnemizin somutluğunu kavramak, yani nesneye ilişkin kavramımızdaki somut doğayı yeniden üretmek için bu tür soyut bilgiden kaçınmamız gerektiğini anlamaya yöneltti. Somut, "birçok saptamanın yabancı-

laşması... ve böylece çeşitliliklerin birliği" (Marx, [1857] 1974: 21; [1857]1971: 631-9) olarak tanımlandı. O halde somut bireyde yakınlaşan şeyler, tarihsel ve toplumsal ilişkilerdir. Bu yöntemden ortaya çıkan açıklama türü, "genetik-yeniden yapılanmacı" bir anlamda, yalnızca keyfi bir biçimde evrensel öncülden değil, fakat nesnenin belirleyicilerinin anlaşılabilir yapısından kaynaklı "tümdengelimsel"dir (krş. Bakhurst, 1991: 138-44).

Marksist metodolojinin bu tarz benimsenişi, Eleştirel Psikoloji'yi diğer çoğu psikoloji eleştirilerinden ya da eleştirel-psikolojik konumlardan ayırdı. Genel olarak bu konumlar, ya bilim eleştirisinin radikalleştirilmesinden kaynaklanan bir pozitif bilim geliştirme imkânını reddettiler ya da bağımsız, tamamlayıcı bir özne psikolojisi -genellikle Psikanalitik- gereği görünümünü yaratarak tarihsel materyalizmi birey öznelliğine ilişkin söyleyebilecek hiçbir şeyi olmayan sosyal bir kurama indirgediler (Örneğin Lorenzer, 1974). Çoğu zaman, benzer öncüller temelinde karşıt sonuçlar ileri sürüldü: Bireysellik, politik-ekonomik bir çözümlemenin uygun bir somutluğu temelinde anlaşılabilirdi. Eleştirel Psikoloji, bu sonuçları reddeder, çünkü bu sonuçlar, yalnız başına Marksist epistemolojinin, psikolojik bir bilimi yeniden kurmanın temelini sağlamayacağına işaret eder.

Holzkamp'ın *Duyusal Bilgi* (Sinnliche Erkenntnis) adlı çalışması 1973'te yayımlandı ve ardından bunu izleyen birkaç önemli çalışma daha geldi (Örneğin, Osterkamp, 1975, 1976; Ulmann, 1975; Schuring, 1976; Seidel, 1976). Bu çalışma öncelikle, varlığın doğal çevreye maruz kalmasına ilişkin geleneksel varsayımlarından kurtulacak mesleki bir pratiğin psikolojik kavramlarının oluşum, yöntem ve anlayışları için bir epistemolojiyi ayrıntılı biçimde araştırmayı amaçlıyordu. Kitap, öznenin dünyaya ve benliğe ilişkin deneyimi üzerinde odaklaşmış ve sahiciliğini muhafaza edecek ve böylece bilimsel açıklamaları ve somut

genelleştirmeleri sağlayacak formülasyonlar geliştirmeye girişmişti. Diğer şeylerin yanı sıra bu, sosyal açıdan zorla konulmuş sınırlamalara isteyerek itaat etmeden uzaklaşmanın olanaklarından ayrı ve bunlara ek olarak, bireylerin yaşam koşullarını etkin ve anlamlı biçimde değiştirmek için birey adına var olan gerçek olanakları belirlemek anlamına geliyordu.

Çözümleme, geleneksel psikolojinin insan varlığına ilişkin kuramsal anlayışını kabul etmekle başladı. "Doğal" ile "toplumsal" alanlar çerçevesindeki genel anlayış ve karışıklıklar, sadece ideolojik açıdan ortaya konulmak zorundaydı. Aynı zamanda, bu nosyonlara ilişkin bilimsel dar görüşlülüğü aşmanın bir yolunu da bulmak gerekiyordu. Özne(nin) görüş açısından kaynaklı bir psikoloji olmayı amaçlayan Eleştirel Psikoloji, önemli ölçüde farklılaştırılmış bir bireysel öznellik kavramının kurulması, birliği oluşturan doğal ve sosyal-tarihsel gelişmeler üzerine dayanmıştı. Doğalcılığı altetmek için Marx, Feurbach üzerine olan ilk tezinde, insan gerçekliğinin öznel bir şekilde, yani pratiğin görüş noktasından anlaşılması gerektiğini öne sürmüştü. Eğer öznellik, "bağımsız" olarak kavranmazsa, bu durumda pratik, nesne-yönelimli, duyusal-pratik bir etkinlik olarak göz önüne alınmak zorunda kalınacaktı (Marx, [1845] 1977: 13).

"Pratik", insanlar ve onların dünyaları arasındaki ilişkiyi tanımlamak açısından materyalist diyalektik içindeki temel kategoriyi biçimlendirir. Pratik, kapsamlı bir doğa ve toplum kuramı içine yerleştirilmelidir. Bu tür bir evrensel içsel bağlantı kuramı, insanı, doğal bütünselliği içinde, hem doğayı sömüren hem de onu üretken biçimde değiştiren bir özel doğal varoluş türü olarak kavramlaştırmalıdır. Burada iki kuramsal açılım vardır. İlki, insanların, yaşam koşullarını doğaya karşı çıkarak, fakat kendi varlıkları için kendilerini bu temellerden yoksun bırakmaya son verecekleri varsayımıyla biçimlendirmesidir. O halde, insan tü-

rünün çıkarları açısından önemli olan, doğanın toplumsal sömürü bakımından basit bir edilgen nesne olmadığını anlamaktır. Bu durum, insanın müdahalesinin yan ve son etkilerinin önemini içeren kendini yeniden üretim bağlamında anlaşılmalıdır.

İkinci içerme, "doğa ve insan toplumunun 'açıkça' zorlayıcı, özel karşıtlığının sorgulanmadan kategorik yeniden üretimine dayanan" psikolojik özne düşüncelerinin "tek yanlı" olmasıdır. Bu güçlüğü aşmak için, sosyalliğin nasıl doğal insan varlığından kaynaklanarak gelişip ortaya çıktığını ve doğal varlıklar olarak insanların nasıl sosyal koşulların yaratılması ve değiştirilmesine hem katılma kapasitesi hem de ihtiyacı geliştirmiş olduklarını göstermek gereklidir. Bunu gerçekleştirmede başarısız olunması olası iki nesnelcilik biçimine yol açar. "Sosyolojistik" biçim, bireyleri, toplumsal etkenlerin basit birleşme noktalarına indirger. Aslında bu biçim, bireylerin maddi varlıklarının duyumsal yönünü ve bu maddi varlıkları içinde temellenen öznel gereksinimlerini anlamayı önler. "Biyolojist" biçim, toplumsalın dışarda bırakıldığı bir içsel doğa çerçevesinde duyumsal, maddi bireyi gizler.

Eğer bilincin görüngüsel niteliği hem dünya hem de benlik açısından kişinin düşünümsel ilişkisi olarak anlaşılacak olursa, eğer somut sosyal hayatın koşulları içindeki ampirik öznelerin öznel bir şekilde temellendirilmiş eylemini anlamak istiyorsak, eğer öznelliği minimum düzeyde bile bilimsel araştırma açısından sınanmasını sağlayamayan "benmerkezci psişe"den sakınmak istiyorsak, bu durumda uygun bir biçimde farklı bir insan doğası kavramlaştırmasına gerek vardır. Marx'ın "tarihin kendisi, doğa tarihinin, doğanın insan doğası biçiminde gelişiminin gerçek bir parçasıdır" (1968: 544) biçimindeki yargısı gerçekliğini korumaktadır. Eleştirel Psikoloji, 1960'larda tartışılmış olan Marx'ın yapısalcı yorumunda imlenen kuramsal antihümanizmi reddetmektedir.

Bizim görüşümüze göre, Marx'ın, Hegel'in gerçek katılımcıları üzerinde tarihin idealist düşüncesini reddetmesinden kaynaklanan "kuramsal hümanizmi" (krş. Maiers, 1985: 117 ve bunu izleyen sayfalar; Brockmeier, 1988: 387 ve bunu izleyen sayfalar) de insanoğlunun gerçek insanlığa doğru hareket etmesiyle oluşan gelişimi anlamak için geçerlidir. Devrimci ütopyacı yanı bakımından insan aklının sosyal ilerlemesi ve gerçekleşmesinin birliği olarak erken ve klasik burjuva tarih nosyonunu muhafaza eder. Birçok postmodern okumaların aksine Eleştirel Psikoloji, özgül bilim düzeyinde kendini modernliğin bu yönüne adamıştır.

Eleştirel Psikoloji, temel kategorilerini "işlevsel-tarihsel" çözümleme adı verilen bir işlemle tanımlar. Bu, geleneksel psikolojik kavramlardan çıkarsanabilen fiziksel boyut ve işlevlerin önemli karakteristiklerinin köken ve gelişimini bir yeniden kurma girişimi, yani, motivasyon ya da öğrenmenin anlaşılabilir yapısını kavrama çabasıdır. Bunun yaparken, biyoloji, paleontoloji, antropoloji vb.den aldığı uygun verileri kullanır. Amaç, psikotürsel gelişimin (psychophylogenesis) gelişimsel mantığını tanımlayan az ya da çok hiyerarşik açıdan düzenlenmiş kavramların bir sistemine ulaşmaktır. En temel biçimler, en genel kavramları verir; türgelişimsel farklılaşma, daha ileri kavramsal ayrımlara yol açar ve sonunda bunlar, türgelişim içindeki "niteliksel sıçramalar"ı yansıtan kavramlar olarak gelişirler (krş. Tolman, 1994). İnsan bilincinin boyutları ve işlevsel yönleri içinde korunan gelişimsel ilişkilerin bir tür tarihsel-ampirik çözümlemesi aracılığıyla, geleneksel temel kavramların tür düzeyleri arasındaki farklılıkları karartma ya da aydınlatma derecesini ve hangi değişikliklerin onlara muhafaza edilme imkanı verdiğini tahmin edebiliriz.

Sürekli olarak, bu tür bir işlevsel-tarihsel bir yeniden yapılanma, ilk olarak, fizik öncesi yaşam sürecinden fiziksel düşünce-

nin doğuşuna niteliksel bir geçişin kategorik bir tanımına yol açar. Bu yeniden yapılanma, Leontyev'in (1973: 5 ve bunu izleyen sayfalar) duyarlığın doğuşuna (krş. Holzkamp ve Schuring, 1973) ilişkin paradigmatik hipotezi ile başlar, sonunda insanın oluşum seyrini açıklayabilmek için çeşitli aracı genetik formlar boyunca ilerler. En önemlisi de, ilk olarak doğal bir varlık üzerine üst üste konulan ve sonra emek ile tanımlanan varlığın egemen biçimi haline gelen insan yaşamının sosyal-ekonomik formunun doğuşudur. Bu gelişimin kökenleri, sosyal insan doğası içindeki görünümü bakımından insanöncesi düzeyde türlerin korunmasına yönelik biyolojik önceliklerin hükmettiği, evrimsel açıdan belirlenmiş bir süreç olarak izlenebilir. Bu türlere özgü doğa, birey açısından sosyalleşme potansiyeli taşır ("vergesellschaftung": bkz. Maiers, 1991: 37-8). Bu doğa, bilişsel etkinliğin gelişimi, duygusal-motivasyonel süreçler ve iletişim biçimleri ile ilgili sosyal ve tarihsel açıdan üretilmiş olanakların, varlığın doğuşu içinde kullanılması ve sömürülmesiyle ortaya çıkar.

Ancak, insan eylemini ve deneyimini tarihsel olarak somut sosyal bağlamına yerleştirme, doğa potansiyelinin ötesine geçen insan sosyalliği kavramlaştırmalarını gerektirir. Bu noktada, kategorik yeniden yapılanma yöntemi, artık "işlevsel-tarihsel" olamaz. Gerçekte bu biyolojik-tarihsel yöntem, insantürgelişimsel sonuçları dahil, sürekli bir ilerlemeci evrimsel sürecin sonuçlarıyla sınırlanır ve bundan dolayı artık uygun değildir, çünkü gelişimin kendi temel süreci, varlığın sosyal şekliyle birlikte değişir (Holzkamp, 1983: 48 vd. ve 185 vd.). Elbette, dünya ve birbirimizle olan ilişkilerimizin evrensel sosyal dolayımıyla ortaya çıkan fiziksel varlığın doğuşunun yegâne farklılıklarını ve niteliklerini kavrayacak bir yönteme gereksinim vardır.

Kabaca tanımladığımız tarihsel incelemenin başlıca başarısı, sosyal yeniden üretim ile bireysel yaşam süreci arasındaki dola-

yımlama düzeylerini açıklamak –ve kategorik olarak farklılaştırmak– oldu. İnsan yaşamının etkinliği ve öznelliğinin dışsal koşulların belirlediği bir duruma geleneksel doğalcı biçimde indirgenmesi, kavramsal olarak duyusal-somut bireyleri öznel varlıklarından çekip alır. Aksine, üzerinde önemle durulması gereken nokta, insan eyleminin "çift-yanlılığı", yani koşullara dayalı nesnel belirlenme ile daha sonra öznenin eylemine dayalı belirlenme arasındaki ilişkidir. Bu "çift-yanlılık", doğalcılık gibi, çarpıcı bir biçimde günlük ve mesleki pratikle ilgili sözde bilimsel psikolojik kuramın azaltılmış ilgisine yol açan bireysel özerkliğin idealist övgüsünün eksikliğini de taşır. Mesele, psikolojik kategorilerin pratik değişim için bireylerin ilkesel olanaklarını yansıttığını görmektir.

Bireyler ile onların dünyaları arasındaki ilişki, somut toplum biçimi göz önüne alınmaksızın, evrensel olarak "olasılık ilişkileri" ve "öznel eylem zeminleri" ile tanımlanır. Nesnel sosyal anlamlar, toplumun tek; tek üyelerinin eylemlerine tercüme edilme gereği gösteren, tarihsel olarak üretilmiş pratik biçimlerine göndermede bulunur. Ancak bireylerin görüş noktası açısından, bu nesnel sosyal anlamlar, bireylerin ilkesel olarak bilinçli biçimde ilişkilendirildikleri eylem için ve nesnel olarak belirlenmiş sınırlar içinde olmak üzere eylem alternatiflerini benimseyebilmeleri bağlamında eylem için sadece genelleştirilmiş olanakları temsil ederler. Bireyler, son tahlilde, kendi ihtiyaçlarının tatminleri ve yaşamlarının niteliğini sürdürme ya da iyileştirmeleri için elverişli olan sosyal ya da doğal koşul ve kaynaklar üzerinde aktif etki uygulamak için hayati bir gerekliliği yansıtan ihtiyaç ve ilgileri deneyim ile öğrenirler. Etkili olan ihtiyaç ya da ilgiler üzerine dayanarak, nesnel koşullar ve anlamlar –bireylerce yaşandıkları gibi– eylem-niyetleri açısından "önermeler" olarak işlev görürler. Bu görüş noktası açısından, insani "eylem özgürlüğü"

için yeterli olan bir determinizm anlayışı, davranışın önermeleri aracılığıyla kendi ilişkileri içinde temellendirildiğini kabul eden bir anlayıştır. Bir bireyin eylemi, ilkece, hiç kimsenin kendi gerçek hayati çıkarlarının zıddına –onları anlarken– bilinçli bir biçimde davranmayacağı temelinde ötekiler için anlaşılabilir olur. Bu, insanın özbilincinin, kişiler arası anlayışların ve nitekim özne-bilimsel bilginin "maddi açıdan önsel" bir gereğidir.

Ancak bu tür tanımlar, bizim örneğimizde burjuva toplumunun koşulları olan açıkça tanımlanmış yaşam koşulları bakımından somutlaştırılma gereği göstermektedir. Bu toplum, bir yandan sosyal olarak üretilmiş bireysel gelişim olanakları ile ihtiyaçların tatmini, öte yanda ise egemen mülkiyet ilişkilerinden dolayı sosyal koşulların kendi belirleme hakkı açısından bireylerin bu olanaklardan kitlesel olarak dışlanmaları arasındaki bir çelişki ile tanımlanmaktadır. Bu çelişki, ilgili birey açısından ortaya çıkmasa da, yaşam dünyası içindeki günlük pratiğin her yönünü kaplar. Asıl olarak Osterkamp'ın (1976) çalışmalarına yaslanan Holzkamp (1983: 249 ve izleyen sayfalar), her varoluşsal elverişli durum içinde bir çifte olanak olarak günlük pratik içindeki anlam-temel ilişkilerinin "yakınlığı" ve "uzaklığı" arasındaki çelişkiyi kavramsallaştırmıştır. Bu çifte olanak bireylere, eylemlerini etkili kılmanın, yani *eylem gücüne* erişmenin "kısıtlı" ve "genelleştirilmiş" biçimlerin alternatiflerini sunar. Bu kısıtlı biçim eylem, gücünü mevcut ya da kabul edilmiş koşullar çerçevesinde bulur; genelleştirilmiş biçim, başarısız ve olumsuz yaptırımlar riskini üstlenerek eylemin çerçevesini geliştirme ve genişletmeye doğru yöneltilir.

Kısıtlamacı ve genelleştirilmiş eylem gücü arasındaki bu ayrım, öteki önemli psikolojik kategoriler içinde yansıtılmaktadır. Örneğin kısıtlamacı biçim, bilişte, şeyleri az ya da çok yüzeysel değerine göre "yorumcu" düşünme eğilimi olarak temsil edil-

mektedir. Bunun aksine, genelleştirilmiş biçim, dikkati temelde yatan neden ve bağlantılara yönelten "kapsamlı" düşünmeyle tanımlanır. Kısıtlanmış biçim duyguda, duyguların kişisel sorunlar olarak alınma eğilimi gösterildiği "duygusal anlam"a bağlanır; genelleştirilmiş biçimde "genelleştirilmiş duygusal bağlantı", duyguyu, doğrulayıcı eylemi gerektiren dünyaya bir tepki olarak alır. Genelleştirilmiş biçimde ise daha karakteristik motivasyon, kişinin gerçek ihtiyaçları ile ilgileri üzerine temellendirilen özmotivasyondur; kısıtlayıcı biçimde, motivasyon olarak ortaya çıkan şey, gerçekte diğerleri tarafından belirlemenin içe alımından kaynaklanan içsel zorlamadır. Bu alternatifler, burjuva toplumu çerçevesi içinde herhangi bir biliş, duygu ve motivasyon için "tipler" değil, fakat eğilim ya da olanaklardır, Hiç kimsenin bile bile kendi kendisinin düşmanı olamayacağı önermesi altında bu ayrım, uzun erimde ötekilerin yardımıyla öznel acılarını yatıştırmak adına hayat ve umut için kendi temellerinin indirgenmesine katkıda bulunmasına rağmen, sınırlamaya boyun eğecek bireyleri için neden öznel biçimde temellendirildiğini açıklamaya yardım eder. Genelleştirilmiş alternatife eşlik eden risk ve engeller çoğu zaman kestirilemeyecek kadar çok büyüktür.

Öznel durum ve eylem gücünün yasal (meşru) niteliğinin açıklanması, eylemle ilgili öznel temellerin pratik ve bilincin maddi formları (Marx'ın "nesnel düşünme biçimleri") ve nitekim birey ile toplum arasındaki tarihsel ilişkiler açısından içinde bulunan somut eylem mekânları çerçevesinde izlenerek yapılır. Bu, insan eyleminin kendi anlamlılığı ve temelliliğini hesaba katmaya giriştiğimiz zaman –örneğin, simgesel etkileşimcilikte olduğu gibi– ortaya çıkan kurumsal sınırlamalara meydan vermez. Bu tür değerlendirmeler, nesnel eylem koşulluluğuna sınır tanımamanın alışılmış karşıt hareketi içinde görmezlikten gelinen insan-dünya bağlantısının özgül doğasını ıskalar.

Eylemle ilgili anlam ve temeller arasındaki bağlantıların özne-bilimsel çözümlemesi, muhtelif sınıfa –ve konuma– özgül yaşam dünyalarının içerdiği eyleme yönelik göreli olanaklar açısından ekonomik, politik, hukuksal ve ideolojik yapıların sosyal-tarihsel biçimlerinin araştırılmasını –anlamların çözümlenmesini– kapsar. Bu arka plana karşı biz, eylem gücü ile öznel durumun bu olanaklar ile ilgilenmeye gerçekten dahil olan biçimleri belirleriz. Bu tür bir temellilik çözümlemesi, olası niyetlerin "mantıksal olarak" belirli bir durumda kendi ilgilerine tekabül eden – özellikle tekrarlanmış başarısızlıkların yaşanmasından sonra– ilgili özneler açısından her zaman açık olmadığı ölçüde gereklidir.

En kesin anlamında "psikolojik" bilgi sorunu, yukarıda bahsedilen "maddi önsel" çerçeve içinde, kısıtlamacı çerçevenin güçlendirilmesine katkıda bulunarak ve sefil koşulları ortadan kaldırmak için baskıcı otoritelerin, insanlar açısından öznel biçimde tam olarak nasıl temellendirilebildiğini ortaya çıkarmaktır. Kısaca insanlar, neden genelleştirilmiş eylem gücünün uzun dönemli yararları yerine, kısa dönemli yararları tercih etmektedirler? Bir açıklamaya göre baskıcı eylem gücünün yararları, gerçek yararlardır. Bu yararlar, eğer o anda ihtiyaçlar karşılanmamış ve en azından eylem gücü bir ölçüye kadar güven altına alınmamışsa, çatışmadan kurtuluş olanağı sunar. Eleştirel Psikoloji, bunu anlamaya yarayabilir –fakat eylem olanaklarının, yaşam pratiklerini engelleyen çelişkileri, iki taraflı ve öz-engelleri yenmek için atılan adımları da gösterebilir.

Özne-bilimsel ampirik araştırma, öznelerin sistematik olarak bu tür konulara ilişkin zor anlaşılır oldukları noktada başlar ve böylece kendi içlerinde temellendirilebildikleri hayat çıkarları (ilgileri), var olma koşulları ve eylemleri arasında yaşadıkları karmaşık bağlantıların aydınlatılmasına gerek duyarlar. Ampirik araştırmanın başlangıç noktası, her zaman bir dizi problemdir.

Eylem temellendirilmeleri arasındaki uyuşmazlıkları istemeden karakteristik savunma mekanizmalarıyla sürdürme). Bunun aracılığıyla bireyler, kendi yaşam pratiklerini tıkar, bazı bağımlılıklara boyun eğer ve kendilerini, yaşamlarının niteliğini belirleyen durumların denetimini elde etmelerini sağlayacak yeteneklerini geliştirmekten alıkoyarlar.

Genellikle ötekilerin eylemlerinin önerme ve temellerinin önemsenmemesinden dolayı, ötekilerin aleyhine olmak üzere kişinin kendi olanaklarını genişletme çabalarından ötürü ciddi sorunlar ortaya çıkar. Bunun, özneyi ilk anda 'sınırlayan engel ve dirençleri güçlendirmenin paradoksal bir etkisi vardır. Bu tür öz-zararlı temellendirici örüntüler, daha etkili ve uygulanabilir alternatiflerin mevcut kılınabildiği ölçüde ancak özneler için anlaşılabilir kılınabilir.

Anlam-temelleri analizleri, kendi sınırlı baş etme stratejilerinin kısmi işlevselliğiyle ilgili olan bireyler için anlaşılabilir olmayı amaçlamaktadır. Bu tür hipotezlerin özneler için değiştirilmiş, daha doyurucu bir yaşam pratiği içinde onaylama ölçütleri vardır. Aynı biçimde, araştırma grubu tarafından geri beslenen ve denetim altında bulundurulan bu tür bir "denetlenmiş örnekleyici pratik", karşılaştırılabilir hayat koşulları içinde ötekileri denetim altında tutan eylem olanaklarının genelleştirilmiş bir tanımlamasını sağlar. Burada genelleştirme anlayış ve yöntemi, "bu tür" bir vakaya somut özel vakalardan bir tür genelleştirme için Lewin'in (1931) (büyük ölçüde benimsenen) önerisini sürdürür. Holzkamp (1983) buna, "yapısal genelleştirme" ya da "olanakların genelleştirilmesi" adını verir. Bu, örneklenmiş insan karakteristiklerinin boyutlarına değil, fakat eylemle ilgili öznel "olasılık mekânları"nın kullanımı ve genişletilmesine doğru yönlendirilir. Burada "bilme ve değiştirmenin birliği"nin ilkesi olarak işaret edilen Eleştirel Psikoloji ilkesi, hem epistemolojik

bir ilke hem de bilimsel bilginin sosyal işlevinin tanımı olarak Marksist pratik anlayışı içinde kök bulur.

Yukarda anılandan kaynaklanan araştırma programı, temel olarak, "özneler"in, bir gözlemcinin mesafeli perspektifinden araştırılmasında üçüncü-kişi psikolojisiyle bağdaşmaz. Psikolojik özne-bilimi, eylemle ilgili nesnel sosyal olanaklar ve kısıtlamaların öznel deneyimiyle ilgilenir. Bu tür deneyimin kökleri olarak özneler nesnelere dönüştürülemezler, fakat araştırmacılarla bir düzeyde bulunmalıdır. İşe karışmayla sonraki, kendi bilişsel işlemleriyle etkilenirler ve bundan dolayı onların ilgileri metodolojik açıdan bilimsel araştırma içinde öznelerarası anlayışın bir yönü olarak düşünülmelidir. Özellikle, insanın yaşam etkinliğine, "ilk kişi" olan –ve bu yüzden yalnızca kendi bakış açısıyla ilgili olabilen– eylem temelleri bağlamında davranılmasından dolayı, öznenin bakış açısının bilimsel bilgiyi edinmek için geçerli bir görüş açısı olarak anlaşılması gerektiği ortaya çıkar. Bundan başka psikoloji, kendi kuramlarının dili ve araştırma pratiği içinde "öznelerarası bir anlaşma çerçevesi" olarak uygun "temeller söylemi"ni koruyup sürdürmelidir. "Öznenin bakış açısından" psikolojik araştırmanın bu bağlamında Eleştirel Psikoloji ayrı bir "özne-bilimi"dir.

V.N. VOLOŞİNOV VE SOSYAL PSİKOLOJİ: SOSYAL PRATİĞİN GÖSTERGEBİLİMİ'NE DOĞRU

LIAM GREENSLADE*

"Aslında sosyal psikoloji, (iletişimde bulunan öznelerin 'ruhları') içinde bir yerde değil, tümüyle ve tam anlamıyla sözcük, jest ve eylem alanlarında yer alır" (Voloşinov, 1986: 19).

Bu bölümün amacı, okuyucuya Sovyet kuramcı V.N. Voloşinov'un (1894-1934) çalışmalarını tanıtmak ve sosyal psikoloji açısından çalışmalarının bazı açılımlarını dikkate sunmaktır. Voloşinov'un çalışmaları, hayatı boyunca sadece iki kitap ve az sayıda bildiri kaleme almasına rağmen derin ve karmaşık bir düşünce içerir. Voloşinov on yıllık bir dönemde, günümüz açısından bir dizi önemli kavramın gelişimine katkıda bulundu. Yazıları, göstergebilim, özne, söylem, dilbilim, ideoloji ve iletişim kuramlarını içermektedir. Uzun süre ihmal edilmesine rağmen çalışmalarının çağdaş eleştirel düşüncede önemi azalmamıştır.

* Liam Greenslade, Manchester, Sussex ve Mannheim üniversitelerinde psikoloji üzerine çalıştı. Sosyal psikolojide Voloşinov'un rolü üzerine olan birkaç bildirinin yazarıdır. Geçtiğimiz beş yıldan bu yana, Britanya'daki İrlandalı göçmenlerin sağlık ve refah durumlarını araştırdığı Liverpool Üniversitesi İrlanda Çalışmaları Enstitüsü'nde çalışmaktadır.

Akıl hocası Mikhail Bakhtin'e yönelik giderek artan ilgi, Voloşinov'un Rus devriminin hemen öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan fikirlerinin öneminin, postmodern teorisizminin nihilist yaklaşımının sıkıntıya soktuğu günümüz bağlamında geliştirildiğini göstermektedir (Hirschkop ve Shepherd, 1989; Callinicos, 1989). Amacım, onun Marksist bir sosyal psikoloji geliştirme girişimine açıklayıcı bir not düşmektir. İdeoloji ile dialojizm kuramları ve Batı söyleminde birey eleştirisiyle ilişkilendirilen geniş çalışma alanlarının üçü üzerinde yoğunlaşacağım. Yer darlığından dolayı Voloşinov'u, kendi görüşlerinin izlendiği Marksizm ve eleştirel kuram içine yerleştirmeye –bunu önemli bir görev olarak görmeme karşın– girişmeyeceğim.

VOLOŞİNOV: KISA BİR YAŞAM

Voloşinov hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Aslında, sırasıyla 1927 ve 1929'da yayımlanan *Freudçuluk: Marksist Bir Eleştiri* (Freudianism: A Marxist Critique)* ve *Marksizm ve Dil Felsefesi* (Marxism and the Philosophy of Language) çalışmalarındaki tartışmaların merkezini oluşturan iki metnin yazarının kim olduğu hâlâ tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Clark ve Holquist, 1984; Hirschkop, 1986; Metejka ve Titunik, 1986).

Bilindiği kadarıyla Voloşinov, 1894 ya da 1895'te St. Petersburg'da doğmuş ve 1934'te ikamet ettiği bu şehirde *Herzen Devlet Pedagoji Enstitüsü* (Herzen State Pedagogical Institute) ve *Devlet Dil Kültürü Enstitüsü*'nde (State Institute for Speech Culture'da) çalışmıştır (Bruss ve Titunik, 1976; Shukman, 1988). Voloşinov, yukarıda bahsedilen iki kitabın yazarlığının atfedildiği ve St. Petersburg entelektüellerinin önde gelenlerin-

* *Freudçuluk: Eleştirel Bir Taslak*, çev. C. Soydemir, Ankara: Doğu-Batı, 2016.

den biri olan Mikhail Bakhtin'in etrafında toplanan bir grubun üyesi olarak tanınmıştır. Bakhtin'in grubundaki üyeliğinin başlangıcında, yani 1918 ya da 1919 yıllarında Voloşinov, "şair ve müzikolog" olarak değerlendirilmiş (Shukman, 1988) ve iki kitabından ayrı olarak 1920'lerde dilbilim, şiirsel söylem, sosyoloji ve psikanaliz üzerine diğer makalelerini yayımlatmıştır (Shukman, 1988). 1934'ün hemen sonrasında tümüyle ortadan kaybolmuştur ve hâlâ akıbeti bilinmemektedir.

GÖSTERGE, İDEOLOJİ VE SOSYAL PSİKOLOJİ

Geçim araçlarını üretmede sosyal ilişkilerin zorunluluğundan kaynaklanan "dil, pratik bilinçtir" (Marx ve Engels, [1875] 1974: 51) ilkesi, Voloşinov'un çalışmalarının belirlemeye giriştiği bir kalkış noktası ve sorunsalı oluşturur. Voloşinov bunu, dil üzerinde pratik bir etkinlik olarak odaklanarak yapar: Günlük yaşamın dokusu içine tutturulan konuşma, yazı, sözce olarak.

Voloşinov'a göre dil, ne yapısalcı dil kuramlarında önsel olarak kabul edilen kapalı bir normlar sistemidir (örneğin de Saussure, 1974) ne de uyarıcıya anlamlar iliştirip onları ifade ederek eyleyen bireysel psişenin ürünüdür (White, 1984). Dil alanında, Saussurecü sosyolojizm ve Lockecu psikolojizm arasındaki zıtlığı gündeme getiren Voloşinov, Batı kültüründe önden varsayılan birey ile sosyal arasındaki ikili zıtlığı aşan bir sosyal psikoloji olasılığını ortaya koymuştur. Voloşinov'a (1986: 19-20) göre sosyal psikoloji:

> "...ilk olarak ve öncelikle, çeşitli konuşma edimlerinden oluşan bir atmosferdir... Tüm bu karşılıklı konuşma formları, sosyal atmosfer içinde ortaya çıktıkları ve düzensiz dalgalanmalara karşı sıra dışı bir duyarlık gösterdiği sosyal durum koşullarıyla son derece yakın bağlantı içinde işler".

Voloşinov, bu konuşma edimlerinin, üretim ilişkileri tarafından biçimlendirilen ama mekanik olarak belirlenmeyen ve bu ilişkilerin yol açtığı sosyo-politik düzen içinde bir bağlama oturtulan maddi etkinlikler olduğunu öne sürer. Konuşma edimleri, bu düzenin değiştirilebilmesini sağlayan sürecin de bir parçasıdır. Biri diğerine indirgenemeyeceğinden dolayı bu edimler, ilgili fakat iki ayrı perspektiften incelenmelidir.

Bunlardan ilki, sözce ve konuşma edimlerini oluşturan materyallerle, yani sosyal sözceleri formüle etmede psikolojik olarak yararlanacak olan bireysel konuşmacılar için mevcut olan göstergeler ve anlamlar alanıyla ilgilidir. İkincisi, bir bütün olarak toplumu oluşturan gruplar arasındaki sosyal ilişkilerin örgütlenmesiyle düzenlenen sosyolinguistik sözel etkileşim süreciyle ilgilidir.

Voloşinov'a göre bu boyutlar birbirinden ayrılamaz. Voloşinov, konuşmayı dilden, konuşanı konuşmanın sosyal bağlamından ayırıp parçalama girişimini başarısız bulur (örneğin, de Saussure, 1974; Chomsky, 1965; Brown, 1958; Giles ve St. Clair, 1979). Her iki yaklaşımda ne simgesel etkinliğe katılma biçimlerine angaje olacak insan yeteneğini hesaba katmak (Silverman ve Torode, 1980; Weedon vd., 1980) ne de dil ile bilinç arasındaki ilişkiyi uygun biçimde açıklamak olanaklıdır.

Bu güçlükleri aşabilmek için Voloşinov, insan bilincini sosyal yaşama bağlayan bir sosyal psikolojinin gelişimini olanaklı kılacak iki kavram –ideoloji ve gösterge (sign)– kullanır. Voloşinov'a göre, göstergeleri kullanabilme becerisi insanın sosyal örgütlenme gerçeğine dayandırılmaktadır. Şuna dikkat çeker (1986: 12):

> "Göstergeler, yalnızca bireylerarası bölgede ortaya çıkar. Sözcüğün doğrudan anlamında "doğal" olarak adlandırılamaz

> bölgedir bu: Göstergeler, akıllı insan türlerinin herhangi iki üyesi arasında ortaya çıkmaz. İki bireyin sosyal olarak örgütlenmesi, bir grup (sosyal bir birim) oluşturmaları ve sonra onlar arasında göstergeler ortamının şekillenebilmesi gerekir".

Bu sav, farklı kültür ve dil topluluklarından olan insanların birbirleriyle (örneğin, taklit etkinliğiyle) iletişim kuramayacakları gerçeğini yadsıyan bir sav olarak okunmamalıdır; aksine bu sav, sosyal açıdan örgütlü gruplar içinde ya da birbirleriyle ilişki içinde örgütlenen gruplar arasında, ancak üzerinde anlaşılan göstergelerin ortaya çıkmasıyla bir anlaşma sağlanabileceğini ifade eder. Bu bağlam içinde, göstergeler, kendinde şeyler değil, fakat ortaya çıktıkları çokdüzeyli bir bağlam içinde gösteren ile gösterilen arasındaki karmaşık ilişkilerin işlevleri olarak anlaşılmalıdır.

Gösterge ve sözcükler birbirlerinin yerine kullanılamazlar. Tüm sözcükler gösterge olmasına rağmen, tüm göstergeler sözcük değildir. Voloşinov göstergeyi, bir anlam taşıyan, kendisinden başka bir şeyi tanımlayan ya da temsil eden bir şey olarak tanımlar. Herhangi bir nesne gösterge olabilir. Bir ekmek parçası, İsa'nın bedenine dönüştürülebilir, fakat ancak belirli bir sosyal pratik çerçevesinde olabilir bu. Ayrıca göstergeler, işaret değildir. Göstergelerin gösterdikleriyle ilişkileri, ne doğrudan ve dolayımsızdır (krş. Skinner, 1957) ne de gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki de, Saussure'ün iddia ettiği gibi tümüyle keyfidir. Voloşinov'a göre (1986: 10):

> "Bir gösterge, yalnızca tek bir gerçekliğin parçası olarak varolmaz –diğer bir gerçekliği de yansıtır ve onun yönünü değiştirir. O halde gösterge, gerçekliği, gerçekliğin hakikatini ya da gerçekliğin özel bir bakış açısından algılanmasını çarpıtabilir".

Sözcükler özel bir gösterge kategorisidir. Sözcükler her yerde var olan en toplumsal göstergelerdir ve "içsel" düşünceden

"dışsal" söyleşiye kadar her sosyo-ideolojik etkinlik içinde bulunur. Voloşinov, sosyal yaşamın sayısız "ideolojik akışı"nın sözcüklerde kaydedildiğini ve bunun sözcükleri sosyal değişimin en duyarlı indeksi yaptığını öne sürer. Voloşinov şu gözlemde bulunur (1986: 19):

> "Sözcük, yeni bir ideolojik niteliğin statüsünü henüz ortaya koymayan söz konusu değişimlerin yavaş biçimdeki niceliksel doğal gelişim şeklinde ortaya çıkan aracıdır".

Voloşinov, ideolojiyi "yansıtacak ve yönünü değiştirecek" sözcük ve göstergelerin kapasitesini birbirleriyle ilişkilendirir. Fakat onun ideoloji görüşü, ne sadece politik ekonomi örgütlenmesi açısından okunabilir ne de ideoloji yalnızca bir yanlış bilinç alanıdır. Voloşinov'a göre ideoloji, maddi olarak bağlama (yani, ekonomik ve politik düzene) bağlanır ve bağlama göre değişen, o bağlam içinde göstergenin anlamı üzerinde kodlanmış bir sınırlama biçimi olarak işler.

METODOLOJİK İLKELER

Voloşinov (1986), gösterge, ideoloji ve sosyal varlık arasındaki ilişkileri anlamak için üç temel metodolojik önerme formüle eder. Bunlar: 1) İdeoloji, göstergenin maddiliğinden, göstergeyi sadece "bilinç" içine yerleştirerek kopartılamaz. 2) Gösterge, somut sosyal ilişki formlarından ayırtılamaz. 3) İletişim ve iletişim biçimleri maddi temelden yalıtılamaz.

Metodolojik önermelerine ilişkin bu kısa ve özlü ifadeler, onun açılımlarının karmaşıklığını gizler. Voloşinov'un konumu, karmaşıktan (insani iletişimin temel eylemleri) karmaşıklığın yapılarına (gösterge-kullanımı ortamında doğan ideolojik süreçler) doğru yol alarak indirgemeciliğe karşı çıkar.

Voloşinov'a göre gösterge kullanımının kısıtlayıcı sınırı ve böylece ideolojik yaratıcılığı, herhangi bir zamanda bir toplumu oluşturan gruplar içinde ve arasındaki ilişkilerin örgütlenmesidir. Bu ilişkilerin kendileri, egemen ekonomik örgütlenme biçimi ve sosyal yeniden üretim sistemiyle, onun ortaya çıkardığı işbölümü tarafından sınırlanmaktadır. Bunun gerekli kıldığı şey, ortaya çıkan hem iletişimin doğası hem de iletişim biçimleri, sosyal emek ile onun ürünleri arasındaki ilişkinin özbilinçli olarak tanınabildiği yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu kapitalizm öncesi toplumlar ile bu ilişkilerin olmadığı bizimki gibi meta toplumları arasında farklılaşacaktır (Newman, 1991). Bu zıt toplum tiplerinde insanlar sadece kendilerini farklı biçimde iletişim kurma eylemlerine (pragmatik) yöneltmekle kalmazlar, fakat aynı zamanda neyi ilettikleri ve nasıl ilettikleri (sözdizimi-sentaks) de farklılaşacaktır.

Ayrıca, işbölümünün hayli karmaşık olduğu bizimki gibi bir toplumda iletişim ve iletişim biçimleri, bunları içeren gruplar arasında farklılaşır. Bernstein'in (1971) orta sınıf ve işçi sınıfı üyelerinin konuşmaları arasındaki farklılıklarla Spender'in (1985) toplumsal cinsiyet yüklü dil üzerine olan gözlemleri bunu göstermektedir. Bilim, din ve hukuk sistemindeki hayli özelleşmiş teknik dillerin varlığı buna benzer bir sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Voloşinov'un ikinci ilkesel görüşü kanıta gerek göstermeyecek kadar açık görünmektedir. Ancak, bu ilkesel görüşün açılımları, daha az açık olabilir. İlk olarak, belirli bir göstergenin nasıl işaret ettiğini anlamak istiyorsak, göstergeyi, göstergenin kullanıldığı bağlamın içinde anlamamız gerekir. Eğer ideolojik göstergeyi, sözcüğü en yalın biçimiyle alırsak, bu durumda iki açık yön ortaya çıkar. Öncelikle sözcükler, sosyal ilişkinin dışında var olamazlar: Sözcükler, işitsel (akustik) dalgalar (yani gürültü gibi) ya da fiziksel varlıklardır (kağıt üzerindeki işaret-

ler/notlar) ve bundan başka da bir şey değildir. Bir sözcüğün varlığı, sözcüğün kullanıcıları arasında bazı sosyal örgütlenme biçimlerini gerektirir. İkinci olarak, aynı gösterge, çokanlamlılığı göstererek birçok farklı şeye işaret edebilir. Sözcüğün, mutlaka aynı olması gerekmez, neyi ifade ettiği ya da ne anlamına geldiğini belirlemenin tek yolu, onun kullanımını, ortaya çıktığı özel etkileşim bağlamı içine yerleştirmektir. Ayrıca göstergeler, hem eşzamanlı hem de artzamanlı olarak çokanlamlıdır.

Bundan başka, sosyal ilişkinin somut biçimleri, verili bir göstergenin kullanımı içinde anlamlandırılabilen ya da anlaşılabildiği şey üzerinde bir sınırlama olarak eylemde bulunurlar. Farklı sosyal ilişki biçimleri, ideolojik göstergelerde içkin olan ideolojik esneklik derecesini engellemek için işler. Örneğin, bilimsel alanda terimlerin her kullanıcı için aynı şeyi ifade edebilmeleri açısından bu terimleri "işler" kılmak için büyük bir çaba sarf edilir. Aynı şey, bir birahanedeki söyleşide kullanılan sözcükler için geçerli değildir.

Son olarak, Voloşinov'un ideolojinin maddiliğini göz önüne alan ilkesel görüşü can alıcı bir önem taşımaktadır. Voloşinov, eğer ideolojinin basitçe, düşünenlerinden bağımsız olarak var olan fikirleri ifade etmek ise, "ideoloji alanı"nın olmadığını iddia eder. İdeoloji, göstergelerin aracılığıyla ve ortamı içinde maddi olarak ifade edilir. Benzer biçimde, dışsal bir görüngü olarak ideolojinin üzerinde işlediği söylenen "bilinç alanı" yoktur. Her ikisi de, göstergeleri kullanan insan kapasitesinin işlevleridir ve bundan bağımsız biçimde anlaşılamaz.

Kısaca ideoloji, sosyolojizmin öne sürdüğü gibi (Therborn, 1980) ne özneleri açıklamaya yönelik "dışarda bir yerde" bekleyen bir şey ne de ortodoks psikolojide önvarsayılan özel bir biçimde sınırlandırılmış bir içsel alandır. Voloşinov'a göre ideoloji ile bilinç arasında önemli bir bölünme yoktur. Tüm ideolojik

içerik anlaşılmaya uygundur ve psişe açısından anlaşılabilir. Öte yandan, kendi gelişimi içinde bir noktada dışardaki herhangi bir ideolojik gösterge psişeye dayanmalıdır. Voloşinov (1986: 39) şunu not eder:

> "O halde psişe ile ideoloji arasında sürekli bir diyalektik etkileşim vardır: Psişe kendisini öne çıkarmaz ya da ideoloji olma sürecinde yok edilir ve ideoloji kendisini psişe olma sürecinde siler".

Göstergelerin aracılığı bu etkileşim açısından çok önemlidir. Göstergesiz ne ideoloji ne de bilinç var olabilir. Bu, bazı içsel acı, açlık ya da fiziksel haz duyarlılıklarının var olamayacağı demek değildir, fakat bu durum, gösterge kullanan insanların değil, hayvanların sahip oldukları düzeni ifade eder.

Voloşinov, bu tür bir bağlam içinde, öznel bilincin sözde "özel" alanının (egemenliğinin) tamamen sosyal olduğunu öne sürer. Göstergelerin maddiliği dışında "psişe yoktur" (1986: 26): Sadece fizyolojik süreçler vardır. Bilincin kendisi, ayrı bir ontolojik ya da epistemolojik varlık değildir; aksine organizma ile dışındaki dünya arasındaki bir sınır çizgisi, bir noktalama işaretidir. Psikolojik deneyim, bu sınırın semiyotik ifadesidir ve onun asıl maddesi, dünya ya da içsel konuşmadır (krş. Vygotsky, 1962).

DİYALOGİZM, DENEYİM VE ÖZNE KURAMI

Voloşinov, ilk ilkelerden kalkarak, her ikisi de bireyselci bir etki alanı içinde kökleşmiş olan (Greenslade, 1989) biyolojik temelli bir psikolojizm (örneğin Allport, 1924) ile radikal bir sosyolojizm (örneğin Durkheim, 1938) arasındaki bir gerilimle tanımlanan sosyal psikolojideki egemen gelenekten radikal olarak ayrılan sosyal psikolojik görüngüler için bir yaklaşım geliştirir. Geliştirilmemiş terimler içinde sosyal psikoloji, büyük ölçü-

de, "ben/sen", "benlik-öteki" tipi ilişkileriyle (örneğin Mead, 1934) ilgili bir alan olmuştur ve bunun ötesine geçecek hemen hemen hiç başarılı çabalar olmamıştır.

Ancak, Sovyet geleneği içinde bireysel ile sosyal arasındaki bu zıtlığın içkin olarak sınırlı olduğu uzun zaman kabul edilmiştir. Bu gelenek içinde amaç, insanların sosyal ilişkilerinin tarihsel ve kolektif doğasını yansıtan terimler içinde birey ile sosyal arasındaki temel ilişkinin dökümünü yaparak bu karşıtlığın üstesinden gelmek olmuştur. Porshnev'in (1970: 71) özlü biçimde ortaya koyduğu gibi:

> "Sosyal psikoloji, 'biz ve onlar' (ya da 'onlar ve biz'), başlangıç fizik görüngüler olarak alınmadıkça bir bilim olamaz..."

Voloşinov, bu yaklaşım hattının bir başlatıcısı olarak görülebilir. Ona göre insan varlığının içsel hayatı tümüyle semiyotik materyal, göstergeler, içsel konuşma aracılığıyla yürütülür. Fakat bu durumda konuşmacı, Kartezyen ben-merkezci değildir. Hem içsel olarak hem de birbirleriyle ilişkileri içinde sosyotarihsel olarak oluşturulan grupların bir üyesidir insan.

Bireysel psişe bir sınır olmasına rağmen, sınır, psişe ile ideoloji (yani bireysel ile sosyal) arasındaki sınır değildir. Voloşinov, bu görüşün yanlış olduğunu öne sürer. Sosyalin karşılıklı bağlantısı, birey değil fakat doğadır. Voloşinov şu gözlemde bulunur (1986: 34):

> "...dikkatli bir ayrım daima, doğal bir tip olarak birey kavramı... ile doğal birey üzerinde ideolojik-semiyotik üstyapının statüsü olan bireylik kavramı arasında yapılmalıdır..."

Voloşinov'a göre Batı psikolojisinin hatası, "ben-deneyim" ve "biz-deneyim" dediği iki kavram arasındaki ideolojik karışıklığında ortaya çıkmaktadır. Bakhtin'in izinden giden Voloşinov,

dilin ve bundan dolayı bilincin doğaları itibariyle asıl olarak diyalojik ya da çok yönlü açıklayıcı olduklarını ileri sürer. Hem içsel hem dışsal konuşma, bir kişinin ait olduğu ve günlük yaşam akışı sürecinde karşılaştığı grupların ilgi alanı sınırlarını yansıtan sosyal ses, aksan ve tonlamaların çokluğuyla çapraz kesilen –"monologlara" karşıt olarak– "söyleşiler"den meydana gelir. Voloşinov (1986: 85) şuna işaret eder:

> "Bildiğimiz gibi sözce, sosyal olarak örgütlenmiş iki kişi arasında kurulur ve gerçek bir alıcı yokluğunda, konuşmacının ait olduğu sosyal grubun normal bir temsilcisi kişiliğinde bir alıcı önvarsayılır. Sözcük, bir alıcıya, alıcının olabileceği kişiye doğru yöneltilir..."

Bir alıcının önden varsayımı, deneyime ideolojik biçim ve içerik veren şeydir. Bir deneyimin dilde formüle edilebilirliği, sosyal yöneliminin derecesiyle orantılıdır. "Ben-deneyimi" ile "Biz-deneyimi", bu ilişkinin iki kutbunu temsil eder. Bir Biz-deneyimi, sosyal ortamıyla deneyimsel sözcenin sabit bütünleşmesiyle karakterize edilir. Biz-deneyimi, toplumun resmi ideolojisi ya da bir altgrubun davranışsal ideolojisine denk düşer. Karmaşık ve farklılaşmıştır ve bilincin sosyal kökenlerini konuşlandırma yeteneğini yansıtır. Buna karşılık Ben-deneyimi, sosyal bir ortam, ideolojik bir bağlam ve bundan dolayı önden varsayılabilir bir alıcının deneyime semiyotik bağlam vermek ya da ona sosyal kavranabilirliği sağlamak için var olmadığı bir noktada ortaya çıkmaktadır. Burada bilinç, deneyime (yaşantıya) anlam ve ifade vermek için mücadele eder. Voloşinov, dille ilgili olduğu sürece bu tür deneyimlerin fizyoloji düzeyine geri dönerek ortadan kalkmaya eğilimli olabileceğini ileri sürer. Bundan başka, tüm deneyim grupları, Freudçuluk'ta izlenen bir izlek olan bu yolu takip edebilirler (1976: 89):

> "Bu koşullar altında güdüler, başarısız olmaya başlar, sözel desteklerini kaybeder ve yavaş yavaş psişe içindeki 'yabancı beden"e doğru dönerler. Bu şekilde, tüm organik görünüm setleri, sözelleşmiş davranış bölgesinden atılmaya başlanır ve asosyal olabilir".

Voloşinov, Freud'un cinsel bağlamda tanımladığı sinir bozukluklarının (nevrozların), ideolojik ve sosyo-politik alan ve "resmi" ideolojik çerçevelerin tarihsel koşullarının doğurduğu deneyimleri kuşatma başarısızlığı içinde kökleştiğini görmüştür. Voloşinov'a göre, burjuva öznelliğinin on dokuzuncu yüzyıldaki krizi, öznel deneyimi "resmi" bir ideolojinin kuşatması içine alan bir girişimi oluşturmuş olan Freudçuluğun doğuşuna yol açmıştır.

Bu çerçeve içinde "psikolojik" sosyal psikolojilerin hatası açığa çıkmaktadır. Bu sosyal psikolojiler yalnızca Ben-deneyimleri olduklarına işaret eden bir çerçevede Biz-deneyimleri açıklamaya çalışırlar. Türedikleri burjuva sınıfın bireyci Biz-deneyimi içindeki ideolojik kökleşmişliklerinden dolayı böyle yaparlar. Bu tür kuramlar, araştırmadan doğru kabul ettikleri hak, saygı ve sosyal yönelimin, sürdürülebilir bir sosyo-ekonomik durumun kolektif kompleksi içinde olmaksızın, psişe ya da organizma içinden sevk edildiklerini varsayarlar. Bu kuramlar, tarihsel ve sosyal çerçeveli bir Biz-deneyimin özgül bir yorum türüdürler.

DAVRANIŞSAL İDEOLOJİ VE DEĞİŞİM: DEVRİMCİ BİR SOSYAL PSİKOLOJİYE DOĞRU

Voloşinov, "resmi" ve "resmi olmayan" ya da davranışsal olarak tanımladığı iki ideoloji kategorisi arasında ayrım yapar. Birinci tip kategoriler, anlamın en kristalleşmiş ya da esnek olmayan biçimi içinde olmaya yöneldiği noktada gösterge örgütlenmesi sistemleridir. Bunlar, bir toplumda rakip sosyal gruplar arasında-

ki anlam üzerinde mücadele süreçlerinin doğal uzantılarıdır. Daha kesin bir ifadeyle, resmi ideolojiler, Marx'ın yönetici sınıfın egemen fikirleri ya da Nietzsche'nin "efendilerin dünyası" dedikleri şeyi somutlaştırırlar. Resmi ideolojiler, bağlamla ilişki içinde "tarafsızlığa" bakışlarında göstergeler açısından özgül bir kırılma yaşarlar ya da Voloşinov'un (1988: 147) belirttiği gibi:

> "Yönetici sınıf, ideolojik göstergeye, onu sadece tek, katı ve değişmez bir görüşün ifadesi haline getirmek amacıyla sınıfsal ilişkiler mücadelesini bastırmak, ya da tüketmek için sınıf dışı, dışsal bir nitelik kazandırmaya çalışır".

Bu mücadele dilde sürer ve en belirgin bir noktada, yani davranışsal ideoloji alanı içinde yer alır. Aynı dil, verili bir toplum içinde muhtelif sınıf ve gruplar tarafından kullanılabilmesine rağmen, göstergeler ile deneyim arasındaki örtüşme derecesi, her gruba göre farklılık gösterir. Göstergelerin uyarlanabilmesi, çarpıtılması ya da dünyayı anlamlı kılmak ve dünya içinde işlev görmeleri açısından onları işgörür bir konuma eklemlemenin deneyim ve anlamlarının oluşturulması, davranışsal ideoloji alanının içinde söz konusu olur.

İşçinin nesnel yaşam deneyimi fabrika sahibininkiyle aynı değildir; ataerkil bir kültür içindeki kadınınki de erkeğinkiyle, sömürgeleştirilenin sömürgeciyle benzer değildir. Onların sosyal örgütlenme biçimleri, günlük pratikleri ve sonuç olarak da dilleri, farklı biçimde güçlendirilmiş gruplar arasındaki ilişkileri tanımlayan çelişki ve çatışmalar tarafından belirlenen birbirleriyle çelişkili halde bulunurlar. Bu farklılıklar, tüm informal etkileşim ve karşılıklı değişimlerin akışını biçimlendiren davranışsal ideolojiler içinde çok güçlü ve duyarlı bir biçimde ifade edilir.

Bu grupların her biri, sözcüklere duyarlı bir deneyim kazandırmak ve onların anlamlarına farklı aksan, değerlendirme ve ton-

lamalar vermek için mücadele eder. Davranışsal ideolojiler, anlam bağlamındaki resmi ideolojilerin, yönetici-sınıf egemenliğinin gedikleri içinde, egemen grupların anlam etrafında yerleştirmeye çalıştıkları dayanak noktasına karşı koymak ve meydan okumak için ortaya çıkarlar. Voloşinov'un (1976: 88) işaret ettiği gibi:

> "Davranışsal ideolojinin derinliklerinde, belirli bir eşiğe ulaşılınca, resmi ideoloji sistemini sonunda paramparça eden çelişkiler birikir".

Fakat bu ortaya çıkmadan önce, davranışsal bir ideolojinin semiyotik içerikleri bazı kolektif duyarlılık biçimlerinin örgütlenmesi içinde kurulmalıdır. Paylaşılmış ve sosyal olarak örgütlenmiş yaşam deneyimlerini tanıyan ve bunlara tepki gösteren insanların sözel etkileşimlerinde ortaya çıkmalıdır. Eğer bu başarılamazsa, o zaman bu tür ideolojiler, "sınıf dışı" bir statü alırlar. Bu tür ideolojiler, sözelleşmiş sistemler olarak ortadan kalkacak ve deneyim ile tam bir sosyal ifade vermenin araçları arasında sadece bir boşanma semptomu olarak ortaya çıkmak için "Ben-deneyimi", gürültü (örneğin, şizofrenik "sözcük salatası") ya da beden (örneğin "histerik" semptomlar, yeme bozuklukları, kendine zarar verme, depresyon, anksiyete, donukluk, vs.) olarak dilin asosyal alanlarına geri çekileceklerdir (krş. Newman, 1991; Bateson, 1973; Laing ve Esterson, 1970).

Bu tür patolojilerin nedeni, kapitalist kültürün egemen ideolojik motifinde ve onun bir bütün olarak toplum üzerindeki kendi "ideal konuşmacı-dinleyici"sinin perspektifini totalize etmeye yönelimli girişiminde bulunur. Bu grubun tüm resmi ideolojileri ile bunlara eşlik eden hegemonik yapı ve kültürler, tüm semiyotik materyallerin merkezi "alıcı"sı olarak soyutlanmış ve evrensel olan beyaz, erkek, genellikle heteroseksüel, özel mülkiyet sahibi olan bir öznenin varlığını önden varsayar. Bu, bilimde

(gözlenenden ayrı olarak gözlemci) ve hukuk sisteminde (örneğin İngiliz göreneksel hukuku) olduğu gibi sanat (yani perspektifin egemenliğinde) ve din (tanrısallıkla olan dolayımsız bir ilişkinin Protestan varsayımında) için de doğrudur. Bu ideolojik etki alanının ürettiği insanların sosyal deneyimlerinin parçalanması çok yaygındır. Öznelliğin mistifikasyonu ve onun gerektirdiği sosyal ilişkiler, ister istemez ekonomik alandan varoluşa dek hemen her düzeyde yabancılaşmaya yol açar. Asıl nokta, bu sürecin kurduğu bireyin bütününde ideolojik bir kırılmaya uğramasıdır.

Voloşinov'un izinden gidildiğinde, konuşan öznenin, bütünlüklü, kendine kapanık bir varlık olmadığı açığa çıkmaktadır. Bir bütün olarak dil topluluğunu oluşturan birçok farklı grubun olduğu bir toplumda homojenlik varsayımı, sadece sakat değil, fakat patolojik de olur. Voloşinov'un "heteroglossic" öznesi, anlaşma ya da çatışma olabilen, her biri kendi anlam ve ideolojik aksanlarıyla kesilen bir değil, birçok sesle konuşur. Burjuva öznelliğinin monoloğu, bu çoksesli deneyim alanına izin vermez.

Kendi içimde ve kendimin bir öznesi olarak konuşmuyorum: Tarihsel, sosyo-duygusal, ekonomik ve ideolojik olarak beni (yani beyaz, İrlandalı, erkek, işçi sınıfı, heteroseksüel) oluşturan birkaç grubun ve gerçek toplulukların bir üyesi olarak konuşuyorum. Tüm yaşantım, tarihsel olarak bu ilişkilerce belirlenir ve bu ilişkiler arasındaki serbest-oyunun dereceleriyle sınırlanır.

Bu bağlam içinde, devrimci bir sosyal psikolojinin görevi, ne hayali bir monolog perspektifinden benim "içsel-hayat"ımın resmi ideolojik değerlendirmelerini üretmek ne de burjuva hegemonyasının normları açısından benim davranışsal ya da duygusal sapkınlık derecelerimi açıklamak, nedenini belirtmek ve beni buna uyarlamaktır: Paylaşılmış bir dünyayı anlamlı kılmak, o dünyaya ses verebilmek ve beni sadece tüm insanların "doğal"

durumu içinde tarih içine yerleştirebilmek amacıyla benim dil topluluklarımın deneyimiyle bağlantımı yeniden kurmaktır (Newman, 1991).

Bu, uzun dönemli bir projedir ve kolayca başarılamaz. Fakat içinde yaşadığımız sözde "yeni zamanlar"da bu proje, acil olarak ihtiyaç duyulan bir proje. Bizim açımızdan, Baudrillard'ın (1983) öne sürdüğü gibi, gerçeğin meta göstergeleri, gerçekliğin kendisinin ikamesi oldu. Giderek altlarında yatan yapılaştırılmış ilişkilerin maskesini indirebilmek için olayların yüzeyinin ötesine bakmak güçleşmektedir. Giderek, eleştirel düşünce ve pratiğin ana gövdesi, reklamcılık ve medya tarafından egemenlik altına alınan bireycileştirilmiş tüketici, taban ve müşterilerin ihtiyaçları üzerine temellendirilmiş bir ekonomi için daha yumuşak kavramlarla ilgili olmaktadır. Sosyal psikologlar olarak görevimiz, topluluklar olarak bizi tarihsel deneyimlere yeniden bağlayacak ve bize sadece sesimizi değil, aynı zamanda bizim kim olduğumuzu ve olabileceğimizi ifade eden belleğimizin geri verilmesini sağlayacak uzun dönemli bir strateji kurmaktır. Voloşinov'un (1976: 91) kendisinin de ifade ettiği gibi:

> "Tarihin yaratıcı yollarının kapalı olduğu yerde geriye, anlamdan yoksun bir yaşamın bireysel "yaşam dışılıkları"nın sadece kör dar sokakları kalır".

Teşekkür. Bu bölümün geliştirilmesinde değerli yardımları için 1982-86 yıllarında Sussex Üniversitesi Lisansüstü Okulu'ndan Meredith Ralston, Alan Fair, Paul Brown, Eric Woods, Alan Blair, John Maclean ve diğer üyelerine teşekkür borçluyum. Valerie Walkerdine, John Broughton ve mevcut bölümün editörlerine de teşekkürler. Hataların sorumluluğu bana aittir.

NEWMAN'IN VYGOTSKY'İ TAMAMLAYAN YÖNTEM UYGULAMASI

LOIS HOLZMAN*

Birçok kişinin Sovyetler'in ilk yıllarının en önemli ve Marksist bir psikologu olarak gördüğü Lev Vygotsky, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirdiği 1917'de 21 yaşındaydı. 1934'te tüberkülozdan ölene kadar ve Stalinizm'in temellerine karşı geçen 17 yıl boyunca Vygotsky, ilk sosyalist devletin oluşumunun ortaya çıkardığı politik ve metodolojik sorunlarla uğraştı. Vygotsky, "yeni bir insan" geliştirilmedikçe sosyalizmin başarılı olamayacağına inandı. Marx'ın açıkça gösterdiği gibi insanlar, sadece mevcut koşullar tarafından belirlenmezler: Bizi (elbette, kapsayıcı bir "biz") belirleyen gerçek

* Lois Holzman, New York Eyalet Üniversitesi Empire Eyalet Koleji Fakültesi ve yine NYC'de East Side Kısa Dönemli Psikoterapi Enstitüsü'nde çalışmaktadır. Vygotskyci, gelişimsel bir eğitsel yaklaşımın uygulandığı Enstitü'nün laboratuvar temel okulunu, Barbara Taylor Okulu'nu yönetmektedir. Fred Newman ile birlikte *Lev Vygotsky: Revolutionary Scientist* (Routledge, 1993)'in yazarıdır ve Vygotsky'nin eğitim ve psikolojide yeni bir gelişimsel pratiğe olan katkıları üzerine çok sayıda makale yazmıştır. Bunların en sonuncusu "*Creating developmental learning environments: A Vygotskian practice*" School Psychology International (1995)'de yayımlandı. Sovyet dönemi öğretmenlerini yeniden eğitme ve eğitimi demokratikleştirmeyle ilgilenen Moskova Eureka Üniversitesi'nde konuk öğretim görevlisidir.

koşulları kolektif biçimde dönüştürürüz. Bir vulger materyalistten ziyade diyalektikçi olan Vygotsky, sadece ekonomik üretim biçimini dönüştürmenin "doğal olarak" insan öznelliğini dönüştüreceğine inanan meslektaşlarıyla aynı düşüncede olmamıştır.

Vygotsky'nin yaşamı, yeni bir insanın, yeni bir toplumun, kültür ve uygarlığın hizmetinde yeni bir psikolojinin araştırılması ile geçti. Bu, insanın gelişimi için bilime yönelik bir araştırma idi. Vygotsky'nin kapitalizme ilişkin çözümlemesinde en çok ciddiye aldığı, rasyonalist ampiristlerden ziyade Marx'ın metodolojisi, onun diyalektik-tarihsel monizmiydi. Vygotsky'nin devrimciliği ve hayranlık uyandıran parlaklığı, bir laboratuvar psikologu olmasında değil, metodolog olmasında idi. Ona göre yeni bir psikoloji, yeni bir çalışma birimi gerektiriyordu ve gerçekte gereken yeni çalışma birimi de, o çalışmaya ilişkin yeni yöntemden ayrılamazdı. Yöntem araştırması, biricik olan insan etkinliğini anlamada merkezi önem gösteriyordu; bu, "çalışmanın eşzamanlı olarak önkoşulu ve ürünü, aracı ve sonucuydu" (Vygotsky, 1978: 65).

Vygotsky kendi çalışmasını, "bilimin nasıl inşa edileceği"ni öğrenmeye yönelik bir girişim olarak tanımladı... Bu söz konusu görevi, "insanın kendi sermayesini yaratması"na benzetti (Vygotsky, 1978: 8). Yeni bir toplum mümkün mü? Yeni bir insan? "Kendi Sermayemizi" yaratabilir miyiz? "Kendi psikoloji" bilimimizi kurabilir miyiz?

Tartışmalı bir Amerikan Marksist psikoterapisti ve politik stratejisti olan Fred Newman, Vygotsky'nin bıraktığı yerden başladı işe; Newman, Vygotsky'yi "tamamlamaktadır". Vygotsky benim için, "ekolojik açıdan geçersiz" olarak bilişsel psikolojiye yönelik eleştirilerimizde onun yazılarının bana ve akademik çalışma meslektaşlarıma çok büyük değer ifade ettiği geç 1970'lerde önem kazanmıştı (Cole vd., 1976; Hood vd., 1980). Newman ile işbirliği yaptığım yıllarda yöntem sorunlarının in-

sanların sürekli gelişimi için merkezi olduğu sonucuna varmıştım. Vygotsky, çalışmalarımızda giderek artan önemde bir rol oynamaya başlamıştı. Onun sesinin yardımıyla devrimci bir Marksist ve gelişim psikoloğunun perspektifi içinde Newman'ın yönteminin pratiğini ve önemini tartışacağım.

1970'lerin ortalarında Newman, başarılı bir radikal terapi kolektifi kurdu, geliştirdi, sol politikaları inceledi ve New York'ta örgütlenmiş olan bir topluluğa katıldı. Bu yıllar, en iyi biçimde "halka hizmet" politikası olarak tanımlanan bir radikal politika-radikal psikoloji sentezinin gelişimini gördü. Giderek muhafazakârlaşan bir çevre içinde Newman ve meslektaşları, ABD'de yeni, politik açıdan tanımlanmış bir işçi sınıfını oluşturmanın gerekli olduğuna inanarak ve özellikle seçim politikası ve psikolojisi içinde bağımsız kuramların yaratılmasına yönelerek taktiklerini keskinleştirdiler (Newman, 1983). Yeni psikoloji –sosyal terapi– bu tartışmanın odağını oluşturmaktadır (ABD'de bağımsız politikacılar ve onların seçim taktiklerinin tarihi için bkz. Fulani, 1992 ve Goldberg, 1992).

Newman'ın metodoloji ve bilim felsefesindeki arka planı, onun hem psikolojiye hem de Marksizm'e ilişkin pratiğini ve anlayışını biçimlendirir. Örneğin, psikoloji ile ilişkisi içinde felsefi eğitim onun, psikoloji ve psikoterapi içindeki "içsel yaşam'ın şeyleşmesi, zihinsel eylemler ve bilişin felsefi ve metodolojik açıdan sorunsal olduğunun daha açık biçimde farkına varmasını sağladı. İncelediği Wittgenstein'ın son(raki) yazıları (1953; 1965; 1980), bu açıdan özellikle değerliydi. Ancak, Newman'ın kendisi 1968'de yarı geleneksel psikoterapiye başladığı zaman büyüleyici bir gelişme oldu –Newman, bunu olağanüstü bir biçimde yararlı buldu. İçsel yaşam olmaması gerçeğine rağmen– sadece insanın içsel yaşamından bahsedilemez ama bunun değerli olduğundan da söz edilebilirdi! Newman, bunun, bir insanın sa-

ğaltıcı olan şeyi nasıl hissettiğine ilişkin bir başka insanla konuşma etkinliği olduğunu öne sürdü. Ona göre psikolojinin "mevcut sorunu" ortaya çıkmıştı: Sağaltıcı etkinlik üzerine temellendirilen bilim, bu derece sakat olduğu zaman sağaltıcı etkinlik nasıl işe yarayabilirdi ki? Sosyal terapinin (sağaltımın) gelişimi, Newman'ın bu soruna verdiği yanıtla olmuştur.

1979'da New York Sosyal Terapi ve Araştırma Enstitüsü kapılarını New York'taki liberal üst sınıftan Upper West Side topluluğuna açtığı zaman, topluluk aktivistleri, sosyal çalışmacılar ve akademisyenler kolektifinin iki amacı vardı: Kimseye zarar vermeyecek terapötik bir yaklaşım oluşturmak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak (Hood ve Newman, 1979). Baştan itibaren biz, devrimci bir politikanın, devrimci bir psikolojiyi gerektirdiğine inandık. Çağdaş Batı dünyasını karakterize eden karmaşık sosyal denetim kurumları ağı içinde psikoloji, belki de her zaman, var olmanın en güçlü aracıdır. Yaşamın çözülmesi gereken bir dizi sorun olarak görüldüğü, yalnızca hâlihazırda var olanın olanaklı olduğu, "dünyayı değil", sadece "kendinizi" değiştirebileceğiniz bir noktada, kadın ve erkekleri gelişim karşıtı bir dünya görüşü içinde sosyalleştiren oldukça yüksek derecede psikolojikleştirilmiş bir kültür içinde yaşıyoruz. Birçok Marksist ve Marksist olmayan kişi postmodern kapitalizmin bu özelliğini tartışmaya açtı. Newman ve meslektaşları, sosyal terapiyle bir insan davranışı, gelişimsel bir dünya görüşü –bir antipsikoloji yani gelişimbilimi için uygulamalı– eleştirel bir çevre yarattılar.

Vygotsky gibi Newman da, Marx'ın göz kamaştırıcılığı, onun (asla tamamlanmamış olan) hem idealizm hem de kaba materyalizm eleştirisinde görmüştür. Marx'ın yönteme ilişkin ifadeleri – örneğin, tarihin önermelerden yoksun olmadığı, fakat önermelerin "belirli koşullar altında gerçek, ampirik olarak anlaşılabilir gelişim süreçleri içindeki insanlar olduğu" (Marx ve Engels, 1973:

47-8)– yeni bir psikolojinin kurulmasında ciddi biçimde dikkate alınacak oldukça düalistik ve araçsalcı olmayan bir düşünce gibi görünmüştür. Ayrıca Marx, algısal olmayan bir bilgi kuramı için insanın üretken etkinliğinin temelini (emek ve çalışma) belirlemişti. İnsanlar öncelikle, algılayan ya da bilen varlıklar değil, üreticilerdir; daha özgül ve anlamlı olarak, insanlar, "devrimci, pratik-eleştirel etkinliğin" (Marx ve Engels, [1845] 1973: 121), kendi sürekli gelişimlerinin üreticileridir. Marx'a göre öyleyse, hem çalışmanın nesnesi hem de çalışmanın yöntemi pratiktir; yani pratik-eleştireldir. Bunlar, devrimci etkinliklerdir.

Marx, aslında çalışmanın nesnesini dönüştürmede –soyutlamalardan günlük yaşam pratikleri içindeki gerçek insanlara doğru– düalistik, tarih dışı ve idealist bir önermeler anlayışını içeren felsefi geleneğe karşı koymuştur. Marx'a göre insan pratiği, yorumdan bağımsız bilim için başlangıç noktasını oluşturur. Fakat Derrida'yı izleyerek, bir başlangıç noktasının kendisi (önerme), bir soyutlama değil midir? (Morss, 1992) Dikişsiz yaşandığı biçimiyle bir hayat üzerine empoze edilecek daima bir başlangıç noktası bulunabilir. Newman'ın ortaya koyduğu sorun (Wittgenstein'ın açıklama eleştirisini izleyerek) şudur: Anlamak için hiçbir şeyin gerekmediği anlamında eğer herhangi bir şeye ihtiyaç duymuyorsak, bu durumda fark yaratan hiçbir şey yok mudur? Son çalışmanızda biz, Marx'ın pratikle ilgili yönteminin bu metodolojik sınırlılıklarını tartışıyoruz. Marx'ın yöntemi, önermelerin insanlar olduğu buluşunun nasıl kurulduğunu yanıtlamadan bırakmaktadır, yani keşfedilen şeyin, onu keşfetme eylemiyle özdeş olması mümkün değildir. Marx'ın yöntemi, keşfin keşfinin (kendi keşfi dahil) olduğu şeyle özdüşünümsel olarak angaje olmamaktadır. Marx, Descartes'ın kuşku yönteminin yerine diyalektik bir öğrenme kuramı içeren bir doğrulama ya da keşif yöntemi koymamaktadır. Bu soruları yanıtlamak için tam tersi bir yönde –Vygotskyci sosyal-tera-

pötik yöntem pratiğine doğru– Marx'ın pratiğe ilişkin yönteminin ötesine geçmeliyiz (Newman ve Holzman, 1993b: 62).

"Keşif nedir?" sorusu, "yöntem nedir?" sorusunu akla getirir. Bu sorular, devrimciler ve terapistler için pratik-eleştirel bir tarzda esasa dönüşür. Diyalektik ve materyalizme bağlılığına rağmen Marx'ın pratik yöntemi (ve bir ölçüye kadar Vygotsky'ninki de), Batılı bilimsel "gözlemci-gözlemlenen" paradigmasının düalizmi ve idealizmiyle tam bir kopuş gerçekleştirme konusunda revizyonistlerin ellerinde başarısızlığa uğramaktadır. "Pratik yöntemi" metodoloğu (ya da daha kesin anlamıyla, pratisyeni), tarihi –çözümleme nesnesini– tarih içindeki katılımcının görüş noktasından değil, hâlâ bir gözlemcinin görüş noktasından görmektedir. Marx'a göre diyalektik, yani dikişsiz tarihin bir niteliği, ortodoks Marksistlerin gözlemlerinde kullanılan bir alete dönüşmektedir. Bu aleti (sonuç olarak) kullanmanın sonucu, (asıl önemli olan, dünyayı yorumlamak değil, onu değiştirmektir şeklindeki Marx'ın uyarısına rağmen) tarihin diyalektik materyalist bir yorumudur. Keskin karşıtlığı içinde yöntemin pratiği, yorumcu değildir. Bilginin nesnesi ve yönteminin pratiğe aktarılması etkinliğinden ayrı olarak bilgi yoktur (Vygotsky'nin araç ve sonuç yöntemi). Bu, tarihle ilgili değildir (aslında hiçbir şeye ilişkin değildir). Yöntemin pratiği olarak sosyal terapi, tarih yapmaktır.

Belki de şimdi, bunun ya önemsiz bir nokta (tüm bunlardan sonra, Marx'ın bize söylediği gibi, tarihi yapan günlük yaşam koşulları içindeki insanlardır ve sosyal terapi, bu koşullardan biridir) ya da büyük bir abartı olduğunu düşünüyorsunuzdur. Ben her ikisinin de doğru olmadığını düşünüyorum. Bunun Newman'ın sosyal terapisinin temel karakteristiğinin oldukça tam bir formülasyonu olduğunu sanıyorum. Marx'a göre tarih, en açık biçimde Devrim ortamında tanınır ve yaşanır, çünkü herhangi verili bir olayın kurumsal olarak üstbelirlenimli örgütlenmesi, Devrimci

Etkinlik bağlamında yıkılır. Kişi, tarihe en doğrudan biçimde Devrim sürecinde bağlanabilir, fakat Devrimler, ara sıra ve görece nadiren gerçekleşir. İnsanlar tarihi Devrim esnasında yaparlarsa, o zaman devrimci olmayan dönemlerde sıradan insanlar tarihi nasıl yapabilirler? Ve bunu psikoterapi içinde nasıl gerçekleştirebilirler? Burada büyük harfle Devrim (devlet iktidarının ele geçirilmesiyle oluşan devrim) ve küçük harfle devrim (sıradan, günlük insan etkinliklerini devrimci etkinliğe dönüştürme) arasında yapılması gereken eleştirel bir ayrım vardır. Newman'a göre, Marx'ın "komünizm sadece, başat halkların 'topyekûn' eylemleriyle gerçekleşir" (Marx ve Engels, [1845] 1973: 56) ifadesi, bu ayrımı öne sürmektedir. Marx'a göre komünizm, bir ilişkiler durumu değil, bir etkinliktir; daha özgül olarak komünizm, "varlıkları doğrudan dünya tarihine bağlı olan bireylerin" katılmasıyla bir "dünya-tarihsel varlığı" söz konusu olan bir etkinliktir (s. 56). Nitekim komünizmin –etkinliğin, sosyal sürecin– gerçekleşebilmesi için, komünizm tarih içinde ortaya çıkmalıdır.

O halde devrimci süreç, sabit bir yöntemin uygulanmasıyla değil, metodolojinin uygulanmasıyla ortaya çıkar. "Şeylerin mevcut durumunu yıkan gerçek hareket", sıradan, özgül yaşam etkinliklerinin niteliksel olarak yeni yaşam biçimlerine sürekli dönüşümüdür. Sosyal terapi eşzamanlı olarak, sıradan hayat etkinliklerinin dönüşümü ve bu etkinliklerin niteliksel olarak yeni yaşam biçimlerine dönüşümü için bir çevrenin yaratılmasıdır. Marx'ın devrimci etkinlik buluşuyla tutarlı olan sürekli bir yeni psikoloji yaratma çabasında karşılaşılan başarısızlığın trajik sonuçları başarısız Sovyet deneyi içinde barizdir. Şimdi gerçekten ne olduğunu bilmenin avantajıyla, Sovyet komünistlerinin, on dokuzuncu yüzyılın rasyonalist ve mekanist öğretim yöntemleri ve iletişim biçimlerini içeren modası geçmiş bir psikoloji ve metodolojiyle niteliksel yeni bir insan yaratmaya çalıştıklarını görebiliriz.

Newman'a göre, "yeni bir insan"ı kucaklama "Devrim'den sonra" gerçekleşmez, fakat bunun kendisi devrimci bir süreçtir.

VYGOTSKYCİ TAMAMLAMA NEDİR?

Vygotsky'nin hem insanların/insan kültürlerinin tarihsel gelişimi üzerinde aydınlatan hem de yeni sosyalist devletin karşılaştığı pek çok engeli gösterebilecek bir bilim yaratma amacı, gelişme ve öğrenme/eğitim arasındaki ilişkili olan uzun dönemli bir ilgiye yol açmıştır. Vygotsky, konuşma ve düşünme, oyunun gelişimsel rolü ile ilgili olarak çocukların nasıl geliştikleri ve öğrendiklerine yönelik birkaç önemli buluş yapmıştır. Bir yöntem pratiği geliştirmenin en büyük ilgisi (kişinin kendi psikolojisini yaratma), onun metodolojisi ve ampirik bulgularının insan yaşamının araç ve amaç karakterini nasıl açıkladığıdır. Vygotsky'nin çalışmalarında, Marx'ın asla formüle etmediği diyalektik bir öğrenme kuramının tohumları, onaylama ve buluş yöntemi vardır.

Öğrenme ile gelişme arasındaki egemen ilişki görüşü, bir insanın öğrendiği şeyin, onun gelişim düzeyiyle nasıl bağlantılı olduğudur. Vygotsky, bu perspektifi, hem metodolojik hem de pedagojik temellerde eleştirdi. Vygotsky'e göre öğrenme ve gelişme, ne birbirlerinden bağımsız ne de tek bir süreçtir; bunlar, diyalektik bir birlik ilişkisi içindedirler (öğrenme ve gelişme). Bundan başka, "pür gelişme" nosyonu, soyut, tarih dışı ve kültürel olmayan bir idealleştirmedir. Vygotsky, (öğrenme ve gelişme) birliği içinde öğrenmenin gelişmeye yol açtığı şeklindeki provakatif iddiasını ortaya koydu. Öğrenmenin gelişmeye yol açmasının devrimciliği, Vygotsky'nin "yakınsal gelişim alanı"nı ("zone of proximal development" –zpd/yga) buluşuyla tamamlanmaktadır. Kişi, anlak, düşünme, konuşma, anımsama, problem çözme gibi psikolojik süreçler, sosyo-kültürel-tarihsel etkinlik biçimlerine katılım ve bunların içselleştirilmesiyle üretilir. Basitçe ifade edilecek olur-

sa yga, bir insanın "ötekilerle" yapabildiği şeyle "tek başına" yapabildiği şey arasındaki farklılıktır. Vygotsky, çocuk ve yetişkinlerin ötekilerle işbirliği içinde "daha çok" şeyler yapabileceğine dikkat çeken ne ilk ne de son kişi olmuştur. Fakat o, bununla ortaya çıkan sosyo-kültürel-tarihsel süreci belirlemiştir. Öğrenmenin gelişime yol açması, yga'yı hem yaratır hem de orada ortaya çıkar.

Yga güçlü biçimde, birey ve türlerin gelişiminin, alet-yapmanın yaratıcı süreci üzerinde olmak üzere, araç ve amaç metodolojisinin sürekli pratiğine bağlıdır. Eğer sadece amaç metodolojisi için aracı kullanmış olsaydık ve eğer yalnızca araç kullanıcıları olsaydık, asla gelişemezdik. En azından Piaget'den bu yana insan gelişmesi, etkin bir süreç olarak tanımlanmıştır: Çocuklar dünyayı, "onun üzerinde eyleyerek" ya da onu "kurarak" "tanımaya başlarlar". (Fakat sosyal yapılanmacılar, neo-Vygotskyciler ile Piagetciler kadar ortodoks Marksistler tarafından savunulan) bu tür bir görüş, bir bireyin "dünya içinde" nasıl geliştiğini anlayabilmek için soyut bir açıklama biçimini kullanma gerekliliğini ortaya çıkararak, insan ile dünya arasında bir ayrımı ifade eder. Elbette çocuk ve yetişkinler alet kullanırlar, fakat gelişimsel olanın (niteliksel olarak dönüşümcü) içine insanların angaje olması ile ilgili "etkin süreç", alet yapma sürecidir. Vygotsky'nin metodolojisi ile bunun sosyal terapi üzerine olan etkilerine ilişkin son dönem incelemelerimizde (Newman ve Holzman, 1993a, 1993b), yga'yı, bizi üretenden ayrı olmaksızın yaşadığımız yaşam mekanı olarak tanımlıyoruz. Yga, "insanların koşullarımızı (yeni bir şeyler yaparak) tümüyle dönüştürdükleri yer ve yöntemdir; yga, insanın (devrimci) etkinliğinin alanıdır. Öyleyse yga, devrimci etkinliği olanaklı kılan devrimci etkinlik ile çevrenin eşzamanlı olarak üretilmesidir" (Newman ve Holzman, 1993b: 29).

Vygotsky, çocukların dil öğrenme ortamlarını doğal ve belki de paradigmatik yga olarak tanımladı. Dille oynama –önceden be-

lirlenenden başka bir şeyi yaratmak için önden belirlenimli aletler kullanma– erken çocukluğun yga'sı içinde ortaya çıkan "birleşik etkinlik" (anlam oluşturan bir etkinlik)'tir. Bu yga'daki yetişkinin rolü nedir? Küçük çocuğun konuşabilmesi için gelişimsel çevreyi (yga) ortak olarak yaratan anne-baba, büyükbaba vd. yaşlılar, açık biçimde dil kullanıcıları olarak daha çok gelişirler. Öğrenmenin gelişmeye yol açtığı bir çevrenin oluşturulmasında bu insanlar, uzmanlıklarını nasıl kullanırlar? Onların yapmadıkları şey, çocuğun gelişimsel düzeyiyle ilişki kurmaktır. Hayır, onlar, bebeklerle konuşmacı olarak ilişki kurarlar. Yetişkinler, çocuklarla bu biçimde "kendilerinin önünde" ilişki kurarak, onları insanların dil oluşturucusu ve dil kullanıcısı topluluğu içine kabul ederek, çocuklarını, öğrenmenin gelişime yol açmasının devrimci (ortak) etkinliğini yaratarak, kendilerinden daha iyi yaşamlarını sürdürmelerini (nasıl yapılacağını bilmedikleri şeyleri yapmalarını) desteklerler.

Vygotsky daha sonra, bu dilbilimsel yga içinde başat olan özgül etkinlikler belirledi. Çocuk için henüz neyi yapamayacağını bilmesini olanaklı kılan şey öykünmedir; papağan gibi ezbere dayalı bir öykünme ya da taklitçilik değil, fakat yeni bir şey üreten bir öykünmedir bu. Vygotsky'ye göre öykünme, "eğitimin gelişmeye olan etkisinin kaynağı"dır (1987: 211). Yga içinde öykünmede çocuk, bir konuşan, yazan ve sosyal bir varlık olarak kendisini bağlantı kuran olarak ilişkilendirir. "Ürün", öykünmeden öte bir şeydir –konuşmacıların tümüyle yeni bir çevresidir. Konuşma ve anlamlandırma kapasitesi, konuşmacıların tüm çevresini dönüştürmeyle ayrılmaz bir şekilde ilişkilidir. Bir başka ifadeyle, kendi başınıza "kendinizin ilerisinde" olamazsınız. Çocuk, dilbilimsel yga'yı yaratmaya yönelik ortak etkinliği içinde daha gelişmiş konuşmacıyı taklit eder ve daha gelişmiş konuşmacı çocuğu tamamlar. Bu iddiayı öne sürerken, Vygotsky'nin, konuşma ile düşünme arasındaki ilişkiye yönelik diyalektik mater-

yalist kuramı birleştirmek için çabalarken geliştirdiği tamamlama nosyonuna dayanıyoruz. Vygotsky'ye göre konuşma ve düşünme, konuşmanın düşünmeyi –ifade etmekten ziyade– tamamladığı diyalektik bir birliktir. "Konuşmanın yapısı, basit olarak düşünmenin yapısının yansıtıcı imgesi değildir... Düşünme, konuşmaya dönüştürülürken yeniden yapılandırılır. Düşünme ifade edilmez ama dünya içinde tamamlanır" (Vygotsky, 1987: 251).

Düşünceyi tamamlayan dilin içermeleri derindir. İletişim, dilbilim, eğitim ve psikoterapide çoğu çalışma için temel olarak hizmet eden egemen Batı paradigması, dilin düşünceyi ifade ettiği varsayımına dayanır. Vygotsky, bu sistemi sadece tersine çevirmekle kalmaz, dil ve düşüncenin ikili ve statik görüşünü reddeder; bunu yaparak da, onları "yeniden bağlamak" için herhangi bir gereklilikten uzak durur. Dilin gösterdiği, temsil / ifade ettiği, diğer bir deyişle, dilin kullanım ve referansla aşırı şekilde özdeşleştirildiği üstbelirleyici anlayışını kabul etmez. Düşünceyi tamamlayan dil (düşünme-konuşma birliği), dili temel bir etkinlik olarak saptar. Bebeğinin "anne-anne" demesine gülerek ve "Aç mısın? Evet, anne sana süt içirecek" diye karşılık veren anne, çocuğu için tamamlayıcıdır. Anne, çocuğunun söylediği şeye ilişkin herhangi bir şey söylememekte, çocuğun isteğinin altında yatan anlam ya da göstergeye yönelik derin bir araştırma yapmamaktadır. Anne tamamlayıcı ve işbirlikçi bir söylem tarzı içine girmektedir. Anne uzmanlığını, bir konuşmacı olarak konuşamayan çocuğuyla bağlantı kurarak sürekli bir gelişimsel çevre yaratmak için, doğru dil kullanımı üzerinde bir otorite olarak değil, fakat dil etkinliğinin ortak yaratıcısı, yani bir konuşmacı olarak kullanmaktadır. İlk çocukluğun tüm söylem çevresi, yarışmacı değil tamamlayıcıdır.

Vygotsky'nin etkinlik ve tamamlama nosyonu üzerindeki odaklaşması, sonraki Wittgenstein'ın dile ilişkin görüşleriyle oldukça tutarlıdır. Örneğin, dil oyunları "dili konuşmanın bir etkin-

liğin parçası ya da bir yaşam biçimi olduğu gerçeğine dikkat çekmektedir" (Wittgenstein, 1953: 11). Wittgenstein'ın felsefi girişiminin çoğu, aşırı yalın bir biçimde anlam ve kullanımı belirlemekten ziyade, dili etkinlik (bir yaşam biçimi) olarak görme ve gösterme çabasıydı. O, bunun, anlamın/sözcüğün belirttiği nesnenin (düşünceyi ifade eden dil) soyutlaması ve somutlaması olarak kullanılmaksızın gerçekleştirilemeyeceğini iddia etti. Wittgenstein, düşüncemizin, edilgin zihinselci olarak (sosyal etkinliğe karşıt olarak) somutlaştırma ve özdeşleştirmesinden kaynaklanan dil ve düşünme biçimlerine ilişkin önkabullerle üstbelirlendiği dereceyi göstermiştir. Wittgenstein'a göre dil kurumu (etkinliği değil), bir patolojinin taşıyıcısıdır. O, yorumlama ve açıklamayla felsefecilerin saplantılarını ve onların düzen, nedensellik ve uygunluk ihtiyaçlarını tedavi etmeye çalıştı. Kısaca o, felsefe yapan felsefecileri tedavi etmeye çalıştı! (Newman ve Holzman, 1993b).

Wittgenstein, bilim ve felsefenin görüş ve değerlerinin "sağduyu"yu büyük ölçüde belirlediğinin pekâlâ farkındaydı. Gerçekte, onun felsefi girişimi, felsefecilere yönelik olduğu kadar, sıradan insanlara da yönelikti. Sıradan insanlar (felsefeci olmayanlar) felsefeciler gibi metafizik bir dünya görüşü içinde sosyalleştirilirler. Fark, sıradan insanların, konuşma biçimimizin yaşamlarımızı düşünme, hissetme ve yaşamamızı etkileme biçimini etkileyen özbilinçli olmama durumunun dezavantajına sahip olmalarıdır. Konuşma ve düşünme biçimimiz, son derece (nedensel bağlantılar, tüm düalizm biçimleri –içsel yaşam ve dış gerçeklik dahil– ve açıklama takıntısıyla doldurulmuş) metafizik, anti-aktivist ve antigelişimseldir. Günlük söyleşiler, Wittgenstein'ın "bizi tutsak alan resimler" dediği şeylerle ağzına kadar doludur: "Yataktan kalkamam çünkü çok çok sıkıntılıyım": "Şimdi matematik çalışamam; kafamı buna veremem": "Erkeğin kadını dövmesinde şaşılacak bir şey yok, çünkü erkek çocukken istismar edilmişti".

Günümüz kültürünün başat söylem tarzı, eşit ölçüde metafizik, anti-aktivisttir; günlük yaşamda ortak konuşmalar, yorumcu ve asıl olarak da yarışmacıdır. Tüm yetişkin iletişim çevresi, ortak biçimde yeni anlamlar yaratmaya yardımcı olmamaktadır. İnsanlar, başkalarının söyledikleri şeylerle özdeşleşerek ve o söylenenlerin derin anlam ve önemini düşünmeye çalışarak, düşüncelerini "ifade etmeye" yönelirler. İlk çocukluğun dilbilimsel yga'sı içinde ortak biçimde yaratılan yarışmacı, aktivist söylem duyum boyutu, hemen hemen evrensel biçimde uygulanır; fakat bu, çocukluktan sonra seyrek görülür ve hatta birçoklarına göre, bunu hayal etmek güçtür. Newman'a göre Vygotsky'nin yga içinde/tarafından yaratılarak oluşan olgu olarak tanımladığı ve tamamlayıcı bir söylem biçimi içeren "yeni insanların" sürekli biçimde yaratımı, devrimci bir metodolojiyle –bir yöntem pratiği– yeniden harekete geçirilebilir. Dili bir etkinlik olarak görmek ve göstermek, bizim felsefi bir çevre, Wittgensteinci bir yga (wyga) oluşturmamızı gerektirir (Newman ve Holzman, 1993b).

Geriye dönüp bakıldığında, Newman'ın Vygotsky'yi "tamamlaması"na yönelik alanda, psikoterapi uyumundan daha fazlası söz konusudur. İki etmen rol oynamaktadır: Birçok insanın duygusal olarak azgelişmiş olduğu gerçeği ve psikoterapik çevrenin kendisinin doğası. Newman, duygusal olarak azgelişmişlikle, bir kişinin belirli bir devreye sıkışmışlık ya da kişinin duygusal tepkilerinin kültür eğilimli sosyal koşullarca nedensel olarak belirlenmesini ifade etmemektedir. Azgelişme, ne kültürel ne de moral bir hiyerarşiye işaret eder. Newman'a göre duygusal gelişme, insanların sürekli olarak yeni duygular yaratmalarının sınırsız kapasitesidir. Wittgensteinci tarz içinde, duygusal gelişmeyi yeniden harekete geçirmeye yönelik bir yaklaşım, duygusal büyüme üzerindeki sınırların (yeni bir şeyler yaratarak) duygulandırıcı dilimizin sınırlarıyla yakından ilişkili olduğu gerçeğine

duyarlı olmalıdır. Bir örnek olarak, kendi kültürümüzde biz, bir amacı olan bireysel varlıklar olarak söz etmeye değer duygular içinde sosyalleştiririz; bu duygular içimize yerleştirilir ve (güya düşüncelerimize yaptığımız gibi) bunlar "ifade edilir". Ayrıca, duygusal yaşamlarımızdan söz etmeye başladığımız zaman, dikkat çekecek ölçüde kısıtlı bir sözcük dağarcığımızın olduğunu görürüz. Sosyal-terapötik pratik, yetişkinlerin, onların öğrenmiş oldukları duygusal dilin, onların duygusal olarak gelişimlerini sağlayarak, duygulandırıcı dil sınırlılıklarından özgürleşebildikleri bir çevreyi inşa etmeye katılımları aracılığıyla "patolojileri"nin bir parçası olduğunu görmelerine yardım eder. Newman, tam da anne ve babalar gibi yetişkinlerin dili öğrenme ve geliştirme için bir yga oluşturmaya yardım etmelerine benzer biçimde duygusal öğrenme ve gelişme –bir dyga– için yga oluşturmayla ilgilenir.

PSİKOTERAPİDE BİR DYGA YARATMA

Duygusal söylemin merkeze yerleştiği yerlerden biri, psikoterapi içindedir. Psikoterapötik çevre, tam olarak terapötik söylemin doğasından dolayı, bir yöntem pratiği geliştirmek açısından özellikle zengin bir çevredir. "Konuşma tedavisindeki konuşma olgusunun diğer iletişim biçimlerinden farklı olduğu, uzmanlar tarafından teyit edilmekte ve bu, terapist ve hastalar tarafından uygulanmaktadır, fakat çok az anlaşılmaktadır. İki yeni sosyolinguistik çözümleme, psikoterapötik söylemin biricikliğini tanımlamaya başlamaktadır. Lakoff (1990), tüm iletişim biçimleri içinde dili en ciddiye alanın psikoterapi olduğuna işaret eder. Lakoff dile öncelikle araçsal olarak yaklaşır; dil, tüm diğer şeyler arasında, "hastadan terapiste ve terapistten hastaya enformasyon iletmenin başlıca aracı" ve "bir iyileştirme aracıdır; yorumlar –doğru biçimde doğru anlama– değişimi yaratır" (s. 59). Daha yapılanmacı bir görüş, Ferrara'nın (1994) iletişim biçimlerinin söylem

aracılığıyla nasıl kurulduğunu anlamak ve söylemin nasıl terapötik olduğunu göstermek için ortaya çıkan bir konuşma olayı olarak psikoterapinin doğasını açıklamaya giriştiği birkaç bireysel psikoterapi oturumunun söylem çözümlemesi içinde sunulmaktadır. Ferrara, "dilin, bu kültürel pratik içinde paradoksal olarak hem tam bir yöntem hem de tedavi aracı olduğunu" (s. 4) ifade eder. Hem Lakoff hem de Ferrara, terapötik söylemin psikoterapatik süreç için ne kadar önemli olduğu temelinde, az dikkat çekmesine işaret ederler. Hatta söylem çözümlemesinin ortaya çıkmasından önce dille ilgilenen felsefeci, dilbilimci ve psikologlar arasındaki eğilim, bilişsel dilin yerine odaklaşarak duygulandırıcı dili görmezlikten gelmiştir (kuşkusuz dilin ve dilin bilimsel değerinin ne olduğuna yönelik aşırı derecede erkeksi bir görüşün ürünü ve sürdürücüsü olan bir pratik).

Newman'ın görüşünde psikoterapinin doğası, dille özdüşünümsel ilginin, çevre üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olmak için söylemin kendisi açısından psikoterapiyi olanaklı kıldığı bir doğadır. İnsanların söyleme angaje olduğu çoğu kurumsal düzenleme içinde çevrenin doğası, nasıl ve ne zaman konuştuğumuzu, söylediğimiz şeyin nasıl anlaşılacağını vb. belirlemektedir. Söylemin organizasyonu, o çevrenin ne olduğunu belirleyen kurumsal, sosyal ve ideolojik rol ve kuralları koruyup sürdürmeyi önceden doğru varsayar; diğer bir deyişle çevre, söylemi üstbelirler. Terapötik çevreler, pragmatik, tüketimci çevreler olmaktan daha çok felsefi çevrelere benzerler. Newman, terapötik söylemi, özbilinçsel felsefi bir terapi içinde genişletmiştir. İnsanların duygusal olarak gelişebileceği bir çevre yaratma, sıradan insanların nasıl da ilgisiz olduklarına, hatta terapi almaya gelenlere rağmen, günlük düşünme, hissetme ye yaşamımızın, metafizik önkabullerle kaplanma derecesinden dolayı "felsefe yapma"yı içerir (Newman ve Holzman, 1993b). Vygotskyci terimler içinde, felsefi bir

çevre yaratma, insanları kendilerinin ilerisiyle ilişkilendirmeyi içerir; onları, nasıl felsefe yapılacağını bilmedikleri şeyi yapmalarını desteklemeyi kapsar. (Yarışmacı ve yorumcu) mevcut çevrenin yapısökümünü ve söylem etkinliği aracılığıyla (tamamlayıcı ve aktivist) yeni bir çevreyi yeniden kurmayı gerektirir.

Sosyal terapi, söylem yerinin kurumsal düzenlemeleri tarafından tümüyle belirlenmekten uzak olarak, söylemin çevreye dönüştürücü biçim verdiği olağan dışı bir çevredir. Felsefi/terapatik çevreyi –Wittgensteinci, duygusal zpd (wezpd)– kurmak, yaşamın en yaygın olan sıradan özgül etkinlikleri sürekli dönüştürmenin devrimci sürecidir. Newman, hastadan devrimci olarak söz ettiğinde (1991b), sosyal terapinin insanları politikleştirdiğini ya da "onları Devrimci kıldığını" kastetmez. O, belirli bireylerin inanç, değer ve niyetlerine göndermede bulunmaz. Sosyal terapi içindeki insanlar, söz konusu çevrelerini oluşturmaya katılmalarından ayrılamayacak olan devrimci bir tarihsel çevre içinde işlev görme aracılığıyla devrimci olurlar. Onlar, tarihsel olarak özgül bir devrimci etkinliğe –mevcut çevre etmenlerini niteliksel yeni bir şeye doğru (yeni duygusal etkinlik, yeni bir konuşma etkinliği vs.) yeniden biçimlendirme (yöneten-yönetilen duygusallığı ve duygusallıkla ilgili söylem)– katılırlar. Onlar, kendi psikolojilerini yaratır ve böyle yaparak da, gelişimlerini yeniden harekete geçirirler. Deneyim, tarihi anlamak, incelemek ve ona katılmak için bir fırsat yaratarak, kurumsal düzenlemeler ve ideolojik sınırlamaların kolektif ve özbilinçsel biçimde yıkıldığı yerde Devrim'in koşullarını yineler. Yeni bir tarihsel öznellik gelişir. Sosyal terapi hastaları yaşamlarını, metodolojinin uygulanmasıyla, sıradan ve insani ama postmodem dünyada kıt olan yaşam etkinliklerini yaratarak gerçekleştirirler.

KISIM III: GÜNLÜK YAŞAM

Bu kısım, psikoloji disiplininin kendisini gerçekleştirmeyi iddia ettiği ve Marksizmin sık sık ihmal etmekle suçlandığı bir eylem ve yaşam arenası üzerinde odaklanmaktadır. Bu bölümler, günümüz sağduyusunun ideolojik işlevlerini eleştiren Marksistlerin günlük yaşamı ihmal etmeme gereği duydukları farklı yolları göstermektedir. Bölüm 10'da Mike Michael bu konuyla, sosyal psikolojideki Ütopyacı umutları ciddiyetle ele alarak ve sosyal gelişme açısından bu tür umutların postyapısalcı ve postmodern eleştirilerini karşılaştırarak ilgilenmektedir. Bölüm 11'de Grahame Hayes, postyapısalcılıktan etkilenen "post-Marksist" yazarların bazı girişimlerini ele almakta, ideoloji ve direncin ifade edildiği temel yollardan birinin de bireylerin sosyal kategoriler içinde diğerleriyle ilişkisi içindeki etkinlikleri aracılığıyla ifade edildiğini öne sürmektedir. Bölüm 12'de Paul Hoggett, deneyimi yapıya bağlama girişimlerinin, duyguyu politika içinde ele alan Sol'daki kişiler tarafından başlatıldığına işaret etmektedir. Hoggett, bürokratik "Marksizm"in liberal eleştirilerine bakmakta ve grup-analitik düşüncelerin yardımıyla, günümüz günlük pratiğiyle ilgisini kurmak için bu tartışmaların bazılarını önümüze getirmektedir. Bölüm 13'te Kum-Kum Bhavnani ve

Angela Y. Davis, Marksist bir baskı anlayışının –örnek olarak Amerikan hapishanelerinde Siyah kadınların karşılaştıkları baskılar alınmaktadır– denetim deneyimi kuramıyla bağlantılandırılabileceğini tartışmaktadırlar. Bölüm 14'te Ian Parker, kişisel ve politik olanın direnç gösterenlerin yaşamlarının okunmasıyla ilişkilendirilebileceğini ve bu bireysel vaka örneklerinin "devrimci psikoloji" biçimleri olarak işlediğini öne sürmektedir.

BİR ÜTOPYAYI, HERHANGİ BİR ÜTOPYAYI SEÇMEK:
Eleştirel Sosyal Psikoloji'de Nasıl Eleştirel Olunmalı

MIKE MICHAEL*

Bu bölümde Marksist eleştirinin bir boyutunu ve onun Eleştirel Sosyal Psikoloji (ESP) ile olan ilişkisini incelemek istiyorum. Amaç, bu boyutun ana hatlarını çizmek, bunun ESP'de nasıl işlediğini göstermek ve özgürleştirici bir sosyal psikolojiyi formüle etme projesiyle nasıl daha iyi bütünleştirilebileceğine ilişkin öneriler getirmektir. Göndermede bulunduğum boyut, ütopist eleştiri boyutudur –eşitlik, özgürlük, toplumculuk, özgelişme ve benzerinin tam olarak gerçekleştirildiği bir ilişkiler durumu tasarımı. Öyleyse bu, bu tür bir ilişkiler durumuna yönelik rotayı açık biçimde tıkayan, engelleyen ya da kolaylaştıran güç (iktidar) ilişkileri, metinler, ideolojiler, söylemler, ekonomik ve politik durumları saptamak için kullanılmaktadır. Bauman'ın (1976) işaret ettiği gibi, Ütopyalar (özellikle sosyalist

* Mike Michael, Birleşik Krallık, Lancaster Üniversitesi Bağımsız Çalışmalar Okulu/Bilim Çalışmaları ve Bilim Politikası Merkezi'nde öğretim görevlisidir. Son yayınları, hayvan deneyleri tartışması, postmodernite ve eleştirel sosyal psikoloji ve kamusal bilim anlayışı üzerine olan makaleleri içermektedir. Yakınlarda kimliğin inşası üzerine bir kitap yayımladı.

ütopyalar) birkaç işleve hizmet eder: "Bunlar, gerçeğin sadece küçük bir parçasının kapladığı olanak alanını araştırıp mevcut gerçekliğin kısmiliğini açık bırakarak" var olan durumu görecelestirir; "ütopyalar, eleştirel bir tutum ve eleştirel bir etkinliğin işini kolaylaştırır..." (s. 13); mevcut durumu kestirmeyi hesaba katar; "paylaşılmış gerçekliği bir dizi rakip proje değerlendirmelerine böler" (s. 15); ve tarihin akışı üzerinde aktüel bir etkide bulunurlar: Bu işlevlerden ilki üzerinde yoğunlaşacağım.

Ancak, Marksizm ile ESP gelenekleri arasındaki ilişkiye bakmadan önce, bazı terimleri açıklayacağım. ESP ile kafamda, kadınlar, "ırksal" azınlıklar, engelliler, heteroseksüel olmayanlar, işçi sınıfı, "zihinsel hastalar" gibi değişik gruplaşmaların alanı içinde hizmet eden ortodoks, deneysel psikolojide içkin olanlar dahil, bu yapılara hitap etmek için çabalayan sosyal psikolojideki yeni trendler var. Bu eleştirinin çoğu, sosyal psikolojideki eleştiriler ile bu eleştirileri "sosyalize etmek" yani, anlam, toplum ve politikayı uygun biçimde içeren bir yaklaşımı var kılmayla ilgili çabalardan kaynaklandı (krş. Parker, 1989). Bu trendlerden bazıları Marksizm'de doğrusal bir çizgi –diyalektik sosyal psikoloji (örneğin Larsen, 1986; Georgoudi, 1983) ve eleştirel sosyal psikoloji (Wexler, 1983)– izledi. Daha yakınlarda ise Marksizm'e karşı memnuniyetsizliğini koruyarak (krş. Anderson, 1983) değişik biçimleri içinde postyapısalcılık ve anti-temelciliğe bir dönüş oldu –örneğin, yapısökümcülük (Parker ve Shotter, 1991), Foucault (Henriques vd., 1984); sosyal yapılanmacılık (Shotter ve Gergen, 1989; Potter ve Wetherell, 1987; Edwards ve Potter, 1992; Kitzinger, 1987; Shotter, 1993). Ancak, Bhaskar'ın çalışmalarına dikkat çekerek eleştirel bir temelciliğin yeniden güç kazanması da söz konusu oldu (örneğin, Parker, 1992). ESP dediğim karışımdan postyapısalcı, anti-temelci perspektifler üzerinde odaklanacağım çünkü aslında

bunlar, ESP'deki egemen trendi mevcut durumlarıyla içeriyor gibi görünmektedir.

Argümanım, bunların sık sık, bir grup ya da sınıfın kendi gerçek çıkarlarını gerçekleştirmeye olanak sağlayan belirli bir toplum, bir inanç (ya da metinler) kümesi için eksikliği duyulan şey, bir eleştiriyi başlatmak için ya da Geuss'un (1981) pozitif ideoloji adını verdiği şeyi –bir olumlu "öteki" sağlayan düşsel bir görüntü– yani "mutlu insan" ya da "özgür toplum" modeli gerektirdiğidir. Birkaç istisna dışında bunlar, bu ESP metinlerinde gizli ve bu yüzden irdelemeden muaf kalmaktadırlar. Şimdiye kadar bunlar görünmez ve gerçekte tarih dışı kaldığı sürece, aynı temelden, mutlakçılığı potansiyel olarak yapıcı olduğu kadar yıkıcı olan modernist sorundan olumsuz etkilenmeye yönelecektir.

Fakat ya Marksizm? Eh, Marksizm'in de bir Ütopist çekirdeği var. Nadiren eklenmiş olmasına rağmen bu ütopist çekirdek, Marx ve Engels'in yazılarında yaygındır ve işçi sınıfının koşullarının eleştirisine gerekli kontrpuan olarak hizmet eder. Belki de en yüksek eklemlenme Marcuse'nin çalışmalarında (1955, 1970; Held, 1980; Geuss, 1981) görülür. Daha da önemlisi, ESP'nin örtük Ütopyalar'ıyla, özellikle kendini (ya da kendilerini) gerçekleştirmenin aydınlık ideali etrafında olmak üzere bazı bağımsız halk tabakaları vardır. Fakat Ütopyacı eleştirinin yayılması biçiminde bir benzerlik vardır (yani hem Marx hem de ESP için örtüktür); bu Ütopyacı ötekiler dikkatlice incelenebildiği ölçüde, o zaman postdevrimci toplum ya da komünizmin en yüksek aşaması diye bilinen olanakları tam olarak daha çok açıklamaya başlamak mümkün olur. Bunun önemi, bu tür Ütopyaları fetişleştirmemizdir –bu ütopyalar, basit temsili modeller değildir, fakat bunların eleştiri için başlangıç noktaları ve açık kalkış noktaları olarak zorunlu biçimde ılımlı ve ölçülü olduklarını ileri süreceğim.

MARKSİST ÜTOPYALAR

Genellikle Marx'ın Ütopyalara, Ütopyacı düşünceye ve Ütopist düşünürlere pek eğilmediği kabul edilir. Marx, sözlerinden de anlaşıldığı üzere, "yarının aşevleri için yemek tarifleri" yazan Ütopyacıların peşine takılmak gibi bir eğilim içine girmemiştir (akt. Kumar 1991: 98). Yine de, Marx'ın tarihsel materyalizmi, altın bir gelecek dünyasına yönelik bir özlemden daha çok günün politik ve ekonomik koşulları içinde politik etkinlikte kökleşmeyle daha fazla ilgiliydi. Geoghegan'ın (1987) dikkat çektiği gibi, Marx ve Engels'e göre komünizm, ideal bir devlet girişimi değil, fakat mevcut şeyler düzenini yıkan bir hareketti. Fakat bu hareketi daha da sağlam olarak kuran şey, tarihsel olarak koşullu olmasıydı. Eğer kapitalizmin ölümüne yol açacak olan devrimci proletarya stratejisi tümüyle koşullu olsaydı, Ütopyaların, dönemlerinin kendilerine ait olduğu bir durum söz konusu olacaktı. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'daki Ütopyacı sosyalizm ve komünizm üzerine olan yorumlarında işaret ettikleri gibi, bu yazılar "mevcut toplumun her ilkesine saldırdıkları" (Feuer, 1959: 80) anlamında devrimci olmalarına karşın, St. Simon, Fourier ve Owen'ın yazıları bundan dolayı proletaryanın tam doğası ve potansiyelinin henüz oluştuğu kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmediği aşamada ortaya çıkmıştır. Marx ve Engels'in vurguladığı nokta, tüm eleştirel ve propaganda değerine karşın, Ütopyaların kendi dönemlerinde gerçek sınıf mücadelesi çalışması için elverişsiz olduğuydu.

Birçok yazar konuyu ele alsa da, herhangi bir Ütopyacı vizyon Marx ve Engels'in yazılarını şekillendirmedi. Manuel ve Manuel'in (1979) belgelediği gibi, bu, şaşırtıcı değildir, çünkü Marx ve Engels, Ütopyacıların çalışmaları konusunda oldukça bilgiliydiler (Engels bu bilgi konusunda daha sistematikti). O

halde vizyon nedir? *Alman İdeolojisi*'nde Marx ve Engels ([1845] 1964) şöyle yazarlar: "...hiç kimsenin özel bir etkinlik alanının olmadığı, fakat herkesin istediği herhangi bir branşta beceri kazanabileceği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenleyecek ve böylece benim için bugün bir etkinlik, yarın bir başka etkinlik gerçekleştirmek, avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmaksızın, sabah avlanmak, öğle sonrasında balık tutmak, akşam sığır bakmak, akşam yemeği sonrasında eleştiri yapmak mümkün olacaktır" (ss. 44-5). Daha sonra, "komünist bir toplumda, ressam olmayacağını, ama çoğu insanın diğer etkinliklerin yanı sıra resim yapma etkinliğine de katılabileceğini" (s. 432) belirtmişlerdir. Burada bizim için önemli görünen şey, alışılmamış ölçüde çağdaş bir merkezi olmayan, fakat emek ve pratik etkinlik üzerine temellendirilen benliktir. Daha sonra göreceğimiz gibi, aksine, ESP'de yer alan bazı yazarlar tarafından ifade edilen ve geliştirilen merkezsizleştirme, "tutarsızdır".

Bu eleştiri biçiminin sadece mevcut olan tek eleştiri biçimi olmadığını düşünmek önemlidir. Belki de bu eleştiri biçimleri en iyi Marcuse, Adorno ve Horkheimer, Habermas gibi Frankfurt Okulu kuramcılarının çalışmalarında ifade edildi. Geuss (1981) ve Held'in (1980) dikkat çektikleri gibi, iki tip eleştiri oluştu –içsel ya da içkin ve aşkın ya da Ütopist. Eleştirel teori, "içkin eleştiri" ilkesine bağlandı. 'Eleştirel teorinin faillerin özbilgilerine katkıda bulunduğu kabul edilirken, böylece eleştirel teorinin savunucuları, ilkesel olarak yalnızca bireylerin özeleştirisinin parçası olabileni "geçerli eleştiri" olarak kabul ederler' (Geuss, 1981: 64-5). Bundan dolayı eleştirinin *apriori* temelleri yoktur –sahip olduğumuz tek temel de, izleyicilerin değerini kavrayabileceği, yanlış bilincin gerçekliğini onaylayabilecekleri, kısaca eleştiriyi geçerli kılabilecekleri olasılıktan kaynaklananlardır. Held'in, Horkheimer'la bağlantılı biçimde dikkat çektiği

gibi, bu tür eleştiri, (bazı aşkın temellerin eksikliğine rağmen) göreceli değildir; aksine, tarihsel açıdan nesneldir: Şöyle ki, "eleştiri adına doğrulanan konumların 'tüm zamanlar için' doğrulanmadığının kabulüne işaret eder. Bu tür standart ve değerler, belirli bağlamlar açısından görecelidir, fakat yine de, bunlar içinde, nesnel olabilir" (s. 187). Öte yandan ikincisi, kapitalizmin hâkim koşulları ile bizi yadsıyan ideal bir ilişkiler durumunun varsayımına göndermede bulunur. Marcuse'nin *Aşk ve Uygarlık* (Eros and Civilization, 1955) adlı kitabında ideal bir insani psiko-tarihsel durumu (baskıcı olmayan yüceltme karşıtı), özgürlük ve mutluluğun gerçekleştirilebilmesi aracılığıyla öne sürülür. Habermas'a göre, tüm konuşanların eşit hak ve kaynaklara sahip olduğu, hem iletişim olanağının aşkın koşullarını hem de gerçekten denetimden uzak, bir iletişim vaadini biçimlendiren "ideal konuşma durumu" idi bu.

Ancak, içkin eleştiri nosyonuna karşıt olarak, eğer eleştiri izleyicisiyle birlikte ses getiren bir eleştiri sağlarsa, o zaman bu, Ütopist ya da vizyoner olabilir. Daha iyi bir dünya istemine ilişkin bu tür modeller, uzun zamandır bizimledir –Marksizm ya da sosyalizmden daha eskidirler. Ayrıca, "gerçekte olanı" gizleyen çelişki ve ideolojilere ilişkin gerçek algımız, bazı daha iyi ilişkiler durumuna yönelik bir örtük vizyona dayanmaktadır. Bu, iyice gelişmiş Ütopyaları gerektirmez, fakat bunlar, yine de tercih edilen ilişkiler durumunu yansıtması anlamında Ütopisttirler (aşağıda krş., Giddens, 1990).

ELEŞTİREL SOSYAL PSİKOLOJİ (ESP)

Bu bölümde, Ütopyaların ESP içinde "eleştirel"i gerçekleştirmenin araçları olarak kabul edildikleri yöntemi inceleyeceğim. Verdiğim ilk iki örneğin yukarda belirtilen Marksizm'in Ütop-

yacı boyutla benzerlikler taşıdığına işaret etmiş olduğu gösterilecektir. Üçüncüsü, Ütopyacı bir ideale açık bir başvuruda bulunmaktadır, fakat bu, klasik Marksizm'de bulunandan oldukça farklı bir tiptir. Ancak bu düşüncenin işlevi, bizi bu tür varsayımlara uygun biçimde karşılaştırması, önceki iki örneğin yapmadığı sorunsallaştırmayı irdelemek ve olanaklı kılmak için onları açmayı sağlamasıdır.

Yapısökümcülük ve Diyalogizm

Yapısökümün, psikolojiye, özellikle Parker ve Shotter'in (1990) derlenen çalışmaları aracılığıyla girişiyle birlikte yeni bir eleştirinin yolu açılmış oldu. Belki de bu perspektifin en etkili savunucusu, Sampson (1989, 1983) oldu. Sampson, psikolojinin öznesini, yani benliği yapısökümcü açıdan ele alışında, Batı'daki birey kavramlaştırmasının açık "doğallığı"nı zayıflatıcı diğer iki araçtan –kültürler arası ve tarihsel mukayese– bahseder. Ancak Sampson, sosyal psikoloji ve Batılı benliğe ilişkin yapısökümünde, bunların nasıl bazı bastırılmış ama gerekli "ötekileri" önden varsaydığını göstermeye girişir.

Sampson, öznenin ve öznelliğin anlam ve pratiğinin dil aracılığıyla kurulduğunu öne sürer. O halde, öznenin ne olduğunu bulabilmek için, içinde yerleşmiş bulunan gösteren sistemini yapısökümüne tabi tutmalıdır. Yapısökümcü açısından Batı metafiziği, sese ve sözcüklere yakınlığımızın, taşıdıkları anlamların konuşma ve varlığı ayrıcalıklı kılarak bizim içimizde bulunan düşünceyi üretmeye ve yeniden üretmeye hizmet ettiği sesmerkezcilik ve simgemerkezcilik ile tanımlandığını kabul eder. Buna karşın Derrida'nın izinden giden Sampson, yazının kavramsal olarak, anlamlarını yalnızca birinin ötekinden olan farkıyla elde eden konuşmacının yokluğunu ve göstergelerin uzamsallığını belirtmek için yeniden biçimlendirildiği yerde anlamı oluşturan

yazma ve yokluk olduğunu öne sürer. Bu yüzden Sampson'a göre, olmayan, daima şimdide zaten etkindir –olmayan, var olandan hem farklıdır hem de ona katkıda bulunur. Bu, katkıyı oluşturur. Bu en iyi biçimde, Derrida'nın Freud'un mistik yazı yazma bloknotu metaforunu kullanmasında özetlenmektedir. Yazıcı, en üst yaprağa işaretler yazdıktan sonra bu yaprak çevrildiği zaman, en üstteki yaprakta bulunan işaretler kaybolurken, alt yaprak, işaretleri muhafaza eder. Öyleyse Sampson'a göre, üstteki düzey daima gizlenmiş olarak kalan bir işaretler dizisine dayanır. Bilinç daima bu olmayanları yansıtır.

Sampson, bu metaforlar dizisini psikolojinin öznesine uygulamaya kalkar. Böylece, ayırdında olmanın saf merkezi olmayabilir: Özbilinç daima işaretlerle dolayımlanır ve insanlar da sürekli olarak simgesel sistemle olan ilişkileri tarafından merkezsizleştirilir. Tümleşik bir bütün olarak benlik bir kurgu gibidir: İnsanlar, sabitlenmiş merkezlerden ziyade, sürekli değişken bir yapı içindeki sistemlerdir. O halde Sampson'a göre öteki, bastırılmış göstergedir –sunulanın yaslandığı boşluk. Egemen göstergeler ağı, pür farkında olma, ötekilerce kirletilmeyen, pür bilinç merkezinden, tümleşik bir bütün ve kimlik olarak benlikten oluştuğu zaman, onun altında yatanı keşfederiz –ve bu, Sampson'un ütopyacı vizyonunu somutlar– dağıtılmış bir farkındalık, parçalanmış bir benlik ve yok olmuş ve çeşitli biçimlerde yerleştirilmiş bir kimlik.

Daha yakın dönemlerde Sampson (1993), bastırılmış ötekiyi keşfetmek için nasıl ilerleyebileceğimizin ana hatlarını belirlemeye yönelik bir girişime başladı. Yeniden biçimlendirdiği projesi, "faydalı bir ötekinin kurulmasının, egemen olan grubun özel ihtiyaç, ilgi/çıkar ve arzularının adına kurulmuş olan ötekinin" (s. 4) var olduğu bir benliği –kutlayıcı monologluğun sınırlamalarının bir aşkınlığını gerektiren– "ötekinin kutsanması"-

dır. Sonuç, içine kapanık, bireysel, kendi kapasiteleri olan bir benlik modelinin (yeniden) üretimidir. Bu monologculuğa karşıt olarak Sampson, gerçek bir diyalojizm önerir. Bu, "benliği ancak sosyal bir etkileşim, sosyal dünyamız içinde ötekilerle gerçekleştirdiğimiz bir diyalog süreci içinde ve aracılığıyla elde ettiğimizi; kendimize ilişkin sahip olabileceğimiz yegâne bilginin sosyal biçimler –yani, ötekilerin tepkileri içinde ve aracılığıyla ortaya çıktığını" (s. 106) anlamamızı gerektirir. Sampson bu modelden diyalojik bir etik çıkarır: Diyalojizm, "özgürlüğün anlamının dökümünü yeniden gerçekleştirir: Yaşamlarımızı ortak biçimde kurmada özgürüzdür ve o halde, bu özelliğin sonucu olarak, sorumlu varlıklarız. 'Ben', 'Biz' özgür olmadıkça özgür olamaz" (s. 171). Ancak, bu diyalojizmi hakikaten gerçekleştirebilmek için, "demokratik ve eşitlikçi bir bağlama" ihtiyaç duyarız, çünkü "demokrasi sadece diyalojizmden kaynaklanmaz, fakat gerçek bir demokratik ve eşitlikçi toplum olmaksızın, diyaloglar olanaklı olmaz" (s. 187).

Sampson'un metni bize, diyalojizmin (ontolojik olarak) meşru (doğru) yerini zorla ele geçiren bir yalanın yani benliği kutsayıcı monologculuğun egemenliğine ilişkin bir anlatı sunar. Feminist yazarların çalışmaları, diyalojizmin nasıl bastırıldığını ve "kadın olan ötekinin" evrensel insan bakışının gerçekte erkek bakışı olduğu bilinen temsillerden nasıl dışlandıklarını örneklemek için kullanılır. Kimliğin monolojik olarak temsilleri, değişik yerlerde tarihsel olarak ortaya çıktı (Sampson, öteki olarak Afro-Amerikalılara da işaret eder) ve kısmen, bu tarihi, fonolojik metinlerin yakından incelenmesiyle yeniden ortaya çıkarmak kesinlikle mümkündür (psikoloji bunlardan bazılarını sağlar). Eski tarz bir aile öyküsünden sakınılmasına rağmen, birine kesin bir başvuru vardır: Bir zamanlar bir diyalojik taşra cemaati vardı (ya da günün birinde bir diyalojik Ütopya olacak veya olabilir).

Postmodernitenin Sosyal Psikolojisi

Çok sayıda eleştirel "öteki" kişiyle diyalog idealinde oluşması gereken çeşitlilik, bazı sosyal psikologların postmodern durumun ve dağılmış, merkezsizleşmiş ve çoğaltılmış olan sonuç benliğin temsili içinde de ifade bulur (Gergen, 1991; Michael, 1991, 1994; Kvale, 1992). Bu, özellikle Gergen'in (1991) *Doygun Benlik* (The Saturated Self) adlı kitabında görülen bir vakadır. Burada Batılı, ataerkil, modernist benliklerin eskiden beri süregelen kişisel özellik türlerinin gerçekten parçalanması, çağdaş tarihin okunması içinde temellendirilir. Böylece Gergen, postmodern ya da doygun benliği, romantik ve modern benliklerle ayrılıklarını göstermek için karşılaştırır. Romantik benlik, "tutku, amaç, derinlik ve kişisel önem" (s. 27) sözcüklerine bağlanmıştı ve "romantik birey, hep bir gizemdi –can alıcı özü Don Kişotvari ve ulaşılmaz olandı" (s. 47). Karşılaştırıldığında, modernist benlik, akılla aşılanmaktadır –"güvenilir, kendine yeten ve makine-yapımıdır" (ss. 44-45) ve temelde de bu benlik bilinebilir ve ölçülebilir. Ancak, Gergen'in "Sosyal Doygunluğun Teknolojileri" (s. 49) –yani hava ulaşımı, video ve televizyon gibi çeşitli yüksek teknolojiler ve elektronik posta, faks, uydular, bilgisayarlar gibi yeni enformasyon teknolojileri– dediği şeylerin sonucu olarak, "yeni ilişki alanları açısından olanak" sağlayan ve "daha çok tabakalanmış... öznel yaşamı" (s. 71) sunan bir benlik nüfusu vardır. "20. yüzyılda sosyal yaşamın niteliğinde gerçekleşen derin bir değişim buluyoruz... Varlığın hep değişken, birleştirici ve çekişmeli alanlarda kulaç atan katmerli bir çılgınlık durumu" (ss. 79-80).

Gergen, bu akıcılığı (yerleşmemişliği), postmodern öncesi gelenekselliğin daralma ve sınırlamalarıyla karşılaştırır. Postmodernin, kuralların, değişken olan ciddi bir oyunu gerektirdiği

noktada kurallar, modernist günlük yaşamı kısıtlar. Elbette Gergen, bu postmodern senaryonun olası engellerinin, özellikle bu tür bir geçişin kişisel otantikliğe yönelik algımızı tehdit etme biçiminin tümüyle farkındadır. Yine de Gergen'in postmodernitesi, "ilişkililiğin doruktaki biçimleri, içsel bağlılıkların artan bir bilinci, gezegenimiz için organik bir ilişki ve öldürücü çatışmanın kurutuculuğu" (s. 259) potansiyeline işaret eder.

Ne tuhaftır ki, Gergen'in değerlendirmeleri, mevcut dönemin gizli ya da açık niteliklerinin az ya da çok sorunsal olmayan bir biçimde okunabildiği çağdaş bir değişimin modernist bir tarihsel okumasından açılıp gider (krş. Michael, 1992). Şimdi Gergen açıkça, bu tür bir okumanın kendisinin bir temsil ve kurgu olduğunu onaylamaktadır: Bir akademik çalışma örneği olarak postmodern bilinç, "dikkatin, 'olduğu şekliyle dünya'dan uzaklaştırıldığı ve bunun yerine dünyaya ilişkin temsillerimiz üzerinde merkezileştiği akademik alana doluşması"na yatkındır (s. 16). Yine de, kendisinin postmodernitenin yükselişine ilişkin anlatısı ve bu tür "postmodern" akademik trendler içinde gerçekleşmesi ve bunun üzerine olan etkisi içinde, dağılmış olmasına rağmen, Gergen'in postmodernite ve onun insani doğal sonucu, doygun benlik dediği duruma yol açan bir nedenler çerçevesi buluyoruz. Aslında Gergen, diğer çoğu "postmodern" değerlendirme tarzından –postmodernin ortaya çıktığı tarihleri ya da daha çok tarih yazımlarını pek fazla sorunsallaştırmadığı değerlendirme tarzları– farklılık göstermemektedir (örneğin, Harvey, 1989; Lash ve Urry, 1987; Giddens, 1990, 1991). Bu yaklaşımların ortak özelliği, bunların postmodernitenin varsayılan yükselişini (ve bunun değişik şekillerini, geç ya da üst moderniteyi) anlatmak için az ya da çok geleneksel, yani modernist analitik silah deposunu kullanmalarıdır. Asıl soruyu şimdi sorabiliriz; bu tür bir postmodernitenin vaat edilen benlik vizyonu

nereden gelmektedir? Bu, Gergen'in bize verdiği kanıt ve anekdotlardan nasıl kurulmaktadır? Burada yeniden bir Ütopyacı, yani çokluk, fark ve değişen perspektiflerin saptandığı bir görüşün var olduğunu ileri süreceğim. Nietszche'nin Dionysizmi'nin bir yansıması görülmektedir (Nietszche, 1956/1971; Benedict, 1935). Asıl nokta, Gergen'in bize bunu, çağdaş Batı yaşamının açık bir özelliği, yapı olmaksızın sorunsal olmayan bir giriş yoluna sahip olabildiğimiz bir özellik gibi sunmasıdır. Bu tür bir ortaya çıkışı kurmada, kendi dil oyunumuzu yerleştiririz ve bu, kısmi de olsa, en azından Ütopisttir.

Retorik ve İdeolojik İkilemler

Michael Billig'in retorik, tartışma ve ideolojik ikilemler üzerine olan öncü çalışması, yakın dönem sosyal psikolojiye yapılan temel katkılardan biri olarak görülür (örneğin, Billig, 1987, 1991; Billig vd., 1988). Billig, retoriksel bir sosyal psikoloji geliştirirken, ikili bir hareket önerir: Bir yanda sosyal psikoloji, retorikle analitik terimlere yaklaşmalı; öte yandan, "günlük yaşamı düşünme süreçlerinin 'ideoloji'nin süreçleri olabileceğini... bunun da, sağduyunun sadece geniş bir tarihi olmadığı, fakat egemenlik ve iktidar örüntüleriyle ilgili olan şimdinin işlevlerine de sahip olduğunu ifade ettiğini anlamalı"dır (1991: 1). Billig'e göre ideoloji, zorunlu olarak aynı zamanda insan düşüncesini yapılaştıran ve bireylerin söylemi oluşturmaları için alan sağlayan bir paradoksallık taşır. Bu, sosyal psikolojinin çözmesi gereken, ama henüz çözülmeyen bir paradokstur. Retoriğin önemi, kısmen insan düşüncesi ve sağduyusunun tartışılabilirliği, sosyalliği ve çelişebilirliğini kolayca gösterebilme kapasitesinden kaynaklanır. Bu yüzden, insanların söz ve yazılarının anlam ve işlevlerini anlayabilmek için karşıt biçimde tartıştıkları şeyi düşünmek gerekir (Billig, 1991: 17).

Ne var ki, bu tür bir perspektif görecelilik suçlamasına maruz kalabilir ve yanlış bir konuma yerleştirilebilir (krş. Eccleston ve Stenner, 1994; Ashmore, 1989). Basitçe ifade edilecek olursa, eğer her şey retoriksel ve tartışmalı ise, bu durumda ele aldığımız herhangi bir eleştirel duruşu nasıl doğrulayacağız? Tüm bu tartışmalı manevraları kaydetme konumu içinde, iyi ya da taktiksel veya özgürleştirici söylemlere ilişkin yargılarımız açısından politik olarak aydınlatılmış bir kaynak var mıdır? Billig, bu tür bir görecelilik suçlamasını çevirmede, aşağıdaki cümleleri yazdığı zaman retoriksel sosyal psikolojinin merkezinde bir ütopist vizyonun varlığına işaret eder:

> "Retoriksel eğilim, ... ne tartışmadan bir kaçıştır ne de ideolojik eleştirinin terk edilmesidir... ahlaki bir vizyon, bu tür eleştiriyi yapabilmek için retoriksel perspektifin merkezine yerleştirilmelidir. Retoriğe dönüş, tartışmanın kutsanması olarak formüle edilebilir. Retoriğin merkezine, ne aptallıkla ne de çarpık sosyal koşullarla zehirlenen argümanlarıyla haz ve özgürlük koşulları içinde tartışan günlük yaşam filozoflarının ütopyacı vizyonu yerleştirilebilir" (Billig, 1991: 26).

Sampson ve Gergen'in aksine Billig, sosyal psikolojisinin merkezindeki ütopyacı "ötekiyi" –bir tür ideal konuşma durumu– açıkça düşünüp açıklar ve bununla eleştiride bulunmak için sosyal psikolojisinin politik ve vizyoner boyutlarını açığa çıkarır.

SONUÇ

Daha önce belirttiğim gibi, Marx ve Engels'in, Sampson ve Gergen'in örtük ütopyalarını teşhis etmiştim. Bunlar birbirleriyle şaşırtıcı bir benzerlik taşır. Bu yazarlar, on dokuzuncu ve geç 20. yüzyılların birbirinden farklı ilgilerini –yani emek ve dili– yansıtırlarken, yine de farklılık, usul ve çeşitliliğe dayanan bir Ütopyacı

görüşü paylaşırlar. Marx örneğinde, (en ileri aşamadaki) komünist birey, farklı emekçilerin düzenine göçebesel anlamda angaje olabilmek bakımından çoğulcudur. Oysa Gergen ve Sampson'a göre bu farklılık, farklı ötekilerin perspektiflerini ele almayı gerektirir. En azından ütopist bağlantılarını savunucu biçimde derinleştiren Billig'in aksine bu öteki yazarlar, örtük ütopyalarını bu ya da diğer bir biçimde ontolojikleştirmeye son verirler. Bu yüzden Marx ve Engels'in devrim sonrası insan tipi görüşlerini açıkça tam ifade etmedeki isteksizlikleri, bu konuyu tarih dışılaştırmaya (dehistoricise) hizmet eder (örneğin, hiçbir vejetaryen, onların çizdikleri resimden mutlu olamayacaktır). Bu, onların eleştiri akışının görüşlerinden gizli "öteki" olarak, onun gizliliği vasıtasıyla işlev görürken, eleştiriyi sınırlayabilir de. Sampson örneğinde, diyalogizm, metafizik bir düzeye yükseltilmektedir –bu, her zaman mevcut ve daima bir idealdir: Hem iletişim olanağı koşullarıdır hem de tarihin kurbanıdır (ataerkillik, kapitalizm, emperyalizm). Ancak, Ütopyacı bir görüş olarak, tarihin ve eleştirinin de dışındadır –bu tür bir görüş nereden kaynaklanmaktadır? Olası alternatifleri nelerdir? Hangi şekillerde tikel politik mücadelelerden uzaklaştırılmakta ya da eksiltilmektedir? Tüm bu sorunların ele alınması gerekir-fakat bunun olanaklı kılınabilmesi için daha açıkça ifade edilmiş ve düşünümsel bir diyalogizm değerlendirmesinin sunulması gerekir –Ütopist niteliğini ve tarihsel köklerini kabul eden bir değerlendirme. Son olarak, Gergen'in belirlediği umutvar postmodern benlik, daha açık biçimde tarihselleştirilmektedir; ancak bundan ortaya çıkan tarih, ampirik bir gözlem olarak sunulmaktadır: Hangi tarihsel bağlam ve ütopyacı hatlar, bu "doygun benlik" hamlesinin kurulmasını kolaylaştıran söylem, düşünce ve metaforlara sahiptir?

O halde temel noktam, bu "iyi" ya da istenebilir ötekilerin kurulmuş niteliğinin taslağını çizme zorunluluğudur. Bunun

başarılabilmesinin bir yolu, bunların ütopyacı olarak düşünülmesidir. Yani, sosyal psikolojinin eleştirel duruşunu ifade etmenin bir yolu, onu ütopya tasarımlarının üretimi için bir yaratıcı araç olarak dikkate almaktır. Kumar'ın (1991) belirttiği gibi: "Ütopya, mevcut gerçeklik üzerine kurulur, fakat bu gerçeklik tarafından kuşatılır. Ütopya biçimsel olarak, gerçekliğin tarafsız, 'bilimsel' düşüncenin engelleme etkisiyle karşılaşır... Ütopya gerçekliğin değişim olanaklarının ölçülü bir değerlendirmesiyle değil, fakat bir değişim talebiyle karşılaşır" (s. 107). Açıkçası bu kolay bir iş değildir, fakat diğer disiplinlerden bu tür eleştiri modelleri çıkarsamak mümkündür. Ütopyacı düşüncenin bir örneği, Giddens'ın (1990) "ütopist gerçekçilik" konumunu benimsediği *Modernliğin Sonuçları* (Consequences of Modernity) adlı yapıtında ortaya çıkar: "Yayılmasını sağlayabilecek alternatif gelecekler planlayabiliriz. Gereken şey, ütopist gerçekçi modellerin yaratılmasıdır" (s. 154). Fakat Kumar'ın formülasyonunun aksine Giddens, "arzu edilen sosyal değişimin yollarının kurumsal açıdan içkin olanaklarla ilişkilendirilmezse çok az etkisinin olacağı şeklindeki Marksist ilkeyi koruyup sürdürmek" (s. 155) ister. Giddens, bunun gibi, "yaşam politikası" ya da kendini gerçekleştirme politikası dediği bu potansiyel ütopist gerçeklikleri araştırır (s. 156). Yani, herkes için hayatı yaşama ve ondan doyum elde etmenin olanaklarını daha ileriye götürmeye çalışan ve 'ötekiler'in olmadığı radikal sözler ya da katılımlar (s. 156). Bu tür bir yolun kaynaklarını araştıran Giddens, çevre hareketi gibi sosyal akımların rolünün yönünü değiştirir.

Şimdi, Giddens'ın ütopist taktiklerinin içeriğine ilişkin sahip olduğumuz tüm tereddütlerden dolayı, eleştirel sosyal psikoloji, yine de onun argüman biçimine, yani ütopist olanın etkin ve düşünümsel açılımına uyabilir. Öyleyse, bu görev nasıl ortaya konulabilir? Açıkça, içerikle ilişkisi içinde, bir seçenek, ütopist ya

da yarı-ütopist toplum ve temsillerini ve sosyal psikolojik işlevi araştırmaktır. Bu amaç için antropolojik ve tarihsel değerlendirmeler önemli bir geleneksel kaynaktır. Ancak, siyaset bilimi ve edebi metinler de vardır. İlkini dikkate alırsak, daha ileriyi düşünmek açısından genç Marx'ın çalışmaları ([1843-44] 1975) vardır. Fakat keza, Bookchin (1982), Marcuse (1955; 1970) ve Gorz (1985) gibi kuramcıların son dönem çalışmaları da söz konusudur. İkinci kaynak olarak, Huxley (1976), Le Guin (1975) ve Piercy (1979)'nin ütopyaları, egemen davranış biçimlerinin eleştirisinde kullanılabilecek olan sosyal ilişki modelleri sağlar. Ancak, bunların üzerinde bir bağlantı kurma işi (overarching), ütopist yazarların biçim ve içeriğini olduğu kadar, bağlam ve işlevini de inceleyen ütopist çalışmalar alanıyla bir angajman olabilir (Örneğin, Mannheim, 1960; Levitas, 1990; Kumar, 1987, 1991; Manuel ve Manuel, 1979). Bunu, ütopist eleştirinin bütünsel bir yönüne yükseltirken, ütopist "öteki"nin kendisinin düşünümsel olarak sorgulamaya maruz kalması olasıdır.

Bu bize, bu tür bir eleştirel stratejinin politik yarar sorununu hatırlatır. Açıkça bu, özgürlükçü savları olan herhangi bir sosyal psikoloji açısından ortaya çıkan bir konudur. Eğer psikolojinin benliğin ayrıntılı biçimde incelenmesi için zengin bir terimler hazinesi olduğunu ifade eden Gergen'le (1989; genel olarak benzer bir sosyal bilimler değerlendirmesi için de bkz. Giddens, 1991) aynı düşüncede olursak, o zaman vizyoner psikoloji, bu hazineye özgürlükçü seçenekler ekler. Ancak, bunun üzerinde ılımlı, vizyoner bir Eleştirel Sosyal Psikoloji'nin uygulayıcıları, Ütopist soy ve tarihsel bağlamlarını vurgulamaya dayanarak bu tür araştırıcı, geçici ve olumsal kavramların da anlamını açıklayacaktır. Bunlar sadece iletişim, düşünme ve açıklığın engellenmeden ilerleyebileceği bir toplum vizyonuna işaret etmekle kalmayacak, fakat bu tür bir vizyonu canlandırmaya da başlayacaktır.

GÜNLÜK YAŞAMIN PSİKOLOJİSİ: BAZI MARKSİST DÜŞÜNCELER

GRAHAME HAYES*

Birkaç istisna dışında, psikoloji tarihindeki çalışmalar, psikolojinin ayrı bir disiplin olarak oluşumuna katkıda bulunan sosyal ve ekonomik koşulları ihmal etmiştir. Bunun yerine, çoğunda psikoloji tarihinin odak noktası, psikolojinin (spekülatif) felsefeden kopması, "bilimsel" bir metodolojinin gelişmesi ve muhtelif "okullar"la ilişkili olan "büyük adamlar"ın psikolojiye katkıları olmuştur. Aslında psikoloji tarihleri, herhangi bir konjonktürel anlamdan ve bu yüzden insana ilişkin disipliner bilginin kökenlerine yönelik politik yapıdan yoksun olduğu için büyük ölçüde tarih dışıdır. Psikoloji, insan yaşamının potansiyel olarak ampirik gerçekliğinden ziyade, soyut bir insani özle ilgilenmiştir.

Psikolojinin insanın yaşam koşullarını anlamaya ve son yüzyılda ilgilendiği sorunların hafifletilmesine olan katkısı değerlendirildiğinde, bu disiplinin politik ve ahlaki boyutta bir karakteris-

---

* Grahame Hayes, Güney Afrika, Durban, Natal Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir. 1983'te Güney Afrika'da yayınlanan *Psikoloji ve Toplum (PINS)* adlı ırksal ayrımcılık karşıtı (anti-apartheid) bir derginin kurucu editörü idi ve halihazırda PINS'ın editörüdür. *Wulf Sachs and the history of Psychoanalysis in South Africa* adlı bir kitap üzerine çalışmaktadır.

tiğinin olmadığı görülecektir. Ancak son yüzyılda, psikolojideki pozitivist ve neo-pozitivist düşüncelerin hâkimiyetine giderek daha çok karşı konulmuştur. Değer, psikolojik bilginin politik suç ortaklığı, psikolojik teorileştirmede eril eğilim ve ırkçılık sorunları, psikolojide alternatif ya da karşı-hegemonik söylemlerin bir alanı içinde tartışılmıştır. Buradaki örnekler, psikolojideki (Henriques vd., 1984); feminist psikolojideki (Wilkinson, 1986; Burman, 1990; *Feminism and Psychology* dergisi); söylem teorisinde (Shotter ve Gergen, 1989; Parker, 1992); ve niteliksel ve yorumcu metodolojinin en son hâkimiyetinde bile (Denzin, 1989; Silverman, 1993) bazı Althusserci kolların önemli katkılarıdır.

Bu metinler, sınırlayıcı, bilimsel ve pozitivist psikolojinin egemenliğinden önemli bir kopuşu temsil etmekle birlikte, toplumsal kuramın psikolojik kuramsallaştırmanın bütünsel bir parçası olarak ciddi bir eklemlenişi durumuna güçlükle ulaşmaktadırlar. Aslında, sosyal olan, hâlâ, psikolojik süreçlerin anlaşılmasına basit bir katkı biçiminde kuramsallaştırılmış olarak kalmaktadır. Sosyalin kurucu statüsü, radikal psikolojiden kaynaklanan birçok değerlendirmede ele alınmamakta ve toplumsal yaşamın (kurulmasında) psikolojik verinin önceden kabul edilen ontolojik önceliğinin olduğu durumu ortaya çıkmaktadır. Psikolojideki Marksist yaklaşımların bu derece kısır olmasına şaşmamalı. Psikolojide Marksizm'e ciddi bir angajman, psikolojideki mevcut anlayışlardan, hatta "radikal psikoloji" düşünsel konumlarından köktenci biçimde farklı bir tarzda olmak üzere, psikolojik olanın ontolojik kuruluşunu sorgulamayı gerektirecektir.

O halde, psikolojide ya da psikolojiyle Marksist bir angajmanın statüsü ne olabilir? Marksist bir psikolojinin olanaklı ya da anlamlı olup olmadığı, hâlâ yanıtlanmamış bir sorudur, fakat bu bölüm, günlük yaşam ve deneyim çalışması içinde Marksizm ve psikolojinin daha sınırlı ve potansiyel olarak ilginç olan kesişme

hattını araştıracaktır. Bir toplumsal kuram olarak Marksizm, her ne kadar egemen biçimde yapısal ve soyut bir düzeyde olsa da, çağdaş kapitalizm eleştirisine katkıda bulunmuştur. Şaşırtıcı olsa gerek: Marksizm'in şimdiye kadar sıradan insanların kapitalist sistem içinde yaşamlarını nasıl sürdürdüklerine ilişkin söyleyecek çok az şeyi olmuştur. Bir yanda, birey kuramı olarak psikoloji, çok genel ve soyut düzeyde çalışmış ve evrenseli arayışı içinde, insanların yaşamlarının tikelliğinden sakınmıştır. Marksizm ile psikoloji arasındaki ilişki, tarihsel bilincin incelenmesi biçiminde psikolojiye ve tarih bilimi olarak ya da daha uygun biçimde Lucien Séve'in sözleriyle, Marksizm'e işaret etmektedir:

> "Tarih biliminden kaynaklı farklı bir temel üzerinde bir birey bilimi kurmak olanaksızdır. Fakat aynı zamanda tarih bilimini, bireylerin tarihsel üretimi kuramını oluşturmaksızın kurmak da eşit ölçüde mümkün değildir" (Séve, 1978: 90).

"Yeni dünya düzeni"nin zaferi ve post-Marksizmin mevcut anti-Marksist iklimi içinde, Marksizm ve Psikoloji üzerine yazmak, entelektüel bir suçluluk davranışı olarak görülebilir. İnsan böylesi günlerde Marksizm'i ciddiye alıp, böylece onu güya bireye ilişkin bilim olan psikoloji disiplinleriyle nasıl ilişkilendirip doğrulayacaktır? Ancak ilginç ve beklenmedik bir biçimde, Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerin çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, eleştirel Marksizm geleneğinin yeniden ortaya çıkması için alan yarattı. Sosyalist ülkelerde Marksizm-Leninizm'in politik egemenliği, Marksist kuramın eleştirel biçimde yeniden değerlendirilmesini engelledi. Tüm bunlara karşın, sosyalizmin gerçekleştirildiği ve toplumun da bilimsel ilkelere göre yönetildiği düşünüldü. Bundan başka, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde toplumsal yaşamda görülen felaketler, insanların günlük yaşamlarını yönlendiren psikolojik sorunların incelenmesini de sağladı: Kronik işsizlik yüzünden faşist ve neo-Nazi grup-

ların yükselişi, kapitalizmin sıradan insanların yaşamlarında karşılaştıkları gerçekleşmemiş umutlarının yarattığı hayal kırıklıkları, mikro-milliyetçiliğin kimlikleri içinde kaydedilen nefretin sürekli teşvik ettiği iç savaşlar vb...

Bu temel sorunları çözümlemek, Marksizm ve psikolojinin ve özellikle Marksizm ile psikoloji arasındaki ilişkilerin (yeniden) canlanmasına katkıda bulundu. Bunu en katı ve çarpıcı biçimde ifade edelim: Marksizmin geleceği, günlük yaşam psikolojisiyle olan angajmanına ve psikolojinin geleceği de onun toplumsal yaşama eklemlenmesine ve toplumsal yaşamın anlaşılmasına bağlıdır. Bu sav, en iyi ütopyada bile ilk doğru kadar tuhaf ve gösterişli değildir. Marksist kuramın karşılaştığı krizlerden birinin, insan faktörünün yetersiz değerlendirmesine bir son vermek zorunda olduğu doğru mudur? Bu, bir disiplin olarak psikolojinin Marksizm'i karşılaştığı krizlerden "kurtaracağını" öne sürmek değil, fakat Marksizm'in, insan davranışının çatlaklarının ve insanın günlük yaşamında karşılaştığı sorunlarının sofistike bir değerlendirmesini geliştirmeye başlamadıkça, ancak bir kuram olarak tamamlanmamış kalacağını ve en kötüsü de, kriz içermeye devam edeceğini öne sürmektir. Psikolojinin karşılaştığı krizlerden birinin de, bu disiplinin, bilhassa insanların günlük yaşam deneyimlerine karşı sessiz kaldığı eleştirisi de doğru değil mi? Bu, bir sosyal kuram olarak Marksizm'in psikolojiyi, pratiğe ilişkin uygulama dışı durumundan "kurtaracağını" öne sürmek değildir. Aksine psikoloji, insanların günlük yaşam gerçeğiyle ilgilenmediği sürece günlük yaşam kuramını ilgilendiren *ex cathedra** gelişmeler tarafından başarısızlığa uğramaya itilecektir. Marksizm ve psikoloji, burada yeni bir sol bireşim biçimi içine çökertilmemekte, fakat Marksizm'in bireysel yaşamlara ilişkin söyleyecek hiçbir şeyi

* Otoriteyle ifade edilen ve yanılmaz olduğu düşünülen resmi bildiriler için kullanılır –ç.n.

olmadığı ve keza psikolojinin, sosyal kuramla ilgilenmeksizin bir disiplin olarak nesnel statü iddiasını sürdürebileceği şeklindeki ideolojik önermeye karşıt bir şey olarak kullanılmaktadır.

MARKSİZM VE GÜNLÜK YAŞAM

Sosyal kuramın bazı konularını ele almak, bizi, Marksist kuramın sorun, kriz ve gerilimlerinin ortasına götürür. Marksizm, bir sosyal bütünsellik ve özellikle bütün üzerinde bir köprü oluşturucu olarak kapitalizmin teorisidir. Bu, büyük anlatıların postmodernist ve post-Marksist eleştirileri ile bütünselleştirici kuramların verili olduğu çerçeve açısından son derece yüzsüz ve pişman olmayan bir şey gibi görünebilir. Ancak, kuramlar genelleştirme yapmaya çalışmazlarsa, pek kullanışlı olmazlar. Yine de, sosyal bütünlüğü kuramlaştırma görevi, sosyal bütünlük "haline gelen" özcü sosyal kategoriler oluşturmayla karıştırılmamalıdır. Ernesto Laclau, sosyal bütünlük kavramının krizini tartışırken şöyle yazar:

> "Bugünlerde toplumsalın sonsuzluğunu, yani herhangi bir yapısal sistemin sınırlı olduğu, bu sistemin üstesinden gelemeyeceği bir 'anlam aşırılığı', sonuç olarak da kendi kısmi sürecini temellendiren bir bölünmez ve anlaşılır bir nesne olarak 'toplum'un bir olanaksızlık olduğuna ilişkin kuşatılmış bir olguyu kabul etme eğilimindeyiz" (Laclau 1990: 90).

Marksist kuram, toplumsal bütünlüğü kavramaya çalışırken, totalize edici eğilimine karşı koymalı ve "toplumsalın sonsuzluğuna" ilişkin kuramsal bilgisini kavramalıdır. Kuramsal nitelikli "toplumun olanaksızlığı", diyalektik belirlemeler çalışması olarak kurulan Marksizm gibi bir kuramla daha fazla değerlendirilmelidir. Laclau'nun projesindeki bazı kuramsal değişimlere, örneğin "farklılıkların sonsuz oyunu" üzerine vurgu ve "söylem-

sel pratikler" üzerine odaklaşmaya yönelik eleştirel olmakla birlikte o, toplumsal bütünlük nosyonunun bu eleştirisinde elbette göreceliliğe sapmanın suçlusu değildir. Eleştirel Marksizm, bir köprü kurucu bütünlük olarak kapitalizmin politik çözümlemesini sürdürürken, aynı zamanda toplumsal bütünlüğün kuramsal olanaksızlığına da açık olmalıdır.

Laclau ve ötekilerin Marksizm'in temeline yerleştirdiği bütünlük istencinin, hem kuramsal hem de pratik bir dizi negatif etkisi vardır. Marksizm'in totalize edici bir toplum kuramı olarak bir etkisi de, kendi kapitalizm eleştirilerinde birey ve öznelliği dışlaması oldu. İnsan kimlikleri ve öznelliğindeki içkin kaymalar, çözümlemenin belirleyici nesnelerinin araştırılması amacıyla totalize edici bir teori içinde işaret edilen kapanmaya yönelmezler. Totalize edici, bilimselci ve yapısalcı Marksizm'in insan faktörü için sadece toplumsal süreç ve ilişkilerin (edilgen) etkisi olarak yeri olmuştur.

Psikolojik alanın öneminin bildirimi, insan doğasının ontolojik önceliğine ilişkin argümanla karıştırılmamalıdır. Marksist kuram, fiziki dünya, doğal dünya, sosyo-ekonomik dünya, psikolojik dünya olarak (maddi) belirlenme düzenini ciddiye almamız gerektiğine ilişkin tartışma dışı nokta konusunda ısrarcı olmasında haklıdır. Doğal dünyanın maddi koşullarının sanat eserlerinin üretiminden daha önemli olduğunu (önce geldiğini) söylemek, doğanın kültürü "ortaya çıkardığı" ya da belirlediğini söylemek değildir. Yaşamın maddi temellerini onaylamak, insan yaşamının ve sosyal ilişkilerin karmaşıklığının açıklanmasını ortada bırakır. İnsan etmeninin önemini değerlendirmek, Marksizm için, epistemoloji ve ontoloji düzeyindeki açılımlarıyla birlikte politik bir karardır.

Marksizmin insan etmeni ve bireyliğe ilişkin sorunlara yönelik içsel açıdan idealist, burjuva ve bireyci tanımlamaları, günlük yaşam kuramını yetersiz ve eksik olarak açıklama sonucuna yol

açmıştır. İnsanların yaşamlarının psikolojik boyutları aslında kişiselci ve tekbenci değildir. Kişisel ve özel, toplumsal ve tarihsel kurgulardır ve burjuva ideolojisinin çelişkilerine, insanların (gerçekten) kişisel ve özel yaşamlara sahip olabildikleri bir sosyal düzenin oluşturulması sürecinde karşı konulması gerekir. Kapitalizm koşulları altında devlet ve piyasanın müdahale ve zorlamaları bağlamında benlik kültünün zaferi, bireysel tercihlerin savunusu ve mahremiyetin güvence altına alınması, insan özgürlüğünün kutsanması değil, alaya alınmasıdır. Günlük yaşama ilişkin Marksist bir bakış açısı, insan doğası, insan etmeni ve bireyliğine ilişkin sorun ve konuları burjuva düşüncesine bırakılarak kurulamaz. Günlük yaşam ve insanın bireyliğinin ayrıntılı bir değerlendirmesinin Marksist kuramın bütünsel bir parçası olması gereği, bu düşüncelerin açık önermelerinden biridir.

Totalize edilmeye çalışılan Marksizm'in bir diğer olumsuz etkisi, "iktidardaki Marksizm" diyebileceğimiz şeydir. Muhafazakâr toplumsal ve politik kuram, Marksizm'in temelindeki "komünist rejimler'in ekonomik, politik, ekolojik ve diğer facialarından dolayı Marksizm'i suçlamaya çalışırken, Sol, "Marksist yönelimli" hükümet ve devletlerin krizine yol açan maddi koşulları yeterli bir biçimde açıklamada bir dereceye kadar kayıtsız kaldı. Therborn'un (1980) bir nebze farklı bir bağlamda ifade ettiği gibi, eksik olan şey, Marksizm'in bir Marksizm'idir. Doğu Avrupa toplumları ile eski Sovyetler Birliği'nin sorunlarının, Marksizm'le gerçekten bir ilgisi olmadığını öne sürmek kabul edilemez, çünkü bu rejimler, Marksist ilkelerin uygun biçimde anlaşılması açısından bir "inanç bozukluğu" içindeydiler; bu yüzden bu pratik, toplumsal uygulamalar, tarihsel sapmalardır. Toplumun ya da toplumsalın kuramsal olanaksızlığıyla ilgili önceki nokta, Marksizm'in ya da konuyla ilgili diğer herhangi bir toplumsal kuramın (bütünsel olarak) toplumu "harekete" geçiremeyeceğidir. Mark-

sizmin bilimsel ilkelerinin doğru biçimde uygulanmasının, reel sosyalizmin var olduğu çoğu toplumda gerçekleştirilemediğini söylemek, sorunu tamamen kaçırmak demektir. Asıl mesele, Marksizm'in totalize edici bir toplum kuramı değil, toplumsala yönelik eleştirel bir kuram olması gerektiğidir.

Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki komünist devletlerin çöküşü, Marksist kuramda bazı ciddi sorunların olduğunu anlamamızı sağlamadı. Bu, Doğu Avrupa ve eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin, Marksizm'in eleştirisine bağlı olduğunu söylemek değildir. Bu ülkeler bize, Marksizm'in dikkat etmemiz gereken bir hayli sorunu olduğunu, aksi takdirde Marksizm'in yararlı bir toplumsal yaşam kuramı olmaktan ziyade önemsiz bir kuram olacağına ilişkin bir şeyler ifade etmektedir. "İktidardaki Marksizm" sorunu, toplumsal yaşamın kuram ve pratiği içindeki totalleştirme ve determinizm eğilimine işaret etmektedir. Burada Marksizm-Leninizm'e ilişkin sorunda olduğu gibi bir problem olmadığını, ama gerçekte kendi başına Marksizm'e ilişkin bir problem olduğunu söylemek hoş değil. İktidardaki Marksizm, iktidar sorunu, Marksist yönetimler ve totalitarizm sorunları arasındaki [birbiriyle] bağlantılı problemleri incelemek zorundayız. Marksist kuramın bir kuram olarak eleştirel ve açıklayıcı kapasitesi ile kuramsal totalleştirme ve toplumsal totalitarizmin can sıkıcı eğilimi arasında bir gerilim vardır. Marksist kuramın merkezi sorunları açısından gerekli bir uyanıklık, özgürlükçü bir toplumsal kuram adına yapılan toplumsal ve politik aşırılıkları sınırlamaya başlayacaktır.

İktidardaki Marksizm'in sorunları, devletin doğası ve mikromilliyetçiliklerin yükselmesi sorunlarından merkezi planlamanın facialarına değin değişiklik gösterir. Bundan dolayı, bu önemli konular, "günlük yaşam değerlendirmeleri"nden farklı olarak görülmemelidir. Yine de, Marksizmin başlıca özgürleştirici özellik-

lerinden biri, bir toplumsal formasyon olarak toplumsal totalitenin karmaşık içsel ilişkililiğini kavrama yeteneğidir. Ayrıca, felsefi bir antropoloji olarak Marksizm (aslında bu kavramlaştırmayı terk etmek için bir neden yok), (kapitalist toplumsal ilişkiler çerçevesinde) insan yaşamının bir değerlendirmesini yapmaya çalışır. *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*, *Alman İdeolojisi*, *Grundrisse* ve hatta *Kapital*'de, (eğer doğru biçimde bakılırsa) Marx'ın ilk düşünceleri bağlamında idealist kollar olduğu doğrudur. Materyalist bir felsefi antropolojiyi tartışmak, bunun, Marx'ın ya da Marksizmin en temel projesi olduğunu öne sürmek anlamına gelmez. Açıkçası, Marx'ın çalışmalarının ana yapısı, kapitalist üretim biçimine ilişkin baştan sona değin kuramsal ve politik bir eleştiri önermek değildi. Ancak, ne mutlu ki Marx, dar bir ekonomist değildi ve bundan dolayı, onun özelde on dokuzuncu yüzyıl kapitalizmi, genelde ise bir sistem ve yaşam biçimi olarak kapitalizme yönelik yıkıcı eleştirisi, kapitalist üretim ve yeniden üretim ilişkileri altında toplumsal yaşam üzerine olan diğer yorum türlerince bir ders konusu olarak izlendi.

Günümüzde geçerli olan post-Marksist düşüncelerin aksine, Marx'ın çalışmaları, geç 20. yüzyıl kapitalizmine ilişkin hâlâ çok parlak bilgi ve eleştiriler sunmaktadır. "Yeni dünya düzeni"nin barbarlığı çerçevesinde, geç 20. yüzyıl kapitalizminin ne ölçüde "ilerlediği"ne ilişkin fazla heyecanlı olmamalıyız. Keza, bariz olarak, Marx'ın çalışmalarında bazı mantıksal olmayan düşünceler, çıkmazlar, çelişkiler vb. vardır ve bundan dolayı Marksist ilke ve yazılara herhangi bir kölece bağlılık, sosyalizm davasına kesinlikle yararlı olmaz. Buna karşılık, Marksizm'in asıl dürtüsü, dünyayı eleştirmek ve değiştirmektir. Marksizm, utangaç bir politik ve ahlaki düşünce (ve pratik) yapısı değildir.

Marksizm hâlâ günümüz kapitalist toplumunun keskin bir çözümlemesini yapabilir. Bu, Marksizm'in günümüz toplumla-

rının eleştirisi için elverişli tek toplumsal kuram olduğu ve Marksist düşüncelerin, klasik formülasyonlar çerçevesinde değiştirilmeden kalması gerektiğini öne sürmek değildir. Marksizm, çözümleme ve eleştirilerinin sonuçlarını yargılamak ve alternatif yaşam biçimleri önermek için hazırlanan çok az sayıdaki toplumsal kuramdan biridir. Ayrıca, bunu başarmak için Marksizm, zorunlu olarak (totalize edici) bir toplum kuramı içinde ifade edilmektedir. Bu, keza farklı yaşam biçimleri önereceksek eğer, kaçınılmaz gibi görünmektedir. Meta-anlatılarda düzlenen eleştirilerle, büyük kuramsal söylemlerle ilişkili olan sorunları önemsememeyi isteme saygısızlığı gibi görünebilir bu. Ancak, kuşkusuz, konu, toplum kuramlarının politik güçle ilişkili olarak nasıl üretildiğine ilişkindir. Bunlar, oldukça zor kavramsal ve pratik konulardır, fakat kuramsal çoğulculuk ve tikelciliğin süslenmesi adına büyük kuramlardan vazgeçilmesiyle sorun çözümlenmemektedir. Büyük (toplumsal) kuram tarafından ortaya konulan sorunların benimsenmesi ile (tüm) toplum kuramlarının kötü bir şey olduğu sonucu arasında dikkate değer bir farklılık vardır. Tüm mikro toplumsal kuramlar, toplum kuramı değilse, nedirler? Büyük anlatıların sorunlarından, onları yok sayarak kurtulamayız. Ya da toplum kuramlarının ortaya koyduğu sorunlar, büyük ya da totalize edici kuramların yadsınmasıyla üstesinden gelinemez. Kuramın ya da toplum kuramlarının rolüne ilişkin sorunlarıyla, çağdaş toplumsal yaşamın doğasını anlamamız ve kavramamız için yüzleşmek zorundayız.

PSİKOLOJİ VE GÜNLÜK YAŞAM

Toplumsal yaşamın psikolojisi ya da günlük yapısı, Marksizm tarafından çoğunlukla önemsenmemiş ve yok sayılmış görünmektedir. Sadece Marksizm'deki yapısalcılık, insan etmenini

bir kenara itmekle kalmamış, fakat (kapitalist ya da sosyalist) günümüz toplumlarındaki toplumsal yaşamın çelişkilerini hesaba katma fırsatı da kaçırılmıştır. Örneğin, Londra metrosunda bir sinyalci olarak, 1990'lar Britanya'sında yaşamak neyi ifade etmektedir? Bir Ganalı kadının Accra sokaklarında yaşamını idame etmeye çalışmasının anlamı nedir? Ya da Güney Afrikalı bir gecekondulunun sağlıklı bir ev istemesi neyi ima eder? Elbette Marksizm'in bize, bu farklı toplumsal koşullara ilişkin söyleyeceği çok şeyi vardır, fakat bu söylenebilecek şeylere neden bu insanların yaşamlarının anlam ve deneyimi ile toplumsal eylem olanaklarına yönelik bir değerlendirme katmayalım ki?..

Marksizm ile psikoloji arasındaki tarihsel uzlaşmazlık (antagonizm), günlük yaşam ve deneyimin yeterli bir şekilde değerlendirilme eksikliğine katkıda bulunmuştur. Marksizm ve psikolojinin ironi ve trajedisi, ikisinin de hem sıradana, günlük yaşama ilişkin potansiyel açıdan açık kuramlar olmaları hem de henüz kuramsal olanaklarından yararlanma konusundan uzak kalmalarıdır. Birey üzerine bir inceleme alanı olan Psikoloji'nin, şaşırtıcı bir şekilde bireylerin hayatlarını nasıl yaşadıkları ve her stresli durumda yaşamlarını nasıl anlamlı kılmaya çalıştıklarına ilişkin bize söyleyecek çok şeyi vardır. Bu, insanların yaşamlarının lekelenmemiş, geniş tanımları yoluyla insanın yaşantısını anlama umudu içinde kuramdan vazgeçmeye meyleden fenomenolojik psikolojiye bir dönüş çağrısı değildir. Yaşam öyküsüne yönelik ilginin yakın dönemde yeniden canlanması, kısmen, insanların yaşamlarının açıklığını, çelişkilerini ve yaşanmış gerçekliğini kavrama çabasıdır. Yaşam öyküsüne odaklanma sorunu, değerlendirmelerin oldukça betimsel, övücü (kendi bireyciliği içinde) ve kuram dışılıkçılığına bir son verebilir. (Materyalist) bir günlük yaşam psikolojisi savı, bunun sadece belirli bireylerin biricikliğinin ayrıntılı değerlendirimiyle yapılacağını öne sürmek değildir.

Bireylerin yaşamlarının somut maddiliği, günlük yaşam deneyiminin çelişkilerini açıklayabilecek kuramsal bir dilin diyalektik olarak geliştirilmesinde olduğu kadar, yaşanmış deneyimin durumsallığı içinde araştırılmalıdır.

Çoğu zaman psikolojideki Marksist projelerin burjuva psikolojisine karşı bir savunucu tepki üzerinde odaklaştığı ve günlük yaşamın çok yönlü bireyselliğini rehabilite etme pahasına, bilimsel psikolojinin ilkelerinin kuramsallaştırılmasının üstün gelmesine çalışıldığı görünmektedir (örneğin Tolman ve Maiers, 1991). Bilimsel statüsüne ilişkin kendi türü içinde Psikoloji, övgüye değer bir kuramsal materyalizm üretmiş ve bilimsel psikoloji, kuramsal görüşleri için ampirik bir temellendirme de sağlamıştır. İster istemez hata bulmanın istendiği boyutlar, psikolojinin bu boyutları değildir; fakat psikolojik incelemenin nesnesi olarak sayılan şeyi belirleyen süreçler ve (pozitivist ve anti-pozitivist) bilimsel metodolojinin güvence altına aldığı sahte politik tarafsızlık iddiasıdır. Son yüzyılda çoğu psikoloji "birey bilimi"nin ahlaki zorunluluğu reddetme arayışınca kapsanmış ve böylece boşa harcanmış olan büyük bir entelektüel çaba söz konusudur. Psikolojide ideolojik olanın eleştirisi, psikolojik bilginin üretiminin hizmet ettiği çıkar çevrelerini de yaratmıştır. Günlük yaşam psikolojisinin nesnel açıdan incelenmesinin psikolojik dünya ile onun uygulayıcılarının gönül rahatlığını, yani psikolojinin toplumsal konumunun sınıfsal ayrıcalığı ve küçük burjuva ideolojisi içinde yerleşik olan memnuniyeti rahatsız etme potansiyeli vardır. Bilginin üretiminin sürekli ve kuşkulu olmayan bir biçimde çoğunluğun, sıradan insanların, yoksul ve işsizlerin, işçi sınıfının ve delilerin hizmetinde olduğuna ilişkin psikoloji tarihinde çok az örnek vardır.

Ancak, günlük yaşamdan daha az uzak olan bir psikoloji geliştirmek için bazı çabalar oldu: Bu çabaların örnekleri, fenomenolojik psikolojiyi, davranış psikolojisi üzerine Harre vd.

(1985)'nin çalışmalarını içermektedir. "Yaşanmış ideoloji" nosyonuyla günlük yaşamın psikolojisine nüfuz etme vaadini ileri sürmüş olan Billig vd. (1988)'nin maalesef hayal kırıklığı yaratan çalışmaları, Marksizm'i karikatürize eden oldukça basit bir polemik içinde kalmıştır. Tüm bu değerlendirmeler, insanların yaşamlarını yansıtma yeteneğini gösterirken, insanların deneyimlerini ciddiye almaktadır. Ancak bu durum, insanların kendi yaşamlarına ilişkin değerlendirme ya da düşüncelerinin bilgiyle eşdeğer olduğu anlamına gelmez; aksine insanların yaşamlarına ilişkin bilgiye, onların değerlendirmeleri olmaksızın sahip olamayacağımızı ifade eder. Sıradan insanların yaşamlarını anlamlı kılma çabalarını hor gören bir psikoloji tuhaf bir psikolojidir. Bu günlük yaşam psikolojisinin ham maddesi, kuşkusuz, yaşamlarımıza ilişkin "ifadelerimiz"in zenginliğinde yatmaktadır. Ancak günlük yaşam psikolojisinin teorisi, insanları, kendilerine ilişkin değerlendirmelerinden daha ileri götüren kuramsal bir kavramsallaştırmanın geliştirilmesini gerektirir.

Marksizmin psikolojide karşılaştığı kuramsal görevlerden biri de, insanların günlük deneyimlerini anlamlı kılmak ve özgül tarihsel konjonktürler içinde belirli toplumsal formasyonlarda yaşamanın neyi ifade ettiğine dair bir açıklama geliştirmektir. Farklı fakat ilgili bir psikanalitik kayıt içinde Lacan şöyle sormuştu: Bir psikanalistin yazısı neye benzemelidir? Diğer bir deyişle, bilinçdışına ilişkin nasıl yazıyoruz? Benzer bir biçimde Marksizm'in sorunlarına duyarlı olan günlük yaşam psikolojisinin neyden ibaret olması gerektiğini sormalıyız. Hangi terimler, hangi dil biçimleri ve ne tip bir söylem bu projeyi oluşturmalıdır? Hem psikoloji hem de Marksizm'in bu sorunları yanıtlamadaki güçlüğü, çalışan sıradan ve işsiz insanların yaşantılarından geride kalmaktadır. İnsanlar kendi yaşamlarından nasıl söz ederler? Beşeri ve toplumsal bilginin, toplumsal yaşamın sıradan

dilinin potansiyel bağlantılılığına ilişkin neden içkin bir güvensizliği vardır? Bu, insanlar olarak kendi hayatlarımızı yaşamaya ve anlamlı kılmaya çalışırken söylediğimiz şeyin tutarlı bir sıradan yaşantı kuramına tercüme edilmesini öne sürmek değildir. Kuram, sadece ortak söylemin kurulmasıyla geliştirilemez. Kuramsal olarak düşünme, insanların kendi yaşamlarına ilişkin olarak bize verdikleri tanımlamaların ötesinde bir şeyler söylemeyi, insanların kendi yaşamlarına ilişkin olarak karşılaştıkları bazı ikilemleri açıklamaya girişmeyi, yaşanmış gerçeklikten nüans, çatlak ve çelişkilere ilişkin bir anlayış geliştirmeyi ve görünenlerin, söylenenlerin, yetersizliklerin ötesine geçebilmeyi gerektirir. Marksistler olarak kuramsal biçimde düşünmek, insanları zayıflatıp baskı altına alan yaşamlarının duygusal ve maddi koşullarına bazı tepkiler geliştirmeyi gerektirir.

Marksizm, kişisele, duygusallığa ilişkin konuşmayı reddetmeyi devam ettirdiği sürece, en iyi ihtimalle neo-pozitivist bir ampirizm içinde tuzağa düşürülen, en kötüsü de insan kimliği ve bireyselliğinin içeriği ve tözünü belirlemek için idealist bir bireyciliği yeniden üreten bir psikolojinin ideolojik gensorularına fırsat verir. Burjuva ideolojisinin yapısı ile insan doğası ve yaşamının özdeşliğini kabul etmeyle, burjuva konular diye insan doğası ve yaşamının karşılaştığı konuları terk etmek arasında önemli bir farklılık vardır. Marksizm, tam olarak kişisel olabilmek için insanların kişisel yaşamlarını anlama çabasına girişmeli, hatta bulaşmalıdır. Kapitalizmde sözde kişisel yaşamın en şaşırtıcı çelişkilerinden biri, hiç de kişisel olmamasıdır. Devlet ve sermaye, yaşamlarımız üzerindeki her şeydir. Kendi özgür irademizi tam anlamıyla kullandığımız ve yaşamlarımıza ilişkin anlamlı bireysel seçimler yaptığımıza yönelik bir inanç aldanması yaşadığımız bir toplumda yaşıyoruz. Bireyselliğin çoğu ve günümüzde kişisel yaşam, Marx'ın "soyut bireysellik" dediği şeyi

yansıtmaktadır. Önemli toplumsal değişimlerin, soyut bireysellikten somut bireyselliğe doğru bir değişim olduğu zaman ortaya çıktığını biliyoruz. Önemli toplumsal değişimlerin, ekonominin en iyi nasıl organize edileceğine ilişkin ilginin yerini duygusal yaşamlarımızı en iyi nasıl organize edebileceğimize ilişkin ilgiler aldığı zaman ortaya çıkacağını biliyoruz. Kapitalizmde gerçekten kişisel ve özel olan tek şey, elbette özel mülkiyettir ve bu yüzden somut bireyselliğin sürekli olarak soyut bir bireysellik biçimi içinde yabancılaştırılması önemlidir. Özel mülkiyet sistemini koruyup sürdüren toplumsal ilişkiler, kapitalist toplumsal yaşamın "özneleri"ni oluşturmanın soyut mantığını empoze eder. Somut bireysellik, potansiyel olarak insan etmeni, insan davranışı ve politik istencin tehlikeleriyle doludur.

SOYUTLAMA YA DA POLİTİK BAĞLILIK

Psikolojiyle birlikte diğer toplumsal ve beşeri bilimler, birçok açıdan, insan bireyselliği ve deneyimi bakımından soyutun görkemli "bilimleri" oldu. Çoğu psikolojik kuramlaştırmalarla gerçekleştirilen belirsiz soyutlamalar, psikolojik çalışmanın öznelerinden kuramsal ve deneysel bir uzaklığın oluşmasına yol açtı. Psikoloji, insanları, kendi durumsallıklarının (işsizlik, siyah maden işçileri, uyuşturucu kullanıcıları) soyutlaması içinde bile güçlükle incelemekte, fakat aksine, daha çok kaygan öznenin, evrensellik ve göreceli olarak yakın zamanlara kadar evrensel insanın peşine düşmektedir. Psikolojinin sıradan insanın yaşantısının psikolojisine ilişkin söyleyecek çok az şeyi vardır. İşçi sınıfının, işsizlerin, evsizlerin, orta sınıftan tek ebeveynli aile oluşturan kadınların, AIDS hastalarının, 'deli'lerin durumları hakkında neler biliyoruz? Liste günlük yaşam psikolojisinin sessizliğinin sonsuz bir göstergesidir. Bu, psikolojinin tümüyle günlük yaşam psikolojisinin incelenmesine vakfedilmesi gerektiğini söy-

lemek anlamına gelmez. Açıkça böyle değil, fakat sürekli sessizlik sadece, toplumsal yaşamın bu yönünün kasıtlı bir ihmali açısından politik bir tercih olarak yorumlanabilir.

Psikolojinin kendi araştırmalarının politik açılımlarından kaçındığı noktada Marksizm, kendi politikasının psikolojik açılımlarından sakınmıştır. Marksizm'in tam bir tanımı üzerinde herhangi bir uzlaşmaya varmak pek olası değil. Yine de, Marksizmin toplumsal bir değişim kuramı, bir devrim kuramı ve sosyalist bir toplumun ortaya çıkarılmasına yönelik bir kuram olduğu konusunda geniş bir anlaşma olacaktır. Daha basit ifade edecek olursak, praksis olarak Marksizm, insanların kendi potansiyellerini tam olarak hayata geçirebildikleri, sömürü ve baskıdan kurtarılmış bir toplumla ilişkilendirilmektedir. Temel insani ve toplumsal ihtiyaçlarını talep etmeyecekleri bir toplumda insanlar, insan ve sosyal varlık olarak kendi potansiyellerini yaşama aktarmanın olanaklarına sahip olacaklar ve yaşamlarından hoşnutluk duyarak mutlu olacaklardır. Bilimsel psikoloji ve bilimsel Marksizm'in belirli varyantların içinde bu ihtiyaç, potansiyel, insani mutluluk nosyonları, New Age hümanizmine dönük bir yozlaştırıcı tehdit olarak görülmemelidir. Fakat Marksizm, insanların daha az düşmanca hayatlar yaşadıkları daha iyi bir toplumsal düzen kuramı değildir. Burjuva hümanizmi açısından insan mutluluğunun dil ve düşüncesinden feragat etmenin gereği yoktur.

Gündelik yaşantının kuramsal dilinin baskısı, çoğunluğun maruz bırakıldığı dışlama politikasını yansıtır. Psikoloji'de Marksist bir projenin en azından sıradan insan yaşantısına bir ses verecek politik iradesi vardır. Psikologlara ve Marksistlere, özellikle akademik yaşamın rahat sınırları içindeki "yerleşiklere", kendi entelektüel uğraşıları içinde politik bir bağlılığı ileri sürmek kalmaktadır. Epey süreden beri biz entelektüeller, bu görevlerden uzaklaşmış bulunuyoruz.

DUYGU VE POLİTİKA

PAUL HOGGETT*

DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEK Mİ?

Son yirmi yıl içindeki farklı politika türlerine dönüp baktığımda, beni şimdi şaşırtan şey, katıldığım herhangi bir grup ya da partinin praksise gerçekte çok nadiren angaje olmasıdır. Süreç ile praksis; öznenin olmadığı eylem ile düşünen, yaratıcı ve hayali gücü yüksek olarak sunulan eylem; kendi kapsamının ötesindeki süreçlere taşınmış bir nesne olarak grup ile birlikte belirleyen, belirlenmiş ve öz-belirleyen özne olarak grup arasındaki ayrımı anımsamak çok önemlidir. Grubun iki süreci müzakere etmek zorunda olduğu da anımsanmalıdır –ötekinin (devlet, diğer grup ve partiler, sivil ve politik toplum) karşı karşıya geldiği dış olaylar akışı ve grubun kendisiyle karşı karşıya gelmesiyle oluşan içsel olayların (grup süreci, grup-içi süreç) akışı.

Kendimizi kandırıyoruz. Rol yapmak, dünyaya ilişkin bir şeyler yapmak için bir gruba katıldığımızı ve böylece zamanımızın çoğunu devinimler gerçekleştirerek geçirdiğimizi söyleriz. Politi-

---

* Paul Hoggett, Bristol, West of England Üniversitesi'nde Siyaset bilimi profesörüdür. Daha önce zihin sağlığı alanında bir sosyal hizmet uzmanı olarak çalışan Hoggett, *Free Associations* Dergisi'nin kurucu yayın kurulu üyesiydi. Grup ilişkileri danışmanı ve *Partisans in an Uncertain World*'un yazarıdır.

kada, hayatın herhangi bir gerçek alanından daha çok kendimizi aldatır görünürüz. 1970'lerde devrimci bir gruptan ayrılıp bir sosyal hizmet uzmanı oluşumu ve birdenbire kendimi önceki üç yıla nazaran birkaç ay içerisinde daha gerçek bir eyleme katılmış buluşumu bugün de anımsayabiliyorum. 1980'lerde etkin bir İşçi Partisi örgütçüsü olduğumu ve rutin seçim propagandası dışında, 180 üyeli şubemizle, birkaç yıl boyunca yerellikteki tek bir politik müdahaleye katılmamış olduğumuzu hatırlayabiliyorum.

O halde niye bu kadar çok uyuyoruz ve (uyuklayan kitlelerin aksine) bilinçli ve uyanık olan benliklerimizi neden işe koşmuyoruz? Bizim bu uykulu durumun içinde yer aldığımız zamanlara bir şeyler borçlu olduğumuz ve politik tepkinin bir on yıl ya da daha fazlası sonrasında solun, bir gün uyandırılacağı bir tür kış uykusuna yatmış olduğumuz pekâlâ mümkündür. On beş yıllık bir tepki sürecinde bile yarı uykulu haldeydik. Geriye baktığımda, huzursuzluğun çoğu zaman var olduğunu görüyorum. 1975'te Dayanışma Grubu (the Solidarity), Maurice Brinton'un *Politikada Akıldışı* (The Irrational in Politics) adlı broşürünü yayımlamıştı. Üç yıl sonra, bir parçası olduğum bir başka kolektif, *Bir Hobi Olarak Devrimci Siyaset* (Revolutinoary Politics as a Hobby, Masters, 1978) adlı bir broşürü ve iki yıl sonra bir broşür daha yayınladı ve sonra "*Örgütlerde Yaratıcılık ve Patoloji*" (Creativity and Pathology in Organisation) adlı bir makale yazdım. Makaleyi aşağıdaki düşüncelerle bitirmiştim:

> "Yıkıcı politik niyeti olan bir grup, ilgisiz sorular sormak için elbette görev başındadır. Kendi işleyişini sarsma tehdidi gösteren düşüncelere hoşgörü gösteremeyen bir grubun, bu durumda özellikle dışsal gerçekliğin yıkıcısı olmayı umduğu sonucunu çıkarabiliriz. Daha doğrusu bu grup, "3 r"nin kullanımıyla karşılaşacaktır –rutin, ritüel ve repetition (yineleme)" (Davis ve Hoggett, 1980).

Öte yandan politikanın çok canlı ve yaratıcı olduğu dönemler de oldu. Bristol'de ve İskoçya'nın Güney Batı ve bazı yörelerinde Seçmen Vergisi Karşıtı Kampanya böylesi bir örnekti. Bu kampanya elbette yaratıcıydı, çünkü siyasi partilerin bu vergiye karşı yapacak bir şeyi yoktu. Bu kampanyayı düşünerek kendime, özellikle parti politikasına ilişkin bazı sorular sormaya başlamıştım. Neden politika bu derece yaratıcılık dışıydı, aslında politika neden yaratıcılığı tehdit eden bir şekilde görünmektedir? Neden siyasete katılım pratiği, bir inceleme nesnesi ve öğrenme kaynağı olarak bu derece seyrek görülmektedir? Öyleyse, politik açıdan böyle aptal olmakta neden ısrar ediyoruz ve bu anlamda niye politika, herhangi bir düşünümsellik biçiminden kaçınmaktadır?

MANTIKSIZLIK OLARAK POLİTİKA

Bir varsayımı ifade ederek başlayacağım. Politikayı ciddiye almak dünyayı ciddiye almak demektir ve sadece böylesi günlerde çılgın insanlar dünyayı ciddiye alırlar.

Kendimi uykudan uyandırdığım sıralarda, etrafımda hissettiğim yıkıcılıkta yakıcı bir adaletsizlik ya da zorbalık duygusu oluştu. Tahminim, çoğu insanın yaşamında, kendinize "X hakkında bir şeyler yapmamız lazım" dediğinize benzer önemli anların olmasıydı. Aynı şeyi hisseden ötekileri ararsınız, eyleme geçmek için bir tür söz verirsiniz ve sonra kamusal yaşamın soğuk yüzü gibi hissedilen şeye dalış yaparsınız. Seçmen Vergisi Karşıtı Kampanya benzeri bir kitlesel hareketin bir parçası olduğunuz zaman bile, eylem sorumluluğu almak –ötekileri örgütlemek, gösteri ya da grev gözcülüğü yapmak, sokak sergilerini yönetmek– kolayca gerçekleşmez. Bir parçanızın ev hayatına geri dönüp ev içinde güvenli biçimde uyuklama arzusunu duyduğu zamanlarda kendinizde endişe hissedersiniz. Fakat ço-

ğu zaman bir kitle hareketi, gerçekte kitle bile yoktur, sadece bir siz ve bir de bir avuç olan ötekiler vardır.

Söylemeye çalıştığım şey, eylemler aracılığıyla ilerlemeye karşıt olarak (yani politikanın simülasyonu) gerçek politika, sizi toplumun kıyısının yakınına iter. Gerçek politika sizi fırlatıp atar, sizi görünür kılar, halkın dik bakışlarına maruz bırakır ve sizi sıra dışı, tuhaf kılar. Bunun gibi politikayı ciddiye alan insanlar deli olmak zorundadır –"el ilanı dağıtan şu kadına bak", yoldan gelip geçen kişinin bedeni sertleşir ve dik bakışını size yöneltir. Eylemci, bir tehdittir, çünkü o, rutinlerimizi kırar. Eylemci, kaldırıma dışkısını yapan bir köpek gibi, vitrinlere bakan insanların hazzını bir an sekteye uğratır.

Politikaya katılımı ciddiye alan tanıdığımız çoğu insan, politikayı terör ve heyecan ile aynı ölçüde görmektedir. Bu terör, hem sizden gelmekte hem de dışınızdan, ötekilerin dik bakışları yoluyla size yansıtılmaktadır. Ayrıca, kamusal politikaya katıldığımız zaman, sınırları olmayan grup içinde yer almış oluruz. Kalabalığın, kendisinin dışına taşan bir odaya kapatıldığı zaman bile sınırları yoktur. Bazı yapılar kurmaya çabalarız, fakat sınırları olmayan grup, daima sınırları çiğneme sözü verir. Reich (1972), bir duygusal dertten, heyecanlandırıcı ve korkutucu olan bir kap içinde çalkalanan bir sıvının içinde hızla dönen bilinmeyen bir doğanın salgın hastalığından söz ederdi. Bion (1961), bir insanın birçok insanla olan duygusal yaşamının otomatik ve tepki verici bir sigortası olan bir birleşme değerinin koşullarında bireyin grupa yönelik olan duygusal/zihinsel yatırımından (cathexis) bahsetmişti. O halde burada söz konusu edilen ne? Terör, kin, aşk, umut, kıskançlık, tutku, inanç –bir nesne, bir kanal ya da odak arayan bir ham duygu heyecanı; sınırsız enerji, binicisiz bir at.

Korkunun yanı sıra, bu büyük, yıkıcı umut günümüzde de ifade edilememektedir. Kuşkusuz bu, Gramsci'nin, sadece "ya-

pılması gereken"den değil –araçlarının bulunduğu, aslında bulunmak zorunda olduğu amaçlar olarak "yapılmalı"– fakat olasılık inancı düşüncesinden ortaya çıkan tutku, yani irade'den söz ettiği zamanki düşüncesidir. Aksine inanç, "zayıf bir konumda bulunan gerçek ve etkin iradenin giydiği elbiseden başka bir şey değildir (Gramsci 1977: 337). Umut ve inancı, açık bir alanda kesintiye uğrayan elektrik akımına benzer biçiminde düşünün-inancı dinle değil de umutla ilişkilendiren, ona bir barınak sağlayan, onu kanalize eden politika değil midir? Umut ancak bu şekilde kolaylıkla inanç haline gelebilir; etkin, düşkurucu bir özlem bu derece kolayca edilgin ve aldatılmış bir bekleme biçimi olabilir, Marksizm'e göre içkin bir çelişki kuramı üzerine kurulmuş, yakında olabilecek durum dogmasına yönelik kayma, bu derece kolay olmuş ve bu tür trajik sonuçlar doğurmuştur. Sektlerden söz ediyoruz ve aslında bu, sektlerin politik maske takan yarıdinsel örgütler olmasıdır. Wilson'un (1975), Admirality Adaları'ndaki Paliau hareketine ilişkin gözlemlerinde dikkat çektiği gibi, bu, ne sektin içinde bir ussallık öğesi olmadığı ne de tarihsel anlamda müdahalede bulunmak açısından yetersiz olduğunu söylemek anlamına gelir. Basitçe söylendiğinde, müdahale gerçekleştiği zaman sekt, kördür ve sonuçlara ilişkin önceden bir şey söylenemez.

Korku ve umut, politikanın duygusal temelleridir. Her nerede politik eylem varsa, orada duygu da vardır. Geçmişte bazı kişiler (örneğin, Brinton, 1975) politikada akıldışı'ndan (the irrational in politics) söz etmişlerdi. Solun duygusal yaşama yönelik körlüğünün karşıtı olarak bunun kendine ait değeri vardır. Ve hâlâ bunun yanlış bir karşı konum –akıldışı kötüdür, ussallık iyidir– oluşturması tehlikesi söz konusudur –bundan, bu yanlış konumu politikamızda ortadan kaldırmak için akıldışılığı tanıma gereksinimi duyduğumuz sonucunu çıkarıyoruz. Fakat akıldışı, mantıksal olmayan nedir? Aklın bu derece geçerli olması-

nın gerçekte çılgınlık olduğu bu günlerde mantık dışı bir görevimiz yok mu? Öte yandan akıldışını duygusalla, akılsalı zihin ve bilinçle eşitleyebiliriz. Fakat bu, Bion'un (1962) kusursuz biçimde açıklığa kavuşturduğu gibi, düşünmenin, entelektüel bir süreç kadar duygusal da olduğuna benzer biçimde eşit ölçüde yararsızdır. Tutkulu varlıklarız ve tutkunun bir biçimde hükmedileceği ya da askıya alınabileceği fikri, yalnızca ben-psikolojisinin yorgun artıklarınca savunulan tuhaf bir nosyondur. Hayır, akıldışılık düşüncesi eskimiştir; şu an gereksindiğimiz şey, *politikada duygusalın* anlaşılmasıdır, bireysel ve grupsal duygunun hem yıkıcı hem yaratıcı rolünü açıklayan bir anlayış.

Sol, neden hâlâ duygusallıktan bu derece korkuyor? Neden sol, kendisini kuşatan, doyuran ve aktaranı ortaya koymamakta ve bundan söz etmemektedir? Erkekler açıkça bir rolü yerine getirirler –erkek eylemciler, solcu erkek akademisyenler. Aydınlar, sadece düşüncelerle avunmaktadırlar, bununla birlikte aydınların işlerini nasıl yürüttükleri ve egemenliklerini nasıl sürdürdüklerinin nedeni budur. Fakat sevgili yaşlı Lenin'in buna ilişkin verilecek birçok yanıtı vardır. Bilincin kitlelere dışardan aydınlarca taşındığı düşüncesi, dürüst devrimciler kadar sosyal demokratlar tarafından da hala güçlü biçimde savunulan bir kibirdir. Bu gerçekten, meslekten olmayanlara karşı bir komplodur, çünkü böylece denilmektedir ki, "tüm kitleler"in çekip çevireceği aygıtlar açısından meslekten olmayan sol, akıcı ve potansiyel olarak tehlikeli bir popülizm biçimidir.

Goodwyn'in (1991) Amerikan ve Leh popülizmine ilişkin son çözümlemesi, kolektif duyguları ciddi biçimde ele alan tarihsel çözümleme bağlamında bir yaklaşım içinde bir nesne dersi vermektedir. Goodwyn, düşüncelerin, eylemi üretmek için bazı özel potansiyeller ile donatılması fikrine karşı çıkar:

> "Çoğu 'düşünce' 'eyleme' dönüşmez, çünkü insanlar bu düşünceler çerçevesinde davranışta bulunmaktan korkarlar: İnsanlar, yapılacak olan davranışın hangisinin güvenli olduğunu bilmezler. Sorun, otoritenin insanlara aşıladığı iktidar ve sosyal korku sorunudur. İktidar ile insanlara, onları hareketsiz kılan bir biçimde gözdağı verilir. Burada görünen, korku bariyeri olarak tanımlanan şeydir. Hem 'kültür' hem de 'bilinç'in merkezi bir bileşkesidir bu... Karşı karşıya kalınan kültürün bir ya da daha çok özelliğine karşı çıkan insanlar, yani çoğu insan, fakat buna ilişkin herhangi bir şey yapar gibi görünmeyen insanlar, 'uyuşuk' olarak dikkate alınırlar. Burada 'bilinç' ansızın oyuna dönüşür: Gerçek, yani tarihsel aktörler olabilmek için uyuşuk insanlar, bilinçlerini 'yükseltmiş' olmalıdırlar" (Goodwyn, 1991: 48).

Polonya'daki Dayanışma hareketi deneyimini kullanan Goodwyn, kolektif eylem içinde gömülü olan miras alınmış iktidar ilişkileri ve korku üzerine kolektif eylemin etkisini göstermeye girişir. Dikkat çektiği gibi, "insanları kamusal yaşam içinde korku engeline doğru iten, kültürel gözdağının miras alınmış örüntüleri üzerinde, bu etkileyici başarının psikolojik etkisidir" (s. 49).

POLİTİKA VE HAYALİ

Bu tür aykırı seslere rağmen, soldaki çoğunluk için teşhis açıktı –kitlelerin ihtiyaç duyduğu şey, düşünceler, bizim düşüncelerimiz, bizim daha çok düşüncemizdir, onlar, kendinde sınıfı kendisi için sınıfa dönüştüreceği sağlam bir katalizör oluşturuncaya kadar. Devrimciler için bir zamanlar bu düşünce, Trotsky'nin *Geçiş Programı* (Transitional Programme)'na karşı üstünkörü bir takıntılı ilgi içinde ifade bulmuştu, çünkü son yıllarda Britanyalı sosyal demokratlar için bu, Büyük Düşünce'nin araş-

tırılmasında zaman zaman ifade bulmuştu. Şunu düşünmeli: Britanya'da en sinik tepkiden 15 yıl sonra, halk gerçekten neyin nasıl gittiğini bilmeyen bir aptallık içinde miydi? Bu açıdan Tahtcherizm'i düşünün; bu hareket, gücünü ve iktidarını düşüncelerinin sofistikasyonundan elde etmedi mi? Bunun tuhaflığını ortaya çıkarmak için tek bir soru sormak bile yeterlidir.

Ortalama bir insanın politik yaşama kafasıyla olduğu kadar yüreğiyle de katılmasını, insanlar politik seçimler yaptıkları zaman davranışlarının iyi ya da kötü, düşünceleriyle olduğu kadar duygularıyla da şekillendirildiği biçimindeki olasılığı şimdi bir an için göz önünde bulundurun. Bundan çıkarabileceğimiz sonuç, politikada başarılı olanların, bu duyguları ustalıkla kullanabilen, bir milyon umudu işe koşabilen ve bunlara özgül bir ahlaki ve politik bir proje olması için yaşam veren bir dizi kolektif duyguya yönlendirenler olduğudur. İleri sürdüğüm düşünce, politikaya olan katılımımızın temel olarak hayali bir katılım olduğudur, çünkü biz sadece akıldışı değil, fakat hayali bir dünyada yaşayan hayalimsi varlıklarız.

Bu gerçek noktada yanlış bir sonuca sıçrayan insanları işitebiliyorum. İşte onlar, söylerler, kanıtlara (verilere) gerek duymayan bu herif, umutsuz bir idealisttir; açıkça dışımızda gerçek bir dünyanın olduğuna inanmıyor. Ne Bosna dehşeti hayalidir ne de Britanya devletinin süründürücü merkezileşmesi. Bu şeyler olgudur. Bunu tartışmayacağım, fakat basit olarak oluşturmaya çalıştığım nokta, bu tür olgularla olan ilişkimizin yine de hayali bir ilişki olduğudur. Bosna'nın kendimizde kendimize tahammül edemediğimiz, bizi sınırlamaya zorladığı şey nedir –katilliğimiz, yan kapıdaki aileye olan nefretimiz değil mi? Bu çatışmanın, üç kabile arasında bir iç savaş olarak tanımlanması ne derece uygun, bu kabilelerden birinin adı Müslüman'dır.

Akıldışı ile duygusal-hayali arasında ayrım yapamama yetersizliğimizin tarihi Freud'a kadar gitmektedir. Freud'a göre yanılsama (illusion) ile sabuklama (delusion) arasındaki çizgi kalın değildi –sanatçılar ve dinsel eylemciler, çılgın olmasalar da, hemen hemen kesinlikle nörotiktirler. Bu konu üzerine meşum ifadesinde Freud (1927), yanılsamayı açıkça, kapıldığımız yanlış bir fikir olarak gördü, çünkü gerçekliğe yönelik olarak yetersiz biçimde eğitiliyoruz. Freud'un akıldan sadece, cesur bir kalkışmanın altında yatan güya soğuk bir duş olarak bahsettiği dönemlerde, içimizdeki ürkeklik tanrılar yaratmakta, şiirler yazmakta ve peri masallarına inanmaktadır. Psikanalizin bundan kurtulması tam otuz yıl aldı ve benim hissettiğim, yaratıcı ve olumlu bir yanılsama rolünün gerçek biçimde anlaşılmasının tam olarak ancak 1950'ler ve sonrasında Winnicott'un (1951, 1971) çalışmalarıyla mümkün olduğu yönünde. Winnicott'a göre yanılsamanın alanı insan kültürünün alanıdır, bunun aracılığıyla yaratıcı bilinçdışı oluşur ve dış dünya, hayalimsi üretimin sonsuz açılımı içinde eriyip gider. Yanılsamanın alanı, iç ve dış, ben ve ben-değil, gelecek ve geçmiş arasındaki geçiş alanıdır. Yanılsama alanı insani olasılığın alanıyken, üçüncü bir alan ne içerde ne de dışarıdadır; aksine, hem içerde hem dışardadır. Winnicott, bizi, tekrar tekrar dikkatimizi çektiği önemli ayrıma, yani gerçekliğin yadsınmasıyla oluşan aldanma ile gerçekliğin hem kabul edildiği hem reddedildiği yanılsama arasındaki bu alan paradoksuna katlanmaya değil, onu yüceltmeye çağırır.

Öyleyse bu, politikanın konusu değil midir? Görevimiz, gerçekliği hem kabul etmek hem de reddetmek değil midir? Vietnamlılar, bir halk olarak emperyalist gücün kendilerine yönelttiği tehdit her ne olursa olsun, bu gücü altetmek için sahip oldukları güce ilişkin yanılsamayı gizlemeksizin Amerikan emperyalizminin gücünü başarısızlığa uğratabilirler miydi? Britanya'da

savaş sonrası refah devleti, orta sınıfın emekçi kitlelerle politik bir ittifaka çekilmesiyle ortak bir çıkar topluluğu yanılsaması olmaksızın inşa edilebilir miydi? (Baldwin, 1990) Ve şimdi, Fransa'daki 1968 Mayısı'nda gerçekleşen olayları düşünürken, önemli olan şeyin, yapılan değil, tahayyül edilen şey olduğunu söylemek bizim için alışılmış bir iş değil midir? Hayali düzeyde politikaya katıldığımızı söylemek, umutsuz bir idealist olmak değil, bir gerçekçi olmaktır. Politik yaşam, duygusal-hayali temel yadsınarak anlaşılamaz. Söylenmiş ya da anlaşılmış bir şeyi yineleyip durmak istemiyorum, fakat bunun gerekli olduğunu hissediyorum. Şimdiki başarılarımızdan ziyade başarısızlıklarımıza bakın. Brinton (1975), *The Irrational in Politics*'e bu yüzyılda solu ortaya çıkarmış olan bir politik felaketler listesiyle başlar, özellikle anlattığı bir örneği ileteceğim:

> "1930'ların başlarında ekonomik kriz Almanya'yı vurmuştu. Binlerce insan işten atılmış ve birçoğu aç kalmıştı. Burjuva toplumu, insanların en temel ihtiyaçlarını karşılamakta bile aciz kaldığını göstermişti. Dönem, radikal değişimler için uygundu. Ancak bu önemli zamanda milyonlarca erkek ve kadın (Alman işçi sınıfının çok önemli bölümleri dahil), toplumsal devrimin meçhul yoluna yönelmektense, ırkçı nefret, püritenizm ve etnolojik saçmalığın karışımından oluşan vaazlara kapılarak, kaba bir biçimde milliyetçi, öz-çelişkili (anti-kapitalist ve anti-komünist) öğütlerin ya da gerici bir demagogun peşinden gitmeyi tercih ettiler" (s. 12).

Solun daha güçlü yanılsamalar kurabilmesi gerektiği düşüncesi defnedilmeyi gerektirir. Bu yüzyıl boyunca gericilik, konuyu saptırmak ve çürütebilmek açısından duygusallıktan, hayalicilikten yararlanmada çok usta olduğunu kanıtladı. Aydınlar kesimi tarafından kösteklenmeyen sağ, solun tüm en iyi fikirlere sahip olmasına izin vermekten oldukça memnun görünse de, halkın

belli bir biçimde davranmasına neden olduklarını bilirler. Gericiliğin fikir düşmanı olduğu doğru olmakla birlikte (Thatcher özellikle, düşünselliği kendi projesine karşıt olarak gördü [Lousada, 1993]), sol henüz tutkunun aklın kölesi olamayacağını öğrenemedi. Eğer politikamız saplanıp kaldığı cansız, duygusuz ve araçsal ortamdan kurtulacaksa, tutkulu bir akla ya da Marcuse'nin (1969) belirttiği şekliyle, şenlikli bir akla gereksinimimiz var.

DOĞAÇLAMA OLARAK POLİTİKA

Politikanın üç biçimi vardır. İlki, politikanın önergelerle gerçekleştirilen şeklidir. Alışkanlıklar, ritüeller, idare heyetleri ve önergeler çerçevesinde gerçekleşen saçma konuşmalar görkemli bir edim sergilenmesini sağlar, fakat edime ilişkin kesinlikle bir şey bilinmez. Aslında bu, tam olarak metaforik bir konuşma biçimi değildir, çünkü düşündüğüm politika türünde "önergeleri geçirme" süreci, gerçekte temel ritüel biçimlerinden biridir. Gerçek bir şey üzerine bu tarz içine etmeyi tanımlamak için ne mükemmel bir bilinçsiz deyim.

Seçeneksel olarak, gerçek şeyi yapabilir ve bunu, tasarlayarak ve üzerinde düşünerek güvenli tutabilirsiniz. Bu, değişim için hiçbir alan bırakmayan, başarıyı istemeyi tam olarak bilen bir politikadır. Planlanmış, aşağıdan yukarı doğru, saplantılı biçimde düşünülmüş, fakat yine de umulmayanın, mekanizma içinde tehlikeli, rahatsız edici ve cesur olduğu bir politikadır bu. Bu, kendiliğindenlikten çekinen ve bu yüzden de yaşamdan kaygı duyan bir rahatsızlık politikasıdır. Bu politika, ya yaşamı denetlemeye yönelir ya da alternatif olarak yaşamı ölüme taşır.

Son olarak, insanı uçurumun kenarında heyecanlandıran bir diğer politika türü vardır. Bu politika umulmayana ('beklenmedik'e) açıktır. Bu politika bir edim sanatıdır ve insan bu politi-

kayı tanır. Bu politikayı planlamaz, ama doğaçlama gerçekleştirirsiniz. Doğaçlama yapan insan üretim sürecine şansı çağırır; bunu eyleme girişilmesiyle gerçekleşen bir akışın parçası olarak benimser. Keyfi değildir, neredeyse daimi bir tür yapı vardır bu politikada ama bu orada başlangıçta değildir; aksine, ortaya çıkan bir şey, bağlantı kuran bir örüntüdür (Mintzberg, 1985). Mekanik politikada (machine politics) strateji, herkesin yerini bildiği, katıldığı, ifade ettiği, biçimsel bir oluşum içindeki gibi empoze edilen bir şeydir. Elbette bu işleyebilir, bir kez üretim tamamlandığında özgün niyetin gerçekleşebilmesi gibi, burada ve şurada bir parça yoruma yer kalabilir, fakat gayet öngörülebilir ve ustaya yakışır.

Fakat eğer politika imgelem üzerine kurulacaksa, o zaman oyun fikri, bunun merkezine yerleştirilmelidir. Sanat gibi bu tür politika, haz ilkesine bağlılığından dolayı egemen akıl ilkesine karşı koyar. Bu perspektifte aktivistler, sanatçı, kamusal alan da onların tuvalidir. Onların sanatı, olabilirliğin sanatıdır ve onların geliştirmeleri gereken hüner, müdahale hüneridir. Rakibi daima gafil avlayan bir tarzda dinamik bir güçler alanı içinde müdahale etmek, öngörülebilir basmakalıp söz etme alışkanlığından sakınma kapasitesinin oluşumunu gerektirir.

Bu perspektiften bakıldığında, en temel politik hareket bile heyecan vericidir. Bir şeyler yapılmalı, fakat ne? Dünya önümüzde uzanmaktadır, dünyanın rutinlere dayalı dokusu parçalanmayı beklemektedir. Her müdahale bilinmeyene, kamusal sahnenin engin açık alanına atılan bir adımdır. Balint'in *Heyecan ve Gerileme* (Thrills and Regressions, 1959) adlı değeri çok küçümsenen çalışmasında dikkat çektiği gibi, varolan olanaklardan vazgeçmemek ve böylece heyecanla titremek için aşina nesnelerin olmadığı bir bölgede yüzleşmek, Balint'in philobatism dediği –Greklerin akrobata karşılık verdiği terim– belirli bir psi-

kolojik eğilimi gerektirir. Bu karşı korku tutumu, soldaki çoğunluğun yıllardır sergilemiş olduğu dogma ve rutine korkulu bağımlılığın tam karşıtıdır.

Elbette bu, politikada tekrar ya da rutinin olmaması gerektiğini söylemek değildir, fakat klişenin kullanıldığı yerde kendini bilen bir eylem olmalı ve ancak bu şekilde ironi ve öz parodi mümkün olabilir. Politika, ciddi bir iştir, fakat çok ciddiye alınmamalıdır; daima oyun, temas hafifliği için bir kapasite olmalıdır. Oyunsuz, hem dışsal akış hem de içsel olaylar bağlamında praksis olamaz.

DÜŞÜNÜMSEL POLİTİKA

Oyunsuz grup, ağır ve uyuşuk, kendi içine kapalı, cansız, inorganik bir makine parçası gibi bir şey olur. Düşünümsellik bu aralar çok moda bir sözcük oldu. Bu sözcüğün psikanalizdeki kökenlerini anımsayalım, bireyin kendini ve kendisine ilişkin tarihini, kendisine sanki dışsal bir şeymiş gibi gördüğü fikirdeki kökenini. Bu tarih, bazı sınırlamalar içinde tanınabilen ve değiştirilebilen, yapılan ve yeniden yapılabilen bir tarihtir. Fakat psikanalizin düşünümsel fikrini geliştirdiği ikinci bir yol vardır; bu kez, analistin düşünümsel pratiği olarak, yani burada ve şimdi ortaya çıktığı gibi kendi deneyiminden uzaklaşma kapasitesi. Bu kapasite olmaksızın analitik çalışmada transfer ve karşı transferin kullanımı olanaklı olmaz. Yeni bir politika biçimi için en yaşamsal açılımları olan, düşünümsel pratiğin bu nosyonudur. Eğer gerçek bir praksis biçimine ulaşılacaksa, grup kendisini ve kendi deneyimini zaman zaman bir anlama ve müdahale etme, yani düşünümsel pratik nesnesi olarak almalıdır. Bu zaman noktasında gruba hangi duygular hâkim olur ve bu duygular grubun davranışını nasıl etkiler? Grup, kendi yaşamının önemli bir

parçası olan umut ve korkuyu denetim altına almaya çalışırken, hangi keskin süreçler işbaşında olur? Grup neyi denetleyemez ve bunu ötekine (öteki grup, devlet, kitleler) nasıl yansıtır? Bu grup için düşünülemez (olanaksız) olan nedir –enerjisini kurutan, amacını yozlaştıran, imgelemi engelleyen nedir? Düşünümsel pratiğin geliştirilmesine dayanarak, Fransa'da anti-nükleer hareket açısından Touraine'nin (1981) çalışmasına oranla çok az şey yapıldı. Ve sonuç olarak, politikaya angaje olanların kendi pratiklerini anlayabilmesi aracılığıyla gerçekte fiilen hiç birikimsel bir akıl oluşmadı. Bu durumu işletme alanıyla kıyaslayın –burada çok sayıda çalışma, örgütsel süreçlerin doğasında, takımların dinamiğinde, strateji oluşturma sürecinde, iktidar ve farklılığın işletilmesinde vs. var olmaktadır.

ÇIKMAZ SOKAKLARI OLMAYAN BİR POLİTİKA

Bion (1962), bize, eğer duygusal yaşantı denetlenemez ve düzenlenemezse, bunun, onun boşalmayı bekleyen uyarıcı doğal fazlalıklar gibi hareket eden Beta elementleri adını verdiği şeyden oluşmuş yarı zehirli bir madde olarak psişede yerleşeceğinden bahseder. Boşalmanın normal biçimi dil aracılığıyla olur, fakat bu aracı kullanırken Beta elementleri, dili, bir iletişim biçiminden ziyade zehirden kurtulmaya dayalı bir araç olsun diye yozlaştırır. Böylece "iletişim", hakkında bir şey öğrenilemeyen kötü duygunun dışarıya yansıtılması, geriye yansıtılması, yeniden yansıtılması, yüklenmesi, yeniden yüklenmesiyle, açısal, atak ve bir karşı atak süreci, saldırış ve darbeyi bertaraf etme olur. Bu, Reich'ın bahsettiği duygusal bir beladır. Hinshelwood (1989), bu beladan, "yaşantı, duygu, coşku, duygu-durumu parçalarının harekete geçmesiyle" (s. 77) [oluşan] coşkusal ağ olarak söz eder. Diğer bir deyişle, grup içinde gerçekleşen şey, git-

tikçe artarak kişiliksizleştirilmişliği hisseden bireyler arasında geçirilen insan yaşantısı parçalarının şeyleştirilmesidir.

Her kim söylerse söylesin, politika duygudur. Daha önce belirttiğim gibi, siyasi grup için sorun, hem kendi üyeleri hem öteki için taşıdığı korku ve umudun ağırlığıdır. Fakat politika farklılık anlamına da gelir ve farklılıklar çatışmaya dönüşebilir ve eğer grup, gerektiğinde önlediği duyguyu denetleyemezse, çatışmalar hemen hiziplere doğurabilir. Politik grubun karşılaştığı duygusal görevi, hiziplere bölünmeksizin, parçalanmaksızın ya da çökmeksizin farklılıkların nasıl ele alınacağı konusu, işin kilididir.

Bunun gerçekleştiğini kaç kez görürüz? Bir düşünce farklılığı vardır, ılımlı duygusal bir yük, angajmana bağlanır ve şeyleri bir anlığına somutlaştırmak için bu anlık duygu sanki beladan kurtulmak için bir sinyal gibi işler. Farklılıklar pozisyonlar haline gelir ve pozisyonlar sonra kalelere dönüşen tabyalar olur ve tabyalar da etrafına askerlerini toplar ve böylece savaşa gider ve zamanımızı, hayali düşmandan ziyade birbirimizle dövüşerek harcarız. Doğru, bu bir parodidir, fakat kendi içinde büyük bir gerçekliğe sahiptir.

Soldaki bizler, ne anladığımız ne de nasıl kullanılacağını bildiğimiz güçlü duygular üzerine çaresizce dayanılmasından çok daha fazla duygusal kara cahilleriz. Politik olan kişiseldir, duygusal yaşamlarımız politik pratiğimizi sürekli olarak düzenler ve yapılandırır. Politik pratiğe tümüyle yeni bir yaklaşım gereklidir, bunda grup ve kitle psikolojisi politikanın merkeziyle bütünleştirilir. Ancak, bu şekilde, biz, özyıkımın bilinen ve trajik dramlarını aşabilen bir politika geliştirebilir ve içinde düşmanın gizleneceği çıkmaz sokakların olmadığı bir imgelem politikasına doğru harekete geçebiliriz.

HAPSEDİLMİŞ KADINLAR: DÖNÜŞTÜRÜCÜ STRATEJİLER

KUM-KUM BHAVNANİ* – ANGELA Y. DAVIS♦

Kapitalist toplumda bireylerin polisiye önlemlerle denetim altına alınmasında, hapishane, merkezi bir rol oynar ve bu kurumda sınıfsal sömürü üzerine cinsel ve ırksal tabakalaşma aracılığıyla yeniden üretilen farklı baskı biçimlerine yöneltilecek bir dikkat, Marksist psikologların gündemlerinin önemli bir parçası olmalıdır. Son 150 yılda ABD ve Britanya'daki kadın hapishane-

* Kum-Kum Bhavnani, ABD Santa Barbara California Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Doçent Doktordur. Bir sosyal gelişim psikoloğu olarak yetişen Bhavnani, şimdi feminist ve kültürel araştırmalar alanında çalışmaktadır. Talking Politics (Cambridge University Press) ve Ann Phoenix ile birlikte Shifting Identities, Shifting Racisms (Sage)'nin yazarıdır. Şu aralar akademik ilgisi kültürel çalışmalar alanıdır ve Amerikan popüler imgesinde "ırk", toplumsal cinsiyet, ün ve sınıf üzerine bir kitap yazmaktadır.

♦ Angela Y. Davis, ABD Santa Cruz'da Kaliforniya Üniversitesi'nde Bilinç Tarihi profesörüdür. Bir felsefeci olarak Davis, Frankfurt Johann Wolfgang von Goethe Üniversitesi ve San Diego Kaliforniya Üniversitesi'nde Herbert Marcuse ile birlikte çalıştı ve şimdi eleştirel ırk kuramı ve Siyah araştırmaları alanında çalışmaktadır. Deneme ve makaleleri, hem akademik hem popüler olan birçok dergide yer aldı. Angela Davis, An Autobiography, Women, Race and Class ve Siyah kadınların müziği ve sosyal bilinci üzerine yayınlanmış olan beş kitabın yazarıdır. Bir sonraki projesi, ABD kriminal adli sistemine odaklanacaktır

lerinin gelişimi, kadınlara yönelik toplumsal tutum ve toplumsal cinsiyet yüklü ve ırkçı cezalandırma pratiklerinin tarihiyle biçimleniyor. Hem erkek hem kadın hapishaneleri, psikolojik denetim ve özgözetim stratejileri kadar fiziksel disiplin ve gözetime dayanmaktadır (McDermott ve King, 1988). Özsaygı ve evcilleştirme (domestication) üzerinde önemle duran psikolojik stratejiler, hapsedilmiş kadınlara yönelik rehabilitasyon programlarının kavramsallaştırılmasında özellikle merkezidir. Özyardım ve danışma söylemleri, kadınların hapsedilmesi üzerine olan literatürün çoğunu kaplamıştır. Yine de, çoğu zaman karşılıklı biçimde çelişen psikolojik denetim ve rehabilitasyon tekniklerinin bu kullanımına rağmen, feminist ve Marksist psikologlar, kadınların hapsedilmesine ilişkin anlamlı çalışmalar üretemediler. Bu nedenle, bu bölümün –deneme kabilinden olsa da– feminist psikologlar arasında daha ileri düzeyde tartışmalar için uyarıcı olacağını umuyoruz. Kum-Kum Bhavnani bir sosyal gelişim psikoloğu olarak yetişti ve şimdi feminist ve kültürel incelemeler alanında çalışmaktadır. Angela Davis, felsefe alanında yetişti ve şimdi eleştirel ırk kuramı ve Siyah'lar üzerine incelemeler alanında çalışmaktadır. Biz, kadınlar için normal cezalandırma biçimleri olarak görülen ıslahevleri ve hapishaneleri kaldırmaya yönelik gelecekteki beklentilere ilişkin kamusal tartışmayı kışkırtabilecek bu bölümü şekillendiren araştırmayı ortak olarak yaptık.

Hapsetme, ideolojik açıdan "suçluları sokaklardan uzak tutma"nın ve böylece toplumsal olarak oluşturulmuş suç korkusunu hafifletmenin en emin yolu olarak gösterilse de, çok büyük sayılarda insanın hapsedilmesinin potansiyel mahkûmların sayısının azaltılmasında asla olumlu bir sonucu olmamıştır. Aksine, suça karşı çözüm olarak hapishaneye başvurmaya dayalı girişimler daima hapsedici kurumların ve içerdikleri insan sayısının artışına yol açtı. Hapsedilen birey sayısı ABD'de sürekli sarmal

biçimde arttı: 1980-1992 arasında erkek mahkûm nüfusu %160 oranında arttı. Aynı dönemde kadın mahkûm oranı %275 yükseldi –1991 yılında her ne kadar kadınlar tüm mahkûmların görece küçük bir azınlığını oluştursa da, eyalet ve federal hapishanelerinde 87.000 kadın vardı (Bloom ve Steinhart, 1993)– kadınlardaki artış oranı, erkeklerden oransal olarak daha fazladır. ABD'deki ciddi bir yerel kriz olarak çok büyük sayıdaki hapsedilmiş nüfusa yönelik bu tehlikeyi gösterici eğilimi anlamak yerine, seçilmiş yetkililer –hem Demokratlar hem de Cumhuriyetçiler– derin toplumsal korkuları somutlaştırmak için "suçlu", "bakacak kimsesi olmayan küçük çocuklu kadın" ve "göçmen" figürlerini manipüle ettiler. Temeldeki ırkçı içermeleriyle birlikte "suçlu", şimdi ulusun kimliğini kurduğu şeye karşı temel figürlerden biri olarak işe koşulmaktadır. Bu arada, ABD'deki hapsedilmiş erkek ve kadınlar –oransızca renkli [azınlıktan] insanlar– çoğu mahkûmun hayatı kaymış insanlar dediği kesimi oluşturmakta ve bunlara yönelik olarak ulus çapında sürekli olarak daha ciddi cezalandırma çağrıları yapılmaktadır. Örneğin, Kaliforniya eyaletinde, "üç kez yapana müebbet" yasası, "üç kez" yasasına karşı yasal girişimi imkânsız hale getiren 184 sayılı Önerge'nin en son kabul edilişiyle kökleşmiş bir dayanak elde etti. Bu yasa, [adından çıkarsanabileceği gibi] üç suçtan (cinayetten) mahkûm edilmiş herhangi bir kişi için ömür boyu hapis cezası verme yetkisi tanımaktadır.

Kriminoloji ve bir rehabilitasyon alanı olarak hapishanenin yetersizliğine ilişkin kriminolojiyle ilgili disiplinler alanında önemli bir oranda literatür olmasına rağmen, kadınların hapsedilmesi üzerine olan araştırmaların siyasal açılımlarını inceleyen görece kıt bir literatür vardır. Ancak dikkate değer istisnalar da söz konusudur (Burkhart, 1973; Carlen, 1985, 1988, 1990; Dobash vd., 1986; Eaten, 1993), fakat hapishane siyasalarının

geliştirilmesinde kadınların kıyıya itildikleri de genel olarak kabul edilmektedir (Hancock, 1986). Örneğin, hapishane, mahkûmlar ve mahkûm hareketleri üzerine olan son dönem araştırmalar (Berkman, 1979; Wilbanks, 1987; Braithwaite, 1989; Selke, 1993) sadece erkeklere odaklanmaktadır. Hatta, Selke (1993) hariç, bu yazarların hiçbiri, kendi çözümlemelerinin cinsiyetçi niteliğini kabul etmemektedir.

Jeffrey Reiman'ın (1990), suçun, polise ve savcılık incelemesine hâkim olan yasamaya dayalı ve cezalandırıcı siyasalarca üretildiği biçimindeki savlarına yakınlık duymamıza karşın, bu araştırmacının basitleştirici ve mekanik sınıfsal çözümlemesi, suçun üretilmesindeki önemli momentlere değinmemektedir. Bu araştırmacının bakış açısı, özellikle kriminal adli siyasaların oluşturulması üzerinde cinsiyet, ırk ve cinsiyetçiliğin çaprazkesen (cross-cutting) etkiler olarak rol oynadığı yolları kavrama eksikliği taşımaktadır. Kendimizi Marksist sınıflaması içine koymakla birlikte, Marksist çıkarımların sınıf indirgemeci değil, aksine kapitalizmdeki birçok sistematik baskı biçimini pekiştiren pratikleri anlaması ve değiştirmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Kadın mahkûmlar üzerine ya da onlarla birlikte yapılan çalışmalar (örneğin Giallambardo, 1966), kadın mahkûmların edilgenliğini vurgulama eğilimi göstermektedir. Kadın mahkûmlara sistematik olarak çocukça davranış gösterilmesine karşın, bu, onların tümüyle etkisiz oldukları anlamına gelmez. Bu bakımdan ABD'de hapsetme ve tarihsel köleci sistem arasında koşutluklar vardır. Köleler direnme biçimleri bulur ve eşzamanlı olarak da direnç eylemlerini kamufle ederlerken, kadın mahkûmlar çoğu zaman hapishane sisteminin kişiliksizleştirmesine meydan okuyan yaratıcı yollar geliştirirler (fakat bir istisna için bkz. Clark ve Boudin, 1990). Ancak çoğu kısmı örtük, fakat sıklıkla açık olan söylem setleri, kadın mahkûmların kavrayışlarını, kendi durum-

larını yorumlamaktan aciz ve üzerlerinde denetim uygulanmasına izin veren insanlar olarak organize ederler (örneğin Foster, 1975; Cookson, 1977; Kruttschnitt, 1983; Arnold, 1990; Kampfner, 1990; Fletcher vd. 1993).

Fletcher vd.nin çalışması olan Kadın Mahkûmlar: Unutulmuş Bir Kesim (Women Prisoners: A Forgotten Population), Oklahoma'da Sabıka Araştırması ve Kadın Mahkûm Eğitimi Projesi'ni geliştiren bir grup öztanımlı çok etkili sosyal bilimcinin yayımladığı yeni bir derleme çalışmadır. Araştırmacılar Oklahoma'yı seçmiş, çünkü bu eyalette, ABD'de kadın mahkûm sayısının en yüksek oranı (1.000'de 3,8) söz konusudur. Bu araştırmacıların çalışması, Mart 1991'de Oklahoma hapishanelerinde mahkûm olan tüm kadınların %80'den daha fazlasına (557 kadın denek) ulaşan 142 soruluk bir anketten oluşmuştur. Ayrıca araştırmacılar, 163 hapishane personelinin %60'ı üzerinde de bir tarama yapmıştır. Projenin merkezi amacı, kadınlar arasındaki sabıka oranlarını incelemekti. Araştırmacıların kadın mahkûmlara bağlılıklarını onların "ırk", cinsiyet ve sınıfla olan çakışma noktalarını içeren konuları ortaya çıkarma gönüllülüklerini ve kadın mahkûmlara yönelik özgürleştirici stratejileri araştıran bilimsel çabalarını kıymetle takdir ediyoruz. Ancak, "sabıka"nın asıl olarak bireysel yaşam öykülerinden kaynaklanan bir sorun olarak telaffuz edilmesi, onların analitik bakışını, ilk mahkûmiyetleri kaçınılmaz biçimde sisteme geri çekerek bir mıknatıs gibi iş gören kurumsal ve yapısal güçlerden başka yöne çekerek saptırmaktadır. Ayrıca, Oklahoma araştırmacılarının merkezi amacı Oklahoma'daki kadın mahkûm nüfusunu kuramsallaştırmak açısından toplumsal cinsiyet kadar önemli olan "ırk" etmenini dikkate alan kapsayıcı, nirengi noktasını ele alıcı bir çalışma sunmak olmasına rağmen, araştırmacılar kadın mahkûmları asıl toplumsal kurbanlar şeklinde ele almışlardır. Bu tikel yaklaşıma ilişkin

bir diğer itirazımız da, araştırmacıların, 1990'da Amerikan Islah Birliği (American Correctional Association) tarafından gerçekleştirilen "Ulusal Kadın Mahkûm Profili"ne dayanmalarıdır. Bu profil, hapsedilmiş kadınlara ilişkin fiziki olarak suiistimal edilen, liseden ayrılan, çocuklu ve 15 yaşına kadar en az iki kez tutuklanan yirmili yaşlarının sonlarındaki beyaz olmayan bekâr kadınlar olarak normatif bir değerlendirme getirmektedir (Fletcher vd., 1993). Konunun ayrıntılarına girmeyen bu tür değerlendirmeler, hapsedilmiş kadınlara yönelik kalıpyargısal düşünceler yaratmakta, istatiksel ortalamalar üzerine temellendirilen suçlu kadınların söylemsel temsillerini sorunsallaştırmamakta ve bu suretle kadınların etkinliğini yadsımaktadır.

Ancak, bu dar sonuçlara yol açan tipteki çalışmaların dışında istisnalar vardır. Dobash vd. (1986), hapsedilmiş kadınları, edilgen insanlar ya da toplumsal durumlarının kurbanları olarak göstermekten sakınma amacı gütmektedirler. Yazarlar, Foucault'nun bir eşitsizlik kategorisi olarak toplumsal cinsiyete angaje olmaya yönelik reddine eleştirel baksalar da, Foucaultcu bir perspektife yaslanırlar. Foucault'nun çalışması (1977), kapitalizmde suç ve cezaya ilişkin Marksist değerlendirmeler için yararlıdır, fakat bu çalışmanın eleştirisinin de yapılması gereklidir. Dobash vd., kadınların suçluluğu ve hapsedilmesine ilişkin resmi söylemleri incelemekte ve bu tür resmi söylemlerin, hem geçmişte hem de günümüzde devlet uygulamalarına nasıl uyarlandıklarını sorgulamaktadırlar. Yazarlar, 1980'lerin ortalarında bir kadın hapishanesinde yoğun bir gözlem yapmak için İskoçya'da dört ay geçirmişler, toplam 59 kadın mahkûmla görüşmüşler.

Çalışma için bulundukları hapishane, Cornton Vale, asıl olarak kadınlar için inşa edilmiş ve resmi bağlamda sağaltım (terapi) ortamı olarak tanımlanmaktadır (Dobash vd., 1986). Kadın mahkûmların erkek mahkûmlardan daha "zor" insanlar oldukla-

rı görüşü, günümüz çağdaş söyleminde görece değişmeden kalan bir varsayım olarak hapishanelerdeki kadınlara yönelik bir 19. yüzyıl görüşünden kaynaklanmaktadır. Dobash vd., anneliğin, mahkûm kadınlara ilişkin yargı kararlarında kullanılan denetleyici bir ideolojik düşünce olduğunu da göstermektedirler. Mahkûmiyet kararlarında genel tutum şöyledir: "Bir kadın eğer iyi bir anne ise, bu durumda ona hapis cezası vermek istemem, ama iyi anne değilse, iş değişir" (Dobash vd., 1986: 195).

Açıkça görüldüğü gibi, bu yazarların çalışmalarını, bize hapsedilmiş kadınlara yönelik çalışmalarımızı geliştirme olanağı sağladığı için çok yararlı buluyoruz. Ancak yazarlar, kadınların hapsedilmesinin ırkçı dinamiklerinin gözden gizlenmesini ifade eden "ırk" ve ırkçılık konularını tartışmamaktadırlar. Sonuç olarak, kadınların hapsedilmesinde kilit süreç, bu yazarların çalışmalarında analiz edilmemektedir. Aynı zamanda, Dobash vd.nin kadınların hapsedilmesine ilişkin çalışmalarının ciddi düşünceler getirdiği için önemli olduğunu düşünüyoruz –ve aslında onların çalışmaları, hapishanelere ilişkin resmi İskoç politikası gibi ortamlarda son derece etkili olmuştur. Ancak yazarların savları, bazen nadiren hapishanelerin kaldırılması düşüncesini gündeme getirse de, hapishane reformuna yönelik düşüncelerle sınırlıdır. Temel olarak hapsetme üzerine dayanmayan strateji ve kuramların umutlarına ilişkin tartışmayı uyarmak için kendi ilgimiz ışığında bu, gerçekten anlamlı bir sessizliktir.

Bu örüntüden sapan bir çalışma, Pat Carlen'in (1990) *Kadınların Hapsedilmesine Karşı Seçenekler* (Alternatives to Women's Imprisonment)'dir. Carlen, hapsetmenin cezalandırmada son merci olarak, olumlu biçimde işe yaramadığı bir ceza sistemini kavramsallaştırma güçlüğüne dikkat çekmektedir. Carlen, kadın mahkûmların özerk insanlar olarak kabul edilmesini, yani toplumsal kurbanlar olarak görülmemesini de etkili biçimde öne

sürmektedir. Onun, az sayıda hücrenin, yargıçların hapisle cezalandırmak istedikleri kadınlar için ayrılabileceği Britanya'da deney amaçlı beş yıllık periyoda ilişkin dramatik önerisinden özellikle etkilendik. Nitekim Carlen, hapishanelerin toplumsal rehabilitasyonun yapılabileceği nihai mekânı oluşturduğu düşüncesini ifade etmekten ziyade, çözümleme ve reform çağrılarını hapishanelerin azaltılması ve kaldırılmasına yönelik bir strateji içinde önermektedir. Yine, Carlen'in çalışmasındaki savları dikkate değer olarak buluyoruz, fakat itiraz kaydımız olan bir nokta olarak "ırk" ve ırkçılık konusunda sessiz kalmasına da işaret ediyoruz.

Çalışmamız kadın mahkûmlar ve onların suskunlaştırılması ışığında kavramsallaştırıldı. Kadınların suskunlaştırılmasından kasıt, "ırk" ve ırkçılığın hapishane sürecinde bir yöntem olarak işe koşulmasıdır. İlaveten, çalışmamız, hapishaneleri ilga etmekten ziyade reform gereken kurumlar olarak ele alan ve kadın mahkûmları kurbanlar olarak gören mevcut akademik literatüre, günümüzde yapılan vurgudan uzaklaşmayı hedeflemektedir. Bu konuların uygulamada ortaya çıkan biçimlerini göstermek ve ne toplumsal sınıfa ne de diğer herhangi bir tek kategoriye indirgenemeyen karmaşık bir baskı yapıları setinden kaynaklanan bazı düşünüş tarzlarını ortaya koymak için, bir hapishanede gerçekleştirdiğimiz çalışmamızı kısaca anlatacağız.

HAPİSHANE

San Bruno'daki San Francisco County Hapishanesi #7'deki mahkûmlar, bir yıldan daha az cezaya çarptırılan suçlulardır ya da duruşmalarını bekleyen ve/veya bir başka eyalet hapishanesine aktarılmaları olası olan kişilerdir. Orada çalışmamızı yaptığımız esnada, hapishane koğuşları ki toplumsal cinsiyet ve statüye göre ayrılmıştı, yaklaşık 200 erkek ve 100 kadına ev sahipliği yapıyor-

du. Bu hapishane, ceza almış tüm mahkûmların zorunlu eğitsel programlara katılmalarını zorunlu tutan bir "beceri programı" özelliğine sahiptir. Bu anlamda hapishane, geleneksel hapishanelerden ayrı olarak ıslahevi temelli bir seçenektir. Bu hapishane, hapishanenin sadece denetim ve cezayı ifade etmemesi gerektiğini, fakat hapishane sakinleri için geniş ölçekte çok kültürlü eğitsel imkânlar sağlaması gerektiği fikrine sempatik bakan ırksal açıdan farklı hapishane görevlilerinden yararlanmaya çalışmaktadır.

Beceri Programı, hâkim hapishane örgütlenmesi üzerinde anlamlı bir ilerleme olarak ıslah kuramlarında tanımlanan bir "Yeni Kuşak Hapishane"dir. Bu yüzden *County Jail #7*, geçmişte hapishanelerin işlememesinin nedenlerine ilişkin bir dizi kuramsal varsayımla biçimlenen hapishane mimarisindeki en son yenilikleri ve suçluyu yönetme uygulamalarını içermektedir. Yeni Kuşak hapishaneler koridorlar boyunca uzanan hücre modelini ve çoklu parmaklık setinin kullanımını ortadan kaldırmış olmakla birlikte, bu tür hapishanenin görevliler kısmındaki doğrudan denetim uygulamalarıyla tamamlanan açık mimarisi, daha bütünlüklü bir gözetim biçimini gerektirmektedir.

County Jail #7'nin 6 koğuşu var. Her biri 60 kişiyi barındıran bu koğuşlardan ikisi kadınlar, dördü de erkekler için düzenlenmiş. Koğuşlar, koğuşların fiilen hemen her karesinin izlenebildiği yüksek bir cam yüzeyli denetim kulesi etrafında dairesel bir düzenleme içinde tasarlanmış. Gözetim, her koğuş içine yerleştirilen uzaktan kumandalı video kameraları aracılığıyla da gerçekleştirilmekte ve kaydedilen görüntüler, denetim kulesindeki video monitörleri bankasına aktarılmaktadır. Gardiyanlar, tüm gün boyunca denetim kulesinde bulunur ve herhangi bir koğuşun bir bölümünü daha yakından görebilmek için herhangi bir kamerayı hareket ettirebilirler. Bu sistem, Jeremy Bentham'ın hiyerarşik gözleminin bir 20. yüzyıl versiyonudur.

Koğuşlar, binanın arkasında küçük bir avluya açılan bir koridoru olan geniş bölmeli bir kama ve koğuşa asıl giriş kapısını oluşturan dar bölmeli olmak üzere kamalarla şekillendirilmiştir. Tavanlar en az 40 feet (12,19 metre) yüksekliğindedir. Ranza yatakları gerideki duvarlara dayatılmış ve ranzalarla çevrilen alanın ortasında birbirlerine yakın biçimde yerleştirilen tekli yataklar vardır. Koğuşun ön kısmında hapishane kurallarını gösteren panolar, dört telefon ve yemek servisi ve temizlik gibi koğuş içi rutin görevleri yapacak olan kadınların adlarının olduğu beyaz bir panonun yanı sıra gardiyanın masası bulunmaktadır. Ayrıca, gardiyanın masasına yakın olarak koğuşun ön kısmında her birinin etrafında on iki küçük tabure olan beş tezgâh tipi metal masalar vardır. Koğuşun mobilyaları yere sabitlenmiş. Odanın karşı tarafında ortak tuvaletler ve duş kabinleri (her biri temiz duş perdesi var) olan koğuşun bir köşesinde bazı egzersiz aletleri de var. Birçok kadın, koğuşlara "eşya deposu" sözcüğünü yakıştırmıştır.

Bu hapishanenin mahkûm çalıştırma uygulamaları, görevlilerin günde yirmi dört saat koğuş içinde olmalarını gerektirmektedir. Bu, mahkûmların dört ya da sekiz kadın alan hücrelere (odalara) kilitlendiği, gardiyanların sürekli olarak kadınların "yanlış davranışlarda bulunup bulunmadığını" denetlemek için parmaklıklara baktıkları hapishanelerden oldukça farklı olan bir denetim stratejisidir. Bu nedenle, yeni kuşak tüm hapishanelerin temel örgütlenme ilkesi yaygın gözetimdir. Bu yeni süreçte "ilerici" olarak görülen şey, yalnızca parmaklıklara ve silahlara dayalı olan eski tarz mahkûm-gardiyan ilişkilerinin modası geçmiş karşılıklılığıdır. Yeni düzenlemeyle cezalandırıcı olmaktan ziyade eğitici bir çevreyi teşvik etmek istenilmektedir. Aslında kadın koğuşlarının her ikisi de, büyük bir poster metni üzerinde İngilizce ve İspanyolca basılan, Malcolm X'e atfedilen bir sözü teşhir etmektedir:

> "Bir mahkûmun kendisini sınamak için yeteri kadar zamanı vardır. Eğer biraz düşünmeye gerek duyuyorsa, bir kadının gidebileceği en iyi yer olarak ikinci bir kolej olan hapishaneyi önerirdim. Kadın mahkûm eğer motive olursa, hayatını değiştirmek için de motive olur".

İki koğuştaki kadınların çoğu, çoğunluğu Afro-Amerikalı kadınlar olmak üzere azınlık (renkli) kadınlardı. Geçtiğimiz on yıl içinde Latin Amerikalı kadınlarla ilgili hapse girme oranlarında çarpıcı artışlara rağmen, bu iki koğuşta görece düşük sayıda Latin Amerika kökenli kadın vardı. San Francisco 850 Bryant Street'teki şehir hapishanesinde 1993 Ekim sonlarında altıncı katta gördüğümüz 40 kadından en azından altısı Asyalı olmasına rağmen, "Asya kökenli Amerikalı" olarak tanımlanan çok az sayıda kadın vardı. Görüştüğümüz kadınlardan biri bize, kendisinin Yerli Amerikan kökenli olduğunu söyledi. Beyaz kadınlar sayıca çok azdı.

Kadınların tek tip elbiseleri, tişört, pantolon ve gömlek biçimindeki hırkadan ibaretti. Bu üç parça giysinin her birinin tek renkli olması zorunluydu –mavi, sarı ya da turuncu. Mavi giysi, hüküm giymiş ve "dış izne" uygun olan –bir başka deyişle "firar riski" taşımayan– kadınlar tarafından giyiliyordu. Bu gruptan olan kadınlar, (eski kadın hapishanesindeki) küçük bir binanın bitişik koğuşunda düzenlenen bilgisayar derslerine gitme imkanları olduğu kadar hapishane bahçesinde de çalışabilmektedirler. Sarı giysi, hüküm giyen kadınlar tarafından, turuncu giysi de hüküm giymeyen kadınlarca giyilmektedir. Bize açıklandığına göre bu son grubun bina dışına çıkmasına nadiren izin verilmektedir, çünkü bu grup, diğer kadınlara göre çok daha çabuk parlayan tipler olarak görülmektedir. Ancak, herhangi bir dönemde tüm renkteki giysilerin kıtlığından dolayı, birçok kadın sarı ve turuncu renkleri bir arada kullanmaktadır. İlginçtir,

bazı kadınlar, giysi renklerinin ırksal hiyerarşiyi simgelediğini düşünmüşlerdir.

Her kadının sınıflanmasının belirlenmesini ifade eden başka araçlar da var. Her mahkûmun, her kadının hapishane numarasını taşıdığı bir bilek bandı takması gerekmektedir. Beyaz bilek bantları, hüküm giymiş kadınlar, turuncu, hüküm giymemiş kadınlar ve mavi de dış izne elverişli olan hükümlü kadınlar tarafından takılmaktadır. Nitekim bilek bandı, bir kadın sınıflamasını hapishane sisteminde gösteren görünür ve ince bir yoldur. Bundan başka, kurumsal sınıflamaya dayalı kimlik inşasını dikkate alan birçok kadın tarafından ilginç yorumlarda bulunulmuştur.

KADINLARIN BEDENİ –DENETİM, GÖZETİM VE DİRENÇ

Konuştuğumuz birçok kadın açıkça, hapsin karmaşık ve çelişkili niteliğini ve özellikle de "suçlu" olarak değerlendirilen bireyleri eş zamanlı disipline ve rehabilite etme amacını kabul etmiştir. Çarpıcı sayıda kadın mahkûm, açıkça ırkçılığın ortadan kaldırılmasına vakfedilen bir kurum bağlamı içinde bile ırkçılığın süregelen etkilerine ilişkin kavrayıcı açıklamalarda bulunmuştur. Biz özellikle, *County Jail #7*deki kadınların, denetim ve gözetimi nasıl tartıştıklarını ve hapis(hane) iktidarına direnç gösterme yolları bulup bulmadıklarıyla ilgilendik.

Kadınların birçoğu zekice, bireysel rehabilitasyonun göstergesi olarak mesleki ve eğitsel programlardaki boyun eğme ve itaat nitelikleri geliştirmeye ilişkin gösterilen yapısal vurgunun farkındaydı. Gerçekte, kadın ıslah felsefesi, kadın "suçlu"yu evcilleştirilmiş –yani boyun eğen ve itaatkâr– bir anne ve kadına dönüştürme üzerinde keskince odaklanmıştı. Hapishaneler, yasaları çiğneyen (günah işleyen) kadınları değiştirmeyi –yani, bo-

yun eğme ve itaatkârlık alışkanlıkları kazanmaları için onları dönüştürmeyi hedefler (Brenzel, 1983). Siyah kadınların normal dışı saldırgan olarak tutarsız biçimde gösterildiği düzey dikkate alındığında, bu süreç çoğu zaman ırksal açılımlar kazanır. Garol Smart'ın (1976) belirttiği gibi, suçlu davranışlar, erkeksi davranışlar olarak görülür ve bu yüzden, kadınların hapsedilmesinin hedeflerinden biri de, kadınları, onlara boyun eğme ve itaati aşılayarak "daha kadınsı" yapmaktır. Ancak, feminist kriminologların işaret ettikleri gibi, dış dünyadaki boyun eğme ve itaat, kadınların işine yarayan ve eklemek gerekir ki, özellikle renkli (azınlık) kadınların özerk ve üretken yaşamlarına yol gösteren nitelikler değildir.

Kadınların beden ve zihinleri, dolayımsız denetleyici niteliğindeki hapishanelere içkin olan belirli rutinler aracılığıyla denetlenmektedir. Kadınlar bu tür rutinlere karşı direnirler ve çoğu zaman da başarılı olurlar: Gülme, önemli bir direnme aracıdır; tek tek kadınları gardiyanların saldırılarından koruyan kolektif araçlar tasarlama ve diğer dayanışma ifade ve eylemleri de diğer araçlar arasında yer almaktadır. Bir başka kadının mahremiyet arzusuna saygı göstermeye dayalı bireysel stratejiler, beden, düşünce ve duyguların yaygın gözetime maruz bırakıldığı bu dünyada direnç olanaklarını onaylamada önemli bir rol oynamaktadır.

Egemen akademik ve siyasa görüşleri, nezaretçiliği (denetleyiciliği) ve manevi ilgi, kadın hapishanelerinin iki merkezi örgütleyici ilkesi olarak kabul etmelerine rağmen (Howe, 1990), bu görüşler görüşme yaptığımız kadınların görüşlerinden farklılaşmaktadır. Kadınlar nadiren manevi ilgiye ilişkin ilkeleri kurumsal uygulama olarak tanımlamış ya da tartışmışlardır. Bundan başka, manevi ilgi kavramı, özellikle kadınların hapsedilmesiyle ilişkisi içinde, çelişkilerle doludur. Yani, birçok kişi, kadın

hapishanelerinin bir "sahte-annelik" çevresi oluşturmak için tasarımlandığını ileri sürmüştür (Jackson, 1989) ki bu, çocuklar gibi davranılan kadın mahkûmlar ortaya çıkarmaktadır.

CİNSELLİK

Cinsellik, kadını daima ezen ideolojilerde temel bir rol oynamıştır. Beceri Programı kendini ilerici bir kurum olarak sunar ve açıkça ırkçı-karşıtı, cinsiyetçi-karşıtı ve homofobik bilinç karşıtlığını geliştirmeye çalışır. İçerideki kadınların tümü, aşağıdaki düşünceyi ifade eden bir uyumlulaştırma eğitimi alırlar:

> "Irkçılık, cinsiyetçilik, anti gay/lezbiyen ya da insanlara ilişkin diğer saygısız ya da değer düşürücü sözler, bu programda kabul edilemez olarak görülür" (Orientation Manual: 1).

Yaptırımlar şiddetli olabilir –bir kadın bize, öğretmenler ve personel hakkında homofobik değerlendirmelerde bulunmuş oldukları iddiasını ortaya attığı zaman, o personelin daha az arzu edilen bir beceri programına transfer edilmiş olduğunu anlattı. Eğitim ve danışma programında cinselliğe, hem bir çalışma konusu hem de bir tedavi yeri olmak üzere birkaç biçimde başvurulmaktadır. Örneğin, cinsel şiddet, AIDS ve heteroseksüel olmayan yaşam tarzlarına ilişkin çalışma grupları vardır. Aynı zamanda, cinsellik –onun ifadesi ve ilgili davranışı– hapishane yetkililerince polisiye önlemlerle katı biçimde denetlenmektedir.

Örneğin, heteroseksüel ilişki yasaktır. Yakın zamanlara kadar bahçıvanlık programıyla ilgili ortak dersler (sınıflar) vardı, oysa şimdi derslerin çoğunluğu, cinsiyete göre ayrımlaştırılmakta ve kadın hapishanesinin koridorlarından yolu geçtikleri zaman erkekler koğuşundan mahkûmlara –bırakın konuşmayı– bakmalarına karşı bile katı yasaklamalar getirilmiştir. Diğer bir deyişle,

kadın ve erkek mahkûmlar arasındaki ilişkiler, tanımsal açıdan cinsel ilişkiler olarak görülür. Kadınlara ziyaretçilerini dudaktan öpme yasağı bile getirilmiştir, çünkü yetkililer, uyuşturucu kaçakçılığının bu biçimde de gerçekleşebileceğini iddia etmektedirler. Islah Kuralları ve Düzenlemeleri şunu belirtir:

> "Mahkûmlar, yasadışı cinsel davranışlarda bulunamazlar. Mahkûmlar, (eş)cinsel ilişki kurabilecek potansiyelde olan yetişkinler arasındaki davranışlardan kaynaklanan yasal sınırlamaları ortadan kaldıran yasal haklar haricinde tutulurlar. Mahkûmlar kendilerini, yasadışı cinsel davranışları teşvik etmek için planlanan durumlara bilerek yerleştirmekten ve o şekilde davranmaktan sakınmalıdırlar" (Kısım 15, Suç Önleme ve Islahı, madde i, Bölüm 3007 [Cinsel Davranış]).

Kadınların bazen hapishanenin ya da hapis cezalarının bir alternatifi olarak yönlendirildikleri uyuşturucu rehabilitasyon programları, Islah Bölümü'nün yetkisi altında olmamalarına rağmen, katılımcı kadınların kendilerini cinsel etkinlikten, programa katılışlarını izleyen uzun dönem boyunca sakınmalarını gerektirmektedir.

Birçok kadın, homoseksüelliğin ideolojik meşrulaştırılmasına –örneğin, gardiyan ve öğretmenlerin birçoğu açıkça lezbiyen ya da gay'dir– ve mahkûmlar kısmında homoseksüel ifadenin (hapishane deyişiyle "homosecting") şiddetli biçimde yasaklanmasına işaret etmiştir. Kadınlar, homoseksüelliğin, hapishane yetkilileri tarafından daha etkin denetime tabi tutulduğunu hissetmektedirler. Açıkça, sürekli gözetim tehdidi, cinsel olarak anlamlandırılabilen davranışları yasaklayan kuralların uygulanmasında etkili bir psikolojik silahtır. Eğer kadın-erkek fiziksel teması kadın ve erkek mahkûmlar arasında cinsel ilişkilere yönelirse, homoseksüelliğe karşı kuralların kadınlar arasındaki ilişkiler

üzerinde de benzer bir etkisi olur. Yataklar, iki feet (60 cm.)'ten daha az olmamak üzere ayrılmış ve her yatak diğer üç yatakla çevrelenmiş olsa da, "ziyaret" yatakhanelerde yasaktır. İki mahkûma hiçbir zaman aynı anda bir yatakta oturma izni verilmemektedir.

Bir arada oturulabilen tek mevcut ortam, koğuşun ön tarafında bulunan metal masaların etrafındaki, beton zemine demirle sabitlenmiş metal taburelerdir. Bunlar çoğu zaman gardiyanın sesleri duyabileceği mesafede bulunmaktadır, bu yüzden kadınların koğuşta sıradan bile olsa fiziksel temas kurabilecekleri yer yoktur. Kadınlardan, koğuşlardaki alan son derece dar olmasına rağmen, kendi mekânlarında kalmaları istenmektedir. Nitekim bu kapalı koğuşlardaki mekânın önce kendisi cinselleştirilmekte ve sonra da bu cinsellik kriminalize edilmektedir.

SONUÇ

Bu ön çalışma taslağı, hapsetmenin bazı yapılarını göstermektedir. Bu çalışma ayrıca, kadınların ilgileriyle onların hapsine ilişkin resmi/kamusal tartışmalar arasındaki zıtlık ve çakışma noktalarını da ortaya koymaktadır. Britanya ve ABD'de kadınların hapsedilmesi açısından merkezi olarak gördüğümüz bazı konuları bu bölüme almadık –çoğu zaman başlangıçtaki radikal kökenlerine rağmen sağaltıcı toplulukların/ortamların bir cezalandırma zihniyetini sürdürmek için kullanıldıkları yollar gibi. Birçok insanın hapishanesiz bir toplum düşünme konusundaki derin güçlüğe, ırksal ve sınıfsal hatlar boyunca kurulmayan çok farklı suçluluk nosyonlarına ve hapse karşıt olarak eğitim üzerinde stratejik bir vurgunun yapıldığı topluma derinlemesine değinemedik. 1645'te Amsterdam'da açılan ilk kadın hapishanesinin kapısının üzerindeki alıntıda şöyle yazar:

> "Korkma! Şeytan adına intikam almaya kalkmam, fakat kendini iyi olmaya zorla. Elim serttir, fakat yüreğim müşfiktir" (aktarıldığı yapıt Dobash vd., 1986: 24).

Kadınları hapsetmenin mantığı, mevcut duyarlılıklar açısından zorlayıcı görünebilir. Ancak, hapishane ve hapis üzerine olan söylem on dokuzuncu yüzyıldan bu yana şaşırtıcı biçimde çok az değişmiştir ve sadece ceza karşıtı ve ilgacı yaklaşımların "kilitle ve anahtarı at" biçimindeki mevcut ideolojik trendine karşı koyucu, yaşayabilir olanaklar sağladığını öne sürüyorum. Hapishanedeki düzenleme yapıları üzerindeki odak, Marksistlerin psikolojideki ilgisi olmalıdır. Marksistlerin, bu hapis dünyasını anlamak ve değiştirebilmek için farklı baskı biçimlerini ve baskının, sınıflı toplumdaki polisiye uygulanma yöntemlerini anlamaları gerekir.

Teşekkür. Yazarlara bu bölümün üretiminin farklı aşamalarında Dana Collins ve Stefanie Kelly'nin yardımları olmuştur. Araştırmayı, bu bölümün, UC Irvine'deki Kaliforniya Üniversitesi İnsan Bilimleri Araştırma Enstitüsü'ndeki yerleşik burs kurulunun (resident fellowship) yardımları temelinde gerçekleştirdik. Destekleyici personele (Sauni Hayes, Deborah Massey, Chris Aschan ve Mia Larson) olduğu kadar Enstitü Müdürü Mark Rose'a teşekkür etmek isteriz. Hepsi de Enstitü'de olabildiğince verimli ve hoşnutluk duyarak kalmamız için zorunlu hizmetlerinin ötesinde yardımlarda bulundular.

LEV DAVIDOVICH BRONSTEIN'IN* DEVRİMCİ PSİKOLOJİSİ

IAN PARKER

Devrimci psikoloji akademik bir bilgi sistemi değildir. Bir kuram ya da kuramlar seti de sayılamaz; formalleştirilemez, yazılı hale getirilemez, iletilemez ve öğrenilemez. Ancak, devrimci çözümleme ve kuram, politik ve ekonomik eleştiri olarak elbette bir bilgi ve uygulamaya dayalı söylemsel bir bütünlük olarak geliştirilebilir ve başkalarına iletilebilir. Marksizm'i bu tür bir bütünlüğün örnek vakası olarak alıyorum. Ne mutlu ki, devrimci psikoloji sadece akademik bir sistem değildir. Devrimci psikoloji eğitim sistemine kilitlendiğinde artık devrimci niteliğini kaybeder. Marksizm, Marx öncesinden günümüze kadar zaman içinde açımlanan pratik devrimci bilginin birikimsel bir geleneğidir. Marksizm'in şimdiki araştırma nesnesi, toplumsal olarak cinsiyetleştirilmiş, ırkçılaştırılmış güçlerin kümesi ve kültürdeki sağduyu güçleri ve ilişkileri dahil, üretim ilişkileridir. Buna karşıt olarak, burjuva ideolojisinin nesnesi, bu güç ve ilişkilerden yalıtılmış bireydir. İster davranışçı ya da bilişçi, ister psikanalitik veya Vygotskyci olsun, herhangi bir psikoloji varyasyonu güç-

* Lev Davidoviç Bronstein, Troçki'nin (Trotskiy) asıl adı –e.n.

lendirmede bir araç olarak kullanılabilir ve psiko-kompleks'i oluşturan sömürü ve muhalefet mekanizmaları yönüne doğru çevrilebilir. O halde, devrimci bir psikoloji, yalnızca kişisel bir angajman süreci, politik eylem olarak yaşayabilir.

Bu noktada bir paradoks ortaya çıkmaya başlar, çünkü kişisel angajman ve politik eylem örnekleri, bireylerin yaşamlarında somutlaşmış biçimde bulunabilirken, şeyleri bir kişinin devrimci psikolojisine, anlağa indirgemek doğru değildir. Yine de, psikolojinin araştırma nesnesi olan bireyin, her insan bedeninin kendini hissettiği ayrı duygulu merkez olarak bizim için yaşanmış gerçekliği vardır. Bireysel anlakları, nesnenin kişisel yaşamın ahlaki-politik projelerinde ifade edildiği gibi anlayarak toplumsal bağlamdan soyutlayan burjuva ideolojisinden söküp almaya başlayabiliriz. Lev Davidovich Bronstein –yaşamı ve çalışmaları, politik ve kişisel bir trajedi yörüngesinin yanı sıra– devrimci psikolojinin gelişimini izleyen bir kişiydi.

Bir bireyin bedenindeki gerilimler ve çelişkiler, "sosyal ilişkiler bütünü"nü bir bireyin bedeni içinde sınırlamanın imkânsızlığı, bu tür bir psikolojinin ancak, örneğin Bronstein'ın içinde yaşadığı toplumsal ve politik koşullar matrisiyle bağlantısı içinde anlaşılabileceğini ifade eder. İlişkisel matris kişisel ve politiktir, hem kişisel hem politik olan farklı yarılma ve yansıtma mekanizmalarıyla belirlenir. Kişisel alanda, aile matrisi içinde yarılma ve yansıtmalar vardır; bu yansıtma ve yarılma, burada kurban olarak yerleştirilen kız çocuğuna yönlendirilir (ve elbette sadece kız çocuğuna değil). Politik alandaki yarılma ve yansıtmalar, Sovyet bürokrasisinin (ve yalnızca bürokrasinin değil) baskıcı olarak konumlandırıldığı bir matris içinde işler. Zaten, hikâyeyi anlatmak için psikanalitik terminolojiyi seçtiğim açıktır. Bu bir rastlantı değildir; çünkü psikanaliz, sadece doğru ve en iyi açıklama sistemi olduğundan dolayı değil, tarihsel neden-

lerden dolayı gerçek olmuştur. Bu gerçeklik aynı zamanda, hayatı bir bağlam içinde anlamanın uygun bir sözcük dağarcığını da sağlar. Psikanaliz, gerçekleşmiş olarak, hâlâ bizimle birliktedir. Psikanaliz, Marksistlerin kavramak zorunda oldukları kapitalist toplumun kültürel ve fiziksel temelinin parçası olarak da, politika ve kişisel ilişkilerde güç ve direnci yapılaştırır. Bu bölümde, bu iki öğe arasındaki bağlantıya odaklanmadan önce bu hayatın içindeki her ilişkisel matrisi incelemek istiyorum. Bu devrimci psikoloji, iki matris arasındaki bağlantıda biçimlenmekte ve bizim bu bağlantıyı kavramamızı sağlayan da Bronstein'ın devrimci kuramıdır.

KIZ ÇOCUĞU

Zina, Lev Davidovich Bronstein'ın ilk evliliğinden olan kızıydı. Zina, Lev ve karısı, Sibirya'da Çar'ın emriyle sürgündeyken 1900'de doğdu. Hikâyenin gerisi şöyle: Zina, babasının kaçıp Londra'ya firar ettiği yıl, 1902'de, gardiyanları atlatmak için babasının yatağına bırakılmış maketini bulmuştu (Deutscher, 1954). Bronstein, gardiyanlardan birinin sonraları daha çok tanınacağı bir isim olan ismini almıştır.

Burada psikanalitik çalışma açısından bazı değişim ve paradokslar vardır. Bu değişim ve paradokslar, Berlin'de otuz yıl sonra, 1932'de Profesör Kronfeld'in divanına analiz için yatan Zina'nın kişiliğinde gömülü kalmıştı. Bazı kişisel dönüşlere ve politik konulara Ken McMullen'in *Zina*[*] adlı filminde dikkat çekilmektedir (McMullen, 1985). Oldukça yetkin olduğu ve bu konuları politize olmuş ve henüz politize olmak üzere olan izleyicilere gösterdiği için bu filme birkaç kez göndermede buluna-

[*] Yazarın bahsettiği filmin İMDB sayfası şurada: http://www.imdb.com/title/tt-0090372/Zina, Zinaida Volkova'nın kısa adı.

cağım. Ayrıca, genel bir nokta olarak, eleştirel psikologlar, akademik biçimleriyle olduğu kadar en azından popüler psikolojinin gücüyle ilgilenmelidirler. Film, analiz üzerinde odaklanmakta ve Zina'nın divan üzerindeki çekimlerine, onun babasıyla Büyükada'da (babasının Sovyetler Birliği'nden çıkmaya zorlanmasından sonra ilk sürgün yıllarını geçirdiği İstanbul adası) yeniden bir araya gelmesine geriye dönüşler ve Kronfeld'le kişisel ve politik arasındaki bağlantılar üzerine meditasyonlar serpiştirilmektedir.

Zina vakası (Kronfeld'in "Bayan B" dediği "vaka"), devrimci Marksistler için bazı konular ortaya çıkarmıştır. Zina, baskı altındaki Sovyetler Birliği'nde Sol Muhalefet'e karşı Stalin'in şiddetli saldırısıyla ezilmiştir. Zina'nın kaderinde bürokrasinin iktidara yükselmesinin kırık bir yansıması vardır. Zina, Sol'da yer alan birçok insanı cezbeden bir anlak kuramının uygulanmasına maruz kalmıştır. Freud, 1930'lardan itibaren Marksizm'e birçok kez değinmiştir. Filmde Zina'nın, yalıtılmış babasıyla, politik bir kahramanla tutkulu bir idealize edilmiş ilişkisinin yanılsaması içinde yaşamını sürdüremediğini görebiliyoruz.

Zina vakası, politik gaddarlığa yönelik ibretlik bir olay olarak görünmektedir. Bronstein'ın yandaşları, Zina'yı Sovyetler Birliği'nden çıkarmaya ve karşılaştığı baskılardan uzaklaştırmaya çalıştılar. Kız kardeşinin ölümü, kocasının Sibirya'ya sürülmesi ve iki çocuğunu yetiştirme mücadelesi onu parçalanma noktasına getirdi. Zina, tükeniş acısı çekti. Sonunda, 1931'de Zina'ya beş yaşındaki oğluyla birlikte Büyükada'daki babasının yanına gitmesine izin verildi. Kızı, Sovyetler Birliği'nde annesi Alexandre'ın yanında rehine olarak kaldı.

Ancak, bu durumda Zina, babası için potansiyel bir güvenlik riski taşıyordu. Babası, Sol Muhalefet ile sürekli temas halindeydi ve Rus devrimine ilişkin tarihini (üçüncü tekil kişi anlatımıyla) yazmakla meşguldü. Zina, babası tarafından reddedil-

miş hissine kapıldı ve aylar geçtikçe daha çok sıkıntı çekmeye başladı. Zina, psikanalitik terapi için Berlin'e Kronfeld'i görmeye gitti. Bu, umutsuz bir çabaydı. Bronstein ve ailesi, Rus yurttaşlığından çıkarıldılar ve Seva, Büyükada'da kaldı. Zina'nın Rusya'ya geri dönme izni reddedildi ve o da, faşizmin yükselişine tanıklık edeceği Berlin'de kaldı.

Zina'nın Sovyetler Birliği'ndeki sorunlarının öyküsü filmde verilmekte, fakat baskının etkileri sadece onun duygusal tepkileri içinde gösterilmektedir. Sanat galerisindeki bir sahne, onun nevrotik Stalin fobisi olarak konumlandırılmıştır. Onun durumuna ilişkin bazı sorunların aslında Sovyetler Birliği'ndeki koşullardan değil, babası tarafından yapılan tedaviden kaynaklandığı konusunda kuşku duymaya çağrılırız (filme ilişkin bazı incelemelerde büyük bir şevkle ortaya atılan bir yorumdur bu). Berlin'deki politik-ekonomik bağlam, gamalı haçtan (Nazilerin simgesi olan işaret) ziyade Mercedes yıldızı olarak faşizmin doğuşunun başat simgesiyle daha iyi ele alınmaktadır.

Psikanaliz, Zina'ya aptalca geldi (birçok kez Kronfeld, tedavinin sonuç verdiği konusunda onu ikna ederek geçen birkaç aya rağmen). Babası, Zina'nın "tedavi olma"ya karşı direncinin üstesinden geldi ve onu Kronfeld'e gitmesi için ikna etti. Babası, Freud'un çalışmalarının Marksizm'le uyuştuğu konusunda ikna olmuş ve Stalin'in akademik yandaşları (aparatçikleri) psikolojiyi polisiye biçimlerle denetim altına alır ve zihinsel yaşamın materyalist açıdan bir değerlendirmesinin temeli olarak Pavlov'un şartlı refleks deneylerine şevkle destek sunarken, 1920'lerde psikanaliz lehine çekinmeden açıkça destek vermişti.

1922'nin başlarında Bronstein, (devrimden önce Bolşevizm'e karşı hiç sempati duymayan) Pavlov ile yazıştı ve psikanalitik araştırmanın hoş görülmesinde ısrar etti (Deutscher, 1959). Pavlov'a karşı Bronstein, Freud'un rüya ve imgelem fe-

nomenlerinden fizyolojiye ve alenen savunulan psikanalize kadar olan çabalarına biraz sempati gösterdi:

> "İdealistler bize, psişenin bağımsız bir varlık, 'ruh'un da dipsiz bir varlık olduğunu anlattılar. Hem Pavlov hem de Freud, 'ruh'un kaynağının fizyoloji olduğunu düşünür. Fakat Pavlov, bir dalgıç gibi, dibe iner ve emek vererek konuyu ayrıntılı biçimde araştırır. Freud ise daha ayrıntılı bir bakışla problemli suları sapar ve dipteki şeylerin biçimini tahmin etmeye çalışır" (Trotsky, 1926: 234).

Bettelheim (1986), bize, çoğu zaman Seele ya da '*ruh*' olarak göndermede bulunduğu özgün Almancada Freud'un bunu yaptığını anımsatır.

Film'deki Zina analizinde taranılan materyal büyüleyicidir. Baba ve kızın ayrılmasını akla getiren rüya imgeleri vardır. Kronfeld'e, Zina'nın Almanya'daki politik gelişmeler ve onun bilinçdışına ilişkin önsezileri arasındaki ilişki hakkında çok daha derin düşünceler aktarılır. Bununla beraber burada izleyici, bilinçdışının incelenmesinden ziyade Zina'nın "içgüdüleri"nin oldukça mistik bir değerlendirilimine çekilir. Zina'nın rüya âlemine girerken babasının onuncu ve on birinci yüzyılların barbarlıklarına karşı, kültürün bir geri çekilmesi olarak Nazizm tanımlaması yaptığında Eyfel Kulesi'nden asansörle indiğini görürüz. Bunun bilinçaltının gerileyici (ketleyici) ve yıkıcı hayvansal fantezilerin bir kaynağı mı yoksa aydınlanma ve hakikatin bir kaynağı mı olduğuna dair soru ortadadır. Bu, elbette, McMullen'in (belki de kasti olarak) uydurduğu bir sorundur.

Film, Zina'nın öyküsünün ince çizgilerinin bazılarını ortaya koyar ve bunları kişisel ilişkiler, politika ve Büyükada (renkli olarak) ve psikanalizin (siyah ve beyaz olarak) şaşırtıcı bir toplamı içinde örer. Bazı sahnelerin sanrısal bir niteliği vardır ve biz, Zi-

na'nın babasının "politik akıl"a karşı bir kontrpuan olarak gerçekleşen Alman olaylarının karanlık irrasyonel tarafının "içgüdüsel" bir bilinçdışı algısına sahip olduğuna inanma noktasına çekiliriz.

En tuhafı da, Zina'nın içgüdülerinin, 1930'ların Nazizm'ini anladığı ve ona karşı koyduğu imasıdır. Faşizmin kitle psikolojisi ve cinsel özgürlük üzerine olan yazıları, devrimci Marksist geleneği korumak için mücadelede çok az solcuya ilham veren Marksist psikanalist Wilhelm Reich'in Almanya'sındaki cesur çalışmalar hatırlatılır bize. Reich, kısmen cinsel özgürlüğe etkin desteğinden ve resmi Pavlovcu psikolojiyi desteklemeyi reddettiğinden dolayı KPD'den ihraç edildi. Kronfeld, Reich'in çalışmalarına karşı son derece sempatikti ve 1927'de Reich'in çalışmalarını yeniden inceledikten sonra bunların Freud'un çalışmaları kadar önemli olduğunu ilan etti.

Öte yandan film, psikanalizin cinsel yönü hakkında çekingendir. Kamera, bir noktada Kronfeld'in masası üzerindeki bir fotoğrafa odaklanır. İktidar yetisini cinsiyetten daha önemli olarak vurgulayan ve (çalışmaları, sağdan psikanaliz eleştirileriyle bağlantılı olarak sonuçlansa da) Freud'a soldan karşı çıkan bir analist olan Adler gibi dikkate değer ölçüde farklı bakan dengeli bir kişidir. Troçki'nin (1926: 234), Freud ve cinsiyet üzerine olan şaşırtıcı yorumlarının bazılarında politik ve kültürel çelişkiler de rol oynamıştır:

> "Elbette bu sorunun erotik bir düşkünlük ya da bir parça 'yaramazlık' olarak yapmacık bir Freudçuluğun inceliğiyle ortak hiçbir yönü yoktur. Bu tür tarzın bilimle de ilgisi yoktur ve son derece çökmüş ruh durumlarını ifade eder; çekimin merkezi, kabuktan omuriliğe doğru değişir".

Annesinin suçladığı gibi, Zina'nın söylenmemiş olan şeyleri konuşmaya zorlandığı durum bu muydu? Zina, durumun bu ol-

duğunu hissetmiştir. Zina babasına şöyle yazmıştır: "Doktorlar sadece şaşırttılar beni... Bana destek olanın ne olduğunu biliyor musun? Sana olan inancım". Zina, bir başka mektubunda babasına olan aşırı sevgisini itiraf etmiştir. Burada Zina, aşırı derecede sevdiği, hayal kırıklığına uğradığı biriyleydi. Şöyle yazar: "Bu, benim hastalığımın kaynağıydı". Kronfeld'den gördüğümüz son sahne, "Bayan B"nin vakası üzerine düşüncelerini içeren bantları –onların gelecek kuşaklar için saklanmasını isteyerek– teslim ettiği Stalingrad yıkıntıları içinde ona ateş açılmasıdır.

Avrupa tarihi ve politikasının gelişimini bir bireysel öznenin anlağında izleme uğraşısı, Zina vakasında olduğu gibi, bağlanmış izleyiciyi umutsuzluğa düşürme riskini taşır. Zina'nın yaşamının sonu, sanki onun bir yıkım halinde ölmesine benzer biçimde, filmde kusursuz biçimde betimlenmektedir. Bazı açılardan yaşam, filme sefalet ve ironi açısından üstün gelmiştir. 1933'te oğlu Seva'yla olan nihai uzlaşması, güç bela bir hafta sürmüştür. Odasına kapanmış ve gazı açmıştır.

BABA

İnsan, kötü psikoloji ders kitaplarında Freud'un ağzından söylediği gibi, ahlakın temel taşı olan süperegoyu geliştirebilmek için babasının yasak ve inançlarıyla özdeşleşip onları daima içselleştirir mi? Zina'nın, politik ahlakın felaketlerine saplanan bir durumu vardır. Sadece Zina'nın (ve babasının) diğerleri tarafından tedavisinde değil, fakat onları kuşatan, hepimizi saran ahlaki yaşam biçimleri içinde de ifade edilen bir konudur bu. Bu dramda babaya dönerken devrimci Marksizm içindeki ahlaki soruna da değinmek istiyorum. Burada, araç ve amaçlar arasındaki boşluk, özel ile kamusal arasındaki boşluğu kaplamaktadır. İnsanların benimsediği ismi, "Troçki"yi işittikleri zaman zaten

bildiklerini düşündükleri birisi (Lev Davidovich Bronstein) hakkında konuşmak için benimsediğim biçim içinde söz konusu bağlantıları kurmak istedim. Kişisel ve kültürel yaşamla ilgili olmayan katı ve değişmez siyaset imgesinden bir parça uzaklaşmak istiyorum. Fakat bu noktadan sonra bu bölümde, Bronstein'ın "uygun" devrimci adını kullanacağım.

Erdem Sonrası (After Virtue, 1981) adlı ahlak felsefesi üzerine olan önemli kitabında Alisdair MacIntyre, örneğin Marx'ın çalışmalarında bulunabilecek olan hem modern toplumsal reform sorunlarını hem de örneğin Freud'un çalışmalarında bulunabilecek olan bireysel öz-anlayış projelerini besleyen Batılı Aydınlanma kültürünün bazı düşünüş tarzlarını ortaya koyar. Bu iki ismin, "Marx" ve "Freud"un bir fetişini yapmak istemiyorum. Bilimsel ve tarihsel ilerleme süreci içinde kültürel olarak oldukça geç ulaşan inançlarla taşınılmış bu modern aydınlanma projeleri, kolektif güçlendirmenin ve bireysel terapinin tüm türlerini içermektedir. MacIntyre, "başarısız bir aydınlanma projesi" yaşadığımızı (MacIntyre, 1981: 58) ve kendimiz ile "ayırt edici bir biçimde modern benliğin... bireyin" ötekilerine ilişkin yaşantımız içindeki etkilerden acı çektiğimizi öne sürer (MacIntyre, 1981: 59).

MacIntyre, artık bir Marksist olmasa da (bir zamanlar devlet kapitalisti bir grup olan 'Uluslararası Sosyalistler' grubu üyesiydi), modernitenin en kötü yönleriyle işbirliği yaptıkları için genel olarak Marksistleri kınayışını hâlâ o geleneğin belli bir koluna yönelik çift taraflı övgüsüyle dengelemektedir. MacIntyre, Marksizmin "ayırt edici biçimde modern ve modernleştirici dünyanın ethosunu somutladığını" (MacIntyre, 1981: viii) ve Marksizm'in "ahlaki zayıflamasının" "fayda"ya yönelik daimi başvuruları ile "soyut ahlaki ilke"den kaynaklandığını ileri sürer: "Marksistler uygulamalarında, ötekilerde ideolojik olarak kınadıkları ahlaki

tutum türünü kesinlikle örneklemişlerdir" (Mac-Intyre, 1981: 243). MacIntyre, Troçkizm'in istisna oluşturduğunu, fakat Troçkizmin "Marksist geleneğe tamamen yabancı" olan bir kötümserliğe yol açtığını da söyler (MacIntyre, 1981: 244).

Bu kötümserliğin kaynağı, Troçki'nin (1936), Stalinist bürokrasinin geçici bir fenomen olduğunu ve Batı Avrupa'daki işçilerin kapitalizmi yıktıkları zaman anti-bürokratik bir devrim için Sovyet işçilerine yardım edebileceklerini öne sürdüğü 2. Dünya Savaşı öncesinde yaptığı analizde yatmaktadır. Elbette bu gerçekleşmedi ve kötümserlik, bu tür bir devrimin yokluğunda içsel çelişkilere yönelik Marksist analizin yanlışlanacağını ve bürokratik tabakanın güçlenmesinin sonunda yeni bir sınıfın doğuşuna yol açacağı biçimindeki Troçki'nin (1939) öngörüsü ile birleşmektedir. O halde kendilerine bir zamanlar Marksist diyenlerin rolü, umutsuz ahlaki bir rol olacaktır: "Yeni bir 'minimum' program gerekecektir –totaliter bürokratik toplumun kölelerinin çıkarlarının savunusu için" (Troçki, 1939: 9). 'Yeni karanlık çağlar' olarak adlandırdığı çağla yüzleşirken MacIntyre'nin insanlığa ağıt yakarak kalbine aldığı kötümserlik işte budur. Troçki'nin Marksizm'inin ahlaki yönüne burada özel dikkat çekilmektedir ve bu, Moskova Göstermelik Mahkemeleri'nin ve pragmatist filozof John Dewey tarafından olgunlaştırılan Troçki'nin karalanmasına yönelik Araştırma Komisyonu sonucu olarak öne çıkan bir durumdu. Bu olaylarda ahlakın rolüne yönelik iki noktadan söz etmek istiyorum. İlki, Troçki ve Dewey arasındaki tartışmada doğrudan ifade edilmektedir. Her ikisi de araçların amaçları haklı kıldığı konusunda hemfikir göründü. Aslında, araçlar ve amaçlar arasında ayrım yapmamız gerektiği (yani, şimdi grev yapmak gibi uzun dönemli amaçlara yönelik olarak kötü eylemlerle bir şey yapmak), Dewey'in (1938) araçların amaçları meşru kıldığı konusunda Troçki'den

daha ısrarcı olduğu şeklindeki daimi liberal nağmenin karşısında oldukça şaşırtıcıdır. Troçki, araç ve amaçların yer değiştirmelerinde bir diyalektiğin olduğunu öne sürmüştür. Liberallerin, her eylemin belirli sonuçlar oluşturmak için kullanılabilen bir ahlaki değer payıyla sınıflandırılması ve değerlendirilmesini düşünmelerine yol açan, kapitalist toplumun meta fetişizmiydi tamamen. Örneğin, "bir köleyi kurnazca ve şiddet aracılığıyla zincire vuran bir köle sahibi ile zincirleri kurnazca ve şiddetle kıran bir köleyi" (Troçki, 1938a: 38) eşitlemenin gülünç olacağını söyler.

İkinci nokta, Troçki'nin Rusya'da devrimin ilk yıllarında kültür üzerine olan yazılarıyla ilgilidir. Bazı başlıklar tuhaf görünmektedir. "Leninizm ve kütüphane çalışması" gibi başlıklar örneğin, fakat odağın *günlük yaşam* üzerinde olması önemlidir. Bir tartışma, Kızıl Ordu içinde mücadele edilme gereği duyulan eski hitap biçimleri olarak "ty" (samimi) ve "vy" (nazik) kullanımıydı (Trotsky, 1922). Troçki, bu terimlerin kullanımının "medeni ve ahlaki onuru" ihlal ettiğini söylemiştir (Aklıma gelmişken, Boris Yeltsin, şimdi konuşmalarında bu eski statü işaretlerini bilerek kullanmaktadır). Diğer bir tartışma, "köleliğin mirası" ve erkekler ile kadınlar arasında yeniden üretici baskıcı ilişkiler olarak görülen sövücü ve küfürbaz dil üzerineydi. Bir diğer tartışmada Troçki, "ilerici bürokrasi" nosyonuna ilişkin küçümsemesini ifade etti ve parti tarafından "bir tür doğum günü hediyesi olarak kültürlenmiş yaşam koşullarıyla proletaryayı sunmak" için himaye edici çabalara karşı sorun ve çatışmalara ilişkin günlük tartışmaları savundu (Troçki, 1923: 57). Troçki, Foucault'dan yıllar önce, devrimci ve karşı devrimci eylemin "mikro-politik" yönlerinin pekâlâ farkındaydı. Bu, onun, siyaseten doğru ama Pavlovculara karşı, "ruhu"n psikanaliz içinde incelenmesini savunmakla ilgilenmesinin bir nedeniydi.

BAĞLANTILAR

Marksizm'in sınıf baskısıyla diğer baskı biçimleri arasındaki içsel ilişkiyi kuramlaştıramadığı sık sık söylenir. Tüm baskı biçimlerinin "post-Fordizm", "yeni zamanlar" ya da "postmodernite" çözümlemelerinde "merkezi" olduğunu söylemeye çalışan parçalayıcı "Avro-komünist" Stalinist partilerce benimsenen bükülmüş formüller, bu inancın belirtileridir (krş. Mandel, 1978). Takıntılı bir düşünce gibi, sabık Marksistlere (ya da kendilerine şimdilerde, söylem çevrelerinde "post-Marksist" adını vermekten hoşlananlara) göre, Marksizm'in bağlantıları kuramsallaştırmadığı düşüncesi, ritüelistik açıdan alt edilmeye çalışılmıştır. O halde bu düşünce, kendilerini hâlâ Marksist olarak görenlere, takıntılı yeni liberallerin "katı sol" demekten hoşlananlara (ve öyleyse kendi eleştirilerini içeren ve büyüleyerek düşmanın çekiciliğini çözen etiketi duymaktan hoşlananlara) atfedilmektedir.

Sorunun yadsınmasının artık bir takıntı olmaması gerektiği ve baskı alanları, politik ve kişisel, kamu ve özel, öncül ve teröpatik arasındaki bağlantıları ciddi biçimde ele alan devrimci geleneğin bir sürekliliğini bulma ihtiyacında olmamız önemlidir. Kolektif güçlerin Stalinizm ile faşizm arasında ayrıldığı kamusal bir dünya ve Avrupa'da kapitalizmin can çekişmesi olarak ortaya çıkandan ayrı biçimde kopan nesnelerin olduğu özel bir dünya bağlamı içindeki Troçki'nin çözümlemelerindeki kötümserlik anlaşılamamaktadır. Gerçekte, Marksizm'in sonuna ve bu bağlamda 'yeni sınıf'ın ortaya çıkışına ilişkin kestirimleri anlamak zorundayız. Şimdi, Sovyet bloğundaki işçilerin bürokrasiyi yıktığı (ancak işçiler bu yıkıntıdan gerçek sosyalizmi kurmada başarısız olabilirler) ve kapitalizmin Doğu Avrupa pazarlarında yeni bir soluk ve yeni bir yaşam başlangıcına girdiği bağlamın ötesine geçiyoruz. Fakat Marksizm'in kapsayıcı araştırma prog-

ramı ve pratiği, eğer pazarın, bürokrasinin ve ilerici güçlerin, geçtiğimiz on yıl içinde Doğu ve Batı'da (ve hâlâ Kuzey ve Güney'de) çatışmaya girmeye devam ettiği biçime bakarsak, hâlâ korunmaktadır. Bunu yazdığım sırada en çarpıcı örnek olarak Chiapas'taki olaylar verilebilir. Baskıya ilişkin Marksist eleştirilerin ahlaki yönünü muhafaza edip edemeyeceğimiz de dile getirilmektedir. Troçki'nin Marksist geleneğe katkısı, *ahlaki-politik* bir çözümleme ve kuram sistemidir. Kısaca, bu noktayı göstermek için bu sistemin iki yönünü ele alacağım.

İlki, *Sürekli Devrim* kuramında (Troçki, 1931), Marx ve Engels (1848 [1965]: 77) tarafından ifade edilen bir uluslararası ruhu somutlaştırmaktadır. "Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. Tüm Ülkelerin İşçileri, Birleşin!" Fakat kuram, Troçki'nin, dünya ekonomisinin "eşitsiz ve birleşik gelişimi", başlıca kapitalizm öncesi bölgelerin bağımlı ve aşırı sömürülen "üçüncü dünya"nın emperyalizm tuzağına düşürülmesi olarak gördüğünden daha fazlasını ifade etmektedir. Kuram, eş zamanlı bir dünya devrimi değil (liberal ve Stalinist kötüleyicilerin iddia etmeye çalıştıkları gibi), fakat diğer şeylerin yanı sıra, devrimci hareketin eşitsiz ve birleşik gelişiminin bir kuramıdır. Aşamalı modelin tersine (ki bu modelde birbirinden farklı olan ulusların feodalizmden kapitalizme, oradan da sosyalizme geçmesi gerektiği ifade edilir) Sürekli Devrim, aşamaların diyalektik birliği ve sıçrayışına, bir aşamanın güçlendirilmesinin potansiyel olarak tüm aşamalarının güçlendirilmesine dairdir. Bu, devrimin her zaman sürekli ve hemen mümkün olacağı, çünkü bireyde, sonunda ancak sönme noktasında ulaşan sürekli bir aciliyet duygusu olarak sürdürülebileceğini söylemek anlamına gelmez. Bunun ifade ettiği anlam, (ulusal çıkarları, gizli diplomasi ya da "işçi devleti"nin savunusuna yönelmek dahil) süreklilik ve güçlendirme ile ilgili engelleri

kuramlaştırmaktır. Bundan daha fazla olarak, Sürekli Devrim, kıtalar arasında eylem ve deneyimin birbirine bağlanmasını ve uzak ülkeler ile anayurt arasındaki bağlantı içinde direnç ve güçlendirme potansiyelini gerektirmektedir. Bu, politik pratik ve kişisel bilinç olarak enternasyonalizmin ahlaki zorunluluğudur.

İkinci olarak, *Geçiş Programı* (The Transitional Programme, Troçki, 1938b), bir dizi slogan içinde kendinin bilincine ve kendi gücüne erişen devrimci hareketin taleplerini sistemli hale getirmektedir. Bunların çoğu, şirketlerin hesaplarını kamusal teftişe ya da ücretleri enflasyona endekslemeye çağrı gibi hâlâ uygulanabilir özellikler göstermektedir. Bunlar işveren ve hükümetlerin taahhüt eder göründükleri adil oyun mantığını kabul eden makul taleplerdir, fakat daha sonra bunlar, bu taleplerin radikal sistematik bir kırılma gerçekleşmeksizin karşılanamadıkları açığa çıktığı zaman, mevcut toplumsal ve politik düzenlemelerin mantıksız doğasını açığa vururlar. Geçiş talepleri, Troçkizm karşıtları tarafından bir hile olarak tehlikeli bir biçimde karikatürize edilmektedir; pazarlıklar yapmak isteyen işverenleri ve sendika bürokratlarını 'teşhir etmek' için basit bir hiledir bu. Onlar bu maskeyi düşürücü işi yerine getirirler elbette, fakat Sürekli Devrim gibi, onlar, en çok eylem ve deneyim, öz-etkinlik ve bilinç, kamusal ve özel yaşam arasındaki bağlantıyla ilgilenirler. Geçiş talepleri, sosyalist feminizmden ödünç aldığımız bir deyimi kullanacak olursak (Rowbotham vd., 1979), insani ihtiyaçları seslendirmesi ve kazanca tabi kılınmayan toplumsal ilişki biçimlerini beklemesi bağlamında "pre-figüratif"tirler. Geçiş talepleri, yakın amaçlar ile daha iyi bir dünyaya yönelik uzun dönemli talepler arasındaki uçurum üzerine köprü kurduğu, terhis eden ve gücünü düşüren bir uzlaşma gününün daima sosyalizmden uzaklaşan bir adım olduğu konusunda ısrar ettiğinde, bireysel ile kolektif, kişisel ile politik olan arasındaki boşluğu dolduracaktır.

Troçki, gericiliğin (Stalinist, faşist ve daha sonra McCarthyci çeşitlemeleri) içinde, Marksizm'e bağlanan herkesin iç mekânları istila ettiği zamanki noktada devrimci geleneğin sürekliliğini devam ettirdi ve böylece kavramsal ile özel arasındaki bağlantıyı yaşattı.

SONUÇ

Üç sonuçla bitireceğim. Bu sonuçlar, beni başlangıçta dillendirdiğim endişelere geri götürmektedir. İlki, bir feragattir. Troçkizmin bu türden devrimci bir psikoloji olduğunu söylemiyorum. Aslında, bir bilgi yapısı (corpus), bir çözümleme sistemi, bir kalkınma ve dönüşüm kuramı olarak devrimci (ya da en azından yeniden düzeltilebilir olarak) ve bir psikolojik form olarak gerici olan bir şeye dönüşebilir. Burada elbette, üyelerinden açıkça patolojik olan psikolojik işlev değişiklikleri göstermesini isteyen sektler halinde bölünmüş birçok Troçkist grubun yozlaşmasından bahsediyorum. Örneğin, Britanya'da böylesi bir grup (Devrimci İşçi Partisi), Troçki'nin yüzmaskı için 2000 pound ödedi. Bu grup dağıldığı ve lideri (Gerry Healy) öldüğünde, bir hizip diğer tapınan hizbi Troçki'nin mezarından uzak tutmak için bir güvenlik firması kurdu. Buradaki olay, rastlantısal değil, eylemcilerin mevcut kaynaklardan yararlandıkları ve ideal modellere rağbet ettikleri bir örnek biçimidir. 1970'li yıllarda Devrimci İşçi Partisi, broşürlerinde Troçki'nin kendisinin fotoğraflarından ziyade Troçki'yi oynayan bir aktörün (Richard Burton) fotoğraflarını kullandı.

İkinci nokta, devrimci bir psikolojiyi oluşturan Troçki'nin eylemleri, çalışmaları, yazıları, inançları vb.dir. Tabloid basını memnun eden Troçkizm taklitlerine karşı, Troçki'nin çalışmalarında, devrime ilişkin yanlışlar ve yeniden değerlendirmeler,

kültür ve eğitim konularına angajman ve baskıyla sürekli bir mücadele buluyoruz. Diğer Marksizm formlarına zarar veren araç-amaç düşüncesiyle dolap çevirmeye bir ret de vardır. Bunun önemli yönlerinden biri, bu uğraktan uzaklaşmayı istemekten ziyade, belirli bir tarihsel uğrakta var olana angajmandır. Troçki bir dizi kriz ve yenilgi içinde yaşadı ve kendisi, aile üyeleri ve diğer birçok kimsenin yaşamlarını ele geçiren Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik kâbus, şimdi Marksizmin mevcut krizi içinde sosyalizm için daha büyük bir kabusa dönüştü. Marksist psikologlar da, onları istemlerinden ziyade, tarihsel olarak verilen materyalleri kullanan zihinsel yaşamın korkulu yönlerini anlamak zorundadırlar. Psikanalitik nosyonlar, bu tür hem yararlı hem riskli materyallerin örnekleridir.

Ve üçüncü nokta, devrimci bir yaşam üzerindeki bu düzenlemenin bizi, Marksist psikolojiye yakınlaştıracağıdır. Belki bu, değerli ve ilerici bir psikolojinin biyografi biçimini alması gerektiği anlamına da gelir (krş. Young, 1994). Bu örnekle, tarihle ve geçmişle yeniden keşfettiğimiz şey, benimseyebileceğimiz eylem biçimlerinin uygulamaya dökülmesidir. Bu yolu izlemek, elbette bir kişilik kültünün yeniden canlandırılması tehlikesini göze almaktır (Burada Stalin ya da Mao'nun yerine Troçki etrafındaki kültleştirmeden bahsedilmektedir). Burjuva psikolojisinin belası olan katı indirgemecilik tipine düşme riski de taşır. İhtiyaç duyduğumuz şey, bizi disiplinin sınırlarına, farklı gelenekler içinde ve onlara karşıt olarak çalışan yoldaşların deneyim ve kaynaklarının birbirine bağlanmasına ve akademi dışındaki politik yaşam ve örneklere yaklaşmamızı sağlayacak geçiş talepleridir. Bu, devrimci bir psikolojiye başlamanın en yakın noktasıdır.

KISIM IV: GÜÇLENDİRME UYGULAMALARI

Son dört bölüm, dünyayı değiştirmede Marksist araştırmanın rolünü göz önüne almaktadır. Bu tür tutku, geleneksel psikoloji tarafından olanaksız ve gösteriş olarak görülse de, araştırmayı eyleme dönüştürmeye ilişkin birçok girişim söz konusudur. Bölüm 15'te Mark Burton ve Carolyn Kagan, iktidar (güç) sorunları açısından, fakat engelli bireylere ilişkin çalışmaların pratik bağlamında Freire, Habermas ve Gramsci'nin katkılarını gözden geçirmektedirler. Burton ve Kagan, güçsüzlük üzerine bir odak ve araştırma esnasında da buna sürekli bir meydan okuma önermektedirler. İktidar ve bilinç sorunları, Bölüm 16'da, radikal psikologların sıkıntı (distress) içinde olanlar için geleceği önceden haber verme yöntemlerine ilişkin Jane Selby ve Ben Bradley'in incelemelerinin ön sırasında da yer almaktadır. Selby ve Bradley, tek bir vakaya yeniden odaklanarak, güçlendirme çalışmaları içinde sağaltımsal potansiyelin ana hatlarını çizmektedirler. Bölüm 17'de Bernardo Jiménez-Dominguez, Latin Amerika'da adamakıllı devrimci bir eylem araştırması biçimi geliştirecek girişimleri gözden geçirmektedir. Radikal psikologlar ile özgürlük teolojisi arasında potansiyel olarak kurulan ilerici bağlantılar olmakla birlikte, Jiménez-Dominguez,

günlük yaşam içindeki bu görünüşte çoğu Marksist müdahalenin, herhangi bir tür kuramın takıntılı biçimde liberal bir proje kuşkusu içinde kirlenmiş olduğunu öne sürmektedir. Bölüm 18'de Stephen Reicher, bu sorunun öteki yanı, akademik kuramlardaki radikal teorinin tolere edilmesi, Marksistleri bilginin kapitalist üretim ilişkileriyle uyumlu bir birlikteliğe çeken öldürücü hoşgörüye odaklanmaktadır. Marksist psikolojide güçlendirme pratiği, bir arada var olma üzerine daimi eleştirel bir düşünceyi ve çelişki noktalarına yönelik dikkati içerecektir.

GÜÇLENDİRMEYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: GÜÇSÜZLÜĞE KARŞI ORTAK EYLEM

MARK BURTON* – CAROLYN KAGAN♦

"Toplumsal açıdan sorumlu psikologlar, psikolojik pratik, bilgi, kuram ve ideolojinin birbirleriyle ilişkili alanları içinde güç (iktidar) sorununun farkındadırlar. Bu soruna ilişkin dişe dokunur bir şeyler yapmak, güçsüzlük deneyiminin tanımlanmasından daha çok şeyi gerektirir. İktidar (güç) ilişkilerinin nasıl kurulduğu ve sürdürüldüğüne (üretildiğine ve yeniden üretildiğine) ilişkin bir şeyler bilme gereksinimi duymaktayız –müdahale noktalarını ve yaşayabilir stratejilerin karakteristiklerini belirleyebileceğimizi bilerek".

---

* Carolyn Kagan, Birleşik Krallık, Manchester Metropolitan Üniversitesi'nde Sosyal Psikoloji'de Öğretim Görevlisidir. Çalıştığı konular, saldırıya açık insanlara odaklanmak üzere topluluk ve örgütlerdeki sosyal değişmedir. Kendi sosyal bağlamı içinde kişiler arası becerilere ilişkin bir model geliştirdi ve bu modeli zihinsel yetersizlikleri olan insanların sağlık bakımı ve toplumsal bütünleşmesi üzerine olan kitaplarında kullandı.

♦ Mark Burton, Birleşik Krallık, Manchester Toplum Sağlığı Ortak Öğrenme Yetersizliği Servisi ve Manchester Kenti Sosyal Hizmetler Bölümü ile Klinik Hizmetler Gelişimi'nin Başkanı'dır. İlgilendiği konular, ciddi zihinsel engelleri olan insanlara hizmet sağlamaya ilişkin sosyal ve örgütsel değişime yöneliktir. Bu alanda teori ve pratiği incelemek ve geliştirmek için eleştirel kuram kaynaklı çerçeveler kullanmıştır.

BAĞLAM

Her ikimiz de, örselenme ve deneyim açısından ciddi biçimde dezavantajlı durumdaki insanlara yönelik kamusal olarak fonlanmış hizmetlerin karşılanması ve geliştirilmesinde yer alan pratisyen psikologlarız. Bu nedenle [bizim açımızdan] kuram, uygulanabilir olmalıdır (krş. Argyris, 1993).

Sheila 42 yaşındadır. Manchester'ın bir dış mahallesinde yaşlı annesiyle birlikte yaşamaktadır. Evin mülkiyeti Şehir Konseyi'-ne aittir ve yapı olarak sağlam olsa da evin ısıtılması pahalıya patlamaktadır. Yolun karşısında terkedilmiş birkaç apartman dairesi vardır ve bölgede işsizlik ve suç oranı yüksektir. Ne var ki burada çok az olanak ya da toplumsal amaçlı örgüt vardır. Sheila zekâ özürlüdür; temizlenme, giyinme ve kendini beslemede yetersizdir ve sadece kısa konuşmalar yapabilmektedir. Yeni ve beklenmedik durumlarla başa çıkmada güçlük çekmektedir. (Burada "zihinsel yetersizlik" terimini kullanıyoruz, çünkü belki bu terim incitici değildir [Amerikalıların kullandığı "Zihinsel Gerilik" – Mental Retardation– ya da şimdilerde modası geçmiş İngilizce bir terim olan "Zihinsel Engel" –Mental Handicap–'in tersine], fakat bu kullanım yanlış fikir verici değildir şu anki İngilizce terim olan "Öğrenme Engeli" –Learning Disability– gibi).

Sheila, farklı zihinsel özürleri olan diğer 40 kişiyle birlikte bir gündüz bakım merkezine devam etmektedir. Personel ona kibarca davranmakta, fakat günler, amaçlı olan çok az etkinlik dışında boş geçmekte ve kimlik sağlayıcı toplumsal dünyalarla çok az temas edilmektedir. Sheila oraya 26 yıldan beri devam etmektedir. Sheila'nın arzusu, kendine ait bir eve, aileye, belki de bir işe sahip olmaktır. Olası beklentileri gün içinde aynıdır. Annesi ona bakamayacak hale gelince, biraz gecikme ve kararsızlık sonrasında Sheila, bir tür "fahri aile üyesi" olarak yaşına yakın bir çiftin

yanına yerleştirilmeden önce (diğer üç kişiyle birlikte olmaktan pek hoşlanmıyordu) personelce temin edilmiş bir grup evine taşınacaktır. Bazen doğrudan doğruya düşmanlık ve ayrımcılıkla karşılaşacak, fakat daha sık olarak da yaşantısı daha ince biçimde marjinalleştirilecektir. Bu yüzden Sheila, kendisiyle ilgili gelişen durumları yönlendirmede çok az güce sahiptir. Davranışta bulunması gerektiği uygun sosyal durum yönlerini teşhis etmede doğuştan bir güçlüğü olmasının yanı sıra daha büyük bir sorun, onun güce, yani geleceğiyle ilgili sahip olduğu herhangi bir şeyi etkileyecek araçlara ulaşmadaki bütünsel eksikliğidir.

Diğer yorumcular, hem öteki insanlara bağımlı olan hem de "farklı" olarak görülen insanların karşılaştığı sorunu tanımlamaya çalıştılar. Bunların en sistematik olanı, evrensel bir sosyal değer yitimi dinamiğinin olduğunu öne süren Wolfensberger (1992) idi. Ona göre,

> "tüm insan sınıfları, bütün bir kolektivite, toplum ya da çoğunluk tarafından olumsuz biçimde yargılanırlar... bundan dolayı bu durum, toplum içindeki kişileri ve –formal, örgütlü beşeri hizmetler dahil– toplumsal yapıların elinde sistematik biçimde zayıf muamele gören toplumsal açıdan değer yitirmiş sınıflar yaratır ve bunu sürdürür" (Wolfensberger, 1992: 3).

Wolfensberger, fiiliyatta değer yitirmiş sınıf bir toplumdan diğerine değişse de, bu dinamiğin tüm toplumlarda evrensel bir gerçeklik olduğunu belirtir. Burton (1994), sosyal değer yitimine ek olarak, kimlik sağlayıcı toplumsal süreç ve yapıların (kabaca sivil toplumla sınırdaş olan) hem devlet hem de piyasanın denetim mekanizmalarının yıkılmasıyla modern Batılı toplumlarda özgül bir sorun oluştuğunu öne sürmüştür. Ayrıca, modern kapitalizmin küresel etki alanı, ekolojik ve diğer travmatik istikrarsızlıklar ortaya çıkarken marjinalleştirilmiş kişilere yönelik belirli tehditler yaratmaktadır (Burton, 1994).

Wolfensberger'inki gibi değerlendirmelerin temel sorunu, bu değerlendirmelerin ahlaki bir duruş ve görüngülerin tanımlanmasına göre çok az ilerleme kaydetmesidir. Bu tanım, değer yitimine uğramış olan insanların tipik deneyimleri üzerine oturtulmakta, fakat bu görüngüleri sosyo-tarihsel kökenlerine doğru genişletmede başarısız kalmaktadır (Burton, 1983). Çok düzeyli bir çözümleme olmaksızın değer yitiminin nereden kaynaklandığını ve buna ilişkin psikolojik ya da politik olarak ne yapılması gerektiğini anlamak güçtür. Güçsüzlük sorunuyla çok düzeyli toplumsal çözümleme yapılmaksızın ilgilenildiğinde, neyin ortaya çıktığını göstereceğiz ve alternatif bir yaklaşım oluşturmak için –Freire'den Habermas ve Gramsci'ye değin– Marksist gelenek içindeki çalışmalardan yararlanacağız.

MEVCUT BAZI TEPKİLER

İlk ve belki de en geleneksel psikolojik tepki, güç yokluğunu bireysel bir nitelik olarak ele alıp bunun terapiyle ortadan kaldırılabileceğini düşünmektir. Bu düşünme tarzı, örneğin, eğer kişiler yetersiz güce sahipse, bu durumda onlara, davranışsal repertuarlarına daha fazla eklemeler yapılabileceği gibi görünmektedir. Ancak, Sheila vakasında görebileceğimiz gibi, güçsüzlük kişisel, bağlamsal ve tarihsel etmenlerin bir etkileşiminden kaynaklanır ve yalnızca kişisel düzeyde bir müdahale, kişinin (Sheila'nın) koşullarında daha kapsamlı değişimler yaratamaz. Bu, insanların kendi toplumsal çevrelerinde daha etkili işlev görmesine yardım etme girişimi fikrine karşı olmak değil, fakat bunun, eğer güçsüzlüğü tersine çevirmek istiyorsak, en acil görev olmadığını öne sürmektir. Bazı iddialı yazarların bağlamsal doğayı ve buradan kalkarak yaklaşımın sınırlılıklarını (Trower, 1982) ya da bunun 1960'ların politik ve toplumsal kültürden 1970'lerin

daha içgözlemsel ve özel kültüre geçiş noktasındaki büyümesini (Rakos, 1991) anladıkları belirtilmelidir. Buna rağmen alandaki uygulama, derin düşünceli akademik yazarlardan çoğu zaman daha az sofistikedir ve bu, bazı vakalarda "kurbanı suçlama" ideolojisinden işlevsel olarak ayırt edilememektedir.

İkinci tepki, yine kuramsallaştırılamayan bir biçimde, insan haklarına olan başvurudur. Tipik bir örnek olarak, büyük bir refah bürokrasisi, entelektüel (zihinsel) yetersizliği olan insanlara hizmet sağlamaya dönük bir siyasa bildirimi yayımlamaktadır: İlk bölüm, bu hizmeti kullananların haklarına ilişkin bir bildirimdir –bireysel gereksinimi, personelin göstermesi gereken saygı vs.yi yansıtan sıradan imkân ve hizmetlere erişim. Bu tür ifadeler çoğu zaman normalleştirme/sosyal rol valörizasyonu felsefesi (Wolfensberger, 1972, 1993; O'Brien, 1987; O'Brien ve Lyle, 1987) ya da Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi üzerinden dile getirilir. Siyasa belgesini izleyen bir sonraki aşama, hoş açılış ifadelerine yönelik tam bir çelişkidir çoğu zaman, örneğin bir nöbet sistemi üzerine personelin isimlendirilmiş olduğu dört kişilik evlerde yaşayan çoğu insanı kapsayan bir mali çerçeve ya da hizmet planı, ya da özür derecesi temelinde günlük hizmetlere atanma. Hizmet modelleri son 15 yılda oldukça gelişmiş olmakla birlikte (Towell, 1988), özürlü olan yurttaşlarımızın çoğunun gerçekten kapsanmasına hâlâ uzak bir noktadayız. Bürokratik örgütlerin retorik ve pratiği arasındaki uyuşmazlığını göz önünde tutabilmekle birlikte, benzer bir görüngü, psikologlar dahil bireysel hizmet sağlayıcılarının retorik ve pratiğinde de bulunabilir. Burada kişinin bireysel haklarının savunusu olabilir, fakat bu, kötü şeylerin olmasını önlemede oldukça etkili olmasına ve bazı vakalarda değişik unvanlara erişimi düzeltmesine rağmen, mevcut iktidar ilişkileri içinde herhangi bir dönüşüme nadiren yol açar ve paradoksal olarak örselenmiş ki-

şinin formel hizmetler üzerindeki güvenini, güçsüzlüğünü idame ettirerek artırılabilir. Liberal gelenek kökenli diğer kavramlar gibi hak, toplumsal egemenlik üzerine kurulmuş bir toplumun sorunlarını belirlemede yararlı olabilir ama eylem rehberleri olarak bu kazanımların yararlılığı sınırlıdır.

Üçüncü olarak, güçlendirmeye verilen önem, 1980'lerin başlarından bu yana sosyal refah çevrelerinde popüler oldu. Gomm'un (1993) işaret ettiği gibi, bu, genel olarak muğlak biçimde tanımlanmıştır ve "topluluk"a benzer biçimde "iyi bir şey" olmak gibi genelleştirilmiş bir anlama sahiptir, fakat özgül olarak farklı politik inançlardan olanlarla karşıt anlamlardadır. Güçlendirmeye ilişkin pek çok retorik vardır, fakat marjinalleştirilmiş insanlara güç verme ya da onlarla bu gücü paylaşma konusunda çok az şey yapılmaktadır. Refah profesyonellerinin gücünün sağlıklı bir eleştirisi yapıldığında (krş. İllich vd., 1977), [görülecektir ki] güçlendirme nosyonu, değiş(tiril)meyen toplumsal ilişkileri kolayca gizleyebilmektedir.

Bu dönemlerde, reel sosyalizmin geri çekilmesi ve piyasanın tüm iyi şeylerin nedeni olarak görülmesiyle birlikte temel eğilim, giderek bir meta pazarında tüketici tercihli güçlendirmeyi saptamak olmuştur. Tekel gücünü durdurmak açısından bazı kazançlar elde edilmekle birlikte sorun, hâlâ değişmeden olduğu gibi durmaktadır: Hizmet tüketicisi olma, temelde Sheila'nın güçsüzlük yaşantısını nasıl değiştirebilir? Sheila, muhtelif ihtiyaçlarını karşılayan bir kimlik ve yaşam kurabilmek için gereksindiği hizmet sistemi desteği açısından çok az bir etkiye sahip olabilir (bkz. Doyal ve Gough, 1991), fakat onun ötekiler için mevcut olan toplumsal süreçlere katılımı (onlar kapitalizm tarafından deforme edilmiştir), onun yükümlülükleri, rolleri, ilişkileri ve bundan dolayı mekânın sosyal kuruluşunun cansız ağırlığıyla sınırlanacaktır. Bunun yanı sıra, Habermas'ın da işaret et-

tiği gibi (1987, keza bkz. Ray, 1993), insanların ihtiyaçlarını karşılayacak daha etkili bir modelin rasyonel seçiminden ziyade, modern devletin meşrulaştırılmasında ve idare mekanizmalarındaki krizlerin sonucu olarak piyasalara başvurmayı görebiliriz.

Güçsüzlük sorununa ilişkin yukarıdaki "çözümler", toplumsal gerçekliği bireylerin davranış, inanç, değerleri vb. çerçevesinde gören ortak bir ideolojik temeli, "bireyciliği" paylaşır. Kaçınılmaz olmaktan uzak olan bu dünyaya bakış tarzı, ancak emek piyasasının ortaya çıkışıyla birlikte oluştu ve on dokuzuncu yüzyılda etiketlendirildi (Williams, 1976). Psikolojik çalışmalardan çıkan sonuç, A kişisinin B kişisi üzerine etki yaptığı, örneğin A ve B arasındaki etkileşimler üzerinde sosyal kurumlar tarafından kullanılan iktidar (güç) etkileri üzerine olmaktan ziyade, iktidar ilişkilerini vurgulama oldu. İkinci tür çok düzeyli ilişkiler setini, bazıları kusursuz olan (örneğin French ve Raven, 1968), fakat iktidarın izole olmuş benliği üreten bir toplumda nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğini düşünmede hâlâ başarısız kalan hem indirgemeci hem de bireyselci olan modellerin geliştirilmiş olduğu özellikle egemen sosyal psikoloji paradigması içinde çözümlemek çok güçtür. Gücü (iktidarı) daha layıkıyla çözümleme işi, psikolog olmayanlara (örneğin Lukes, 1974; Wrong, 1979) kalmıştır.

MARKSİZM VE GÜÇSÜZLÜK: PSİKOLOJİK PRATİĞİN HEDEFLERİ

Şimdi de Marksist çözümlemenin güçsüzlüğün üretimi ve yeniden üretimini anlamamızda yardımcı olan yollarını (hepsi oldukça kısa biçimde olmak üzere) göstereceğiz ve modern yollar öne süreceğiz.

Marx ve onun sömürüye ilişkin klasik çözümlemesiyle başlayacağız. Tam anlatımı içinde (Marx, [1865] 1968, [1867] 1976)

bu bahsin aşağıdaki karakteristikleri vardır (çözümlemenin biçiminden ziyade toplumsal kuram olarak doğruluğuyla ilgileniyoruz):

1) Marx'ın kuramı, farklı çıkarları olanlar (sınıflar) arasında güç farklılığını (emek gücünün satışına karşı üretim araçlarının denetimi) ortaya koyar.

2) Bu, belirli toplumsal ilişkilerin tarihsel gelişimini ifade eder.

3) Sömürüye dayalı ilişkinin neden genellikle görünmediğinin açıklamasını yapar (meta fetişizmi, mülk sahibi ile emekçi arasındaki bireysel sözleşmeler).

4) Ezilenlerin yaşadığı bazı psikolojik görüngüleri (yabancılaşma, fakat "üretici güçler" ile toplumsal "üretim ilişkileri" arasındaki çelişkinin bir sonucu olarak bilincin gelişimi de –insanlar kolektif biçimde birlikte çalışırlar ve yeni beceriler öğrenirler) tanımlar ve değerlendirir.

5) Dönüştürülmesi gereken bu ilişkilere karşı ne yapılacağına ilişkin bazı çözüm önerilerinde bulunur (proleter devrim).

Yukarıdaki karakteristikler, güç (iktidar) ve özgürleşmeye yönelik elverişli bir kuramsal yaklaşımı değerlendirmek için makul bir ölçütler seti olabilir. Şimdi bu çerçevenin daha özgül uygulamalarını ve ayrıntılı incelemelerini ele alalım.

Freire (1972a, b), Kuzey Doğu Brezilya'da okur-yazar olmayan insanlar üzerine yaptığı pratik bir çalışmanın temelleri üzerinden yazar. Çalışması, karşıtı modelde pasif alıcılara tarafsız bilginin aktarıldığı "bankacı" eğitim modeli üzerinde durur. Bu modelin karşısına açık bir özgürleştirici eğitsel uygulama yerleştirir. Freire'ye göre bu modelin aksine eğitim, öğrencinin eğitimciyle diyalog içinde olmak üzere konuyu öğrenme rolünü kabul etmesiyle gerçekleşen bir "diyalojik" uygulama biçiminde

olmalıdır. Bunda gerçeklik "söylenceden arındırılır". Baskıcı toplumsal ilişkilerin içine "sokulan" insanlar, bu eğitim aracılığıyla bu ilişkileri ve bu ilişkileri gizleyen ideolojiyi anlamaya ve böylece elde ettikleri eleştirel bilinçle toplumsal rollerini yeniden düzenlemeye başlarlar. Freire, ezilen insanların, Doyal ve Gough'ın (1984, 1991) "eleştirel özerklik" dedikleri şeyden, yani politik sürece katılma olanağından alıkonulduğu "sessizlik kültürü"ne karşı bu yaklaşımı formüle eder. Freire, bu yaklaşım olmaksızın insanların "[var] olmalarına" izin verilmeyeceğini öne sürer.

Freire (1972a: 42-44), bu tür dönüşümlerin, Şili'deki tarımsal reform örneğini kullanarak, toplumsal ilişkilerdeki değişimlerle el ele yürüdüğü konusunda emindir: Freire, okumayı öğrenemediğini açıklayan ve "çünkü düşünmedim bile. Arkadaşlarım da öyle... Çünkü bu mümkün değildi. Emir altında yaşadık hep. Sadece emirleri yerine getirmek zorundaydık. Söyleyebilecek hiçbir şeyimiz yoktu" (Freire 1972a: 43) diyen bir köylüden alıntılar yapar.

Bilinçlilenme ["Conscientisation"] süreci, Freire'nin hem toplumsal ilişkilerin hem de bu ilişkilerin dönüştürülmesi imkânının derinleştirilen bilinci olarak adlandırdığı bu süreç, o halde, sihirsel bir güç ya da teknik değil, fakat ilke sahibi toplumsal değişim faillerinin çalışmalarını destekleyen eyleme dönük bir tür düşüncedir.

Sheila gibi insanların durumu, yukarda alıntılanan Şilili insanların durumlarından çok da farklı değildir ve insanlar toplumsal koşullarını eş zamanlı olarak anlamaya ve örneğin sınırlandırılmış bir biçimde, özsavunucu gruplar ve zihinsel özürleri olan insanların hareketi içinde bu koşulları değiştirmeye başlayacak bir ses bulmaya başlarlarken bir tür bilinçlilenmeye tanıklık etmek olanaklıdır (örneğin Williams ve Shoultz, 1982; Shea-

rer, 1986). Freire'nin çalışmaları sınıf ve Kuzey-Güney sömürüsü baskısını çözümlemese de, Freire (Freire ve Macedo, 1993) diğer baskı kaynaklarının (ırk, toplumsal cinsiyet) aynı biçimde iş gördüğünü öne sürmüştür. "Eşiği yükseltebilir" ve kendi bağlamımızda kullanabileceğimiz sağlayıcı olmaktan ziyade nihai olarak şematik ve anlamlı bir çözümleme ve eylem oryantasyonu çerçevesinde (ötekiler bu çalışma hattını geliştirdiler, ancak örneğin bkz. McLaren ve Leonard, 1993) Freire, Marx ve Engels'teki klasik çözümleme çerçevesinde daima bu çözümlemeyi, içinde kendimizi bulduğumuz bağlamın tarihsel belirleyicileriyle bağlantısını kurup öznel öğeyi geliştirir. Bu fikirleri Habermas'ın çalışmalarıyla bağlantılandırarak daha ileri bir noktaya taşıyabiliriz.

Habermas (örneğin 1987), Marksizmin öznel yanının bir diğer evi olan Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Kuram'ıyla ilişkilendirilir. Ancak Habermas, Batılı sosyal kuram içinde yer alan fenomenolojik ve dilbilimsel felsefe ve psikolojiyi (G.H. Mead ve Piaget) Marksist bir toplum kuramının ve çelişkilerinin "yeniden yapılandırılması" içinde olmak üzere bir dizi çerçeve içinde birleştirir (bkz. Dews, 1992; Pusey, 1987; Ray, 1993; White, 1988). Habermas daha çok akademik bir yazar olarak görülmekle birlikte, Almanya'da politikaya da müdahale etmiştir (bkz. Holup, 1991). Marx gibi Habermas da sosyal kuramını oluşturmak için "ilk ilkeler"den işe koyulur. Habermas, bir ifadeyi doğrulamada kullanılabilen üç tür rasyonalite ya da gönderme tipi belirler:

1) Olaylar ya da olgular dünyası (teleolojik, stratejik, rasyonel seçim ve bilişsel ya da araç-amaç rasyonalitesi –"hakikat").

2) Ötekilerin ve bundan dolayı toplumsal normların dünyası (bağlamsal normatif ya da öznelerarası rasyonellik –"ahlaki doğruluk").

3) Kişisel öznelliğin –ve ötekilerin– dünyası (dramaturjik ya da estetik rasyonalite –"sahicilik").

Habermas, yeterli insan aktörü ve konuşmacının bu üç rasyonalite kaynağının tümüne eşzamanlı olarak erişebileceğini ve verili bir durumu yorumlamanın en uygununu seçme kapasitesine sahip olduğumuzu öne sürer. Bundan dolayı anlaşılabilir iletişim için ortak bir temele sahip olduğumuzu belirtir. Toplumsal etkileşimi olanaklı kılan, rasyonalitenin değerlendirilmesi için ortak bir temele yönelik bu başvurudur çünkü katılımcılar iki örtük beklentiyle iletişime girerler: Öteki kişinin eylemlerinin maksatlı olması ve öteki kişinin, anımsatmak gerekirse, etkileşimde ortaya çıkan iddiaları doğrulaması. Habermas eşgüdümsel konuşma edimlerinin bu türden açık ve eşit bir doğrulama sürecine maruz kalması konusunda *ideal bir konuşma durumu* önerir.

Habermas, bu formel iletişimsel pragmatik çözümlemeyi fenomenolojik ortak "yaşam dünyası" kavramına bağlar. Yaşam dünyası, hem toplumsal varlık olmayı öğrendiğimiz sosyal dünya hem de önceki kuşakların biriktirilmiş çalışmalarıdır. Yaşam dünyası, bir bütün olarak kavranamaz fakat görünümleri eleştirel düşünceye maruz kalır ve bunlar gerçekleşirken yaşam dünyasının görünümleri artık yaşam dünyasının değil, eleştirel bilincin parçası olurlar. Habermas, yaşam dünyasına, yani sistem fikrine, kapitalist ekonomi ya da bürokratik bir örgüt içeren karşı örnekler verir. Bu sistemler, toplumsal etkinliği ayarlayıp düzenleyebilmek için aktörler arasında örtük ya da iletişimsel olarak erişilmiş anlaşmanın yerini alan *yönlendirici medya*'yı –para ve güç– kullanır. "Geç kapitalizm"de piyasa ve bürokratik örgütlenmenin yönlendirici medyası içsel olarak iletişimsel eyleme bağlı olacak olan yaşam dünyası içindeki etkinlikleri artan biçimde çekip çevirerek (komodifiye edip bürokratikleştirerek) denetimsiz büyümüştür: Bu, *yaşam dünyasının sömürgeleştirilmesi* tezidir.

Habermas, hem modern toplumlardaki çelişkilere hem de bu çelişkilerden kaynaklanan yabancılaşmaya benzer sosyal patolojilere işaret eder (Dews, 1992). Gizli ya da açık anlaşma aracılığıyla eylemin koordinasyonu, kültürün günlük iletimi, sosyal bütünleşme ve bireylerin toplumsallaşması için esastır. Fakat bu tür toplumsal ilişkiler, modern kapitalist toplumun yönlendirici medyası tarafından koordine edildiği (sömürgeleştirildiği) zaman, stratejik rasyonalite eğilimiyle birlikte, çeşitli bireysel ve kolektif, toplumsal patolojilere yol açarak çarpıtılırlar. Daha özgül olarak, Habermas, geç kapitalist toplumun yörüngesini yeniden gözden geçirir: Gelişmiş kapitalizm, üretim alanındaki sınıf çatışmasının fitilini sökmüş ve aynı zamanda kamusal alan, sahici kamusal katılım alanı olarak tarafsızlaştırılmıştır. Böylece işçilerin ve yurttaşların toplumsal rolleri sınırlanırken bedeller tüketici ve müşteri rolleriyle ödetilmiştir.

Habermas, iktidardan çok az söz ettiği için eleştirilmiştir (örneğin Alvesson ve Willmott, 1992; Flood, 1990). Yine de Habermas'ın tüm çözümlemesi, insan eyleminin açık ve demokratik koordinasyonunun iktidar ve para medyası tarafından yıkıldığı yollarla ilgilidir. Onun kamusal alanın aşınmasına yönelik ilgisi, Freire'ninkine göre farklı bir toplum bağlamında olsa da, çok sayıdaki insanın politik sürece katılımının önlenmesiyle ilişkili radikal bir ilgidir de. Habermas'ın refah bürokrasilerinin etkilerine yönelik analizi, halen yoksullaştırılmış yaşam dünyası, insani dayanışma için formel ve teknik vekiller tarafından daha ileri düzeyde sömürgeleştirilen ve nesneleştirilen Sheila gibi insanların konumuyla ilgili de büyük bir önem taşır. Hem Marx hem de Freire, bizimkinden oldukça farklı sosyal bağlamlarda yazmışlardır. Habermas, bizimkine çok benzeyen bir toplumda yaşamaktadır fakat bize 'sorunun tanımı'na ilişkin kapsamlı ve karmaşık bir tanım sunarken bir eylem yönlendirimi biçiminde

pek az şey sunmaktadır. Bu konudan bahsedebilmek için Gramsci'ye dönmemiz gerekir.

Gramsci, hem devrimci bir eylemci hem de sosyal bir kuramcıydı. En azından Batı demokrasilerinin bazı özelliklerini gösteren bir toplumda iktidarın siyasal eylem ve örgütlenme sorunlarıyla açıkça ilgilenmiştir.

İdeolojiye yönelik bazı Marksist yaklaşımlar, yapı/üstyapı metaforu, yanlış bilinç ve komployu vurgulamaya yönelmiştir. Bu yaklaşım, oldukça düalistik bir ideoloji nosyonu verir; temel sınıf bölünmelerini yansıtmasına karşın, bu ideoloji nosyonunu temel toplumsal ilişkilerden bir dereceye kadar bağlantısı kopuk fikirler olarak görür, onların üzerinde işlevsel olmayan gölge olgular gibi durur. Gramsci, *Hapishane Defterlerinde* (Prison Notebooks, 1971), ideolojiye ilişkin alternatif ve daha tümleşik bir yaklaşım geliştirdi. Yazıları kolay anlaşılır değildi, fakat diğerlerinin yanı sıra, Williams (1973), Sassoon (1980) ve Simon (1982), kolay anlaşılabilir tartışmalar sunmaktadırlar. Başka bir yerde, Gramsci'yi radikal davranışçı bir kavram olan "sözel topluluk" ile ilişkisi içinde tartışmıştık (Burton ve Kagari, 1994). On dokuzuncu yüzyılda düzen öncelikle zor kullanılarak açlık ya da şiddet tehdidiyle korunup sürdürülürken, modern kapitalist toplumlarda düzen artık rıza organizasyonuyla (zor tehdidi daima mevcut olmakla birlikte) günlük ilişkiler temelinde sağlanmaktadır. Gramsci, düzenin nasıl sağlandığını açıklamak için *ideolojik hegemonya* kavramını kullanır. Onun hegemonya anlayışı, sadece inanç ve fikirlerle değil, fakat Williams'ın da (1973, 1980) belirttiği gibi, sağduyunun doğasını ve sınırlarını bile tanımlayacak genişlikte olmak üzere toplumun tümüyle ilgilidir. Gramscici görüşte ideoloji, sadece ekonomik bir temelden "okunabilen" bir fikirler seti değildir. Ne de ideoloji, yönetici sınıf tarafından uygulanan bir komployla empoze edilen bir dünya görüşüdür. Bu

her iki formülasyon da tek yanlıdır ve fikir, inanç, dünya görüşleri ya da öznellik dünyaları arasında bir yanılmaya işaret eder. Raymond Williams'ın bunu ortaya koyduğu gibi:

> "...hegemonya sadece düşünce ya da manipülasyon düzeyinde anlaşılamaz. Hegemonya, bir pratikler ve beklentiler bütünü, enerjimizin tayinidir. (...) Pratiklerin karşılıklı biçimde onaylayıcı olarak ortaya çıktığı yaşanan bir anlamlar ve değerler setidir (Williams, 1980: 38).

Gramsci'ye göre ideoloji, değişik sosyal grup ve çıkarları bir blok halinde birleştirerek bir tür "sosyal çimento (yapıştırıcı)" olarak işler. Bunda, hegemonik bir sosyal grup, sadece kaba ideolojik egemenliği aracılığıyla değil, bununla birlikte bir ittifak ya da sosyal blok oluşturan bu sosyal grupların ideolojilerinden olan anahtar öğelerinin birleşimi aracılığıyla liderliğini ve iktidarını yürütür. Nitekim Thatcher hükümeti, orta sınıf İngiltere'sinin daha geleneksel ideolojilerine olduğu kadar kalifiye işçi sınıfının eşitlikçi karşıtı duygularına yönelik bir çekim merkezi olabilmiştir.

Gramsci'nin analizi bu tür görüngüleri açıklamak için oluşturulmakla birlikte biz, bu analizi diğer sosyal ve örgütsel bağlamlar içinde iktidar ilişkilerinin idamesini incelemek için de kullanabiliriz. Bundan başka, Gramsci'nin çalışmalarının amacı, toplumsal ilişkilerde dönüşüme yol açan bir eylem yönelimi oluşturmak için egemenliğin kuramsal kavranışından yararlanmaktır.

Bunun sınırlı bir örneği, zihinsel özür alanında Wolfensberger, O'Brien ve diğerleri tarafından formüle edildiği biçimiyle normalleşme/sosyal rol valorizasyonunun yaygın ölçüde benimsenmesinde görülebilir. Bunun çoğu, Values into Action CMHERA gibi gruplar da dahil, resmi beşeri hizmet sisteminin içinde ve dışındaki aktivistlerin çalışmalarına atfedilebilir. Beşeri

hizmet çalışmalarına yönelik eğitici atölye çalışmaları bu çalışmanın büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Çünkü hizmet sağlanmasındaki gelişmeleri (örneğin, ikamet sağlama üzerine temellendirilen dağınık, küçük ölçekli, sıradan barınma) örnekleyici olarak yorumlamak mümkündü, çabalar diğer toplumsal güçlerle (ilerici toplumsal siyasa biçimleri) ve temelde değişen gerçeklikle eklemlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu kazançların güçlülüğünü ve sürdürülebilirliğini abartmak istememize rağmen, Sheila gibi insanlar ve onun makul bir biçimde yaşamdan ne bekleyebileceği hakkında benimsenmiş bir ortak kanaat vardır (Gramscici sosyal ve hizmet sistemi değişiminin analizinin daha ayrıntılı bir örneği için bkz. Burton, 1989). Normalleşme, hegemonik statünün yerine geçecek bir aday olarak da görülebilir, çünkü normalleşme, diğer çeşitli ideolojik akımları, örneğin sivil haklar eylemcileri, hizmet kullanıcılarının aileleri ve hastane tedarikinin maliyetiyle ilgilenenlerin faaliyetlerini birleştirir, sosyal katılım ve eşit haklar, özerklik ve kendi kaderini tayin hakkı ve insan gelişmesi ve eğitsel/klinik teknoloji içeren çeşitli içerik alanlarını kapsar.

Öyleyse Gramsci bize, iktidar uygulamasının sivil toplumu nasıl kapladığını göstermektedir. Susturulmamış olsalar bile insanların toplumsal gerçeklik anlayışı hegemonik koalisyonun ideolojisini yansıtabilir. Ancak, bunun hiçbiri sabit değildir ve çünkü hepimiz iktidar ve ideolojinin yeniden üretimine katılırız, bunu yıkabileceğimiz sayısız noktaya sahibiz ve karşı hegemonik ittifaklar oluşturmak için ötekilerle bir araya geliriz. Sheila ve benzer konumdaki insan vakalarında bu tür ittifaklar ve onların ideolojileri, aile, çeşitli örgütler vb.de profesyonel ya da menajeri içeren çalışanlar dahil olmak üzere, günlük yaşantılarını etkileyen en azından bu birey, grup ve çıkarların çoğunluğuyla birleşmiş olmalıdır. İlkesel değişime yönelik bu tür ittifaklar kurmanın gö-

revleri, ilkesel eylemi olduğu kadar eleştirel düşünce için geniş bir ufuk ve imkân gerektiren son derece karmaşık görevlerdir.

SONUÇ: ÇIKARIMLAR

Güçsüzlük sorununu çözmek için [bazı] naif girişimleri inceledik ve soruna ilişkin Marksist yaklaşımlardan bazı örnekleri gözden geçirdik. Bu yaklaşımların farklı vurgu noktaları, her birinin boşlukları vardır, fakat hepsi de farklı biçimlerde yararlıdır. Ötekilerin güçsüzlüğüne ilişkin bir şeyler yapma çabası içinde olmak üzere aşağıdaki ilkeleri akılda tutmaya çalışmalıyız:

1) İktidar (güç), göreli bir yetkidir: Kimi, buna ötekilerden daha fazla sahiptir.

2) Ancak iktidar (güç), uzlaşmaz çıkarları olan insan grupları arasındaki maddi ilişkilere bağlı olarak, doğası itibariyle aslında sistematiktir.

3) İktidar (güç), bizim çevremizdedir, günlük pratiklerimizde ve konuşmalarımızda, dünyayı kavrayışımızdadır ve iktidarın uygulanması büyük ölçüde gizlidir.

4) İktidar (güç) bozulabilir –sürekli olarak sosyal etkileşimle yenilenmelidir.

5) İktidar (güç), daha çok iktidar elde edimini kolaylaştırmak için küçük bir ölçek üzerinde toplumsal ilişkileri değiştirebilmemize rağmen, bize bağışlanan bir şey değildir.

6) İktidar (güç), ötekilere katılarak elde edilebilir –toplumsal akımlar daha çeşitli, daha güçlü ve parçalanmaya daha eğilimli olduğu sürece ortak gücü içerir.

7) Şeyleri değiştirme iktidarı (gücü), şeylerin ne olacağı vizyonu ve dünyanın olduğu gibi eleştirisine dayanır.

8) İktidar (güç), toplumsal düzeyde var olmakla birlikte, iktidar (ya da onun yokluğu) bireylerin bilincinde de var olur ve bu iktidara ilişkin özalgı, sınırlamalar içinde kendini doğru çıkartan tahmin olabilir.

Bir eylem hattı salık veremeyiz: Böyle yapıldığı durumda bu, kötü psikoloji ve kötü Marksizm olacaktır, fakat toplumsal olarak sorumlu psikologlar, en önemli iktidar ilişkilerini belirlemek ve nerede müdahale edileceğine karar vermek için yukarda anlatılan türden çok düzeyli bir analizi kullanabilirler. Bireyselciliğin ve toplumsal belirlenimciliğin çifte tuzağına dikkat edip bundan sakınılmalıdır. İktidar, doğası itibariyle hem sistematiktir hem de insanlar tarafından uygulanır (bkz. Bhaskar, 1989: 36), bu yüzden iktidara meydan okunup mücadele kazanılsa ve toplumsal ilişkiler dönüştürülse bile bu, sürdürülebilir bir değişim için harekete geçirilebilen geniş bir ittifak dışında asla yapılamayacaktır.

TERAPİ, BİLİNÇ YÜKSELTME VE DEVRİM

BEN BRADLEY* – JANE SELBY♦

Psikologların sosyal devrim mücadelesinde yapacakları ayırt edici katkıları vardır. Burada amacımız, bu katkıların pratik temellerini gözönüne sermektir. Bu sıfatla, toplumsal tasarımın bir psikolojisini tasarlamak amacını güden uzun bir halk geleneğine dayanmaktayız (Cahan ve White, 1992). Tarihlemek gerekirse,

---

* Jane Selby, Avustralya, James Cook Üniversitesi'nde ders vermektedir. Suiistimal edilmiş çocuklar ve onların aileleri ile ilgili yerel bir kliniğe yönelik terapist eğitmek için geçici olarak görevlendirilmiştir. Şu anki başlıca araştırma alanları, yerlilerin (Aboriginal ve Islander) sağlığıdır ve hâlihazırda Cape York ve Torres Strait Islands'da çocuk bakımının sağlanmasını incelemektedir. Çalışmaları, dezavantajlı birey ve grupların gelişimi ve güçlendirilmesini sağlamak için psikolojinin klinik, araştırma ve kuramsal boyutlarını bütünleştirmektedir. Diğerlerinin yanı sıra, Theory and Psychology'de ve Avustralya yerlileri konuları üzerine yayınları vardır.

♦ Ben Bradley, Avustralya North Queensland James Cook Üniversitesi Psikoloji ve Sosyoloji Bölümü'nde okutmandır. Başlıca araştırma konusu, sosyal değişimi geliştirmenin aracı olarak kalkınmanın yeniden biçimlendirici psikolojik anlayışlardır. Bu amaçla Bradley, çocuk ve anne bakımına ilişkin yeni pratikler geliştirmek için yerel topluluklarda çalışmaktadır. Yazıları, Vision Of Infancy A Critical Introduction to Child Psychology (1989) ve The New Psychology adlı kitaplarda yer almaktadır. 1993'te Bill Kessen ile birlikte Gelişimsel Teorinin Geleceği üzerine Theory and Psychology dergisinin Özel Sayısı'nı hazırladı.

can alıcı önemdeki bir problem, tasarımcılar tarafından alınan özne konumuyla olmuştur, çözümlerin yukarıdan empoze edilebileceğini varsayan bir konum –Skinner'ın (1946) Walden II'da olduğu gibi. Örneklerimizi psikoterapiden alarak değişime yönelik yeni bir psikolojik şiirsellik vasıtasıyla sosyal tasarımcı açısından bir özne konumu çıkarıyoruz (Bradley, 1994b). Bir şiirselliği tanımlamak, ayırt edici bir biçimde ileri gerçekliği yansıtan bir dil biçimini tanımlamaktır. Tanımladığımız şiirsellik, zihinsel yaşamda psikolojik bilginin, yorumlayıcı belirsizliğin ilişkisel niteliği ve geçici ilişkilerin gelecek-belirlenimli anlayışını merkez olarak alır. Bu, günümüzde disiplin içinde ortodoks olan geçmiş-belirlenimli anlayışlarla bağdaşmazdır. Sadece bu tür bir söylem formu içinde psikolojik sorular, sosyal teori içinde radikal sosyal değişimin itici gücü ile ortaya atılabilir. Devrimci, gelecekte ne olacağını bilen bu türden birisi değildir. Devrimci, gelecekte ne olacağından neden emin olunamayacağını bilen birisidir.

PSİKOLOJİ VE DEVRİM

Roszak (1979: xxviii) şöyle yazar:

> "Keşfedilecek kişisel bir kimliğe, uyulacak kişisel bir yazgıya sahip olan çok özel bir deneyimin, büyük kitlelerin yıkıcı bir politik gücü haline geldiği bir dönemde yaşıyoruz".

Giddens (1991: 209) karşılık verir:

> "Yıkıcı olan, benliğin düşünümsel projesi değildir; aksine özgelişimin ethosu, bir bütün olarak geç modernlikteki büyük toplumsal geçişlerin sinyalini verir".

Bu, psikolog ile genellikle dikkatimizi toplumdaki bireyin kişisel projelerinden geniş ölçekli akımlara doğru yöneltmek için girişimde bulunan sosyal kuramcı arasındaki klasik bir tutum-

dur. Bundan dolayı açıktır ki, sosyal bilimlerde bu iki otorite, sosyal yapının iki çok önemli fakat birbirine meydan okuyucu farklı yönlerinin üzerinde durmaktadırlar. Bu, özellikle toplumsal değişimi inceleyen bizler için doğrudur.

Toplumsal kuramcılar elbette içsel/dışsal bölünmenin bir tek yönünü yeniden kuramlaştırarak ilerleme sağlarlar. Fakat özne/nesne yarılması da dediğimiz şeyi yeniden kurma işinde, yenilikçi psikoloğa en azından geçici olarak eşit söz hakkı verilmelidir. Giddens'ın çalışmalarını (1991, 1992) örnek olarak almaya devam edersek, 1990'larda sosyal kuramcıların giderek nasıl da klasik olarak psikolojinin egemenliği alanına giren konular –güven, inanç, ayırma, belirsizlik, kimlik, benlik, düşünümsellik/refleksivite, mahremiyet, cinsellik, daha sonraki yaşantıda çocukluk deneyiminin etkileri ve psikoterapideki vakalar– üzerinde düşünüp yazma noktasına geldiklerini gözleyebiliriz! Fakat psikolojik olana yönelik tahammülsüzlüğünden dolayı Giddens, bu fikirleri eleştirel biçimde yeniden düşünmek için psikologların çabalarına yönelik bariz bir bilinç olmaksızın, argümanlarını Erikson, Freud ve Winnicot'tan çıkarsanan yapılaştırılmamış kuramsal fikirleriyle desteklemeye zorlanır.

Aslında psikolojide eleştirel akım, eski kuramsal fikirlerin yeniden kavramsallaştırılmasından daha ileriye gitmiştir. Psikolojideki bu eleştirel akım, meta-teori açıklamasının gerçek imgesini, olgu-bulma disiplinini, sosyal teorinin çoğu versiyonunu hâlâ tanımlayan bir imgenin doğruluğunu sorgulamıştır. Bu, yakın çalışma alanlarının kendi içlerinde kolayca eriyip karışamayacağını ifade eden bir çatışmadır.

Bize göre eleştirel geleneğin asıl sonucu şudur: Doğa bilimlerini model alan psikolojinin, öznel gerçekliğe dair uzun uzadıya konuşmasının egemen ve egemenlik altına alıcı yolu tam bir

rahatlığa dönüşmüştür. Bu konuşma formu, Charles Darwin'in olgun çalışmasında gerçekleştirilen dilin dönüşümüyle örneklenmiştir. Psikoloji biliminin çoğu önde gelen kuramcısının Darwin'i kurucuları olarak kabul etmeleri boşuna değildir. Darwin'in insanın kökenleri tartışmasındaki yoruma açık belirsizlikleri ve kendince açıkça ifade edilmiş felsefi spekülasyonu, anlak hakkında bir konuşma biçimi olarak seleflerinin ahlaki yargılarından alenen uzaklaşan Viktoryen bilim anlayışının önüne geçmiştir (Bradley, 1994a). Aynı zamanda Darwin, gözlenenin ötekiliğini değerden özerk ve Tanrı-benzeri, yasa-yapan bilim adamlarından oluşan ham maddeye, öğütülecek evrensel açıklamalara indirgeyerek, anlakla ilgilenen bilim adamlığını oluşturan bir özne-konumuna da öncülük etmiştir. Örneğin tutku, Darwin'in (1872) duygulara ilişkin kitabında kasla ilgili çelişkinin eğilimlerine indirgenmiştir ki, bu durum özgün-davranışsalcı tarz açısından ilginçtir. Burada, okuyucunun sadece dehanın tümüyle gören gözlerine açık olan bir Doğa görüşünü paylaşmaya çağrıldığı Wordsworth'un sözde egoistik yüceltmenin yaratımıyla bir paralellik vardır (Bradley, 1993).

Bilim adamları, Darwin'in evrimci kuramının, evrimci fikirlerin açıkça, elbette alegorik biçimde, sosyal devrim itkisiyle ilişkilendirildiği bir geleneğe karşı durduğunu göstermişlerdir (Desmond ve Moore, 1991; Bradley, 1994a). Darwin'in ardında kadınlık, psikoloji, sosyal değişme ve anlak konusunda radikal düşünce tarafından bastırılmış uzun bir şiirsellik uzanmaktadır. Bu, Marx ve meslektaşlarının en azından onların, yazılmış olan *Feurbach Üzerine Tezler*'de anladığımız psikoloji geleneğidir. Bu, psikolojik terimlerin, bilhassa Kierkegaard'ın, fakat Blake, Wollstonecraft, Swift ve Freud'un insan yaşantısının 'yinelemeleri' adını verdikleri şeyi açıklamak ve değiştirmek için uğraştıkları bir politikayla utanmazca dürtüklendiği noktada yer alan bir gelenektir:

> "Her erkeğin (aynen böyle yazılmış) yaşamı, her gün yinelediği kusurlu bir tür çevredir; bu erkeğin, uygun zaman ve düzen içinde kendisine geri dönen/yeni ve bilinmeyen bir şeye yer ayırmak için güçlükle vazgeçebileceği düşünce, arzu ve eğilim seti vardır (Swift, 1745; akt. Bradley, 1989: 46).

Devrimci gelenek başarısız olduğu sürece, bu kusurlu yinelemeler halkası, yeni maddi fırsatlar karşısında özbaskı yinelemeleri için mücadele verilen sosyal değişimleri altüst etmiştir. Darwin'inkiyle uyumlu bir sosyal bilim poetikası üzerinde üstelemek, tam da bu tür yıkımın peşinden koşmaktır. O halde sosyal bilimci, kendi dönemi için tipik olan güç (iktidar) ile bilgi arasındaki kusurlu ilişkiler çemberini koruyacaktır. Bunun yerine gereken şey, sosyal kurguyu, geçiciliği, sosyal koşullarla ilgili bilginin belirsizliğini kabul eden, Swift'in yeni ve kararlı dediği şey için yer açan bir şiirselliktir. Bu tür bir şiirsellik, terapist-araştırmacının karşı-aktarımı kullanımıyla örneklenmektedir.

YORUMUN BELİRSİZLİĞİ

Darwinci biyolojinin bir kolu olarak psikoloji modelinden miras alınan pratik sorunlar –ötekiliğin çoğulcu evrenini düz bir açıklamaya indirgeyen Doğa'yı, doğrudan, dolayımsız ve nesnel bir biçimde gören psikolog– ötekileri, ötekiler yani zihinsel hastalıktan bahseden psikologlar olarak yorumlama sorunlarıyla çoğu zaman yoğun olarak karşılaşanlar tarafından tamamen çözülmek zorundaydı.

Bu bölümde, Darwin tarafından örnek olarak gösterilen psikolojik ya da egoistik yüceltmenin, 'tanıdığı varsayılan biri'ni başkasıyla karıştıran terapistin/psikiyatrın, psikanalistlerin 'karşı-aktarım' dediği şeyin bir parçası olarak teröpatik süreçte rollerini anladıkları zaman çökmesi gerektiğini göstereceğiz. Karşı-

transferin anlaşılması bizim, belirli bireysel yazgı ya da duyguları yalnız başımıza yöneltmemizi ya da yargılamamızı engelleyen gelecekteki olanakların çokluğunu vurgulamak için psikolojiye olan gereksinimi vurgulamamızı sağlar. Öteki ya da hasta-merkezli söylemler, bireyin uzmanca yargılanmadığı ya da bilerek zorlandığı yerde sosyal ve politik çabanın esini için pratik bir temel sağlar. Aksine, anlama olanakları, bireylerin kendilerini birlikte bulabilmeleri aracılığıyla açılır.

Karşı-aktarımı incelemenin iki yolu vardır: Biri olumsuz, diğeri de olumlu. Freud ([1910] 1957), karşı-aktarımı, 'hastanın kendi [aynen böyle] bilinçdışı duyguları üzerine olan etkisinin bir sonucu olarak [analistte] ortaya çıkan' şey olarak tanımlamıştır. Freud, bu duygular arasında en dikkate değer olanların, analistin 'kendi kompleksleri ve içsel dirençleri' olduğunu iddia etmiştir. Gerçekte Freud, sadece karşı-aktarımı olumsuz olarak tartışmıştı –gerçek ile ilgili analist hakkındaki hastanın 'düşkün duygular' ve fantezileri tedavi etmeye yönelik, örneğin bu duygu ve fantezileri hastanın 'aşkı şiddetle arzulaması'nı fiziksel açıdan karşılayıp onlara geri dönme noktasında bocalayan doktorun mesleki 'tarafsızlık' ve 'otoritesi'ne neden olan (ortaya çıkaran) bir problem, bir hata kaynağı, duygular olarak.

Buna karşıt olarak, karşı-aktarımın, 'analitik çalışmayı yalnızca engellemediği, aksine gerçekte kolaylaştırdığı' (Hann-Kende ve Devereux, 1953: 167) ileri sürüldü. Nitekim Laplanche ve Pontalis (1973: 92), karşı-aktarımı, 'analistin analiz edilen hastalara (özellikle analiz edilen hastanın kendi aktarımına) yönelik bilinçsiz tepkilerinin bütünü' olarak tanımlarlar. Bu şekilde görüldüğünde, karşı-aktarım, analistin analiz edilen hastalara ilişkin ortaya koyduğu herhangi bir bulgu açısından, birey ya da gruplarla çalışıp çalışmayacağını önermesine ilişkin belli bir yorum için en önemli temeli sağlar. Yorumcular kaçınılmaz olarak

onların duygularınca yönlendirilirler. Nitekim Bion'u (1961), grupların sık sık bilmeyerek kendilerinin başarıları için bir lidere muhtaç oldukları şeklindeki ilkel bir fanteziyi benimsediklerini hipotezleştirirken buluyoruz, çünkü Bion, bir lider olarak davranmadığında, örneğin sessiz kalmaya çalıştığı zaman belirli grup koşullarından rahatsızlık duyduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bu iki çatışan görüş nasıl bağdaştırılmaktadır? Relke (1993), terimin iki farklı süreci kapsaması için kullanıldığını öne sürer. İlki, kuramsal ya da duygusal olsun, analistin kişisel katılıklarından kaynaklanan bir çarpıtma biçimidir. İkinci süreç, Relke'nin, Hann-Kende'nin (Devereux 1953: 164) karşı-aktarımdan 'analist ile hastanın bilinçdışları arasında tam tekabüliyet olarak söz ettiği gibi, 'öznelerarasılık', 'önsezi' ya da 'empati' adını verdiği şeydir.

Şimdi, onlar terimlerini nasıl tanımlarlarsa tanımlasınlar, tüm psikanalistler bu her iki süreci tanımaktadırlar. Freud, ([1910] 1957) karşı-aktarımdan, "bilinçdışı tarafından algılanan bilincin denetim altına alındığı" bir şey olarak olumsuz bir biçimde bahsetmiş olabilir. Fakat bu alıntının da gösterdiği gibi Freud, karşı-aktarımın engellendiği bir diğer (isimlendirilmeyen) süreci de kabul etmiştir. Bu, temel bir bilinçdışı iletişim biçimidir, Freud'un psikanalistlerin temel kuralı adını verdiği şeyi izleyen hastanın serbest çağrışımı ve doktorun 'bağımsız dikkat'iyle, herkesin ilerlediği zaman zorunlu olarak ortaya çıkan bir iletişim biçimidir, demek oluyor ki:

> "Bir formüle dökmek gerekirse: [analist] kendi bilinçdışını hastanın iletici bilinçdışına yönelik olarak alıcı bir organ gibi yöneltmelidir. Analist kendisini hastaya, iletici mikrofona uyarlanan bir telefon alıcısı gibi ayarlamalıdır. Alıcı, ses-dalgalarınca oluşturulan telefon hattındaki elektrik titreşimlerini ses-dalgalarına dönüştürürken, böylece doktorun bilinçdışı, ona iletilen bilinçdışının türevlerin-

> den, hastanın serbest çağrışımlarını belirleyen bilinçdışını yeniden kurabilecektir" ([1912] 1957: 115-116).

Burada, bir başkasını anladığımızı düşünme noktasına nasıl geldiğimizi betimleme ve anlamamızı sağlayacak metafor ve girişimlerden söz ediyoruz. Freud'un aksine Moeller (1977), Freud'un 'aktarıma çarpıtılmamış, uygun (yani, sinir bozukluğu olmayan) bir tepki' ile ilgili olarak karşı-aktarım sözcüğünü muhafaza ederek, analistin *aktarımı* olarak karşı-aktarım adını verdiği olumsuz süreci tanımlar –Freud'un kurucu terapi olarak gördüğü empati ya da 'sempatik anlayış'ın bir eşanlamlısı (Relke, 1993: 95). (Şimdi terminolojisini benimseyeceğimiz) Moeller tarafından örnek olarak gösterilen görüş içinde, karşı-aktarım fiziki ya da kişiler arasında olmasına karşın analistin aktarımı fizik-içi bir süreçtir. Hem analist hem de *hasta* gerek aktarımı gerekse karşı-aktarımı yaşayabilir. Gerçekte, bu alanın öncüleri olan Hann-Kende ve Deutsch'un ikisi de, hastaların, mistik bir ifadeyle olsa da, Deutsch'un büyülü bir süreç dediği ve Hann-Kende'nin de telepati adını verdiği şeyle ancak rasyonel olmayan bir biçimde elde edilebilen *analistlerinin* doğru bilgisini gözler önüne serdikleri terapiden kaynaklanan olayları betimleyerek karşı-aktarımın varlığını örneklerle açıklamışlardır (Devereux, 1953). (Freud, daha önceden 'telepati' ya da 'bilinçdışı düşünce-transferi' olarak tanımladığı benzer örnekler vermişti; bkz. Devereux, 1953).

Terapi ve bilinç yükseltme pratiğinin kilit sorusu, Moeller'in, analistin aktarımı adını verdiği şeyin 'karşı-aktarım'dan daima ayırt edilip edilemeyeceğidir. Bunlar gerçekten bağımsız süreçler midir? Ve bunların her zaman birbirinden ayrı oldukları söylenebilir mi? Freud'un eğitime yönelik tutumu, bunların ayrılabileceklerini varsaymıştır. Eğitimli analist, patolojik kısmın (aktarım), kendi, başlangıçta bilinçsiz olan, hastaya yönelik duyusal

tepkisinin sağlıklı kısmından (karşı-aktarım) ayırt edilebileceğini söyleyebilecektir.

Ötekiler aynı fikirde değildirler. Örneğin Little (1951: 33), "her aktarımın ve karşı-aktarımın bir diğerinden farklı olduğunu" söylemiştir. Bir terapiste, hastaların, önceki deneyimlerine, öz-analize ve eğer psikanalitik açıdan eğitilmişlerse kendi didaktik analizlerine bağlı olarak reaksiyonlarının yanlış öğesini teşhis etmede zaman zaman yardım edilebilir. Fakat sadece olanaksız şekilde bilgili bir analist-araştırmacının kör spotların ve bilinçsiz tuhaflıkların önceden daima farkında olması beklenebilir. Bundan başka, Heimann (1960: 13-14) tarafından ifade edilen bir olay, analistin kendi iç hesaplaşmasının hastanın terapisiyle bağlantılı olmayan bir duygusal tepki olarak (yani, analistin aktarımı olarak) gördüğü şeyin, bununla beraber, eğer hastaya ifşa edilmişse, verimli bir terapötik müdahale, yani karşı-aktarım olarak işlev gördüğünü akla getirmektedir.

> "Genç bir danışandan seanstan hemen önce, bir analistin öldüğünü öğrendim ve çok etkilendim. Seansı iptal edip edemeyeceğimi düşündüm fakat çok geçti. Hasta seansa her zaman olduğu gibi başladı. İki kez sözlerini yakalayamadım ve ne dediğini sordum. Hasta sözünü ikinci kez yinelediğinde özür diledi ve bugün kafasının pek yerinde olmadığını ve bir sorunu olduğunu belirtti. Sonra hatanın bana ait olduğunu söyledim ve analistin ölümünü benim de az önce duyduğumu ifade ettim. Ölen analist ile kişisel bir teması olmamış olan genç hasta, bu olayın bana ne kadar çok şey ifade ettiğini bildiğini de ekleyerek üzüntülerini ifade etti. Ardından yaptığımız analiz, hastanın öyküsünü düşünerek özgül ve üst düzeyde ilgiye sahip olan üzüntümün izleğiyle ilgili oldu... Durumu daha sonra incelediğim zaman, gerçekleştirdiğim bu türden bir kişisel iletişimsizlik durumuyla ilgili olanakları gördüm. Olduğum gibi davranmıştım, çünkü tedirgin olmuştum".

Relke, Heimann'ın "güvenilir analitik prosedürden sapması"na ilişkin savunma ihtiyacı duymamış olduğunu çünkü, onun öz-ifşaatının "üst düzeyde başarılı bir müdahale" olarak iş görmüş olduğunu belirtir. Yine de, Heimann'ın ifşa ettiği şey, ona o dönemde kişilerarası köken olarak gösterilebilir bir işaret değildi. Heimann'ın kendisi mutlak surette onu, terapiye uygun olmayan kişisel bir iş olarak, yani onun (hastanın) transferi biçiminde adlandırdığımız şey olarak gördü. O, onun ölü analiste libidinal bağlılığı, kendi üzüntü biçimi, kendi kişisel özellikleriyle ilişkiliydi. Onun (hastanın) dikkatsizliği, Moeller ve Relke tarafından tanımlandığı gibi karşı-aktarım değildi. Açıkça bedensel kökenle ilgiliydi. Ancak, geçmişe bakıldığında bunu bir müdahale olarak başarısından dolayı karşı-aktarım olarak tanımlamalıyız.

Elbette başarısından dolayı, Heimann'ın duygularının bazı kişilerarası öğelere sahip olup olmadığını merak edebiliriz. Belki de örneğin, onun üzüntüsü ve bunu ifşa etme isteği, hastasının maddi üzüntünün önemli birine ilişkin olduğu şeklindeki bilinçsiz bilgiyle artırılmıştır. Fakat bu iki örnek, konunun değerini azaltmaz: İlki, kendi kişisel dalgınlığı olarak analiste görünen şey, yine de, hastayla iletişim kurulduğu zaman karşı-aktarım olarak verimli bir biçimde işlev görebilir. İkincisi, bir analistin duygularının karşı-aktarım olduğu tek emin gösterge, onların daha sonraki terapötik başarılarıdır.

Bize göre analistin söylediği her şey, öncelikle aktarım üzerine temellendirilmeli ve aktarım iyice gözden geçirilmelidir:

> "Kendisininkinden ziyade hastasının bilinçdışını *doğrudan* algıladığına inanan bir analist, kendisini kandırır... Analistin ona hastasının bilinçdışının bir analizi olarak sunduğu, onun bilinçdışının analizidir..." (Devereux: 304-305).

Yorumun hedef üzerinde ve hangi genişlikteki bir çizgide ilerlediğini önceden bilmenin kesin bir yolu yoktur. Bir yoruma ilişkin doğruluk ya da yanlışlık tanımı, ancak hastanın bu yoruma tepki vermesinden sonra belirlenebilir (bazen Freud'un da [1937] 1957'de belirttiği gibi, bu, onlarca yıl alabilir): Relke ve diğerlerinin karşı-aktarım olarak adlandırdıkları şey, basitçe, analistin hasta-özneye ilişkin kendi duygu ve düşünceleriyle ilgili öz-analizi üzerine kaçınılmaz biçimde temellendirilen yorumların bazen iş gördüğünü bir kaydetme biçimidir. Relke'nin diliyle konuşacak olursak, analistin hastaya yönelik iç-bedensel tepkilerinin (aktarım) bazen, kişiler arası geçerliliği olur. Fakat analist-araştırmacı, bunun doğru olduğu zamanı ya da doğru olup olmadığına ilişkin belirli bir yorumu peşinen bilemeyebilir (Selby, 1990).

O halde terapide, modellerini *Türlerin Kökeni Üzerine* kuran araştırmacıların evrenselleştirici, yasa-yapıcı, yarı kutsal arzularına karşıt olarak iş gören uğraş sahibinin adına bir tutum buluyoruz. Çünkü analist/terapist/psikolog, hastanın psişesini anlamak için birlikte çalışacağı danışan ile bir hedef ya da sözleşme saptayabilir, fakat bu amacın başarılması asla kaçınılmaz değildir, terapist ne derece deneyimli ve yetişmiş olursa olsun, bu önemli değildir. Psikoloğun çalışması daima deneysel olmalıdır; bunun anlamı, sonraki gelişmelere açık olmasıdır. Geçmişteki olaylarla belirlenmekten uzak olarak, günümüz terapisinde olan bitenin anlamı, ancak gelecekte açıklanacak olaylarla belirlenecektir. Eğer bu gerçekleşirse, bilinç-yükseltmede ve terapide, "bireylerin yaşamlarındaki önemli geçişlerin ilgili ya da geleceği etkileyen kararlar olduğu yerde onları daha derinlemesine muhtemelen yeniden beceriyle donatacak olmaları mümkün olacaktır" (Giddens, 1991: 7). O zaman bu, önemli geçişlerin yapıldığı yer ve zamanı belirleyecek psikologlar olarak çalışmalarımızın sonraki tek kaderidir.

ANN

Terapide neyi işitiriz? Ormandaki küçük çocukları işitiriz. Küçükken ailesi ölen ve cadı bir üvey anne tarafından büyütülen bir kız olan Sinderella'yı işitiriz. Babasının onu bir yamaca çivilediği ve ölüme terk ettiği bir çocuk prensin intikamlarını işitiriz. Acımasız ailelerin insafına kalmış çocukları işitiriz. Ve sihirli çözümleri. Oburluk hastalığından dolayı iki kez hastaneye yatırılmış 22 yaşındaki Ann'in yardım isteğini işitiriz. Ann, felekten bir gün çalmış, ardından kusmuş ve kronik kabızlığa yakalanmıştır. Bu, kariyerini olduğu kadar yaşamını da tehlikeye sokmuştur.

Ann, babası tarafından cinsel istismara uğradığını anımsadığı zaman terapisinde bir kriz ortaya çıkmıştır. Ann, çocukluğunda, beş yaşlarında bir şeyler olmuş olduğunu daima bazı yapay yollarla "öğrenmişti", fakat babasının kendisine ne yaptığını hemen hemen hiç bilmiyordu. Ondan sonra, sanki bastırılmış düşünceleri serbest kalmıştı ve artık Ann, fiziksel semptomlarıyla geçmişi arasında hızlıca bağlantılar kurabilecekti. Bu keşiflerin olduğu tipik seansların birinde Ann, "beş yaşından itibaren babasıyla yaptığı oral seksin anlamını kavradığı zaman nasıl da kustuğundan söz etti".

Fakat Ann, babasına karşı daima yakındı. Ann, geriye dönüşleri başlayana kadar, babasıyla her hafta telefonla konuşurdu. Şimdi Ann, bu yakınlığın yakından kapalı biçimde beslenmiş olduğunu anladı. Babası ona her zaman kötü olduğunu, annesi de dahil herkesin ondan nefret ettiğini söylemiştir. Oysa şimdi Ann, onun kendisinden nefret etmemesinin tek yolunun onunla geceleri bu şeyleri yapmak olduğunu anlamıştır. Daha sonraki bir seansta Ann, her ne kadar konuşmak için önemli olsa da, çok korktuğunu söylemiştir. Bunun nedeni sorulduğunda: "Sorun tümüyle acı; bu acılarla başa çıkamamaktan ürküyorum"

demiştir. Onu bir biçimde yatıştırmak ve başa çıkamama deneyimine bir son vermekten ziyade terapist, ne olacağını bilmeden, baş edememe, çözülme riskini içeren belirsiz bir rota tutturmuştur. Arın sonunda, çok üzgün biçimde ağlayarak, seansın geri kalan bölümlerinde bazen beş yaşındaki çocuklar gibi büklüm büklüm bir biçimde davranarak, babasının yüzünü gördüğünü, onun bedenini hissettiğini, babasını şimdi bir canavar olarak gördüğünü, hemen ardından babasının dünyada en sevdiği kişi olduğunu söyleyerek kendisine dönebilmeyi başarmıştır.

Burada yaşamında bir dönüm noktasında olan biriyle karşı karşıyayız. Bu tür zamanlar anlamlıdır, en azından belleğin anımsamasından daha az anlamlı değildir. Ann'in "belleği", bu bellek ister gerçeğe sadık olsun isterse terapistle birlikte kurulmuş olsun, onun yaşamında nasıl ilerleyeceğine ilişkin yeni ve derinden hissedilen belirsizliğin vazgeçilmez parçasıdır. Kendini en açık biçimde yeni bir bellek olarak açığa vurması, dil ve anlamanın sadece bir statükonun tekrarıyla boyunduruk altına alınmasının sona erdiği, farklı ve henüz tanımlanmış bir biçimde yaşamının ışığı ve olasılığı içinde reorganize olduğu zamanki bir anla eş zamanlıdır. Ann, şimdi daha farklı bir biçimde "beş yaşındayken gerçekleşen bir şeyi" sadece yaşamakla kalmamakta, fakat bu "şeyi" acı veren bir biçimde yaşarken, onun bu şeyinin gerçekleşmesinin daha anlaşılır anlamı, sonunda o yaşamını değiştirmeye ya da değiştirmemeye çalışmasıyla, kendine zarar vermeksizin ve acıyı bastırmaksızın canavar ve sevgiliyi tek bir söylem içinde bir araya getirmeyi başarması ya da başaramamasıyla birlikte onun geleceğinde belirlenecektir.

Bundan başka, eğer şimdi bir "zoom" yaparak tarihsel "anlar"dan (*Kapital* "uğrağı" gibi) söz edersek, Ann, tam olarak kişisel bir dönüm noktasında bulunmaktadır. O, kültürü açısından bir dönüm noktasında durmaktadır. Ve burada şunu sor-

malıyız: Ne tür bir dönüm noktası bunu dönüştürecektir? Ve psikologlar, gelecek kuşakların görüş açısından şimdi ortaya çıkacak olan ilişkiler durumunu ortaya çıkarmada hangi rolleri oynayacaklardır? Çağımız sadece daha da benzeşecek mi, yoksa endemik (bölgesel, yerel ve her zaman görülen) cinsel ve duygusal çocuk suiistimalinin geçmişte kalan bir şey olmaya başladığı bir toplumda, Anın ve ona benzeyen bir yığın insanın kötü durumunu yeni ve daha aydınlatıcı bir ışık içinde oynayacak sosyal-öznel bir reorganizasyonun bir habercisi mi olacak? Psikoloji sosyal dönüşüm süreçlerinde sadece bir seyirci mi olacak, ya da değişim çanlarını çalarak bu sürece yardımcı olabilecek mi?

Bu sorulara yanıtımız, biz psikologların geleceğin içeriği gibi daha çok anlağımızın dili yönünde bir değişim aramamız gerektiği yönündedir. Eğer öğretimimizdeki, araştırmamızdaki, yazmamızdaki, eviçi/politik yaşamlarımızdaki yineleme döngüsünü kırabilirsek, anlamı bir buyruk ile kararlaştırılmayan, fakat henüz belirlenen belirsizliğe yönelik konuşmamıza bir yer, "yeni ve uzlaşılabilir" olabilen geleceğe açık bir mekân ayırmalıyız. Eleştirilerimiz çabucak, yanlış bir şeyler olduğunu bilen, fakat ne olduğunu bilmeyen huzursuzluk kaygısına karşı statükonun savunusunun oldukça katı ve açıkça bilgili bir suçlaması olabilir.

Benzer şekilde Anın, "çocukluğunda, beş yaşındayken bir şeyler olmuş olduğunu" ta başından beri "biliyordu". O, ebeveyniyle bir şeyler yapmış olduğunu anımsamış bile olabilir. Fakat anımsadığı ve hakkında konuşmuş olduğu tarza yönelik yanlış bir şey vardı. Onun geriye dönüş öncesi "hatıraları", bir yanlışlar serisinin parçasını oluşturmuştur. Onun geçmişine ilişkin gerçek olan şey, mastürbasyonun unutkan zorlamasıyla daha önceden kilitlenmiş olan şeyleri hissedeceği ve göreceği bir gelecekte hâlâ yaşanan olayların ışığında belirlenecekti. Kilidin anahtarı, hızlı çözümler ya da yatıştırıcı yadsımaları sonrasında

sinirli bir kavrayış olmaksızın, bilgisizliğini, acısını ve belirsizliğini yakalayabilen terapötik bir durumun "olumsuz" gücü idi.

SONUÇ

Rosa Luxemburg bir zamanlar, sürekli bir devrimin süngü ve barikatlarla kazanılamayacağını söylemişti: Bu, günlük yaşamlarımızdaki küçük ve ince değişimlerle gerçekleşebilecekti. Psikoloji için önermeye çalıştığımız değişimler belki ince (subtle) olabilir, fakat devrim için merkezi tasarımlardır da. Terapötik durumun, belirsizliğin değiştirilecek bir geleceğe doğru su üstüne çıkarılabilen ve yönlendirilebilen koşullar yaratması gibi, psikoloji de dönüşüme yönelik toplumsal süreci başlatan söylemsel mekan olabilir. Psikolojinin bu tür bir mekân yaratabilmesi, psikologların, ister eleştirel ister bilimsel olsun, çalışmalarımızı egemenliği altına alan şiirselliği –gerçekliğin ötesini imgeleme biçimi –tümüyle değiştiren pratiklerinin tüm zamanlarında (sıra, durum, uygun zaman, neden, olay) olmalarını gerektirmektedir. Özneler arasında psikologların söylemde oynadığı bir durumun nasıl oluşturulacağını bilmemiz gerekir. Darwin'in öncülüğünü yapmış olduğu evrenselleştirici pozitif teolojiyle pek bağdaşmayan –negatif bilgi teolojisi türünde olduğu gibi– ister öğretim, terapi, araştırma ya da informal söyleşi, bilmemenin rolü, dikkafalılığı muhafaza etme olsun ya da isterse olmasın, psikologların söylem içinde oynadığı bir rolün özneler arasında nasıl kurulacağını öğrenmeye ihtiyacımız var. Ve bu var olma biçiminin kendi ötekilerimizi onların ötekileriyle buluşturma rolünü oynamamız gerekir.

Bu amaca yönelik olarak kendi içimizde ve eleştirel ve feminist psikoloji alanlarındaki tartışmaların bir sentezinin ana hatlarını ortaya koyduk. Sosyal teorinin psikolojik dile nasıl gereksi-

nim duyduğuna işaret ediyoruz. Öznelliğin, kendilerini psikolojik süreçlerle ilişiği olduğunu gösteren sosyal yapılara indirgenmesi, sosyal yapının öznelliğe indirgenmesi kadar keyfidir. Her iki durumda da psikolojik söylemlere gerek vardır ve bu söylemlere değer verilmelidir. Terapi ve bilinç-yükseltme pratiği üzerine temellendirilen bir psikolojinin, olanaklara ve geleceğe işaret eden ama onları dikte etmeyen belirsiz bir prosedür olarak iletişimdeki anlamayı incelemesi gerektiğini öne sürüyoruz. Ancak bu söylem biçimi içindeki psikolojik sorular, sosyal teorideki radikal sosyal değişime yönelik bir itki ile ortaya konulup çözümlenebilir ve politik tartışmalar uygun pratik temelini bulabilir.

KATILIMCI EYLEM ARAŞTIRMASI: MİTLER VE YANILGILAR

BERNARDO JİMÉNEZ-DOMINGUEZ*

Eleştirel psikoloji pratikte nasıl uygulanabilir? Eylem araştırması, dünyayı hem anlama hem değiştirmenin temellerini verir mi? Bu bölüm, en radikal eylem araştırması formlarından birini, zorlu siyasal koşulların psikologlar üzerine yüklediği sorunlara çözümler aramak için Latin Amerika'da geliştirilen bir formu incelemekte ve eleştirel psikologların hesaba katmaları gereken bu çerçeve içinde bazı sürüp giden sorunlar olduğunu tartışmaktadır.

1980'lerde *Katılımcı Eylem Araştırması* (Participant Action Research –KEA), topluma müdahalelerde araştırmacılar tarafından üstlenilen sosyo-politik sorumlulukların rolü üzerine sorunları çözmenin bir yolu olarak Latin Amerika'da "yeni sosyal psikoloji" tarafından önerilmiş ve tercih edilmiş bir metodoloji-

* Bernardo Jiménez-Dominguez, Sosyal Psikoloji profesörü ve Sosyal Psikoloji Bölümü başkanı olduğu Mexico, Guadalajara Üniversitesi'nde Centro de Estudios Urbanos'da araştırmacıdır. Guadalajara Üniversitesi Yayınevi'nin "*Aportes Criticos a la Psicologia en Latinoamerica*" adlı Sosyal Psikoloji dizisinin koordinatörü ve *Asentamientos* adlı derginin yayın kurulu üyesidir. Urban Design Masters programında Kentsel Psikoloji profesörüdür. Kolombiya'da doğdu ve National University'de ve Psikoloji Profesörü olarak da bulunduğu Bogota'daki Andes Üniversitesi'nde psikoloji öğrenimi gördü.

dir. KEA'yı kullanan yeni yaklaşım "topluluk sosyal psikolojisi" olarak adlandırıldı ve Anglosakson psikoloji versiyonlarının eleştirilerinin ötesine geçecek ve teori ile pratiği, çevresel alanlar ile politik psikolojiyi bütünleştirecek olan radikal bir topluluk psikolojisi olarak tasarımlandı (bkz. Quintanilla, 1980; Marin, 1980-83; Sanguinetti, 1981; Montero, 1983; Jiménez, 1983; Carvajal, 1984; Grupo Accion Psicologia Social, 1984).

Önceki bir makalemde (Jiménez, 1991), 1970'lerin militan sosyolojisinden hareketle, fakat Kurt Lewin'in çalışmalarındaki kökenlerine yönelik bazı eleştirel kabulleri dışında sosyal psikolojik bir perspektiften hemen hemen bir şey eklemeksizin, Katılımcı Eylem Araştırması kavramını nasıl geliştirdiğimizi anlatmıştım. 1977'de Cartagena'da düzenlenen 'Dünya Aktif Araştırma ve Bilimsel Analiz Sempozyumu'nda sunulan ve 80'ler esnasında sempozyumdan sonra geliştirilen bazı eleştirileri gözden geçireceğim.

POPÜLER BİLİM YAKLAŞIMI

Katılımcı Eylem Araştırması'nda teori, kesin biçimde eylemcilik üretebilen fakat ille de bilgi üretmeyen bir eylem ve bağlanma etiğiyle ikame edilir. Ondan sonra yöntem teorinin yerini alır ve kavramsal boşluğunu kapatan militan bir özgürleşme söylemi olmasına rağmen, (pozitivizmin ötesine geçme iddiası taşımayan) bir bağlanma etiği göz önüne alınmaksızın, popülist bir empirizme düşmekten kaçınılamaz. Parra'ya göre, Colombia'da KEA Grubu "La Rosca"nın (1983) evrimini açıklayan kitabında anlattığı kadarıyla, "Aktif araştırma tek başına kuramsal bir yapı kurmaya kalkışmamakta, fakat insani ve sosyal özgürleşme için nesnel gerçekliği kavramaya çalışmaktadır". Özgürleşme retoriği burada, onları ciddi bir kuramsal düşünceden muaf tutmaktadır. Bu, entelektüel bir girişimin politik bir kadro

olabilmek için pratikte KEA süreci için gerekli olan düşünceyi görmezlikten geldiğini anladıkları zaman kendi özeleştirilerine dahil edilen bir konuydu. Bu pratiğin bazı kuramsal düşünceleri gerektirdiği kabulü, onların Marksizm'i alelacele benimsemelerine yol açtı, fakat bu öyle bir acelecilikti ki, başka bir uygun ya da modaya uygun kuramsal bir yaklaşımın sonradan kabul edilmiş olduğunu göstermiştir. KEA'da, bir yönteme değil, bir tür "teknik"e, Briones'in de (1978) söylediği gibi, bağlanmanın teori-pratik ilişkilerini çözmede bir köprü olarak görüldüğü basit bir araştırma tekniğine özellikle göndermede bulunduğumuzdan dolayı, kuramsal üretimin yerini idealleştirmeler almaktadır. Politikaya açıklayıcı bir değişken olarak önem veren, onu ekonomik altyapının bir eşiti olarak ele alan ve temel sömürü gerçeğinden sakınan bu görüşün durumu, işçi sınıfıyla basite indirgenen bir dayanışmacı ideolojinin benimsenmesinden dolayıdır. Ekonomik altyapı, ideoloji ve yanlış bilincin anlaşılmasını ihmal eden Marksizm'in bu ahlaksal versiyonunda, sınıfların yerine sadece "baskı grupları" vardır. Böylece bilgi, Ütopyacı-hümanist hedeflere indirgenir ve tarih, materyalist bir bağlamdan adalet, özgürlük ve beşeri gelişimi araştıran teleolojik bir yönelime dönüştürülür (Molano, 1978).

Teleolojik "ahlaki nihailik" içinde KEA'ya çok yakın olan Bağımlılık Kuramı'na yönelik Kalmanovitz'in eleştirisi (1983), dünya ekonomisinin bir tür "süper güç" ve emperyalizmin de bir "üstbelirlenmiş yaratıcı" olarak görüldüğü "bağımlılıkçılar"ın statik mantığına işaret etmektedir. Dünyayı bu biçimde, moral zorunluluk çerçevesinde anlama, araştırmacının ampirik bir araştırmaya ilişkin peşin hüküm vermesine yol açar. Sistemin kötülüklerine odaklanan bir analiz (çünkü teolojik açıdan konuşmak gerekirse, öyle olmalıdır), neden bu şekilde olduğunu anlamada yetersiz kalır. Kalmanovitz'in eleştirisi, hem ba-

ğımlılıkçılar hem de KEA için geçerlidir. O, (bağlanmadan çıkarsanan) normatif bir görüş, nedensel gelişme süreci düşüncesinin yerini almakta ve bu yüzden bu görüş, sosyal formasyonun ilişki ve çelişkilerinin çözümlenmesine çok az katkıda bulunmaktadır. Bu vakalarda tarih, araştırmacının kendi amaçlarına indirgenmektedir. Aksi takdirde, bir kez bu çerçevelerin her ikisi benimsendiği zaman, nedensellik ya da rasyonellik için yer kalmamaktadır. Sorun, tarihin, bizim bireysel sonul rasyonel amaçlarınızı izlememesidir ve tarihi değiştirebilmek için "ahlaksal" zorunluluklardan daha fazlası gerekmektedir. Kalmanovitz'in işaret ettiği gibi, işçilerin özgürleşmesi basit bir sosyal adalet ya da beşeri kurtuluş konusu değildir.

KEA'nın en tipik olumsuz sonucunun kuramsal olmayan *eylemcilik*, bilginin zararına çalışmaya son veren politik ve ideolojik bir duruş olduğu söylendi. Öyleyse bu, uygun kuramsal bir çerçeve olmaksızın araştırmacı açısından oluşacak düş kırıklıklarından dolayı, araştırmanın değersizleşmesine yol açabilir. Demo (1985), KEA'nın kötü "komplocu kapitalizm" görüşünü, haddinden fazla ahlakçı olarak niteler. Sosyal dönüşüm olanaklıdır ve diyalektik bir açıdan da tarihin zorunlu bir parçasıdır, fakat elbette bu saf coşkuyla üretilemez.

Şimdi, hepimizi üzen bu yeni sosyo-politik bağlamda KEA, idealleştirmelerin teorinin yerine geçmesinden kaçınabilmek için mevcut konjonktürün özgül karakteristiklerini hesaba katmayı gerektirir. "Kitleler", "proletarya", "halk" vb. "istikrarsız kavramlar"ın (Pereda, 1990) idealleştirilmesi de, ideolojik manipülasyonu kolaylaştırır. Bu idealleştirme, onlara bir gerçeklik kazandırır gibi görünür, fakat bu, onların ideal potansiyeline ilişkin yanılsamalarla aşılanan bir şeydir. Bu idealleştirme, sosyal kategorileri istikrarlı kılar ve gerçeklik ile olanakları, onların mevcut ve özerk varlığına indirger. Baudrillard'ın vurguladığı (1978)

gibi, bu varlık, sessizliğin, empoze edilmiş anlamları kabul etmeyi reddeden ve kendilerini saf katışıksız bir eylemsizlik[1] (atalet) içinde tutan "sessiz kalabalıkların" varlığıdır. Günümüzde kitleler, siyasi bilinç ve angajman yerine, katılıma karşı inatçı bir ret ile karşı koymaktadırlar. Çekimserlik ve atalet, edilgenlik ile kendiliğindenlik arasında gidip gelerek, herhangi bir geleneksel teori ve pratiğe indirgenemeyen bir direnç biçimi olabilir. PAR içindeki 1970'lerin siyasi dili, Pipitone'nin (1991) "üçüncü muhafazakâr dalga" adını verdiği bu mevcut akımla örtüşmemektedir. Şimdi eleştirel fakat yenilenmiş bir yaklaşım geliştirmemiz gerekir. Bu, sadece, karşı karşıya olduğumuz yeni politik durumun alışılmamış oluşundan değil, sözcüklerin ritüelistik ve aşırı tekrarla anlamlarını yitirme eğilimine girmesinden dolayı böyledir. Ayrıca eski sözcükler, neoliberalizm bu yön kaybedimi ve kriz dönemlerinde dünyayı yeniden organize etmenin güçlüklerinden tek çıkış yolu olarak sunulduğunda, bir büyü bozma hareketi içinde değersiz projelerle bağlantılandırılmaktadır.

Şuna işaret edilmelidir ki, bu "yeni-liberal" perspektif, bir aspirin gibi işlemesine rağmen, sorunlar her şeyin neoliberal tezlere karşı işaret ettiği bir büyüklüktedir. Uluslararası ilişkiler düzeyinde, ekonomide ve hepsinden de önemlisi ekolojide günlük ve kurumsal hayatın az ya da çok örgütlü yapısına doğru sürüklenmekteyiz. Bu, özgül, demokratik, öz-yönetimli sosyal hareketlerin eylemlerinin şimdi gündeme gelmesine neden olmakta, çünkü çağdaş büyünün bozulması da, geleneksel siyaset yapma biçimleriyle birliktedir.

KATILIMCI EYLEM ARAŞTIRMASI YÖNTEMİ

Katılımcı Eylem Araştırması yöntemi, militan araştırma yapma anlamına gelen, sosyal dönüşümü sosyal gerçekliğe bağ-

lama ihtiyacı duyan bir grup entelektüel tarafından ortaya atılmıştır. Bu yöntem, Latin Amerikalı sosyal psikologlarca iyi bilinen ve sıklıkla göndermede bulunulan yazar Orlando Fals-Borda tarafından, oldukça önemli ve tanınmış gruplardan biri olan La Rosca'da kullanılmıştır (bkz. Parra, 1983; Martin-Baró, 1989; Montero, 1990).

Katılımcı Eylem Araştırması'nın Sosyoloji ile Antropoloji ve Kurt Lewin'in Sosyal Psikolojisi'nde bilindiği biçimiyle eylem araştırmasından kaynaklandığı genel kabul görmektedir. Fakat geçmişe gidersek, 'eylem araştırması' sözünü, toplumsal planlamada araştırmanın ve planlamadan türeyen kararlara yaratıcı bir biçimde katkı sunan yalnızca kamu görevlilerinin değil yurttaşların da sürece dahil edilmesi gereksiniminin önemini vurgulamak için ilk kullananın Hindistan İşleri Komisyonu üyesi olan bir İngiliz kamu görevlisi olduğunu buluruz (Pareek 1978). Katılımcı Eylem Araştırması'nın Protestan öğreti aşılama yöntemleriyle ilişkisi ve Amerikan geleneğini izleyen kendi sorunlarına yerel çözümü içinde çıkarsanan toplumsal katılımı olduğu kadar, Anglosakson kökenini de kabul etmek zorundayız. O halde bu geleneğin değeri, en yoksul ve en güçsüz toplulukların eylemin odağında olduğu günümüzde kolayca takdir edilebilir. Bir kez daha "yardımseverlik" ve insani "merhamet" için bir sosyal mekânın kurulması gerektiğini görüyoruz.

Bu bağlamda Topluluk Psikolojisi ve Psikiyatri, zihinsel sağlık sorununu kurumsallık dışına çıkaran ve süreç içinde bunların toplum içinde yarattığı sosyal sorunları kurumsallaştıran Kennedy Hükümeti dönemindeki Toplumsal Zihin Sağlığı Merkezi Yasası ile 1963'te ABD'de ortaya çıkmıştır. Bu, iyimserliği geliştirip dayanışmacı bağları destekleyerek ve yönetim birimlerine olan güveni teşvik ederek devlet (yönetim) açısından tüm problem türlerinin azaltılması açısından en iyi terapi biçimidir. Bun-

dan ayrı olarak, bizatihi "topluluk" sözcüğünün, sahip olduğu anlamların çokluğundan dolayı bariz bir ideolojik işlevi vardır; örneğin devletle işbirliği anlamında "toplumsal katılım"dan söz edildiği ve coğrafi bir alan, yoksulluk temelinde ve hizmet yokluğu açısından tanımlandığı ve kendi dinamiklerinden yalıtılmış bir görüngü olarak ve eğer gelişen dünyayla bütünleşilecekse dış yardıma bağımlı olarak ortaya çıkmasını sağlamak için bir "topluluk" olarak etiketlendiği zaman. "Topluluk" bir dizi şey olabilir –hayvansal topluluk, Hintli topluluk, Avrupa topluluğu, akademik topluluk, kasaba, köy, ulus, kilise bölgesi. Ve belki de bu son anlam, kilise bölgesinin anlamı, Protestan kökler ve akrabalığın ışığındaki başat anlamıdır (Jiménez, 1983).

Fals-Borda'ya (1973) göre, geleneksel eylem araştırması ile Katılımcı Eylem Araştırması arasındaki fark, birincisinin özgürleştirici teoriye tekabül eden bir uygulamaya bağlanmasında yetersiz görülmesidir. Fals-Borda, bilim insanının açık politik gayeleri olan bir hareket içindeki bir militan gibi araştırıcı süreç içinde etkin bir fail olması gerektiğini ifade etmek için "dahil olma" kavramını önerdi. Fals-Borda, Mao ve Giap'dan etkilendiğini kabul eder. Bunlar, "militan-gözlem" kavramında kolayca izlenmekte olan ve bu metodolojik alternatifin popülist olarak eleştirilmesine ve üyelerinin "yalın ayaklı kuramcılar" (barefoot theorists) olarak görülmesine yol açan etkilerdir (Molano, 1978). Bugünlerde hiç kimse, Çin Kültür Devrimi'nin trajikomedisinden sonra bu hareketi izlenecek bir model olarak ortaya süememektedir.

"La Rosca"nın birincisinin ikincisi üzerinde başat olduğunu kabul etmiş olduğu gerçek başarıların temel olarak, eğitim ve politik bilinç alanında üretildiğini öne sürdüğü göz önüne alınırsa, politik aktivizm ile Katılımcı Eylem Araştırması arasındaki ayrımın ne olduğunu sorabiliriz. Demo'nun (1985) üzerinde durduğu gibi, Katılımcı Eylem Araştırması, işe geleneksel araştırmanın ek-

sikliklerinin eleştirisiyle –ki bunların ötesine geçebilmek için– başlasa da, özgül araştırma bileşeninin Katılımcı Eylem Araştırması içinde olan bir şey olduğunu görmek bazen güçtür, çünkü gerçekten bulduğumuz şey, kuramsal olarak aydınlatıcı bilgiyi yaratmaktan ziyade mevcut orta bilgiyi sadece ileten ve yeniden üreten bir öğrenim sürecidir. Bu anlamda, Katılımcı Eylem Araştırması, etkin eğitimde(ki) bilinç-yükseltmeden pek de farklı değildir.

Fals-Borda vd. (1972), Katılımcı Eylem Araştırması'nın "dahil olma" versiyonunu, resmi grupların toplulukları kendi amaçlarına uygun şekilde etkilemek için KEA'yı kullandıkları ve uygun olmayan bir yaklaşımla politik grupların bu tür propagandanın avı haline geldikleri odaklaştırılmamış müdahalelere karşı yöneltmektedir. Bu, onun "dahil olma" nosyonunun militan araştırmacı, ne manipülatif ne de propagandist olsun denerek çok iyi odaklandırıldığını ifade etmektedir. Ancak, bu doğru ve araştırmacı gerçekten "halka ulaşsa" bile, Fals-Borda ve "La Rosca"nın iddia ettiği gibi, onların kolektif belleği ve tarihsel gerçekliği allak bullak ederek popüler bilgiyi mistifiye etmeleri hâlâ oldukça mümkündür. Bu anlamda Katılımcı Eylem Araştırması, kendi ampirist arka planını saklambaç gibi bir oyun oynamaktan ziyade toplumdaki "gerçekliği" araştırarak onaylar ve bir kez daha sistematize edildikten sonra sonucu onlara iade eder. Bu, psikolojide eski bir hiledir. Uzmanlaşmış bilgileriyle doğruluğu kabul edilmiş olan iktidarın yüzünden ortaya çıkıyor olsa bile, bir araştırmacının tarihi düz bir biçimde "keşfetmediği"ne bir kez daha işaret etmek önemlidir. Tüm farklılığı yaratan ve toplumsal "katılım" söylemiyle örtülen araştırmacının araştırma nesnelerinin özneler olduğu süsünü verdiği tüm sofistike manipülasyonuna izin veren bu iktidardır.

Elbette topluluğun araştırmacıyı sonradan manipüle etmesi mümkün olabilir çünkü bu gereksinimlere yanıt veren bir şeydir

ve araştırmacının süreci etkilemesini sağlar. Köktenci bir politik ilgisi olan araştırmacı, o halde halkın düşündüğü şeyin onların "başarılı" topluluk katılımı olduğu şeyden çıkarsanan güçlü bir kimlik duygusundan ötürü, toplum yararına konuşmaktan vazgeçebilir. Bu durum kolayca, Latin Amerika'da militanlığa (militantism) çok yakın olan politik Otoriteryenizme yol açabilir. Nitekim, Fals-Borda'nın "dahil olma" nosyonu, militan bir anlayıştan kaynaklanır fakat popüler örgütlenmelere politik bağlılığın idealize edilmiş bir görüşü olan bir araştırma grubu tarafından uygulanır. Bu yüzden "La Rosca", kendisini popüler örgütlerin yerine koymaktan vazgeçmiş ve bir politik hareket olma olanağını bile tartışmıştır (Parra tarafından betimlenen bir süreç, 1983). Şu anda, araştırmacı ile onun nesnesi arasındaki farklılıklardan kurtulmak istenmektedir. Katılımcı Eylem Araştırması, tüm önceliği teori üzerindeki pratiğe vererek pür eylemcilik haline gelmektedir. Bu noktada, Pareek'e (1978) göre, Sol'dan ve Üniversite'den eleştirilerin gelmesi kaçınılmazdır. Sol, daha güçlü eylem talep etmekte ve Üniversite daha kusursuz araştırma istemektedir. Katılımcı Eylem Araştırması'nın faka bastırılmaya bir son verebildiği yer, bu arzu ve güç (iktidar) halkası içindedir.

PSİKOLOJİDE KEA

Psikolojiye geri dönersek, Katılımcı Eylem Araştırması, gelişmelerinin gerçekten belirsiz olduğu yerde, her ne kadar bazı eleştiriler olsa da, KEA'yı özgürlük projelerinin psikolojisine dahil eden tanınmış yazarlar bulabiliriz. O (Pareek), Latin Amerika'da siyaset psikolojisine çağrıda bulunan Martin-Baró için (1988), şöyle demiştir:

> "Bu metodolojinin uygulandığı çok az uygun vaka olduğunu kabul etmek zorunda olmama rağmen kendim KEA'nın

> pozitivizme bir alternatif olarak değerini savundum ve hâlâ bu görüşümü muhafaza etmekteyim. Kendi deneyimim de beni, neopozitivizmin kullandığı enstrümanlar (kuşkusuz yararlı, fakat zorunlu olarak ilkeleriyle bağlantılı değil) ile KEA'nın temellendirildiği epistemolojik ilkelerin arasında şimdi tutarlı bir bütünleşmenin gerçekleştirilememesini anlamama yol açmıştır. Bu, elde edilen ürünlerin geçerliliğine ilişkin ek problemler yaratan bir şeydir".

Martin-Baró, bağlanmanın yanlılığı (taraf tutma) ile bilginin nesnelliği arasındaki ayrımı da ciddiye almamız gerektiği üzerinde ısrar etti. Maritza Montero (1991), bazı yazarlarca son zamanlarda yeniden keşfedilen biçimler içindeki Katılımcı Eylem Araştırması tarafından üretilen karışıklıklar konusunda uyarıda bulunmaktadır. KE'yı bazıları Kurt Lewin'e, bazıları da Martin-Baró'ya bağlamaktadır. Montero, KEA'nın karmaşık hal almış yayılım ve benimsenme ve pratiğinin aşağıdaki noktalar aracılığıyla açıklanabileceğini öne sürmektedir:

1) Gerekli bağlanma o kadar yoğun ki, en güçlü iradeyle bile bu güçlükle başarılabilir.

2) Katılımcı Eylem Araştırması, herhangi bir psikolojik soruna gelişigüzel biçimde uygulanamaz, herkes ve her durum için yararlı değildir.

3) Birçok insan hâlâ KEA'nın gerçekten ne olduğunu anlamamakta ve bu yüzden aktüel olarak çoğu zaman geleneksel yöntemleri kullanmaya son vermektedir.

Hem Martin-Baró hem de Montero, Katılımcı Eylem Araştırması'nın ürünlerinin olası geçerliliğini sorguladıkları zaman, ortak bir metodolojik ilgiyi paylaşmakta ve yöntemler arasındaki kapsamlı Maniciliği reddetmektedirler. Bu nokta göz önüne alındığında, yöntem, teknik ve araştırma *biçimi* arasında bir ay-

rım yapan Cano'nun (1988) keskin eleştirisini alıntılamak uygun olacaktır. Biçim, daha çok metodolojinin teknik yönleriyle bağlantılıdır, fakat verileri teoriyle karşılaştırmanın bir aracı olarak o ölçüde bir prosedür (ya da tekniğin kalitesi) değildir. Biçim, araştırmanın mantığını yönlendirirken, yöntem kanıtların mantığına yol gösterir. Bu görüşte Katılımcı Eylem Araştırması, bir yöntemden daha çok bir biçim olarak görülebilir. Katılımcı Eylem Araştırması, doğası itibariyle niteliksel olarak sunulmaktadır. Ve bu, yaklaşımın uygulayıcılarının değişim, etki ve koşullarının rol oynadığı formu ihmal etmelerine yol açmıştır, çünkü etkin araştırmacı, öznelerarası *bir anlaşma* süreci hazırlar. Anlaşma düzeyinde, niteliksel ya da diğer değerlendirmeler yoktur. Etkin araştırmacının danışman, animatör, eğitimci ve kavram-oluşturucu olarak oynadığı farklı roller, projeyi değerlendirmeyi güçleştirir de. Katılımcı Eylem Araştırması'nın anlamlarının özgüllüğü, kuramsal çerçeveyle ve belirlenen yeni bilgiyi üretmenin yararlılığıyla ilişkisi içinde ifade edilmelidir. Bu şekilde, araştırma pratiğinin özgüllüğü üzerine bir düşünce oluşturulabilir. Cano'nun vurguladığı gibi, biçim ve teknikler, araştırma problemi açısından ikinci dereceye konulmalı ve problem araştırma biçimlerinden daha az önemsenmemelidir. İfade edilen problemin doğasını umursamadan belirli bir problemi soyut bir biçimde benimsemek olası değildir. Bu noktalar, Katılımcı Eylem Araştırması'nın sonunda sahip olması gereken pragmatik karakterine işaret eder.

KATILIMCI EYLEM ARAŞTIRMASI'NIN GERÇEKLEŞTİRİLMESİNE DOĞRU

Katılımcı Eylem Araştırması ve Lewin'in eylem araştırması, farklı şeyler değildir. Eğer birincisinden militan giysileri, ikinciden de bilimsel giysileri çıkarıp alırsak, onların temelde benzer projeler olduğu görülecektir. Eğer bu benzerliği kabul edersek,

o zaman Lewin'in sosyal psikolojideki önerisini eleştirel olarak yeniden değerlendirmeliyiz. Aynı şekilde, "katılımcı araştırma" ya da "militan-eylem araştırması" veya "müdahil araştırma" yahut "araştırmada eylem", veya Katılımcı Eylem Araştırması'na ne metodolojik düzeyde aşırı değer verilmeli ne de alternatif bir her derde deva ilaç olarak görülmeli, fakat kısıtlı ama bazen da yararlı bir araç olarak görülmelidir. Katılımcı Eylem Araştırması, sosyal bilimlerde çalışan profesyonellerin işbirliği ve değerlendirmesiyle öz-yönetimli toplumsal katılım öncülü çerçevesinde küçük ölçekli nüfus kümeleri üzerinde odaklaşan sosyal problemlere bir müdahale biçimidir. Psikolojide genelde eylem araştırması hala oldukça muğlâktır, alternatif kuramsal paradigmalarla bağlantıları da sorunludur.

Herhangi bir eylem araştırması çeşidinden çıkarıp atmamız gereken şey, aktivizmin ve aşırı basit nosyonları, sözde "profesyonelleşme karşıtlığı"dır. İlk olarak, politik eylemcilik kendi içinde geçerlidir ve psikologlarca arzulanmaktadır, fakat sosyal psikoloji ya da eylem araştırması olarak isimlendirilmeyi gerektirmemektedir. Eğer terimler, bu biçimde karıştırılırsa, karşılıklı biçimde geçersiz olmaya bir son verebilirler. İkinci olarak, muğlâk bir biçimde "profesyonelleşme karşıtlığı" olarak etiketlenen şey, çoğu zaman, "bilimi halka" yakınlaştırmanın olanaklı olduğu biçimindeki Maocu iddiadan daha az anlama gelir. Bu, psikolojik kuramlardan elde edilen bilginin, yoksulların sorunlarını çözmede uygun ve yararlı olduğunu, bilimi halka yakınlaştırmanın ilerici bir eylem olduğunu farz eder, elbette muhalif, sindirim güçlüğüne yol açan bir tarz, hatta zehirli ve elbette onları ideolojik olarak kirlenmiş ve teorik açıdan da elverişsiz ürünlerle aldatmanın bir biçimi olduğunu düşünmeksizin.

Eğitim ve yönlendirmeden bağımsız olarak, bilinçli ve deneyimli bir profesyonel ya da entelektüelin bir sorunu yaşaması ve

çözmesinin yaratıcı ve yenilikçi kavram ve yöntemlere katkıda bulunabileceği yadsınamaz. Gereken şey, Foucault'nun, kendi etkili mesleki çalışmalarına dayandırılan entelektüel deneyimlerine göre mücadele eden bir kişi olarak "spesifik entelektüel" dediği şeydir. Bu, radikal eğitim alanında önerildiği gibi, onların dönüştürücü bir entelektüel olmalarını sağlar. Fontana ile olan diyaloğunda Foucault, artık evrensel değerlere bağlanmış olan bir entelektüelin varlığından bahsetmenin olanaklı olmadığını; aksine, entelektüellerin, kapitalist toplumlardaki hakikat rejimlerinin genel işlevlerine bağlanmış olan spesifik bir konumu olan kişiler olarak düşünülmesi gerektiğini öne sürer (Jiménez, 1988). Bu öneri, holistik akım ve nesneci indirgemeciliklerden düş kırıklığına uğramayla aynı hattadır (Zamora, 1990). Ve bir çalışma alanı olarak öznellik ve günlük yaşam üzerine bir vurguya, örtük bir eleştiriyi önceden kabul eden bir vurguya yol açmıştır. Günlük yaşama ilişkin psikolojik çalışma bir yandan sosyal yapı ile niceliksel yöntemler arasındaki dikotomilerin ötesine geçmek, öte yandan da Zamora'nın (1990) "sosyal üçboyutluluk" dediği, yani öznellikleri ve biriciklikleri, özellikle sosyal bağlamlar ve yapılaşmış kurumlar içindeki öznelerin eylem ve sosyal gerçekliğini çözümlemek için daha geniş ve dinamik bir çerçeve yaratmalıdır.

Günlük yaşama, bu yaşamın muğlaklığına ve kavramsal tanımsızlığına yönelik mevcut mültidisipliner ilgi, Lechner'in (1990) öne sürdüğü gibi, günlük yaşamın kendisinin ve geleneksel politika yapma biçimlerinin değerinin düşmesiyle açıklanabilir. Bu anlamda, yeni bir mültidisipliner ya da "sosyal açıdan üçboyutlu" bir yaklaşım, gündelik bir yaşamın da, fakat gündelik olmayan bir yaşamın da eleştirisi olarak işlemelidir. Lechner, gündelik yaşamı, sosyal bilimler için bir köprü gibi ve iki ilişkinin –makro ve mikro süreçler arasındaki ilişki ve kişile-

rin günlük yaşamı ile onların gerçek yaşam koşulları arasındaki ilişki– kavşağı olarak görmemiz gerektiğini öne sürer.

Bu biçimde anlaşılan ve alternatif bir sosyal psikolojiye bağlanılan günlük yaşam incelemeleri, genel bir eleştiri tutumunu (Jiménez, 1983-88), özgül açıklamalar üretmek için yöntembilimsel ve kuramsal düzeyde bunu yeniden birleştiren mevcut bilginin sorgulanmasını gerektirir. Militan sosyolojiden kaynaklanan Katılımcı Eylem Araştırması ve hatta Lewinci sosyal psikolojiden kökenlenen eylem araştırmasının, bilgiyi geçerli kılmak ve arıtmak, onu sosyal eyleme dönüştürmek için yeniden yorumlanabilmesi ve kullanılabilmesi bu çerçevededir.

SONUÇ

Katılımcı Eylem Araştırması, 1990'ların başlarından bu yana Latin Amerikalı sosyal toplulukçu psikoloji projeleri tarafından ve on yılın sonuna doğru yeni sosyal psikoloji eleştirilerinde alternatif bir metodoloji olarak keşfedilmiştir. Buna karşın sosyal psikolojide alternatif bir pratik olarak kuramsal gelişimi ve karmaşık anlatımı yetersiz kalmış, yerini teleolojik ve politik olarak ahlaki bir fundemantalizm üzerinde temellendirilen genel önermelere bırakmıştır. 1970'lerdeki Katılımcı Eylem Araştırması'nın deneyimleri, katkıları, güçlükleri, çelişkileri ve eleştirel değerlendirmelerinin pek tanınmadığı ve önermelerinin genel ve ikincil kaynaklardan çıkarsandığı kabul edilmelidir. Ancak bu, önermeleri korumaya çalışan tüm herkese musallat olan bir sorundur. Ayrıca, topluluksal sosyal psikolojideki deneyimler, çok kıt, pek ayrıntılandırılmamış ve hemen hemen tanınmamaktadır. Katılımcı Eylem Araştırması'nın üzerinde eleştirel olarak yeniden çalışılmalı ve bu yeniden değerlendirme, milenyumun sonunda yaşadığımız yeni durumları, bilim ve politika, yeni

kavrama biçimleri, hem otoriteryen fundamentalizm hem de nesnelci holizmin büyüsünün bozulması ve yeni kavramlara açılım ve katı model ve özsansürden kurtarılmış bir dil dikkate alınmalıdır. Sosyal psikolojide günlük yaşam incelemesi bize ayrıntılı biçimde incelenmiş makrososyal süreçlerin mikrososyal bir ifadesi olarak sosyalizasyon süreci üzerindeki eleştirel ve inşacı bir görüşü dahil etmek için olanak sağlar ya da Lechner'in dediği gibi, günlük pratikler, nesnel hayat koşullarını üretir. Bu, Marksist kuram ve pratiği tamamlayan ilerici Katılımcı Eylem Araştırması için yeniden tanımlanmış bir alan olabilir.

Teşekkür. M. Montero (ed.) *Psicologia Social Communitaria: Teoria, Practica y Experiencias Latinoamericanas* (University of Guadalajara)'da yayımlanmış olan çalışmadan uyarlanan bu bölüm, Universitat Autonoma de Barcelona'dan Dr. Joan Pujol ve Ian Parker'ın işbirliğiyle çevrilmiştir.

GERİCİ RADİKAL PSİKOLOJİ PRATİĞİ: FAUSTÇU SÖZLEŞMEYE SON VERMEK

STEPHEN REICHER*

'NEDEN HOŞLANDIĞIMI SÖYLEYEBİLİRİM...'

Bir akademisyen olarak neden hoşlandığımı söyleyebilirim. Bunu inkâr etme noktasına gelirsem eğer, bu bölümün somut varlığı bana karşı kullanılabilir. Ayrıca, yazmak için harcadığım zaman, yazmak için yararlandığım bilgisayar, hatta kullandığım posta pulu, resmi harcamalar olarak ödenmektedir. Elbette kapitalist bir toplumsal oluşumda bulunan tüm resmi haklar için de geçerli olduğu gibi, böyle bir sav, benim harekete geçme yetim üstündeki yapısal kısıtlamaları gözden kaçırması dolayısıyla eleştiriye açıktır. Psikolojinin bir akademik disiplin olarak kurulduğu koşullar nelerdir? Disipline kabul edilmem için hangi ölçütleri yerine getirmeliyim? Araştırma yapmam için gereken finansmanı kim sağlar ve bu finansman sınırlaması nasıldır? Ne tür yazılar

* Stephen Reicher, Birleşik Krallık, Exeter Üniversitesi'nde Psikoloji alanında öğretim görevlisidir. Grup süreçleri, bilhassa kalabalıkların davranışı ve sosyal kategorilerin oluşumuyla ilgili bir dizi konu olmak üzere çeşitli alanlarda eserleri vardır.

değerlidir? Statü sahibi olmak için ne tür [araştırma] yolları kabul edilir? ve Bu yolların kapı bekçileri kimlerdir? Nitekim psikoloji ve Marksizm üzerine olan bir kitapta böylesi bir bölüm, benim diğer çalışmalarım arasında bir tür ayrıksı bir eğlence olarak hoş görülebilir. Yine de, kendimin ya da kurumumun adına zarar verilmesi beklenmemelidir. Fakat hiçbir şey üretmemektense, tolerans sınırlanabilir. Üstelik eleştirel teori ile ilgili olarak var olan mekân bile bunalım koşulları altında sıkıştırılmış olmaktadır. Bu açık biçimde, son on yılda ekonomiyi yeniden yapılandırmak için Muhafazakâr girişimlerle paralellik içinde İngiliz Üniversite sistemi içindeki gelişmelerle örneklenerek gösterilmektedir. Birbirine bağlı bir dizi değişim ortaya çıkmıştır. İlk olarak, hem öğretimi hem de araştırma ödeneğini bir hak gören bölümlerin yardımıyla gerçekleşen "ikili destek" sisteminin yerini başka bir sistem almıştır. [Artık] artan orandaki araştırma fonları farklı fiyatlar öneren araştırma konseylerine gitmektedir. İkinci olarak, araştırma konseyleri, fonlarının artan miktarlarını, "sosyal açıdan uygun" konulara hitap eden (doğal olarak, devletin ilgilerini-araçlarını ifade eden) merkezi inisiyatiflere tahsis etmektedirler. Üçüncü olarak, doğrudan bölümler arasında paylaştırılan fonlardan kalan miktar, araştırmaların sayıca değerlendirilmesine bağlanmaktadır. Yayımlarımız merkezi bir panel tarafından, yıldız sistemine göre ele alınan oteller gibi değerlendirilmektedir. Özellikle değerli olanlar, yüksek statülü geleneksel dergilerdeki makalelerdir. Bundan elde edilen sonuç, ayakta kalmanın, hükümet ve sanayinin çıkarları ve disiplinin geleneksel ana-akımlarına uygun olmasına bağlı olmasıdır. Bu sistemi kabul etmek istemeyenler, sadece kendilerine değil, fakat gün be gün birlikte yaşadıkları ve çalıştıkları meslektaşlarına da zarar vermektedirler. Eğer basit bir bireysel çıkar konusu değilse, kolektif sorumluluk ve kolektif bir baskı duygusu, güçlü engelleyici bir etken olarak rol oynar.

Ancak bunların, ifade özgürlüğümüz üzerindeki sınırlamaları belirlemek ve bu sınırlamaların mum gibi giderek eridiği koşulları çözümlemek önemli olsa da, yasaklama olmadığı yadsınamaz. Eleştirel çalışma adacıkları (gelirleri, maddi imkânları, bütçeleri), psikolojide görünürdür: Irk alanında, zihinsel rahatsızlığın sosyal kökenlerini araştırmada ve belki en dikkate değer biçimde toplumsal cinsiyet ve cinselliğe ilişkin çalışmaların olgunlaşmasında. Bu özgürlüğü vurgulamak istememin nedeni, sınırlamalar üzerindeki özerkliğin üstünlüğüne olan bir ampirik inançtan yoksun olmak değil, aksine oynadığı rolden dolayıdır. Asıl mesele sınırlama değildir. Araştırma tam anlamıyla özgür biçimde yapılsa bile, hâlâ soyut bir özgürlük ve pratik düzmece olarak kalacaktır. Benim savım, bilgi üretme izninin, o bilginin etkili olmasını sağlamayacağıdır. Aslında, araştırma yapma hakkımız, pratiğin fikirleri arasında bir ayrılığı kabul etme pahasına satın alınır. Bunun sonuçları, bizi sustırmaya yönelik bir girişimden ziyade, hegemoniyi koruyup sürdürmede alabildiğine güçlü olmaktır.

"...BANA SÖYLENDİĞİ GİBİ YAPARSAM EĞER"

1980'lerin ortalarında apartheid [ayrımcılık] karşıtlığının ani yükselişinin (patlamasının) doruk noktasındayken, Ulusal Eğitim Bunalımı Komitesi'nin (NECC) liderlerinden biri, Londra'da bir mitingde bir konuşma yapmıştı. Güney Afrika'da üç akademik sınıf arasında bir ayrım çizgisi çekmişti: Apartheid'i destekleyenler, apartheid'e karşı olan fakat bundan yararlanmadan mutluluk duyanlar, ve son olarak da, özgürlük mücadelesine etkin olarak katılanlar. Asıl değindiği nokta, apartheid'in pasif taraftarlarının, apartheid'a taraf olanlardan daha tehlikeli olduğuydu, çünkü boykotun kırılmasını ve bunun sonucunda da apartheid'i eğitim kurumlarında meşrulaştırmaya yol açacak

olanlar bunlardı. Ancak, bu liderin keza bir başka vurgu noktası, bu tür insanların akademinin rolüne ilişkin yanlış yola sürükleyici bir fikri vermeleriydi. Apartheid'dan durmaksızın şikâyet eden birçok kişi olabilir, fakat buna karşı çıkan çok az kişi vardır.

Melodramatik bir düşünce olabilir korkusuyla psikologların Nazi ırk ıslahı ve soykırım programlarına alındıklarında, bu psikologların bazılarının sadece entelektüel meşruiyet sağlamak ve bazılarının da kişi başına 5 fenik karşılığında ayıklama sürecine katılmakla kalmayıp üstelik bu meslekten olanlardan bir tekinin bile protesto sesini etkinlikle yükseltmediklerini de hatırlamak önemlidir (Muller-Hill, 1988). Bu türden istemli gösterilen rıza göz önüne alınırsa, sınırlamanın doğrudan uygulanması görece yaygın değildir. Yine de, eleştirel fikirlerin, eleştirel pratik ile eşleştirildiği bu vakalarda, reaksiyon (gerici tepki), birçok kurumsal düzeyde görünürleşmektedir. Birkaç yıl önce bir lisans-üstü öğrencisinin işsizlik üzerine olan araştırmasını bir işsizler merkezindeki kendi işiyle birleştirmesinin uygun olmayacağı konusunda uyarıldığını anımsıyorum. "Irk" ve grup içi ilişkiler üzerine Sosyal Bilim Araştırma Konseyi (SSRC) tarafından finanse edilen bir dizi atölye çalışmasına katıldığımı da hatırlıyorum. Bu çalışmaların sonunda, SSRC'nin temsilciliği refakatinde gelecekteki araştırmalara yönelik olanakları tartışmıştık. Birbirini izleyen her konunun ortaya atılmasından sonra yanıt, finanse etmenin uygun olacağı olmuştu. Eleştirel olsa da, hiç bir sorun bu sınırların dışında kalmamıştı –ta ki pratik konusu ortaya çıkana kadar. Irkçı karşıtı akımların dinamiklerinin nasıl araştırılacağını belirleme bağlamında (ki bu şimdiye kadar sorun olmamıştı), bu tür akımların gelişmesine yönelik bir bağlılığı paylaşmadıkça, bu tür çalışmaların hem uygulanamayacağı hem de haklı görülemeyeceğine işaret edilmişti. Bu, anlaşmayı engelleyen dikenli noktaydı. Temsilci, konuyu açıklığa kavuştururken,

SSCR bize, ırkçı karşıtlığını desteklememiz koşuluyla ırkçı karşıtlığına ilişkin her şeyi öğrenmek için özgürlük tanıyacaktı.

Eğer bu yasaklamalar formel ve yazılı olmazsa, İngiliz Psikoloji Derneği (BPS), bir profesyonel olarak ifade ettiği şeyi tanımlamanın bir parçası olarak fikirleri pratikten açık şekilde ayırmada daha ileri giderdi. BPS, (şimdi "ayrıcalıklı psikolog" unvanını kazanabilmek için sıkı bir incelemeye gitme gereksinimi gösteren) meslek sahiplerinin (pratisyenlerinin), 'müşteri'lerine hizmet verirken, araştırmacıların bu tür hizmet vermelerinin resmi olarak önüne geçilmektedir. Böyle yapmak, araştırmacının kabul edilebilirliğini ve araştırmanın "nesnelliğini" zayıflatmaktadır. Nitekim bir ırkçı karşıtı akımla birlikte (onun üzerine olmaktan ziyade) araştırma yapabilmek için alternatif fonlar bulabilmeyi gerçekleştirsek bile, psikoloji kurumu bizi kesinlikle onaylamaz, hoş görmez bile: Bizi reddedecektir. Psikologlar eylemci olma eğilimi içine girerlerse, akademik kurumlar, mesleki kuruluşlar ve devlet örgütlerinin hepsi eylemcilere karşı çıkacaklardır. Araştırma özgürlüğü hikâyenin sadece yarısıdır. Bunun varlığı, geriye kalan soyutlaştırılmış bilgiye bağlıdır. Neden hoşlandığımı söyleyebilirim, fakat ancak bana söylenileni yaptığım sürece.

EDİLGENLİĞİN TEHLİKELERİ

Açıktır ki, araştırmamızın kullanımına müdahale edilerek engellenmemiz gerçeği, onun kullanılmadığı anlamına gelmez. Bu, basitçe, yeterince zengin olan ve araştırmayı finanse etmek için örgütlenenler tarafından kullanımına karşı-ağırlığın olmadığını ifade eder. Keşif amaçlı inceleme (exploration), her zaman denetim süreçlerine bağlanmıştır. Bu, harfi harfine doğrudur, Afrika'daki Belçikalı sömürgeci güçlere bağlı olan Kongo'da Stanley'in seyahatlerinin finanse edilmesine (Levering-

Lewis, 1988); Rus emperyalist ilerlemelerinden korkan Britanya'ya bağlı olan Hindistan imparatorluğunun Kuzey-Batı sınırları boyunca kâşiflerin Britanya tarafından finanse edilmesine (Keay, 1993) ya da daha yakın zamanlarda, "insanlık için dev sıçrayış"ın daha dar görüşlü olarak, Sovyet egemenlik alanına karşı bir manevra olduğu Ay'a bir insan yerleştiren Amerikalılara göndermede bulunup bulunmadığı önemli değil.

Psikoloji vakasında psişeye ilişkin incelemeler, Rose'un (1989) "ruha hükmetmek" dediği şeye ilişkin yapılacak çok şey var. Ancak bu incelemeler fiziki incelemeden farklılaşmaktadır; şöyle ki, bu incelemeler sadece egemenliği kolaylaştıran psikolojinin yönlerini "keşfetmek"le kalmamakta, fakat sosyal düzen için gerekli olan öznellik biçimlerini de yaratmaktadır. Bunun en açık örneklerinden biri, ABD'deki sosyal psikolojinin gelişimiyle ilgilidir (Paichler, 1988). Zamanın üreticileri için en büyük sorunlardan biri, bir kitle piyasasının oluşturulmasında yatmaktadır. Üretimdeki Fordizm [çerçevesinde] arz, eş ölçekteki bir talep tarafından karşılanmadıkça çok az yararlı olacaktır. Öyleyse, tüm dünyadan gelen göçmenlerden oluşan bir toplum birörnekleştirilmiş bir tüketiciler takımına nasıl dönüştürülebildi? Paichler'in ortaya koyduğu gibi: "Bu göçmenler, 'sosyal' problemler oluşturdular. *Amerikalılaştırılmış* sözcüğü içinde istihdam edilme, eğitilme ve bütünleştirilme ihtiyacı duyuyorlardı" (vurgu orijinal baskıya ait) (1988: 65). Sosyal Psikoloji istekli bir biçimde bu göreve uygun düştü. Nisan 1921'de *Journal of Abnormal Psychology* adını, *Journal of Abnormal and Social Psychology* olarak değiştirdiğinde bu durum, yeni disiplinin pratik uygulamalarının ana hatlarını çizen bir editoryale geçişi işaret ediyordu:

> "Bunların en önemlisi, sosyalleşme sorunu, davranışın sosyal düzene uydurulmasıdır. Sosyalleşme, bireye daha iyi uyabilsin diye sosyal düzenin yeniden yapılandırılması

ya da yeniden örgütlendirilmesine benzer şekilde bir şeyi kapsamaktadır" (aktaran Paichler, 1988: 71).

Psikoloji ile sosyal düzen arasındaki bu simbiyotik ilişki, sadece kendi başına bir disiplin konusu değil, daha geniş bir kurumsal sınırlamalar konusudur da. Örneğin, 1980'lerin sonlarında İngiliz Eğitim Departmanı, tüm üniversite derslerinin, disiplini topluluktaki kullanımıyla ilişkilendiren bir "girişim" öğesini kapsamasına uygun olarak bir şema önerdi. Kurumlar, şemayı geliştirmek için fonların desteğini almaya davet edildiler. Ancak "topluluk" terimi, pratikte son derece tek yanlıydı. Topluluk terimi, işveren ve devlet kurumlarıyla çalışmak anlamına geliyordu. Sendikalar, kiracılar, örgütler vb. ile ilişkiler kurmayı ifade etmiyordu. Herhangi bir türdeki eylemci kampanyalarla bağlantılar kesinlikle dışarıda bırakılmıştı. Üniversite Fon Sağlama Konseyi'ne artan "topluluk" katılımı, gerçekte üniversiteleri denetlemek için iş çevrelerinden patronların atanması anlamına geliyordu. Sermayeye yönelik hizmete işaret eden pratik içindeki akademinin görünürdeki tarafsızlığına ilişkin hiçbir bariz örnek verilemez. Benzer şekilde, pratikte akademik çalışmaların kullanılması açısından tarafsız bir duruşun benimsenmesi, sermaye etkisiyle danışıklı iş yapma anlamına gelmektedir.

Ancak, bununla ilgili daha fazlası da söz konusudur. Bu tür pasiflik, sadece var olan düzen için teknik bir hizmet üretmekle kalmaz, fakat anahtar ideolojik bir rol hizmeti de görür. Kapitalizm öncesi formasyonlarda bazı insanların ötekilere hukuki açıdan tabi olması gözle görülecek kadar barizdi ve bundan dolayı değiştirilemez bir beşeri hiyerarşi nosyonuyla meşrulaştırılmalıydı. Bu tür bir meşrulaştırma, ideolojik pratiklerin merkezinde yatan dinin aşkın alanında bulunmuştur (Engels, Marx ve Engels, 1970 içinde). Oysa kapitalizmin kendisi, mübadele sistemlerine girmede eşit derecede serbest olan yasal açıdan özgür özneleri

içerir. Marx'a göre piyasa, "insanın doğal haklarının gerçek bir Cenneti'dir. Orada yalnızca Özgürlüğün, Eşitliğin, Mülkiyetin ve Bentham'ın hükmü sürer" (Marx, 1974: 172). Elbette, satın almaya ve satmaya ilişkin bu tür haklar, üretim araçlarına sahip olanlar ile yaşayabilmek için emek güçlerini satmak zorunda olanlar arasında üretim alanındaki ayrımı önemsememektedir. Yine de, özgürlük ve eşitlik üzerine olan ideolojik vurgu, bizim dönemimizin geleceğinin belirtilerini göstermektedir.

Bundan ortaya çıkan soru, evrensel özgürlük yanılsamasının nasıl sürdürüldüğüdür. Bu, açıkça, bir çelişkiyi sürdürmenin kaynağıdır. Son zamanlarda sosyal ilişkilerle ilgili fikirlerin, insanların pratikte birbirleriyle nasıl ilişki kurduklarına dair sınırlamalardan kaynaklandığı biçim üzerine daha fazla vurguda bulunulmuştur. Nitekim Larrain'in de (1983) belirttiği gibi, eğer ideoloji, pratiği yetersiz biçimde ifade eden bir fikirler konusuysa, "bunun mantığı, hatalı bir bilişsel süreç değil, pratiğin kendisinin sınırlamalarıdır" (1983: 23). Bunun ima ettiği şey, ideoloji teorisi için Marx'ın kapitalist sosyal formasyonun en genişletilmiş analizine, yani *Kapital*'in ciltlerine bakılmasıdır (örneğin Mepham ve Ruben, 1979). Ancak bu, burjuva ideolojisini ortaya koymak açısından önemli olduğu kadar, bu ideolojiyi geniş çapta yaymaya ve meşrulaştırmaya hizmet eden kurumları dikkate almanın da önemli olduğuna işaret eder.

Farklı kuramcılar, farklı adaylar belirlemişlerdir. Gramsci (1971), örneğin kendilerini yönetecek olanları özgür biçimde seçmede, tüm özneleri oluşturmada parlamenter demokrasinin merkezi rolünü vurgulamıştır. Öte yandan Althusser (1984), bunu açık biçimde yadsır ve "olgun kapitalist formasyonlarda *egemen* konum içinde kurulan ideolojik devlet aygıtının... *eğitsel ideolojik aygıt* olduğunu" öne sürer (vurgu orijinale ait) (1984: 26). Althusser'e göre eğitim kurumları, öğrencilerin ka-

fasına egemen ideolojiyle sarmalanmış belli bir miktar 'nasıl yapılır bilgisi' ("know-how") yerleştirerek, en pür haliyle egemen ideolojiye hizmet vererek ve sınıflı toplumdaki rollerini yerine getirmek için uygun ideolojiyle donatılmış olan her gencin farklı özelliklerini dışarıda bırakarak işler. Muhtemelen bizim de içinde yer aldığımız profesyonel ideologlara göre bu, "Ahlak, Erdem, Aşkınlık... vs. vurgularına adapte edilerek, saygıyla, yani onların layık oldukları küçümseme, şantaj ye demagojiyle bilinçli davranma yeteneği"nden oluşur (s. 30).

Bu tür korkakça boyun eğmenin var olduğunu yadsımak istemiyorum, sadece, açık muhalefet özgürlüğünün akademinin ideolojik rolünü zayıflatmaktan çok pekiştirdiğini eklemek istiyorum. Biz, kabul etmeyerek ve bunu kamu fonları konusunda da göstererek özgürlük fikrini daha ileri düzeyde pekiştirmeye hizmet ediyoruz. Konuşabildiğimiz gerçeği, söyleyebileceğimiz herhangi bir şeyden alabildiğine daha yüksek sesli olabilmeyi tehdit eder. Birkaç baş belası akademisyen, onlara yol gösteren Rektör Yardımcıları ve Bakanlar açısından değerli bir rol oynar ve ondan sonra da haliyle oldukça zorlayıcı biçimde, "özgür bir toplumda yaşamadığımızı nasıl söyleyebilirsin?" diye sorarlar. Bununla yüksek öğretim, bu özgürlük fikrini kafalara aşılamakla kalmaz, fakat (parlamenter demokrasi gibi) burjuva özgürlüğünün pratiğini de örnekler-ve bundan dolayı da Althusser'in eğitimin ideolojik merkeziliğine ilişkin ısrarını pekiştirir. Radikal akademisyeni bir tür patetik figür ve bir çeşit maskara (Malcolm Bradbury'nin konuyla ilgili bir vaka olarak "Tarih insanı") yapan da budur. Sistemi ne kadar çok eleştirirsek, ona o kadar çok güvenilirlik sağlarız. Ağ'dan kurtulmak için ne kadar çok çabalarsak, onun içine o kadar çok dolanmış oluruz. Bizim gerçek varlığımız, inandığımız her şeyi geçersiz kılma tehdidi gösterir. Öyleyse, bir kez daha, pasiflik, tarafsızlığın karşıtı olmaktadır.

Fikirlerimiz, sistemin yardımseverliğini teşhir ederek örnek olarak gösterilebilir. Eğer bunlar, eylem için yeterli zeminler değillerse, fikirlerin eylemden ayırtılmasının psikologlar olarak bizim gerçek nesnemizi çarpıtmak gibi daha ileri bir tehlikesi vardır.

FAUSTÇU SÖZLEŞME

Eğer fikirler ile pratik arasındaki ayrım nihayetinde politik bir sınırlamaysa, bunun sürdürülmesi, psikolojinin doğasını biçimlendiren bir dizi epistemolojiye, metodolojiye ve teoriye bağlıdır. Bir bilim olarak psikolojinin egemen ideali, "orada dışarda" olan bir dünyayı sakin bir biçimde gözlememizi, tanımlamamızı, çözümlememizi ve ölçmemizi gerektirmektedir. Zaman zaman psikolog, üzerinde çalışma yaptığı bu Olimposvari yansızlıktan kayabilir ve çalıştığı konuyu etkileyebilir. Ancak bu, "deneysel yanlılık" ya da "istem etkisi" gibi terimler içinde tanımlanan zayıf bir tasarım, özensizlik ya da hatadır. Onlar, içkin sorunlar olmaktan ziyade yöntemsel zayıflığın göstergeleridir.

Bu tür bir ideal, araştırmanın sonucunun araştırma sürecinden bağımsız olduğunu, yani, "gerçek dünya"ya ilişkin içkin hakikatleri keşfetmeye katıldığımızı farz eder. Bu, daha ileri aşamada, bizden bağımsız olarak ortaya çıkan görüngüleri incelediğimizi varsayar. Bizim bakışımızın dışında bile, onlar, kaygılanmamış olmaya devam edeceklerdir. Son olarak, ölçeklerimizin, incelenen fenomenlerin verili karakteristiklerini ortaya çıkardığı ve ölçtüğü varsayılmaktadır.

Eğer sadece müdahalelerimizin etkilerine ilişkin soru sorma gereği duymadığımız mevcut olan şey için araştırma yapıyorsak – güçlüklere neden olmadıkları sürece– bu tür varsayımlar araştırmacıya önemli ölçüde özerklik tanır. Etik komiteleri, ideolojik etkilerden ziyade bireysel deneyimlerle ilgilenme eğilimindedirler.

Bu yüzden beyaz öğrencilere, siyah öğrencilerin, soru sormanın onların akranlarını ırkçı terimlerle görmelerine yol açıp açmadığını dikkate almaksızın aptal olduklarına inanıp inanmadıklarını sorabiliriz. Benzer şekilde, çalışmalarımızda çarpıcı olan toplumsal cinsiyeti, bunun insanların zaten onayladıkları bir kimliği olduğu bağlamda, fakat bu tür prosedürlerin eşitsizlik ideolojilerini pekiştirip pekiştirmediğini ya da sürdürüp sürdürmediğini sormaksızın kullanabiliriz. Mevcut sosyal ilişkileri yeniden üretme sorumluluğundan kurtularak, araştırılan şey üzerine neredeyse hiçbir sınır konulmamaktadır. Bu tür rahatsız düşünceler, bilgi ve kariyer ilerlemesi ile ilgili arayış içinde bir kenara konulabilir.

O halde bağımsızlık mitini sürdürme, deneycinin rolünü dışlamaya ve rolün görünürleştiği noktadaki örnekleri çıkarıp atmaya bağlıdır. Bu, Sherif'in grup içi ilişkiler psikolojisini etkileyen ünlü "erkek çocuk kampları" ile gösterilmektedir (Sherif, 1967). Bu çalışmalar daima, iki erkek çocuk grubu arasındaki etkileşimler olarak temsil edilmiş; yarış haline sokulduğu zaman çocukların nasıl saldırganlaştıkları ve bu saldırganlığın ortak olarak paylaşılmış hedeflere erişmek için birleştikleri zaman nasıl zayıfladığı gösterilmiştir. En önemli olaylardan biri, Sherif, iki grup alıp, onlara rakip gruplara karşı düşmanlıklarını yenmelerini sağlayacak bir barış şöleninin düzenleneceğini, fakat yiyeceklerin kasti olarak berbat edildiğini söylediği zaman ortaya çıkmıştır. Burada özellikle ilginç olan, çocukların sosyal ilişkilerini Sherif'in arzuladığı gibi kavradıkları 1949 ve 1954'teki ünlü çalışmalardır. Ancak çocukların, birbirleriyle karşı karşıya getirildiklerini anlayıp araştırma ekibine karşı tavır aldıkları 1953 yılında bir üçüncü çalışma daha yapılmıştır. Deneycinin rolü açıklandığında, çalışmadan vazgeçilmiş ve çalışma tam olarak yazılmamıştır.

Bu, özellikle etkileyici bir örnektir, çünkü araştırmacıya direnç, onların rolünü ifşa etmekte ve kasti bir baskı eylemi gerek-

tirmektedir. Ancak psikolojiye özgü olan araştırmacının araştırma sürecinden çekilmesi, bu tür dramatik örneklerle sınırlı değildir. Yalıtılmış bireye –ister kişilik isterse zekâ ve tutum olsun– bazı içsel yapıları ölçmek için tasarlanan bir ölçek uygulandığı zamanki tüm psikometrik girişimi göz önüne alın. Ölçeğin bir çıkarma aleti olduğu farz edilir: Alet, kafanın içinde var olan şeyin ifade edilmesini sağlar. Bir ölçeğin doldurulmasının bir iletişim eylemi olduğu gerçeği önemsenmemektedir. Yanıtların, iletişimde bulundukları öznelere bağlı olması olasılığı, bu insanların neler düşündükleri ve onlara söylemek istedikleri şeyler benzer biçimde hesaba katılmamaktadır. Eğer, siyah gençlerin IQ testini bir baskı eylemi olarak görüp bu testi ciddiye almayı reddettikleri düşünülürse, bu, deneycinin istekleri açısından tepki gösterme (yanıtlama) yetersizliği olarak okunmaktadır. İletişimin kişiler arası ve genel politiği, deneyci, etkileşimden uzaklaştırıldığı sürece hesaba katılamaz (Reicher, 1993).

Benzer biçimde, klasik biliş paradigması, bir bireyi, birtahistoskop'un[1] ya da son zamanlarda bir bilgisayar ekranının önünde ve sunulan uyarıcıya yanıt verirken yalnız bir şekilde ele almaktadır. Burada yeniden bunun zihinsel işlevselliği en saf haliyle değerlendirebileceği varsayılmaktadır. Ancak, bilgisayarlaştırmanın deneği deneyciyle olan doğrudan temastan uzaklaştırdığı gerçeği, ilişkiyi uygunsuzlaştırmaktadır. İlk planda, bilgisayarın kullanımı, programcıyla dolaylı bir etkileşimi içerir. İkinci planda, deneklerin performansı, onların işin doğasına, araştırmacının gereksinimlerine ve bu gereksinimleri karşılama istekliliklerine ilişkin varsayımları tarafından belirlenecektir (Stapel vd., 1994).

Bu büyük ortadan kaybolma oyununun psikolojik kuramın doğasıyla ilişkili üç sonucu olmuştur. İlk olarak, deneklerin ya-

[1] Bir tür projeksiyon makinesi –ç.n.

nıt verdikleri bağlamı ve terimleri oluşturmada araştırmacının rolü, bu sınırlamaların olduğu gibi kabul edilmesini ifade eder. Var olan sosyal ilişkiler şeyleştirilir, bunlar aracılığıyla kurulan süreçler karakteristik olarak önemsenmez. İkinci olarak, insan eylemini yapılaştırmada iktidar (güç) ilişkilerinin önemi benzer şekilde önemsenmemektedir. Gerçekten de, iktidarın (gücün) psikolojide görmezden gelinen önemli bir kavram olduğu söylenebilir. Üçüncü olarak, deneğin davranışı, araştırmacıyla olan etkileşim sürecinden soyutlandığı sürece karakteristik açıdan içsel sürecin belirlenmesinden çıkarsandığı biçimde temsil edilmektedir. Bu, denetlenmekten ziyade denetleyen kural ve ilkeleri etkileyerek deneğe esas olarak edilgen bir imge verilmesine yol açar. Bu, failsiz bir denektir.

Nihai ironi, akademik olarak özerkliğimizi, incelediklerimize yönelik özerkliğimizi yadsıma pahasına satın almış olduğumuzdur. Şiirsel bir imayı göze alırsak: Özgürlüğümüzü başka herkesin ruhu pahasına satın aldık –gerçekten Faustçu bir sözleşme bu. Disiplinin bu tür kısıtlayıcı kavramları, entelektüel olarak sadece yoksullaştırmamakta, fakat doğrudan politik sonuçları da olmaktadır. Billig'in (1987) öne sürdüğü gibi, faili yadsıyan psikolojilerin artması, hem pasif öznelliğin hem de sosyal pratikleri pasifleştirmeyi kurmanın gerekli bir parçasıdır. Foucaultcu terimlerle, bu bir yönetişim tekniğidir. Marksist perspektiften bakıldığında, bunun sosyal değişime karşı yönetişim olduğunu eklemek önemlidir.

PRATİK MÜKEMMELLEŞTİRİR

Bu bölümün amacı, eleştirel pratiğin yokluğunda eleştirel fikirlerin sosyal düzeni zayıflatmaktan ziyade desteklediğini göstermekti: Psikolojik teknolojilerin gerici kullanımları engellen-

meksizin devam etmektedir. Burjuva demokrasisi yanılsaması pekiştirilmekte ve bizim kendi edilgenliğimiz genel bir öznellik nosyonuna dönüştürülmektedir. Gramsci, soyut düşünce sürecinin "pür entelektüellere özgü" olduğunu belirtmiştir (akt. Merrington, 1977: 149). O halde, yine de fikirler ve pratik arasındaki açıklığın üstesinden gelmek ve bunun aracılığıyla da radikal psikoloğu öznellikten kurtarmak mümkün müdür?

Bu soruyu yanıtlamak, Gramsci'nin çözümlemesine daha ayrıntılı bakmak kadar önemlidir (Gramsci, 1971, 1985). Gramsci'ye göre, bağımsız entelektüeller sınıfı yoktur, fakat aksine her sosyal grubun kendine ait tabakası vardır ya da her sosyal grup, bu tabakayı oluşturma eğilimi içine girer. Bundan başka, çalışmaları politik/sosyal formlar içindeki en derin değişimlere bile göndermede bulunmaksızın devam ettiren "geleneksel" entelektüellerle, çalışmaları sosyal sınıfların etkinlikleriyle içsel olarak bağlantılı olan "organik" entelektüeller arasında bir ayrım yapılabilir. Devrimci akımın görevi, geleneksel entelektüelleri yenmek ve her şeyden önce kendi organik entelektüeller katmanını geliştirmektir. Bunlar, "kitlelerle sadece doğrudan ilişkiyi kurmayı değil, fakat onlarla temas halinde kalmayı" (1971: 340) geliştirecektir. Onların görevleri, kitlelerce pratik etkinliklerinde ortaya konulan ilke ve sorunları, kültürel ve sosyal bir blok oluşturarak" tutarlı kılmaktır (1971: 330).

Merrington'un (1977) belirttiği gibi, bu entelektüel kavramı, zihinsel emek ve kol emeği arasındaki ayrımı kırmayı gerektirmektedir. Tüm işçiler, bir dünya-kavramsallaştırmasına katıldıkları sürece entelektüellerdir; tüm entelektüeller de pratik hayata katılmalıdırlar. Bu gereksinim ille de akademinin çöküşüne işaret etmez. Ancak akademi ile işçi sınıfı hareketleri arasında kurulması gerekli olan bağı belirtir. İstikrarsız bir dönemle birlikte kitlesel eğitimin bebeklik aşamasında olduğu ve boş zama-

nın ticarileştirilmesi öncesi Gramsci'nin döneminde bu tür akımların tüm yaşam alanlarını etkileyen kendi kuramlarını geliştirmeleri mümkündü. Ne ki, 20. yüzyılın sonunda gelişmiş kapitalist toplumlarda bu koşullar artık uygulanamaz. Sendikacılık akımı nosyonu, kadın hareketi ya da kendi akademileri olan sömürülen ve baskı görenlerle ilgili öteki akımlar, (gündemi reforme etme, önemli bir görev olmasına rağmen) kısa dönemde gündemde olamaz. Çoğu psikolog üniversitelerde ya da sağlık hizmetlerinde çalışmaktadır. O zaman soru şu olmaktadır: İdeolojik devlet aygıtları içindeki kendi konumumuzdan "kitlelerce ortaya konulan ilke ve sorunlara" hitap edebilir miyiz ve bu, mümkünse, nasıl olacak?

Eğer "organik entelektüeller" olmak için daha da yakınlaşacaksak, [bunun için] radikal psikologların dahil olmaları gereken üç etkinlik alanı önererek bitireceğim. İlk konu, erişimdir. Üniversiteler, orta sınıflardan gelen ezici bir insan oranıyla doldurulmuştur. Eğer gelecekteki psikologlar, kitlelerden gelecekse ve onların etkinliğiyle ortaya konulan sorunlara hitap edecekler-se, günümüzün akademisyeni geleneksel olarak üniversite eğitimleri yadsınan öğrencilerin üniversiteye girmelerini sağlama mücadelesinden kaçınamaz.

İkinci olarak, kitlelerin sorunlarını ve psikolojinin bu sorunlarla araştırmaların kabul edilebilir özneleri olarak ilişki kurma biçimini meşrulaştırmak gereklidir. Bu, basit bir müfredat belirleme konusu değildir, aynı zamanda bir kez yeterlik kazanıldığında, bu tür konuları araştıranların kendi konumlarını sürdürebilmelerini sağlamayı da ifade eder. Bu, geleneksel akademisyenlerin kendilerini güçlendirip geliştirmeleriyle tüm bu yapıları oluşturmayı ifade eder: Kitaplar, dergiler, konferanslar, yaz okulları vb. Akademide varlığını sürdürebilmek için gerekli olan atıfları gerçekleştirmekten ayrı olarak bu tür yapılar, radikal psi-

kologları bir araya getirmeye ve onları güçlendirmeye yardımcı olacak, aksi takdirde onlar kendi kurumlarında yalıtılmış ve zayıflamış duygusuna kapılabilirler.

Üçüncü olarak, kurumlarımıza giriş ve orada var olmamız, çalışmalarımızı doğrudan siyasal açıdan yönlendirdiğimiz ve sonuçlarını geliştirmeye hizmet ettiğimiz insanların deneyimlerinden çıkarılmadıkça sonuçsuz kalacaktır. Bize göre yapmamız gereken, işçi sınıfı mensuplarının, kadınların, siyahların vb. sorunlarının ne olduğuna karar vermek değil, aksine bu tür grupların kendilerinin yaşadıkları konulara tepki göstermektir. Diğer bir deyişle, kendimizi sömürülen ve ezilen insanların örgütlenmeleriyle ilişki içine sokmamız gerekir. Bu tür bir görev bireysel olarak üstlenilemez, radikal psikologların örgütlenmesini gerektirir. Radikal psikologlar yıllarca birçok örgüt içinde örgütlendiler. Ancak, kendilerini ağırlıkla psikolojinin gerici doğasının entelektüel eleştirisiyle sınırladılar (Reicher ve Parker, 1993). Haziran 1994'te "Psikoloji Politika Direniş" (PPR) adında psikolog olan ve olmayanların yeni bir örgütü aşağıda belirtilen amaçlar çerçevesinde kuruldu:

- Mevcut psikolojik fikir, pratik ve kuramların baskıcı sonuçlarını ifşa etmek ve her nerede ortaya çıkarsa çıksın bu sonuçlarla mücadele etmek.

- Her türden baskı pratiklerine muhaliflik içinde özgürleştirici psikolojilerin gelişim ve yayılmasını ilerletmek.

- Psikolojinin, birey ve örgütlerin baskı ve sömürülerine katkıda bulunmasına meydan okumada yardımcı olan birey ve örgütleri desteklemek.

- Kamusal tartışmalarda psikolojik fikirlerin baskıcı ve sömürücü kullanımına karşı mücadele vermek.

• Çalışmalarının merkezi bir yönü olarak sömürü ve baskıya yönelik etkin bir muhalefeti benimsemeleri için hem tek tek psikologları hem de psikologların örgütlerini ikna etmek ve özellikle bu tür girişimleri tüm psikologların eğitiminde anahtar bir öğe olarak teşvik etmek.

PPR'nin geleceği ne olursa olsun bu örgüt, özellikle üçüncü amacıyla, "radikal psikolog" terimine öz (anlam) kazandıracak minimum koşullara işaret etmektedir. Açıktır ki bu, Marksist bir psikoloji pratiğiyle aynı şey değildir ki bu pratik, mevcut sosyal düzeni insanileştirmekten ziyade aşmak için bir bağlılık temelinde katılmamız gereken güç ve mücadelelerin politik bir analizini içermelidir. Ancak bu, Marksist psikolojinin doğabileceği bağlamı yaratmanın minimum bir koşuludur.

KAYNAKÇA

Sunuş: Marksist Tezler ve Psikolojik Temalar

Adlam, D., Henriques, J., Rose, N., Salfield, A., and Walkerdine, V., (1977) 'Psychology, Ideology and the Human Subject', *Ideology and Consciousness*, 1: 5-56.

Armistead, N., (ed.) (1974) *Reconstructing Social Psychology*, Harmondsworth: Pelican.

Bhaskar, R. (1989) *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*, London: Verso.

Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D. and Radley, A. (1988) *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*, London: Sage.

Bowers, J.M. (1990) 'All Hail the Great Abstraction: Star Wars and the Politics of Cognitive Psychology', in I. Parker and J. Shotter (eds) *Deconstructing Social Psychology*, London: Routledge.

Brown, P (ed.) *Radical Psychology*, New York: Harper Colophon.

Burkitt, I. (1991) *Social Selves: Theories of the Social Formation of Personality*, London: Sage.

Burman, E. (1990) 'Differing with Deconstruction: a Feminist Critique', in I. Parker and J. Shotter (eds) *Deconstructing Social Psychology*, London: Routledge.

Burton, M. (1979) *Skinner and Verbal Communities*, unpublished ms.

Callinicos, A. (1987) *Making History*, Oxford: Polity/Blackwell.

Carey, A. (1977) 'The Lysenko Syndrome in Western Social Science', *Australian Psychologist*, 12(1): 27-38.

Chomsky, N. (1959) 'Review of B.F. Skinner's Verbal Behavior', *Language*, 35: 26-58.

Cohen, J. and Rogers, J. (1991) 'Knowledge, Morality and Hope: The Social Thougth ofNoam Chomsky', *Newleft Review*, 187: 5-27.

Dews, P. (1987). *The Logics of Disintegration: Poststructuralist Thought and the Claims of Critical Theory*, London: Verso.

Eagleton, T. (1991) *Ideology: An Introduction*, London: Verso.

Eysenck, H.J. (1982) 'The Sociology of Psychological Knowledge, the Genetic Interpretation of IQ and Marxist-Leninist Ideology', *Bulletin of the British Psychological Society*, 35: 449-51.

Fanon, F. (1952/1986) *Black Skin, White Masks*, London: Pluto Press.

Friedman, D. (1990) 'The Soviet Union in the 1920s: an Historical Laboratory', *Practice*, 7(3): 5-8.

Frosh, S. (1989) *Between Psychology and Psychoanalysis: Minding the Gap*, London: Macmillan.

Gadamer, H.J. (1975) *Truth and Method*, London: Sheed and Ward.

Gay, P. (1988) *Freud: a Life for Our Time*, London: Dent.

Geras, N. (1983) *Marx and Human Nature: Refutation of a Legend*, London: Verso.

Gergen, K.J. (1985) 'The Social Constructionist Movement in Modern Psychology', *American Psychologist*, 40: 266-75.

Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press.

Greenwood, J.D. (1989) *Explanation and experiment in Social Psychological Science: Realism and the Social Constitution of Action*, New York: Springer-Verlag.

Gunn, R. (1988) Marxism and Philosophy: a Critiqe of Critical Realism. *Capital and Class*, 37: 87-117.

Haraway, D.J. (1991) *Simians, Cyborgs and Women*, London: Free Association Books.

Harré, R. and Madden, E.H. (1975) *Causal Powers*, Oxford: Blackwell.

Henriqeues, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C. and Walkerdine, V. (1984) *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*, London: Methuen.

Hinshelwood, R.D. (1983) 'Projective Identification and Marx's Concept of Man', *International Review of Psycho-Analysis*, 10: 221-6.

Hinshelwood, R.D. (1985) 'Projective Identification, Alienation and Society', *Group Analysis*, 18(3): 241-54.

Hollway, W. (1989) *Subjectivity and Method in Psychology: Gender, Meaning and Science*, London: Sage.

Jacoby, R. (1983) *Social Amnesia*, New York: Beacon Press.

Jacoby, R. (1986) *The Repression of Psychoanalysis: Otto Fenichel and the post-Freudians*, Chicago Universty Press.

Karnin, L. (1974) *The Science and Politics of IQ*, Harmondsworth: Pelican.

Kitzinger, C. (1987) *The Social Construction of Lesbianism*, London: Sage.

Koch, S. (1964) 'Psychology and Emerging Conceptions of Knowledge as Unitary', in T.W. Wann (ed.) *Behaviorism and Phenomenology*, Chicago: University of Chicago Press.

Kovel, J. (1981) The American Mental Healty Industry', in D. Ingleby (ed.) *Critical Psychiatry: The Politics of Mental Healt*, Harmondsworth: Penguin.

Kovel, J. (1988) *The Radical Spirit: Essays on Psychoanalysis and Society*, London: Free Association Books.

Laclau, E. and Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Demokratic politics*, London: Verso.

Langer, M. (1989) *From Vienna to Managua: Journey of a Psychoanalyst*, London: Free Association Books.

Larrain, J. (1979) *The Concept of Ideology*, London: Hutchinson.

Lawler, J.M. (1978) *IQ, Hereditability and Racism: A Marxist Critigue of Jensenism*, London: Lawrence and Wishart.

Lecourt, D. (1976/1977) *Proletarian Science! The Case of Lysenko*, London: New Left Books.

Leonard, P. (1984) *Personality and Ideology: Towards a Materialist Understanding of the Individual*, London: Macmillan.

Levine, A., Sober, E. and Wright, E.O. (1987) *'Marxism and Methodological Individualism*, New Left Review, 162: 67-84.

Lukács, G. (1987) *History and Class Consciosness*, London: Merlin.

Marx, K. (1845/1975) 'Concerning Feurbach', *in Karl Marx: Early Writings*, Harmondsworth: Pelican.

Miller, G.A. (1962/1966) *Psychology: The Science of Mental Life*, Harmondsworth: Pelican.

Palmer, A. (1987) 'Cognitivism and Computer Simulation' in A. Costall and A. Still (eds) *Cognitive Psychology in Question*, Brighton: Harvester.

Parker, I. (1992) *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*, London: Routledge.

Potter, J. and Wetherell, M. (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*, London: Sage.

Reich, W. (1929) 'Dialectical Materialism and Psychoanalysis', in L. Baxandall (ed.) (1972) *Sex-Pol Essays 1929-1934*, New York: Random House.

Reicher, S.D. (1987) 'Crowd Behaviour as Social Action' in J.C. Turner et al., *Rediscovering the Social Group: a Self-categorization Theory*, Oxford: Blackwell.

Rose, N. (1985) *The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England 1869-1939*, London: Routledge and Kegan Paul.

Roudinesco, E. (1990) *Jacques Lacan and Co.: The History of Psychoanalysis in France -1936-1986*, London: Free Association Books.

Scribner, S. and Cole, M. (1981) *The Psychology of Literacy*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Sedgwick, P, (1974) 'Ideology in Modern Psychology', in N. Armisted (ed.) *Reconstructing Social Psychology*, Harmondsworth: Pelican.

Sedgwick, P. (1982) *Psychopolitics*, London: Pluto Press.

Séve, L. (1974/1978) *Man in Marxist Theory, and the Psychology of Personality*, Hassocks, Sussex: Harvester Press.

Shallice, T. (1984) 'Psychology and Social Control', *Cognition*, 17: 29-48.

Shames, C. (1981) 'The Scientific Humanism of Lucien Séve', *Science and Society*, 45(1) ss. 1 -23.

Shotter, J. (1987) 'Cognitive Psychology, "Taylorism" and the Manufacture of Unemployment', in A. Costall and A. Still (eds.) *Cognitive Psychology in Question*, Brighton: Harvester.

Skinner, B.F. (1957) *Verbal Behavior*, New York: Appleton-Century-Crofts.

Skinner, B.F. (1971/1973) *Beyond Freedom and Dignity*, Harmondsworth: Pelican.

Tajfel, H. (1979) Individuals and Groups in Social Psychology, *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18: 183-90.

Thompson, J.B. (1984) *Studies in the Theory of Ideology*, Cambridge: Polity.

Vygotsky, L.S. (1962) *Thought and Language*, Cambridge, MA.: MIT Press.

Kısım-I Tarihsel Materyal
Tarihsel Materyalist Epistemolojinin Meydan Okuyuşu

Berlin, I. (1969) *Four Essays on Liberty*, New York: Oxford Uni. Press.

Cabral, A. (1973) *Return to the Source*, New York: Monthly Review.

Chaliand, G. (1978) *Revolution in the Third World*, Harmondsworth: Penguin.

Chomsky, N. (1980) *Rules and Representations*, New York: Columbia University Press.

Cummins, R. (1989) *Meaning and Mental Representation*, Cambridge, MA: MIT Press.

Dialego (1978) *Philosophy and Class Struggle*, New York: Imported Publications.

Fodor, J. (1968) *Psychological Explanation*, New York: Harper-Row.

Gardner, H. (1985) *The Mind's New Science*, New York: Basic Books.

Gibson J.J. (1966) *The Senses Considered as Perceptual Systems*, Boston: Houghton-Mifflin.

Gibson J.J. (1979) *The Ecological Approach to Visual Perception*, Boston: Houghton-Mifflin.

Gibson J.J. (1982) 'The Concept of the Stimulus in Psychology', E.S. Reed and R.K. Jones (eds.) *Reasons for Realism: Selected Essays of James J. Gibson*, Hillsdale, NJ: Erlbaum'da yeniden basıldı (Birinci basım: 1960)

Gouldner, A. (1980) *The Two Marxisms*, New York: Oxford Uni. Press.

Guevara, E. (1968) *Guerilla Warfare*, New York: Vintage Books.

Ingold, T. (1983) 'The Architect and the Bee: Reflections on the work of men and animals', *Man*, 18: 1-20.

Ingold, T. (1992) "Epilogue", K. Gibson, T. Ingold (eds) *Tools, Language, and Cognition in Human Evolution*, New York: Cambridge Uni. Press.

Köhler, W. (1913/1971) "On Unnoticed Sensations and Errors of Judgement", M. Henle (ed.) *The Selected Papers of Wolfgang Köhler*, New York: Liveright.

Lange, F.A. (1880) *The History of Materialism*, 3 vols. London: Routledge Kegan Paul.

Lee, D.N. (1980) "The Optical Flow Field: the Foundation of Vision", *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, B, 290: 169-78.

Lenin, V.I. (1908/1970) *Materialism and Empirio-critisism*, Foreign Languages: Pekin.

Luce, R.D. (1989) *Reaction Times*, New York: Oxford University Press.

Luria, A.R. (1973) *The Working Brain*, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. (1867/1977) *Capital*, vol. I, New York: Vintage.

Marx, K. (1875/1974) 'Critique of the Gotha Program', K. Marx, *The First International and After*, New York: Viking.

Marx, K., Engels, F. (1845/1976) *The German Ideology*, Moscow: Progress.

Merleau-Ponty, M. (1944/1962) *The Phenomenology of Perception*, London: Routledge Kegan Paul.

Neisser, U. (1967) *Cognitive Psychology*, New York: Appleton-Century-Crofts.

Posner, M.I. (1978) *Chronometric Explorations of the Mind*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Reed, E.S. (1982a) "Descartes's corporeal ideas hypothesis and the origin of scientific psychology", *Review of Metaphysics*, 35: 731 -52.

Reed, E.S. (1982b) 'An Outline of the Theory of Action Systems', *Journal of Motor Behavior*, 14: 98/134.

Reed, E.S. (1986) 'Review of Gardner (1985)', *Isis*, 77: 530-2.

Reed, E.S. (1988) *James J. Gibson and the Psychology of Perception*, New Haven: Yale University Press.

Reed, E.S. (1989) 'Theory, Concept, and Experiment in the History of Psychology: an Old Tradition behind a 'Young' Science', *History of the Human Sciences*, 2: 333-57.

Reed, E.S. (1991) 'Cognition as the Cooperative Appropration of Affordances', *Ecological Psychology*, 3: 135-58.

Rock, I. (1985) *The Logic of Perception*, Cambridge: MIT Press.

Ross, J.J. (1971) *The Appeal to the Given*, London: Allen Unwin.

Ruben. D.H. (1979) *Marxism and Materialism*, Brighton: Harvester.

Sohn-Rethel, A. (1978) *Intellectual and Manual Labor: a Critique of Epistemology*, London: Macmillan.

Sterelny, K. (1990) *The Representational Theory of Mind*, Oxford: Blackwell.

Still, A., Costall, A. (eds) (1991) *Against Cognitivism*, Brighton: Harvester.

Timpanaro, S. (1975) *On Materialism*, London: NLB.

Vaihinger, H. (1924) *The Philosophy of 'As If'*, London: Routledge Kegan Paul.

Williams, R. (1973) 'Base and Superstructure in Marxist Theory', *New Left Review*, 82: 3-16.

Wolf, E. (1982) *Europe and the People Without a History*, Berkeley: University of California.

Woolfson, C. (1982) *The Labour Theory of Culture*, London: Routledge Kegan Paul.

Marksist Perspektiften: Evrim, Biyoloji, Psikoloji

Appignanesi, L. (ed.) (1989) *Postmodernism: ICA Documents*, London: Free Association Books.

Barsky, R. (ed.) (1989) *Rethinking the Subject in Discourse, special issue of Discours Social/Social Discourse*, vol. 2 nos 1 and 2.

Bernal, J.D. (1949) 'The Biological Controversy in the Soviet Union and its Implications', *Modern Quarterly*, 4 (Summer): 203-17.

Bernal, J.D. (1952-3) 'The Abdication of Science' *Modern Quarterly*, 8 (no. 1): 44-50.

Berry, C. (1986) *Human Nature*, London: Macmillan.

Best, S. and Kellner, D. (1991) *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, London: Macmillan.

Brazier, M.A.B. (ed.) (1959) *The Central Nervous System and Behavior: Transactions of the First Conference*, New York: Joisa Macy, Jr. Foundation.

Brennan, T. (ed.) (1989) *Between Feminism and Psycanalysis*, London: Routledge.

Bukharin, N.I. (1931) Theory and Practice From the Standpoint of Dialectical Materalism', in Bukharin et al. (eds), *Science at the Cross Roads: Papers Presented to the International Congress of the History of Science and Technology held in London from Jun 29th to July 3rd, 1931 by the Delegates of the USSR;* reprinted Cass, 1971: 11-40.

Callinicos, A. (1989) *Aganist Postmodernism: A Marxist Critique*, Cambridge: Polity Press.

Docherty, T. (1993) *Postmodernism: A Reader*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

During, S. (1993) *The Cultural Studies Reader*, London: Routledge.

Engels, F. ([1873-86] 1964) *The Dialectics of Nature*, 3rd edn, Moscow: Progress.

Figlio, K. (1978) 'Cholorosis and Disease in Nineteenth-century Britain: the Social Constitution of Somatic Illnes in a Capitalist Society', *International Journal of Health Services*, 8: 589-617.

Figlio, K. (1979) 'Sinister Medicine: A Critique of Left Approaches to Medicine' *Radical Science Journal*, no. 9: 14-68.

Figlio, K. (1985) 'Medical Diagnosis, Class Dynamics, Social Stability', in L. Levidov and R.M. Young (eds), *Science, Technology and the Labour Process: Marxist Studies*, vol. 2, London: Free Association Books.

Fromm, E. ([1941] 1956) *Fear Of Freedom*, London: Routledge.

Fromm, E. (1956) *The Art of Loving*, New York: Harper.

Fromm, E. (1971) *The Crisis Of Psychoanalysis: Essays on Freud, Marx and Social Psychology*, London: Cape.

Fromm, E. (1974) *The Anatomy of Human Destructiveness*, London: Cape.

Frosh, S. (1991) *Identity Crisis: Modernity, Psychoanalysis and the Self*, London: Macmillan.

Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (1992) *The Transformations of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Cambridge: Polity Press.

Goldsmith, M. (1980) *Sage: A Life of J.D. Bernal*, London: Hutchinson.

Graham, L.R. (1971) *Science and Philosophy in the Soviet Union*, London: Allen Lane.

Gramsci, A. ([1929-35] 1971) *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, London: Lawrence and Wishart.

Grossberg, L., Nelson, C. and Treicher, P. (eds) (1992) *Cultural Studies*, London: Routledge.

Haldane, J.B.S. (1948) 'The Lysenko Controversy', *The Listener*, 9 December.

Haldane, J.B.S. (1949) 'In Defence of Genetics', *Modern Quarterly*, 4 (Summer): 194-202.

Haraway, D. (1989) *Primate Visions: Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*, London: Routledge.

Haraway, D. (1990) *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, London: Free Association Books.

Haraway, D. (1992) 'The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inapproriate/d Others', in Grossberg et. al. (eds), *Cultural Studies*: 295-337, London: Routledge.

Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C. and Walderline, V. (1984) *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*, London: Methuen.

Hoggett, P. (1992) *Partisans in an Uncertain Wold: The Psychoanalysis of Engagement*, London: Free Association Books.

Huxley, J. (1949) *Soviet Genetics and World Science: Lysenko and the Meaning of Heredity*, London: Chatto and Windus.

Ingley, D. (1970) 'Ideology and the Human Sciences: Some Comments on the Role of Reification in Psychology and Psychiatry', *The Human Context*, 2: 159-87; reprinted in T. Patemen (ed.) (1972), *Counter Course: A Handbook for Criticism*, Harmondsworth: Penguin.

Jacoby, R. (1983) *The Repression of Psychoanalysis: Otto Fenichel and the Political Freudians*, New York: Basic.

Jameson, F. (1991) *Postmodernism: or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, London: Verso.

Jay, M. (1973) *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research*, 1923-1950, New York: Little, Brown and Co.

Joravsky, D. (1961) *Soviet Marxism and Natural Sience*, 1917-1932, London: Routledge.

Joravsky, D. (1970) *The Lysenko Affair*, Harvard: Harvard Uni. Press.

Joravsky, D. (1989) *Russian Psychology: A Critical History*, Oxford: Blackwell.

Jordon, Z.A. (1967) *The Evolution of Dialectical Materialism: A Philosophical and Sociological Analysis*, London: Macmillan.

Kovel, J. (1970) *White Racism: A Psychohistory*, New York: Pantheon; reprinted Free Association Books, 1988.

Kovel, J. (1982) *The Age of Desire*, New York: Pantheon.

Kovel, J. (1988) *The Radical Spirit: Essays on Pscyhoanalysis and Society*, London: Free Association Books.

Kovel, J. (1991) *History and Spirit*, Boston: Beacon.

Lecourt, D. (1977) *Proletarion Science, The Case of Lysenko*, London: New Left Books.

Lenin, V.I. ([1918] 1969) 'The Immediate Tasks of the Soviet Government', in *Selected Works*: 401-31, London: Lawrence and Wishart.

Lewontin, R. and Levins, R. (1976) 'The Problem of Lysenkoism', in H. and S. Rose (eds), *The Radicalisation of Science*, London: Macmillan.

Lewontin, R. and Levins, R. (1985) *The Diaclectical Biologist*, Harvard: Harvard University Press.

Lichtman, R. (1982) *The Production of Disere: The Integration of Psychoanalysis into Marxist Theory*, London: Collier-Macmillan.

Lukács, G. ([1923] 1971) *History and Class Consciouness: Studies in Marxist Dialectics*, London: Merlin.

Luria, A.R. ([1932] 1960) *The Nature of Human Conflicts*, New York: Grove.

Luria, A.R. ([1962] 1966) *Higher Cortical Functions in Man*, New York: Basic.

Luria, A.R. (1968) *The Mind of a Mnemonist*, New York: Basic.

Luria, A.R. (1973) *The Working Brain*, New York: Basic.

Luria, A.R. (1979) *The Making of Mind: A Personal Account of Soviet Psychology*, Cambridge, MA: Harvard.

Lysenko, T.D. (1948) *Soviet Biology: A Report to the Lenin Academy of Agricultural Sciences, Moscow, 1948*, New York: International Pub.

Macey, D. (1988) *Lacan in Contexts*, London: Verso.

Macey, D. (1993) *The Lives of Michael Foucault*, London: Hutchinson.

Marcuse, H. (1955) *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*, Boston: Beacon; 2nd edn. with a new preface, London: Allen Lane, 1969.

Marcuse, H. (1958) *Soviet Marxism*, Boston, MA: Beacon.

Marcuse, H. (1964) *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Societies*, London: Routledge and Kegan Paul; reprinted Ark, 1986.

Marcuse, H. (1969a) 'Repressive Tolenrance', in R.P. Wolf et al. (eds), *A Critique of Pure Tolerance*, London: Cape.

Marcuse, H. (1969b) *An Essay on Liberation*, Boston: Beacon.

Marcuse, H. (1970) *Five Lectures: Psychoanalysis, Politics and Utophia*, London: Allen Lane.

Marx, K. ([1844] 1961) *The Economic and Philosophical Manuscripks of 1844*, Moscow: Foreign Languages.

Marx, K. (1967) *Capital: A Critique of Political Economy*, vol. 1, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K., Engels, F. (1848 [1973]) 'Manifesto of the Communist Party', *in the Revolutions of 1848: Political Writings*, vol. 1, Hamondsworth: Penguin.

Marx, K. and Engels, F. (1954) *Marx and Engels on Malthus*, New York: International Publishers.

Marx, K., Engels, F. (1955/65) *Selected Correspondence*, Moscow: Progress.

Medvedev, Z.A. (1969) *The Rise and Fail of T.D. Lysenko,* Columbia; reprinted New York: Anchor, 1971.

Medvedev, Z.A. and Medvedev, R.A. (1971*) A Question of Madness*, London: Macmillan.

Michurin, I.V. (1949) *Selected Works*, Moscow: Foreign Languages.

Mitchell, J. (1974) *Psycanalysis and Feminism*, Harmondsworth: Penguin.

Ollman, B. (1971) *Alination: Marx's Concept of Main Capitalist Society*, Cambridge: Cambridge University Press.

Orwell. G. ([1949] 1970) *1984*, Harmondsworth: Penguin.

Pavlov, I.P. (1927) *Conditioned Reflexes: An Investigation of the Physilogical Activity of the Cerebral Cortex*, Oxford; reprinted New York: Dover, n.d.

RSJ Collektive (1981) 'Science, Technology, Medicine and the Socialist Movement', *Radical Science Journal*, 11: 3-72.

Reich, I.O. (1969) *Wilhelm Reich: A Personal Biography*, NY: Avon.

Reich, W. ([1933] 1975) *The Mass Psychology of Fascism*, Harmondsworth: Penguin.

Reich, W. (1972) *Sex-Pol: Essays,* 1929-1934, New York: Vintage.

Rotry, R. (1980) *Philosophy and the Mirror of Nature*, Oxford: Blackwell.

Rotry, R. (1982) *Consequences of Pragmatism (Essays 1972-1980),* Minneapolis: Minnesota.

Rotry, R. (1989) *Contingency, Irony and Solidarity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rose, J. (1986) *Sexuality in the Field of Vision*, London: Verso.

Rose, J. (1993) *Why War? –Psycanalysis, Politics and the Return to Melanie Klein*, Oxford: Blackwell.

Rose, N. (1989) *Governing the Soul: Shaping of the Private Self*, London: Routledge.

Rose, S. (1982) *Against Biological Determinism: The Dialectics of Biology Group*, London: Alison and Busby.

Rose, S. (1982) *Towords a Liberatory Biology: The Dialactics of Biology Group*, London: Alison and Busby.

Roudinesco, E. (1990) *Jacques Lacan and Co.: A History of Psychoanalysis in France 1925-85*, London: Free Association Books.

Safonow, V. (1951) *Land in Bloom*, Moscow: Foreign Languages.

Sharaf, M. (1983) *Fury on Earth: A Biography of Wilhelm Reich*, London: Deutsch.

Schmidt, A. (1972) *The Concept of Nature in Marx*, London: New Left Books.

Schneider, M. (1975) *Neurosis and Civilization: A Marxist/Freudian Synthesis*, New York: Seabury.

Soble, A. (1986) *Pornography: Marxism, Feminism and the Future of Sexuality*, Yale.

Solzhenitsyn, A. (1973, 1975, 1978) *The Gulag Archipelago*, 3 vols, London: Collins/Harvill, reprinted Fontana, 1974, 1976, 1978.

Squires, J. (ed.) (1993) *Perversity, special issue of New Formations* 19.

Stoletov, V.N. (1953) *The Fundamentals of Michurin Biology*, Moscow: Foreign Languages.

Theory, Culture and Society (1988) special issue on Postmodernism, 5 (nos 2-3).

US Department of Healty, Education and Welfare, Public Healty Service (1950) *The Central Nervous System and Behavior: Translations from the Russian Medical Literature*, Bethesda: Russian Scientific Translation Program, National Institutes of Health.

Wells, H.K. (1956) *Ivan P. Pavlov: Toward a Scientific Psychology and Psychiatry*, New York: Internatinol; reprinted London: Lawrence & Wishart.

Wells, H.K. (1960) *Sigmund Freud: A Pavlovian Critique*, London: Lawrence and Wishart.

Werskey, G. (1978) *The Visible College: A Collective Biograpy of British Scientists and Socialists of the 1930s*, London: Allen Lane.

Wetter, G. (1952) *Dialectical Materialism: A Historical and Systematic Study of Philosophy in the Soviet Union*, revised ed., London: Routledge, 1958.

Wexler, P. (1983) *Critical Social Psychology*, London: Routledge.

Wolfenstein, E.V. ([1981] 1990) *The Victims of Democracy: Malcom X and the Black Revolution*, London: Free Association Books.

Wolfenstein, E.V. (1993) *Psychoanalytic-Marxism (Groundwork)*, London: Free Association Books.

Young, R.M. (1971) 'Evolutionary Biology and Ideology: Then and Now', *Science Studies*, 1: 177-206; reprinted in W. Fuller (ed.) (1972), *The Biological Revolution: Social Good or Social Evil?*, New York: Doubleday Anchor.

Young, R.M. (1973a) 'The Historiographic and Ideological Contexs of the Nineteenth-Century Debate on Man's Place in Nature', in Young, R.M. (ed.) (1985): 164-248.

Young, R.M. (1973b) 'The Human Limits of Nature', in J. Benthall (ed.), *The Limits of Human Nature*, London: Allen Lane.

Young, R.M. (1977) 'Science is Social Relations', *Radical Science Journal*, 5: 65-131.

Young, R.M. (1978) 'Getting Started on Lysenkoism', *Radical Science Journal*, 6/7: 81-105.

Young, R.M. (1980) 'The Relevance of Bernal's Qestions', *Radical Science Journal*, 10: 85-94.

Young, R.M. (1985a) *Darwin's Metaphor: Nature's Place in Victorian Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.

Young, R.M. (1985b) *'Darwinism is Social'*, in D. Kohn (ed.), *The Darwinan Heritage*, Princeton: Princeton University Press.

Young, R.M. (1985c) 'Is Nature a Labour Process?', L. Devidow and R.M. Young (eds), *Science, Technology and the Labour Process: Marxist Studies*, vol. 2, London: Free Association Books.

Young, R.M. (1989) 'Post-modernism and the Subject: Pessimism of the Will' *Free Associations*, 16: 81-96.

Young, R.M. (1992) 'Science, Ideology and Donna Haraway', *Science as Culture*, 15: 7-46.

Young, R.M. (1994) *Mental Space*, London: Process Press.

Zaretsky, E. (1973) 'Male Supremacy and the Unconscious', *Socialist Revolution*, 24: 7-57.

Zirkle, C. (1949) *Death of a Science in Russia: The Fate of Genetics as Described in Pravda and Elsewhere*, Philadelphia: Pennsylvania.

Marksizm, Frankfurt Okulu ve İşçi Sınıfı Psikolojisi

Adorno, T.W., Fraenkel-Brunswick, H., Levinson, D. & Sanford, R.N. (1950) *The Authoritarian Personality*, New York: Harper Row/Norton.

Arato, A. and Gebhardt, E. (eds) (1988) *The Essential Frankfurt School Reader*, New York: Continuum.

Benjamin, W. (1940) 'Art in the Age of Mechanical Reproduction', in C. Nelson and L. Grossberg (eds) (1988) *Marxism and the Interpretation of Culture*, Basingstoke: Macmillan.

Billig, M. (1978) *Fascists, a Social Psychological View of the Natinol Front*, London: Harcourt, Brace and Jovanovich.

Bonns, W. (1984) 'Critical Theory and Emprical Social Research', Introduction to E. Fromm (1984), *The Working Class in Weimar Germany*, Warwick: Berg.

Bottomore, T.B. and Rubel, M. (eds.) (1963) *Karl Marx, Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, Harmondsworth: Penguin.

Brown, R. (1970) *Social Psychology*, London: Macmillan.

Engels, F. (1969) *The Condition of the Working Class in England*, London: Panther.

Freud, S. ([1931] 1985) 'Libidinal Types', in *Pelican Freud Library*, vol. 7, Harmondsworth: Penguin.

Fromm, E. (1955) *The Fear of Freedom*, London: Routledge.

Fromm, E. (1932) 'On the Method and Function of an Analytical Social Psychology', in A. Arato and E. Gebhardt (eds) *The Essential Frankfurt School Reader*, New York: Continuum.

Fromm, E. (1984) *The Working Class in Weimar Germany*, Warwick: Berg.

Horkheimer, M., Fromm, E. and Marcuse, H. (1936) *Studien über Autoridät und Famihe*, Paris: Felix Alcan.

Horkheimer, M. (1940) 'The Authoritarian State', in A. Arato&E. Gebhardt (eds) *The Essential Frankfurt School Reader*, New York: Continuum.

Hyman, H.H. and Sheatsley, P.B. (1954) 'The Authoritarian Personality a Methodological Critique', in R. Christie–M. Jahoda (eds) *Studies in the Scope and Method of the Authoritarian Personality*, Illinois: Gyencoe.

Jay, M. (1973) *The Dialectical Imagination*, Boston: Little Brown.

Levenstein, A. (1912) *Die Arbieterfrage*, Munchen: Reinhardt.

Marx, K. and Engels, F. (1965) *The German Ideology*, London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. and Engels, F. (1975) *The Communist Manifesto*, Pekin: Foreign Languages Press.

Pollock, F. (1940) 'State Capitalism; Its Possibilities and Limitations', in A. Arato and E. Gebhardt (eds) *The Essential Frankfurt School Reader*, New York: Continuum.

Ray, J.J. (1972) 'Non-ethnocentric Authoritarianism', *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 8: 96-102.

Rowntree, B.S. (1901) *Poverty, a Study of Town Life*, London: Macmillan.

Trotsky, L. (1989) *Fascism, Stanilisy and the United Front*, London: Bookmarks.

Weiss, H. (1936) 'Die Enquete Ouvriere von Karl Marx', *Zeitschrift fur Sozialforshung*, vol. VI: 76-98.

Bartlett, F.H. (1983) *Sigmund Freud: A Marxian Essay*, London: Victor Gollancz Ltd.

Bartlett, F.H. (1939, October 17) 'Freud's Contribution', *New Masses*, 33: 25-6.

Behr, Z. (1951-52) 'Principles of Rational Psychotherapy', *Science and Society*, 16: 296-312.

Brown, J.F. (n.d.) 'The Impact of Psychology on the Twentieth Century', Unpublished manuscript in author's possesion.

Brown, J.F. (1936) *Psychology and the Social Order*, New York: McGraw Hill.

Brown, J.F. (1936-37) 'Degree of Freedom of Social Locomotion: A Psychological Concept for Political Sicence', *Sicence and Society*, I: 404-10

Ceraso, J., Rock, I. and Gruber, H. (1990) 'On Solomon Asch' in I. Rock (ed.) *The Legacy of Solomon Asch*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Chess, S. (1948), 'The Dynamic Interplay Between Child and Envoirement', *Journal of Child Psychiatry* 1: D371-7.

Cohen, S., Johnson, R. and West, R. (1956-57) 'Marxist Psychology in America: A Critique', *Science and Society*, 21: 98-121.

Daniels, M. (1923, November) 'A Judegement of Solomon', *Lahor Age*: 18-19.

Daniels, M. (1925, April) 'Anna and Apple Sauce', *Lahor Age*: 18-19.

Federal Bureau of Investigation, San Francisco Bureau (1967, August 15) Memorandum to Director of FBI Expurgated photocopy in author's possesion.

Finison, L.J. (1976) 'Unemployment, Politics and the History of Orginazed Psychology', *American Psychologist*, 32: 747-55.

Freedberg, S. (1984) 'Berta Capen Reynolds: A Woman Struggling With Her Past', D.S.W. Dissertion, Columbia University.

Girden, E. (1985) 'Recollections of Psychology at Brooklyn College of the City University of New York', *American Psychology*, 40: 747-55.

Goodman, P. (1945, July) 'The Political Meaning of Some Recent Revision of Freud', *Politics*: 197-203.

Grenden, F. (1928, March 17) 'A Rat's-Eye View of the Universe', *New Leader*, pp, 4-5.

Hansberg, H.G. (1982, December) Interview. Tape recording in author's possesion.

Harris, B. (1993a) Arise ye footnotes!; Repressed sectuality', *Contemproray Psychology*, 38: 1134-35.

Harris, B. (1993b) 'Don't be Unconscious, Join Our Ranks: Psychology, Politics and Communist Education', *Rethinking Marxism*, 6, no. 1: 44-76.

Harris, B. (1993c) 'Review of the Myth of Psychology by Freud Newman', *Contemporary Psychology*, 38: 216.

Harris, B. (in press) 'The Benjamin Rush Society and Marxist Pyschiatry in the Unites States, 1944-1951', *History of Psychiatry*.

Harris, B. and Brock, A. (1992) 'Freudian Psychopolitics: The Rivalry of Wilheim Reich and Otto Fenichel, 1930-1935', *Bulletin of the History of Medicine*, 66: 577-611.

Harris, B. and Nicholson, I. (in press) 'Goodwin Watson', in J.A. Garraty (ed.), *American National Biography*, New York: Oxford Uni. P.

Hartmann, G.W. (1936a) 'The Contradiction Between the Feeling Tone of Political Party Names and Public Response to their Platforms', *Journal of Social Psychology*, 7: 336-57.

Hartmann, G.W. (1936b) 'A Feild Experiment on the Comparative Effectivenes of "Emotional" and "Rational" Political Leaflets in Determing Election Results, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 31: 99-114.

Hartmann, G.W. (1939) 'Value as the Unifying Concept of the Social Sciences', *Journal of Social Psychology*, 10: 563-75.

Hartmann, G.W. (1941) 'Frustration Phenomena in the Social and Political Sphere', *Psychological Review*, 48: 362-3.

Hilgard, E.R. (1986) 'From the Social Gospel to the Psychology of Social Issues: A Reminiscence', *Journal of Social Issues*, 42: 107-10.

Holmes, D.R. (1989) *Stalking the Academic Communist: Intellectual Freedom and the Firing of Alex Novikoff*, Hanover, NH: University Press of New England.

Hopkins, P. (1922, May) 'Psychology and the Workers: The Creative and Aesthetic Instincts' *Labor Age*: 21-2.

Hopkins, P. (1923, February) 'Running Away From Life', *Labor Age*: 20-1.

Hopkins, P. (1927) *Fathers or Sons? A Study in Social Psychology*, London: Kegan Paul.

Hopkins, P. (1962) *Both Hand Before the Fire*, Bangkok: Boonpring T. Suwan.

Howard, M. (1950) 'A Question from Chicago and an Answer', *Worker*, February 19: 9.

Jackins, C.H. (1965) *The Human Slide of Human Beings*, Seattle, WA: Rational Island Publishers.

Jackins, C.H.(1977) *The Upward Trend*, Seattle, WA: Rational Island.

Jackins, C.H. (1980) 'The RC Community and the Working Class', *Working for a Living*, no. 5: 12-17.

Jackson, T.A. (1937) 'Review of Freud and Marx and by Reuben Osborn', *New Masses*, July 20: 22-3.

Jackson, T.A. (1953) 'Freud-The First Volume of a Basic Examination', *Daily People's World*, October 30: 6.

Laidler, H.W. (1927) 'Post War Socialist Throught: The Psychological Trend to Socialism', *American Appeal*, May 14: 3.

Lambert, B. (1991), "Saul B. Newton, Commune Leader, Is Dead at 85', *New York Times*, December 23, s. C11.

LaRouche, L.H. (1987) *The Power of Reason: 1988, An Autobiography*, Washington, DC: Exuctive Intelligence Review.

Levine, A. and Robertson, P. (1956) 'Partisanship and Science', *Political Affairs*, 35, October: 56-65.

'Little Psychologist, What Now?' (1936) *Psychologist League News Bulletin*, May: 1.

Marcus, L. [Lyndon H. LaRouche] (1973) *Beyond psychoanalysis*, New York: National Caucus of Labor Commitees.

Marmor, J., (1949) 'Psychoanalysis', in R.W. Sellars, V.J. McGill and M. Farber (eds) *Philosophy for the Future: The Quest of Modern Materialism*, New York: Macmillan.

'Memorandum on the Jefferson School' (1956) Alexander Trachtenberg Papers, Wisconsin State Historical Society, October 26.

Newman, F. (1974) *Power and the Authority: The inside View of the Class Struggle*, New York: Centers for Change.

Newman, F. (1991) *The Myth of Psychology*, New York: Castillo International.

Pittenger, M. (1993) *American Socialists and Evolutionary Thought, 1870-1920*, Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Polonsky, A. (1951) *The World Above*, NewYork: Little Brown.

Rapaport, D. (1956) Letter to 'Dear Milek'. David Rapaport Papers Library ofCongress, June 25.

Robbins Institute, Board of Directors (1955) 'The Program of an Intergrated Psychotherapeutic Center', *Psychotherapy*, 1: 89-96.

Roberts, H. (1953) 'A Comment on our Review of a New Book About Freud', *Daily People's World*, November 27.

Santa Barbara Public Library, Biography File, Prynce Hopkins (n.d.) Typed summary of article in *Daily News*, 19 January 1925: 6.

Schanck, R.L. (1936-37) 'Review of Psychology and The Social Order by J.F. Brown', *Science and Society*, 1: 429-32.

Schneirla, T.C. (1949) 'Levels in the Psychological Capacities of Animals' in R.W. Sellars, V.J. McGill and M. Farber (eds) *Philosophy for the Future: The Quest of Modern Materialism*, New York: Macmillan.

Shamoff, P. (1937) 'A Dissent on Jakson's Review of "Freud and Marx"', *New Masses*, August 3: 22.

Sheen, F.J. (1982) *On Begin Human*, Garden City, NY: Doubleday.

Stone, J.T. (1945-46) 'The Theory and Practice of Psychoanalysis', *Science and Society*, 10: 54-79.

Sweezy, P.M. (1952) 'The Influence of Marxian Economics on American Thought and Practice' in D.D. Egbert and S. Persons (eds) *Socialism and American Life*, vol. 1, Princeton University Press.

Thomas, H. (1973) *John Strachey*, New York: Harper and Row.

Untermann, E. (1927) 'The Laws of the mind', *American Appeal*, October 8.

US House of Representatives, Committee on Un-American Activities (1954) *Investigation of Communist Activities in the Pacific Northwest Area-Part 4 (Seattle)*,Washington, DC: Government Printing Office.

Weinstone, W. (1950), 'A Solid Working Class Base for the Communist Party', *Daily Worker*, May 10: 7.

Werskey, G. (1978) *The Visible College: The Collective Biography of British Scientific Socialists of the 1930s*, New York: Holt, Rinehart.

Wilson, B. and Cooper, J. (1952-53) 'The Limits of Rational Psychotherapy' *Science and Society*, 17: 351-5.

Kısım-II Eleştirel Gelenek

Radikal Davranışçılık, Seçilimcilik ve Toplumsal Eylem

Bhaskar, R. (1989) *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*, London: Verso.

Burton, M. and Kagan, C. (in press) 'The verbal community and the societial construction of consciousness', *Behavior and Social Issues*.

Engels, F. ([1880] 1934) *Dialectics of Nature*, New York: Progress Pub.

Engels, F. ([1883] 1968) 'Speech at the graveside of K. Marx', in K. Marx and F Engels (eds) *Selected Works*, London: Lawrence and Wishart.

Engels, F. ([1896] 1972) *The Origin of the Family, Private Property, and the State*, New York: Pathfinder.

Fraley, L.E. and Vargas, E.A. (1986) 'Separate disciplines: The study of behavior and the study of the psyche', *The Behavior Analyst*, 9: 47-59.

Hergenhahn, B.R. (1992) *An Introduction to the History of Psychology*, Belmont, CA: Wadsworth.

Lethbridge, D. (1992) *Mind in the World: A Marist Psychology of Self-Actualization*, Minneapolis, MN: MEP Publications.

Mahoney, M.J. (1989) 'Scientific Psychology and Radical Behaviorism: Important Distinctions Based in Scientism and Objectivism', *American Psychologist*, 44: 1372-7.

Nye, R. (1992) *The Legacy of B.F. Skinner: Concepts and Perpectives, Controversies and Misunderstandings*, Belmont, CA: Brooks/Cole.

Pannetoek, A. (1909) *Marxism and Darwinism*, Chiago: Kerr.

Rose, H. and Rose, S. (1976) *The Political Economy of Science: Ideology of/in the Natural Sciences*, London: Macmillan.

Sagan, C. (1980) *Cosmos*, New York: Random House.

Skinner, B.F. (1948) *Walden II*, New York: A. Knopf.

Skinner, B.F. (1957) *Verbal Behavior*, New York: Appleton-Century-Crofts.

Skinner, B.F. (1974) *About Behaviorism*, New York: Knopf.

Skinner, B.F. (1981) 'Selection by Consequences', *Science*, 213: 501-4.

Skinner, B.F. (1984) *The Shaping of a Behaviourists*, New York: New York University Press.

Skinner, B.F. (1988a) 'Methods and theories in the experimental analysis of behavior', in A.C. Catania and S. Hamad (eds) *The Selection of Behavior: The Operant Behaviorism of B.F. Skinner: Comments and Cornsequences*, New York: Cambridge University Press.

Skinner, B.F. ([1945] 1988b) 'The operational analysis of psychological terms', in A.C. Catania and S. Hamad (eds) *The Selection of Behavior: The Operant Behaviorism of B.F. Skinner: Comments and Consequences*, New York: Cambridge University Press.

Skinner, B.F. (1990) 'Can There be a Science of Mind?', *American Psychologist*, 45: 1206-10.

Smith, L.D. (1986) *Behaviorism and Logical Posivitism*, Standford, CA: Standford University Press.

Todd, J.T. and Morris, E.K. (1983) 'Minconception and Miseducation: Prensentations of Radical Behaviorism in Psychology Textbooks', *The Behavior Analyst*, 6: 153-160.

Ulman, J. (1991) Toward a Synthesis of Marx and Skinner', *Behavior and Social Issues*, 1: 57-70.

Ulman, J. (1992) 'Behaviorology and Psychology are Incommensurable Paradigms: A Rejoinder to Staats', *Behaviorological Commentaries*, 2: 23-8.

Ulman, J. (in press) 'Maraist theory and behavior therapy', in W. O'Donohue and L. Krasner (eds), *Theories in Behavior Therapy*, Washington, DC: American Psychological Association.

Vargas, E.A. (1975) 'Rights: A behavioristic analysis', *Behaviorism*, 3: 178-190.

Vargas, E.A. (1988) 'Verbally-governed and Event-governed Behavior', *The Analysis of Verbal Behavior*, 6: 11-22.

Vargas, E.A. (1991) 'Behaviorology: Its paradigm', in W. Ishaq (ed.) *Human Behavior in Today's World*, New York: Praeger.

Vargas, E.A. (1993) 'The Construction of a Science Community', *Behaviorology*, 1: 9-18.

Psikanalizle Yakınlaşmalar

Bridgeland, M. (1971) *Pioneer Work with Maladjusted Children*, London: Stables Press.

Fanon, F. ([1952] 1986) *Black Skin, White Masks*, London: Pluto Press.

Freud, S. ([1933] 1964) *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis*, SE XXII, London: Hogarth.

Frosh, S. (1991) *Identity Crisis: Modernity, Psycho-analysis and the Self*, London: Macmillan.

Habermas, J. ([1968] 1971) *Knowledge and Human Interests*, London: Heinemann.

Heimann, P. (1952) 'Certain Functions of Projection and Introjection in Early Infancy', in M. Klein, P. Heimann, S. Issacs and J. Riviere (eds) *Developments in Psycho-Analysis*, London: Tavistock.

Hinshelwood, R.D. (1982) 'The Individual and the Social Network', in M. Pines-L. Raphealson (eds) *The Individual and the Group*, New York: Plenium.

Hinshelwood, R.D. (1983) 'Projektive Identification and Mara's Concept of Man', *International Review of Pyscho-Analysis*, 10: 221-6

Hinshelwood, R.D. (1989) 'Social Possession of Identity', in B. Richards (ed.) *Crises of the Self: Further Essays on Psycho-Analysis and Politics*, London: Free Association Books.

Jacoby, R. (1983) *The Repression of Psycho-Analysis*, New York: Basic Books.

Jaques, E. (1955) 'The Social System as a Defence Aganist Persecutory and Depressive Anxiety', in M. Klein, P. Heimann and R. Money-Kyrle (eds.) *New Directions in Psycho-Analysis*, London: Tavistock.

Klein, M. ([1946] 1975) 'Notes on some Schizoid Mechanism', in *The Writings of Melanie Klein*, III, London: Hogarth.

Klein, M. ([1955] 1975) 'On Identification', in *The Writings of Melanie Klein*, III, London: Hogarth.

Lasch, C. (1979) *The Culture of Narcissism*, London: Abacus.

Marx, K. ([1844] 1975) 'Economic and philosophical manuscripts', in *Early Writings*, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. ([1845] 1975) 'Concerning Feurbach', in *Early Writings*, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. ([1867] 1976) *Capital: Volume 1*, London: Penguin.

Menzies, I. (1970) 'Psychosocial aspects of eating', in I. Menzies Lyth (1989) *The Dynamics of the Social*, London: Free Association Books.

Mitchell, J. (1974) *Psycanalysis and Feminism*, London: Allen Lane.

Popper, K. (1957) *The Poverty of Historicism*, London: Routledge and Kegan Paul.

Richards, B. (ed.) (1989) *Crises of the Self: Further Essays on Psycho-Analysis and Politics*, London: Free Association Books.

Rustin, M. (1985) *For a Pluralist Socialism*, London: Verso.

Rustin, M. (1991) *The Good Society and the Inner World: Psycho-Analysis, Politics and Culture*, London: Verso.

Strachey, J. (1937) *'Introduction' to R. Osborn, Freud and Marx: A Dialectical Study*, London: Gollanz.

Timparano, S. (1975) *On Materialism*, London: New Left Books.

Trotsky, L. (1930) *My Life: An Attempt at Autobiograph*, New York: Scibiners.

Wertsch, J. (1985) *Vygotsky and the Social Formation of Mind*, Cambridge, MA; Harvard University Press.

Williams, R. (1980) 'Base and superstrucure in Marxist culturel theory', in R. Williams (ed.) *Problems in Materialism and Culture*, London: Verso.

Wolfenstein, E.V. (1993) *Psychoanalytic Marxism: Groundwork*, London: Free Association Books.

Özne Bilinci Olarak Eleştirel Psikoloji

Allport, F. (1924) *Social Psychology*, Boston: Houghton Mifflin.

Bakhurst, D. (1991) *Consciousness and Revulution in Soviet Philosophy*, New York: Cambridge University Press.

Baritz, L. (1960) *The Servants of Power*, Middleton, CT: Wesleyan University Press.

Brockmeier (1988) 'Der Dialektische Ansatz und Seine Bedeutung für die Psychologie', in G. Juttemann (ed.), *Wegberetier der Historischen Psychologie*, München/Weinheim: Beltz Verlag.

Engels, F. ([1873-86] 1972) *Dialectics of Nature*, Moscow: Progress P.

Holzkamp, K. (1983) *Grundlegung der Psychologie*, Frankfurt: Campus Verlag.

Holzkamp, K. (1972) *Kritische Pyschologie: Vorbereitende Arbeiten*, Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.

Holzkamp, K. (1991) 'Societaland individual life processess' in C.W. Tolman and W. Maiers (eds), *Critical Psychology*, New York: Cambridge University Press.

Holzkamp, K. (1973) *Sinnliche Erkenntnis Historicher: Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung*, Frankfurt: Athenaum.

Holzkamp, K. and Schurig, V. (1973) 'Zur Einführung', in A.N. Leontyev, *Probleme der Entwicklung des Psychischen*, Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.

Leontyev, A.N. ([1959] 1973) *Probleme der Entwicklung des Psychischen*, Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag. English edn 1981, *Problems of the Development of the Mind*, Moscow: Progress Publishers.

Lewin, K. (1931) 'Der Übergang von der aristotelischen zur galileischen Denkweise in Biologie und Psychologie', *Erkenntnis*, 1: 421-66. (Englishtrans. 1931, *Journal of General Psychology*, 5: 141-77.)

Lorenzer, A. (1974) *Die Wahrheit der Psychoanalytischen Erkenntnis: Ein Historich-materialistischer Entwurf*, Frankfurt: Suhrkamp.

Maiers, W. (1985) 'Menschiliche Subjektivitat und Natur', in *Forum Kritische Psychologie*, 15: 114-28.

Maiers, W. (1991) 'Critical Psychology, Historical Background and Task', in C.W. Tolman and W. Maiers (eds), *Critical Psychology*, New York: Cambridge University Press.

Marx, K. ([1844] 1964) *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, New York: International Publishers.

Marx, K. (1968) 'Ueber P.J. Proudhon: Brief an J.B. v. Schweitzer', in *Marx-Engels Werke*, 16, Berlin GDR: Dietz Verlag.

Marx, K. ([1857] 1971) Einleitung zur Kritik der Politischen Oekonomie, in *Marx-Engels Werke*, 13, Berlin GDR: Dietz Verlag.

Marx, K. ([1857] 1974) *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie*, Berlin GDR: Dietz Verlag.

Marx, K. ([1845] 1977) 'Theses on Feuerbach', in K. Marx and F. Engels, *Selected Works in Three Volumes*, Moscow: Progress Publishers.

Osterkamp, U. (1975) *Grundlagen der Psychologischen Motivationsforschung 1*, Frankfurt/Main: Campus Verlag.

Osterkamp, U. (1976) *Grundlagen der Pychologischen Motivationsforschung II: Die Besonderheit Menschlicher Bedürfnisse: Problematik und Erkenntnisgehalt der Psychoanalyse*, Frankfurt/Main: Campus Verlag.

Rubinstein, S.L. ([1957] 1972) *Sein und Bewusstsein*, Berlin, GDR: Akademie Verlag.

Schurig, V. (1976) *Die Entstehung des Bewusstseins*, Frankfurt/Main: Campus Verlag.

Seidel, R. (1976) *Denken: Psychologische Analyse der Entstehung und Lösung von Problemen*, Frankfurt/Main: Campus Verlag.

Ulmann, G. (1975) *Sprache und Wahrnemung*, Frankfurt/Main: Campus Verlag.

Tolman, C.W. (1994) *Psychology, Society and Subjectivity*, London: Routledge.

Tolman, C.W. and Maiers, W. (eds) (1991) *Critical Psychology: Contributions to an Historical Science of the Subject*, New York: Cambridge Uni. Press.

Volosinov ve Sosyal Psikoloji: Sosyal Pratiğin Gösterge Bilimine Doğru

Allport, F.H. (1924) *Social Psychology*, Cambridge, MA: Houghton-Mifflin.

Baudrillard, J. (1983) *Simulations*, New York: Semiotext(e).

Bateson, G. (1973) *Steps to an Ecology of Mind*, London: Paladin.

Bernstein, B. (1971) *Class Codes and Social Control Vol. I*, London: Routledge & Kegan Paul.

Brown, R. (1958) *Words and Things*, New York: Free Press.

Bruss, N.H. and Titunik, I.R. (1976) 'Preface', in: V.N. Volosinov, *Freudianism: A Marxist Critique* (trans I.R. Titunik), New York: Academic Press.

Callinicos, A. (1989) *Against Postmodernism*, London: Polity Press.

Chomsky, N. (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Durkheim, E. (1938) *The Rules of the Sociologial Method*, Glencoe: Free Press.

Giles, H. and StClair, R. (eds) (1979) *Language and Social Psychology*, Oxford: Blackwell.

Greenslade, L. (1989) 'Worlds Apart: Towards a Materialist Critique of the Cognitive-Social Dualism', in A. Gellatly, D. Rogers and J.A. Sloboda (eds), *Cognition and social worlds*, Oxford: Clarendon Press.

Hirschkop, K. (1986) 'A Response to the Forum on Mikhail Bakhtin', in G.S. Morson (ed.) *Bakhtin: Essays and Dialogues on his Work*, Chicago: University of Chicago Press.

Hirschkop, K. and Shepherd, D. (eds) (1989) *Bakhtin and Cultural Theory*, Manchester: Manchester University Press.

Laing, R.D. and Esterson, A. (1970) *Sanity, Madness and the Family*, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. and Engels, F. (1974) *The German Ideology*, London: Lawrence & Wishart.

Mead, G.H. (1934) *Mind, Self and Society*, Chicago: University of Chicago Press.

Metejka, L. and Titunik, I.R. (1986) 'Preface' in V.N. Volosinov (1986) *Marxism and the Philosophy of Language* (trans L. Metejka), Cambridge, MA: Harvard University Press.

Newman, F. (1991) *The Myth of Psychology*, New York: Castillo International.

Porshnev, B. (1970) *Social Psychology and History*, Moscow: Progress Pub.

Saussure, F. de (1974) *Course in General Linguistics*, London: Fontana.

Shukman, A. (ed) (1988) *Bakhtin School Papers*, Somerton: RPT Pub.

Silverman, D. and Torode, B. (1980) *The Material Word*, London: Routledge & Kegan Paul.

Skinner, B.F. (1957) *Verbal Behavior*, NY: Appleton Century Crofts.

Spender, D. (1985) *Man Made Language*, London: Rouledge&Kegan Paul.

Therborn, G. (1980) *The Power of Ideology and the Ideology of Power*, London: Verso.

Voloşinov, V.N. (1973) *Marxism and the Philosophy of Language*, New York: Seminar Press.

Voloşinov, V.N. (1976) *Freudianism: A Marxist Critigue*, (trans I.R. Titunik), New York: Academic Press.

Voloşinov, V.N. (1986) *Marxism and the Philosophy of Language* (trans L. Metejka and I.R. Titunik), Cambridge, MA: Harvard Uni. Press.

Voloşinov, V.N. (1988) *The Word and its Social Function* (trans J. Andrew), in A. Shukman (ed.) *Bakhtin School Papers*, Somerton: RPT Publications.

Vygotsky, L.S. (1962) *Thought and Language*, Cambridge, MA: MIT.

Weedon, C., Tolson, A. and Mort, F. (1980) 'Theories of Language and Subjectivity', in S. Hail, D. Hobson, A. Lowe and P. Willis (eds), *Culture, Media, Language*, London: Hutchinson.

White, A. (1984) 'Bakhtin, Sociolinguistics and Deconstruction', in F. Glover-Smith (ed.) *The Theory of Reading*, Brighton: Harvester.

Newman'ın Vytgotsy'i Tamamlayan Yöntem Uygulaması

Cole, M., Hood, L. and McDermoot, R.P. (1976) *Ecological Nichepicking: Ecological Invalidity as an Axiom of Experimental Cognitive Psychology*, Working paper of the Laboratory of Comparative Human Cognition, New York: Rockefeller University.

Ferrara, K.W. (1994) *Therapeutic Ways with Words*, New York: Oxford University Press.

Fulani, L. (1992) 'Who killed the economy?' in *When democracy is on the job, America Works*, New York: Lenora B. Fulani for President National Campaign Headquarters: 18-29.

Goldberg, P. (1992) 'The Independent Tradition Gives Birth to America's Premier Black Independent, Lenora B. Fulani', in *When Democracy is on the Job, America Works*, New York: Lenora B. Fulani for President National Campaign Headquarters: 1-17.

Hood, L., McDermoot, R.P. and Cole, M. (1980) 'Let's try to make it a nice day –Some not so simple ways', *Discourse Processes*, 3: 155-68.

Hood, L. and Newman, F. (1979) *The Practice of Method: An Introduction to the Foundations of Social Therapy*, New York: New York Institute for Social Therapy and Research.

Lakoff, R. (1990) *Talking Power: The Politics of Languarge*, New York: Basic Books.

Marx, K. and Engels, F. ([1845] 1973) *The German Ideology*, New York: International Publishers.

Morss, J.B. (1992) 'Making waves: Deconstruction and developmental psychology', *Theory and Psychology*, 24: 445-465.

Newman, F. (1968) *Explanation by Description*, The Hague: Mouton.

Newman, F. (1983) 'A Tendency towards Vanguardism', *Practice*, 1 (2, 3): 7-17.

Newman, F. (1991a) *The Myth of Psychology*, New York: Castillo International.

Newman, F. (1991b) 'The Patient as revolutionary', in F. Newman (ed.), *The Myth of Psychology*, New York: Castillo International.

Newman, F. and Holzman, L. (1993a) *Lev Vygotsky: Revolutionary Scientist*, London: Routledge.

Newman, F. and Holzman, L. (1993b) *Don't explain: A Study of Social Therapy as a Vygotskian-Wittgensteinian Synthesis*, Manuscrip submitted for publication.

Vygotsky, L.S. (1978) *Mind in Society*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Vygotsky, L.S. (1987) *The Collected Works of L.S. Vygotsky*, Vol. 1, New York: Plenum.

Wittgenstein, L. (1953) *Philosophical Investigations*, Oxford: Black-weel.

Wittgenstein, L. (1965) *The Blue and Brown Books*, London: Routledge.

Wittgenstein, L. (1980) *Remarks on the Philosophy of Psychology*, Oxford: Blackwell.

Kısım-III Günlük Yaşam

Bir Ütopyayı Herhangi Bir Ütopyayı Seçmek

Anderson, P. (1983) *In the Tracks of Historical Materialism*, London: Verso.

Ashmore, M. (1989) *The Reflexive Thesis: Wrighting Sociology of Scientific Knowledge*, Chicago: Chicago University Press.

Bauman, Z. (1976) *Socialism: The Active Utopia*, London: George Allen and Unwin.

Benedict, R. (1935) *Patterns of Culture*, London: Routledge.

Billig, M. (1987) *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Billig, M. *(1991) Ideology and Opinions*, London: Sage.

Billig, M., Cordor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D. and Radley, A. (1988) *Ideological Dilemmas*, London: Sage.

Bookchin, M. (1982) *The Ecology of Freedom*, Palo Alto, Cal.: Cheshire.

Eccleston, C. and Stenner, P. (1994) 'On the Textuality of Being', *Theory and Psychology*, 4, 1.

Edwards, D. and Potter, J. (1992) *Discursive Psychology*, London: Sage.

Feuer (1959) *Marx and Engels: Basic Writings on Politics and Philosophy*, New York: Anchor Books.

Geoghegan, V. (1987) *Utopianism and Marxism*, London: Methuen.

Georgoudi, M. (1983) 'Modern Dialectics in Social Psychology: A Reappraisal', *European Journal of Social Psychology*, 13, 1.

Gergen, K.J. (1989) 'Warranting, voice and elaboration'. In J. Shotter and K.J. Gergen (eds) *Texts of Identity*, London: Sage.

Gergen, K.J. (1991) *The Saturated Self*, New York: Basic Books.

Geuss, R. (1981) *The Idea of a Critical Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Giddens, A. (1990) *Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity.

Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*, Cambridge: Polity.

Gorz, A. (1985) *Paths to Paradise*, London: Pluto Press.

Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Black-weel.

Held, D. (1980) *Introduction to Critical Theory*, London: Hutchinson.

Henriques, J., Hollway, W., Unwin, C., Venn, C. and Walkerdine, V. (1984) *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*, London: Methuen.

Huxley, A. (1976) *Island*, London: Panther.

Kitzinger, C. (1987) *The Social Construction of Lesbianism*, London: Sage.

Kumar, K. (1987) *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times*, Oxford: Blackwell.

Kumar, K. (1991) *Utopianism*, Buckingham: Open University Press.

Kvale, S. (ed.) (1992) *Psychology and Postmodernism*, London: Sage.

Larsen, K.S. (ed.) (1986) *Dialectics and ideology in psychology*, Norwood, NJ: Ablex.

Lash, S. and Urry, J. (1987) *The End of Organized Capitalism*, Cambridge: Polity.

Law, J. (1994) *Organizing Modernity*, Oxford: Blackwell.

Le Guin, U. (1975) *The Dispossessed*, London: Panther.

Levitas, R. (1990) *The Concept of Utopia*, Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Mannheim, K. (1960) *Ideology and Utopia*, London: Routledge.

Manuel, F.E. and Manuel, F.P. (1979) *Utopian Thought in the Western World*, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard Un. Press.

Marcuse, H. (1955) *Eros and Civilization*, New York: Vintage Book.

Marcuse, H. (1970) *Five Lectures: Psychoanalysis, Politics and Utopia*, Boston: Beacon Press.

Marx, K. ([1843-44] 1975) *Early Writings*, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. and Engels, F. ([1845] 1964) *The German ideology*, Moscow: Progress Publishers.

Michael, M. (1991) 'Some Postmodern Reflection on Social Psychology', *Theory and Psychology*, 1, 2.

Michael, M. (1992) 'Postmodern subjecs: Towards a transgressive social psychology'. In S. Kvale (ed.) *Psychology and Postmodernism*, London: Sage.

Michael, M. (1994) 'Discourse and Uncertainty: Postmodern Variations', *Theory and Psychology*, 4, 3.

Nietzsche, F.W. ([1956] 1871) *Birth of Tragedy, and the Genealogy of Morals*, New York: Doubleday.

Parker, I. (1989) *The Crisis in Modern Social Psychology -and How to end It*, London: Routledge and Kegan Paul.

Parker, I. (1992) *Discourse Dynamics*, London: Routledge.

Parker, I. and Shotter, J. (eds) (1990) *Deconstructing Social Psychology*, London: Methuen.

Piercy, M. (1979) *Woman on the Edge of Time*, London: The Women's Press.

Potter, J. and Wetherell, M. (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*, London: Sage.

Sampson, E.E. (1983) 'Deconstructing Psychology's Subject', *Journal of Mind and Behaviour*, 4, 1.

Sampson, E.E. (1989) 'The Deconstruction of the Self', in J. Shotter and KJ. Gergen, (eds) *Texts of Identity*, London: Sage.

Sampson, E.E. (1993) *Celebrating the Other*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Shotter, J. and Gergen, K.J. (eds) (1989) *Texts of Identity*, London: Sage.

Shotter, J. (1993) *Conversational Realities*, London: Sage.

Wexler, P. (1983) *Critical Social Psychology*, Boston: Routledge and Kegan Paul.

Günlük Yaşanın Psikolojisi: Bazı Marksist Düşünceler

Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Middleton, D. and Radley, A. (1988) *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*, London: Sage Publications.

Burman, E. (ed.) (1990) *Feminists and Psychological Practice*, London: Sage Publications.

Denzin, N.K. (1989) *Interpretive Interactionism*, Newbury Park, Calif.: Sage Publications.

Harre, R., Clarke, D. and De Carlo, N. (1985) *Motives and Mechanisms: An Introduction to the Psychology of Action*, London: Methuen.

Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, G. and Walkerdine, V. (1984) *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*, London: Methuen.

Laclau, E. (1990) *New Reflections on the Revolution of Our Time*, London: Verso.

Parker, I. (1992) *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*, London: Routledge.

Séve, L. (1978) *Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality*, Hassocks: The Harvester Press.

Shotter, J. and Gergen, K.J. (eds) (1989) *Texts of Identity*, London: Sage Publications.

Silverman, D. (1993) *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London: Sage Publications.

Therborn, G. (1980) *Science, Class and Society: on the Formation of Sociology and Historical Materialism*, London: Verso.

Tolman, C.W. and Maiers, W. (eds) (1991) *Critical Psychology: Contributions to an Historical Science of the Subject*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wilkinson, S. (ed.) (1986) *Feminist Social Psychology: Developing Theory and Practice*, Milton Keynes: Open University Press.

Duygu ve Politika

Baldwin, P. (1990) *The Politics of Social Solidarity,* Cambridge: Cambridge University Press.

Balint, M. (1959) *Thrills and Regressions*, London: Hogarth Press.

Bion, W. (1961) *Experience in Groups*, London: Tavistock Pub.

Bion, W. (1962) *Learning From Experience*, London: Heinemann.

Brinton, M. (1975) *The Irrational in Politics*, London: Solidarity Pamphlet.

Davis, M. and Hoggett, P. (1980) 'Creativity and Pathology in Organisetion', *Chartist*, 81: 15-17.

Freud, S. (1927) 'The Future of an Illusion', in J. Strachey (ed.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 21: 3-56.

Goodwyn, L. (1991) 'Rethinking 'Populism': Paradoxes of Historiography and Democracy', *Telos*, 88: 37-56.

Gramsci, A. (1977) *The Prison Notebooks*, London: Lawrence & Wishart.

Hinshelwood, R. (1989) 'Social Possession of Identity', in B. Richards (ed.) *Crises of the Self*, London: Free Association Books.

Lousada, J. (1993) 'Self-deference is no offence' *Journal of Social Work Practice*, 7, 2: 103-13.

Marcuse, H. (1969) *Eros and Civilization*, London: Abacus.

Masters, J. (1978) 'Revolutionary Politics as a Hobby' *Interventions*, 2.

Mintzberg, H. (1985) 'Of Strategies, Deliberate and Emergent', *Strategic Management Journal*, 6: 257-72.

Reich, W. (1972) *Reich Speaks of Freud*, London: Souvenir Press.

Touraine, A. (1981) *The Voice and the Eye an Analysis of Social Movements*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wilson, C. (1975) *Magic and the Millenium*, London: Panther Books.

Winnicott, D. (1951) 'Transitional Objects and Transitional Phenomena', in Winnicott, *Through Paediatrics to Psycho-Analysis*, London: Flogarth Press.

Winnicott, D. (1971) *Playing and Reality*, London: Tavistock Pub.

Hapsedilmiş Kadınlar: Dönüştürücü Stratejiler

Arnold, R. (1990) 'Processes of Victimization and Criminalization of Black Women', *Social Justice*, 17: 2.

Berkman, R. (1979) *Opening the Gates: The Rise of the Prisoner's Movement*, Toronto: D.C. Heath and Co.

Bloom, B. and Steinhart, D. (1993) *Why Punish the Children?*, San Francisco: National Council on Crime and Delinquency.

Braithwaite, J. (1989) *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press.

Brenzel, B. (1983) *Daughters of the State: A Social Portrait of the First Reform School for Girls in North America*, Cambridge, Mass: MIT Press.

Burkant, K. (1973) *Women in Prison*, New York: Doubleday and Co.

Carlen, P. (ed.) (1985) *Criminal Women*, Cambridge: Polity Press.

Carlen, P. (1988) *Women, Crime and Poverty*, Philadelphia: Open University Press.

Carlen, P. (1990) *Alternatives to Women's Imprisonment*, Milton Keynes: Open University Press.

Clark, J. and Boudin, K. (1990) 'Community of Women Organise Themselves to Cope with the AIDS Crisis: A Case Study from Bedford Hills Correctional Faciliy', *Social Justice*, 17, 2: 90-109.

Coorkson, H. (1977) 'A Survey of Self-Injury in a Closed Prison for Women', *British Journal of Criminology*, 17, 4: 332-47.

Dobash, R., Dobash, P., Emerson, D. and Gutteridge, S. (1986) *The Imprisonment of Women*, Oxford: Blackwell.

Eaton, M. (1993) *Women After Prison*, Buckingham: Open Uni. Press.

Fletcher, B.R., Shaver, L.D. and Moon, D.G. (1993) *Women Prisoners: A Forgotten Population*, Westport, Ct: Praeger.

Foster, T.W. (1975) 'Make-Believe Families: A Response of Women and Girls to the Deprivations of Imprisonment', *International Journal of Criminology and Penology*, 3: 71-8.

Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish*, Harmondsworth: Penguin.

Giallambardo, R. (1966) *Society of Women*, New York: John Wiley&Sons.

Hancock, L. (1986) 'Economic Pragmatism and the Ideology of Sexism: Prison Policy and Women', *Women's Studies International Forum*, 9, 1: 101-7.

Howe, A. (1990) 'Prologue to a History of Women's Imprisonment: In Search for a Feminist Perspective', *Social Justice*, 17, 2: 4-22.

Jackson, K. (1989) 'Patriarchal Justice and the Control of Women', *New Studies on the Left*, Spring: 153-71.

Jose Kampfner, C. (1990) 'Coming to Terms with Existential Death: An Analysis of Women's Adaptation to Life in Prison', *Social Justice*, 17, 2: 11-125.

Kruttschnitt, C. (1983) 'Race Relations and the Female Inmate', *Crime and Delinquency*, October: 588-9.

McDermontt, K. and King, R. (1988) 'Mind Games: Where the Action is in Prisons', *British Journal of Criminology*, 28, 3: 357-77.

Reiman, J. (1990) *The Rich get Richer and the Poor Get Prison*, 3rd edn., New York: Macmillan.

Selke, W.L. (1993) *Prisons in Crisis*, Bloomington: Indiana Uni. Press.

Smart, C. (1976) *Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique*, London: Routledge and Kegan Paul.

Wilbanks, W. (1987) *The Myth of a Racist Criminal Justice System*, Monterey, Ca: Brooks Cole.

Lev Davidovich Bronstein'ın Devrimci Psikolojisi

Bettehleim, B. (1986) *Freud and Man's Soul*, Harmondsworth: Peregrine.

Deutscher, I. (1954) *The Prophet Armed, Trotsky: 1879-1921*, Oxford: Oxford University Press.

Deutscher, I. (1959) *The Prophet Unarmed, Trotsky: 1921-1929*, Oxford: Oxford University Press.

Dewey, J, (1938) 'Means and Ends', in D. Salner (ed.) (1973) *Their Morals and Ours: Marxist vs Liberal views on morality*, New York: Pathfinder Press.

MacIntyre, A. (1981) *After Virtue: A Study in Moral Theory*, Indiana: University of Notre Dame Press.

Mandel, E. (1978) *From Stalinism to Eurocommunism: The Bitter Fruits of 'Socialism in One Country'*, London: New Left Books.

Marx, K. and Engels, F. ([1848] 1965) *The Manifesto of the Communist Party*, Peking: Foreign Languages Press.

McMullen, K. (dir.) (1985) *Zina*, London: TSİ Films Ltd.

Rowbotham, S., Segal, L., Wainwright, H. (1979) *Beyond the Fragments: Feminism and the Making of Socialism*, Newcastle and London: NSC/ICP.

Trotsky, L.D. (1922) '"Thou" and "You" in the Red Army', in L.D. Trotsky (1973) *Problems of Everyday Life and Other Writings on Culture and Science*, New York: Monald Press.

Trotsky, L.D. (1923) 'Against Bureaucracy, Progressive and Unprogressive', in L.D. Trotsky (1973) *Problems of Everyday Life and Other Writings on Culture and Science*, New York: Monald Press.

Trotsky, L.D. (1926) 'Culture and Socialism', in L.D. Trotsky (1973) *Problems of Everyday Life, and Other Writings on Culture and Science*, New York: Monald Press.

Trotsky, L.D. ([1931] 1970) *The Permanent Revolution and Results and Prospects*, New York: Pathfinder Press.

Trotsky, L.D. ([1936] 1973) *The Revolution Betrayed: What is the Soviet Union and Where is it Going?*, London: New Park Publications

Trotsky, L.D. (1938a) 'Their Morals and Ours', in D. Salner (ed.) (1973) *Their Morals and Ours: Marxist vs Liberal views on morality*, New York: Pathfinder Press.

Trotsky, L.D. (1938b) 'The Transitional Programme: The Death Agony of Capitalism and the Tasks of the Fourth International', in W. Reissner (ed.) (1973) *Documents of the Fourth International: The Formative Years (1933-40)*, New York: Pathfinder Press.

Trotsky, L.D. (1939) 'The USSR in War', in L.D. Trotsky (1973) *In Defense of Marxism*, New York: Pathfinder Press.

Young, R.M. (1994) *Mental Space*, London: Process Press.

Kısım-IV Güçlendirme Uygulamaları
Güçlendirmeyi Düşünmek: Güçsüzlüğe Karşı Ortak Eylem

Alvesson, M. and Willmott, H. (1992) 'On the idea of emancipation in management and organization studies', *Academy of Management Review*, 17: 432-64.

Argyris, C. (1993) 'On the nature of actionable knowledge', *The Psychologist*, 6(1): 29-32.

Bhaskar, R. (1989) *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, Hemel Hempstead: Harvester Press.

Burton, M. (1983) 'Understanding mental health Services: Theory and Practice', *Critical Social Polity*, 7: 54-74.

Burton M. (1989) *Australian Intellectual Disability Services: Experiment in Social Change*, Working Papers in Building Community Strategies, No. 1, London: The King's Fund College.

Burton, M. (1994) 'Towards an altemative basis for policy and practice in Community Care, with particular reference to people with learning disabilities', *Care in Place: International Journal of Network and Community*, 1(2): 158-74.

Burton, M. and Kagan, C. (1994) 'The Verbal Community and the Societal Construction of Consciousness', *Behavior and Social Issues*, 4 (1/2): 1-10.

Dews, P. (ed.) (1992) *Autonomy and Solidarity: Interviews with Jürgen Habermas*, London: Verso.

Doyal, L. and Gough, I. (1984) 'A Theory of Human Needs', *Critical Social Policy*, 4: 6-38.

Doyal, L. and Gough, I. (1991) *A Theory of Human Need*, Basingstoke: Macmillan.

Flood, R.L. (1990) *Liberating Systems Theory*, New York: Plenum.

Freire, P. (1972a) *Cultural Action for Freedom*, Harmondsworth: Penguin.

Freire, P. (1972b) *Pedagogy of the Oppressed*, Harmondsworth: Penguin.

Freire, P. and Macedo, D. (1993). 'A dialogue with Paulo Freire', in P. McLaren and P. Leonard (eds) *Paulo Freire: A Critical Encounter*, London: Routledge.

French, J.R.P. and Raven, B. (1968) 'The bases of social power'.in D. Cartwright (ed.) *Studies in Social Power*, Ann Arbor: Institute for Social Research.

Gomm, R. (1993) 'Issues of power in health and welfare', in J. Walmsley, J. Reynolds, P. Shakespeare and R. Woolfe (eds) *Health, Welfare and Practice: Reflecting on Roles and Relationships*, London: Sage.

Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.

Habermas, J. (1987) *The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Ratinolisation of Society; Volume 2: The Critique of Functionalist Reason*, Cambridge: Polity Press.

Holub, R.C. (1991) *Jürgen Habermas: Critic in the Public Sphere*, London: Routledge.

Illich, I., Zola, I.K., McKnight, J., Caplan, J. and Shanken, H. (1977) *Disabling Professions*, London: Marion Boyars.

Lukes, S. (1974) *Power: A Radical View*, London: Macmillan.

McLaren, P. and Leonard, P. (1993) *Paulo Freire: A Critical encounter*, London: Routledge.

Marx, K. ([1865] 1976) *Wages, Price and Profit*. Reprinted in K. Marx and F. Engels, *Selected Works*, London: Lawrence & Wishart, 1968.

Marx, K. ([1867] 1979) *Capital*, Harmondsworth: Penguin.

O'Brien, J. (1987) 'A guide to personal futures planning', in G.T. Bellamy and B. Wilcox (eds) *The Activities Catalogue: A Community Programming Guide for Youths and Adults with Severe Disabilities*, Baltimore: Brookes-Cole.

O'Brien, J. and Lyle, C. (1987) *Framework for Accomplishment*, Decaturs, Georgia: Responsi ve Systems Associates.

Pusey, M. (1987) *Jürgen Habermas*, London: Tavistock.

Rakos, R.F. (1991) *Assertive Behaviour: Theory, Research and Training*, London: Routledge.

Ray, L.J. (1993) *Rethinking Critical Theory: Emancipation in the Age of Global Social Movements*, London: Sage.

Sasson, A.S. (1980) *Gramsci's Politics*, London: Croom Helm.

Shearer, A. (1986) *Building Community: with people with mental handicaps, their families and friends*, London: Campaign for People with Mental Handicaps and King's Fund.

Simon, R. (1982) *Gramsci's Political Thought –An Introduction*, London: Lawrence and Wishart.

Towell D. (ed.) (1988) *An Ordinary Life in Practice*, London: King Edward's Hospital Fund for London.

Trower, P. (1982) 'Toward a generative model of social skills: A critique and synthesis', in J. Curran and P. Monti (eds) *Social Skills Training: Apractical handbook for assesment and treatment*, New York: Guilford P.

White, S.K. (1988) *The Recent Work of Jürgen Habermas: Reason, Justice and Modernity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Williams, P. and Shoultz, B. (1982) *We can speak for ourselves!*, London: Souvenir Press.

Williams, R. (1973) 'Base and superstructure in Marxist cultural theory', *New Left Review*, 82: 3-16.

Williams, R. (1976) *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Glasgow: Collins.

Williams, R. (1980) *Problems in Materialism and Culture*, London: Verso Editions and New Left Books.

Wolfensberger, W. (1972) *The Principle of Normalisation in Human Services*, Toronto: National Institute on Mental Retardation.

Wolfensberger, W. (1992) *A Brief Introduction to Social Role Valorization as a High-Order Concept for Structuring Human Services*, Syracuse, New York: Training Institute for Human Service Planning, Leadership and Change Agency, Syracuse University.

Wrong, D.H. (1979) *Power: Its Forms, Bases and Uses*, Oxford: Blackwell.

Terapi, Bilinç Yükseltme ve Devrim

Bion, W.R. (1961) *Experience in Groups*, London: Methuen.

Bradley, B.S. (1989) *Visions of Infancy: A Critical Introduction to Child Psychology*, Cambridge: Polity Press.

Bradley, B.S. (1993) 'A Serpent's Guide to Children's "Theories of Mind"', *Theory and Psychology*, 3: 497-521.

Bradley, B.S. (1994a) 'Darwin's Intertextual Baby: Eramus Darwin as Precursor in Child Psychology', *Human Development*, 37(2): 86-102.

Bradley, B.S. (1994b) 'Why Revolutionaries Need a New Psychological Poetic: Reply to Valsiner', *Theory and Psychology*, 4(1): 151-4.

Bradley, B.S. (in prep.) *The New Psychology: Poetics for a New Vision of Mental Life*.

Cahan, E. and White, S. (1992) 'Proposals for a Second Psychology', *American Psychologist*, 47(2): 224-35.

Darwin, C.R. (1872) *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, London: Murray.

Desmond, A.J. and Moore, A.J. (1991) *Darwin*, London: Michael Joseph.

Devereux, G. (ed.) (1953) *Psychoanalysis and the Occult*, New York: International Universities Press.

Devereux, G. (1968) *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences*, The Hague: Mouton.

Freud, S. ([1910] 1957) 'The Future Prospects of Psycho-Analytic Therapy', in J. Strachey (ed.) *The Standard Edition of the Writings of Sigmund Freud*, vol. x, London: Hogarth.

Freud, S. ([1912] 1957) 'Recommendations to Psysicians Practising Psycho-Analysis', in J. Strachey (ed.) *The Standard Edition of the Writings of Sigmund Freud*, vol. xii, London: Hogarth.

Freud, S. ([1937] 1957) 'Constructions in Analysis', in J. Strachey (ed.) *The Standard Edition of the Writings of Sigmund Freud*, vol. 23, London: Hogarth.

Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*, Cambridge: Polity P.

Giddens, A. (1992) *The Tranformation of Intimacy*, Cambridge: Polity.

Heimann, P. (1960) 'Counter-Transference', *British Journal of Medical Psychology*, 33: 9-15.

Laplanche, J. and Pontalis, J.B. ([1973] 1967) *The Language of Psycho-Analysis* (trans. D. Nicholson-Smith), London: Hogarth Press.

Little, M. (1951) 'Counter-Tranference and the Patient's Response to it', *International Journal of Psychoanalysis*, 32: 32-40.

Moeller, M.L. (1977) 'Self and Object in Countertransference', *International Journal of Psychoanalysis*, 58: 365-74.

Relke, D.M.A. (1993) 'Foremothers Who Cared...', *Feminism and Psychology*, 3: 89-109.

Roszak. T. (1979) *Person-Planet*, London: Gollancz.

Selby, J.M. (1990) 'Uncertainy in Counselling and Psychology', in *Proceedings of the Third National Conferenee of the Alcohol and Drug Foundation*, Brisbane: Drug and Alcohol Foundation.

Skinner, B.F. (1946) *Walden II*, New York: Macmillan.

Katılımcı Eylem Araştırması: Mitler ve Yanılgılar

Baudrillard, J. (1978) *A la Sombra de las Mayorías Silenciosas*, Barcelona: Kairos.

Briones, G. (1978) 'Sobre Cuestiones de Objeto y Método en la Investigación Militante', in Simposio Mundial de Cartagena, *Crítica y Política en Ciencias Sociales*, vol. I, Bogotá: Punta de Lanza.

Cano, F. (1988) 'La Subjectiidad como Objeto de la Psicología y los modos de Investigación', *Cuadernos de Psicología*, 9, s. 2.

Carvajal, C. (1984) 'La Psicología Social Comunitaria: una discusión abierta'. (Unpublished.)

Demo, P. (1985) *Investigación Participante: Mito y Realidad*, Buenos Aires: Kapelusz.

Fals-Borda, O., Bonilla V., Castillo, G. and Libreros, A. (1972) *Causa Popular, Ciencia Popular*, Bogotá: Publicaciones de la Rosca.

Fals-Borda, O. (1973) 'Peflexiones sobre la aplicación del método de Estudio-Acción en Colombia', *Revista Mexicana de Sociología*, 35: 1.

Giroux, H., McLaren, O. (1986) 'Teacher Education and Politics of engagement: the case for democratic schooling', *Harvard Educational Review*, 56: 5.

Grupo Acción Psicologia Social (n.d.) *Mimeo*, Iztapalapa: UAM.

Jiménez, B. (1983) *Evaluación Crítica y Alternativa en Psicología Social Comunitaria*, Bogotá: II Seminario de Psicología Comunitaria.

Jiménez, B. (1988) *La Enseñanza de la Psicología como Historia y como Política Cultural*, Guadalajara: Universidad de Guadalajara.

Jiménez, B. (1991) 'Investigació Acción Participante: una dimensión desconocidá', Simposio Construcción y Crítica de la Psicología Social XXIII Congreso de la SIP. SanJosé (Costarica). 7-12 July.

Kalmanovitz, S. (1983) *El Desarrolo Tardío del Capitalismo. Un enfoque crítico de la Teoría de la Dependencia*, Bogotá: Siglo XXI.

Lechner, N. (1990) *Los Patios interiores de la Democracia: Subjetividad y Política*, Santiago de Chile: Fondo de Cultura Económico.

Marín, G. (1983) 'The Latin American Experience in Applying Social Psychology to Community Change', in F. Blackler (ed.), *Social Psychology and Developing Countries*, New York: John Wiley & Sons.

Martín-Baró, I. (1988) 'Hacia una Psicología Política Latinoamericana', in B. Jiménez and G. Pacheco (eds) (1990) *Ignacio Martín-Baró (1942-1989) Psicología de la liberación para América Latina*, Guadalajara: University of Guadalajara and İTESO.

Martín-Baró, I. (1989) 'Retos y Perspectivas de la Psicología Latinoamericana', in B. Jimenez and G. Pachecho (eds) (1990) *Ignacio Martín-Baró (1942-1989) Psicología de la liberación para América Latina*, Guadalajara: University of Guadalajara and İTESO.

Molano, A. (1978) 'Anotaciones acerca del papel de la Política en la investigación social', in Simposio *Mundial de Cartagena, Crítica y Política en Ciencias Sociales*, vol. I, Bogotá: Puntade Lanza.

Montero, M. (1983) *La Psicología Comunitaria y el Combio Social. En Búsqueda de una Teoría*, Bogotá: Taller-Seminario sobre Psicología Comunitaria.

Montero, M. (1990) 'Psicología de la Liberación. Propuesta para una Theoría Psicosociológica', Simposio sobre Cultura y Situación Psicosocial en America Latina, Hamburgo.

Montero, M. (1991) personal communication.

Pareek, U. (1978) 'El Papel de la investigación en la elaboración de sistemas autorenevadores', in *Simposio Mundial de Cartagena, Crítica y Política en Ciencias Sociales*, vol. II, Bogotá: Puntade Lanza.

Parra, E. (1983) *La Investigación-Acción en la Costa Atlántica*, Clifornia: FUNCOP.

Pereda, L. (1990) 'Conceptos inestables', *Sociológica*, 5: 14-24.

Pipitone, U. (1991) 'La Tecera Oleada', *La Jornada*, no 2423.

Quintanilla, L. (1980) 'La Psicología Social Aplicada en una comunidad marginada a partir de su propio autodiagnóstico', in *I Seminario Interamericano sobre Pscología de la Comunidad*, Havana: Cuba.

Sanguinetti, Y. (1981) 'Ya investigación en los procesos de desarrollo en América Latina', *Revista de la ALAPSO*, vol. II.

Zamora, A. (1990) 'Aproximaciones para el estudio de la Acción social: De los reduccionismos objetivistas y subjetivitas a propuestas globalizadoras', *Sociológica*, 5, no. 14. UNAM-Azcapotzalco.

Faustçu Sözleşmeye Son Vermek

Althusser, L. (1984) *Essays on Ideology*, London: Verso.

Billig, M. (1987) *Arguing and Thinking*, Cambridge: Cambridge University Press.

Chomsky, N. (1972) *Problems of Knowledge and Freedom*, London: Fontana.

Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence & Wishart.

Gramsci, A. (1985) *Selections from the Cultural Writings*, London: Lawrence & Wishart.

Keay, J. (1993) *The Gilgit Game*, Karachi: Oxford University Press.

Larrain, J. (1983) *Marxism and Ideology*, London: Macmillan.

Levering-Lewis, D. (1988) *The Road to Fashoda*, London: Bloomsbury.

Marx, K. (1974) *Capital. Vol. 1*, London: Lawrence & Wishart.

Marx, K. (1970) *Selected Works in One Colume*, London: Lawrence & Wishart.

Mepham, J. and Ruben, D.-H. (1979) *Issues in Marxist Philosophy (3 vols)*, Brighton: Harvester Press.

Mearrington, J. (1977) Theory and Practice in Gramsci's Marxis, in New Left Review (ed.) *Western Marxism: A Critical Reader*, London: New Left Books.

Muller-Hill, B. (1988) *Murderous Science*, Oxford: Oxford University Press.

Ng, S.H. (1980) *The Social Psychology of Power*, London: Academic Press.

Paichler, G. (1988) *The Psychology of Social Influence*, Cambridge: Cambridge University Press and Paris: Maison des Sciences de l'Homme.

Reicher, S.D. (1993) 'Policing normality and pathologising protest', *Changes*, 11: 121-6.

Reicher, S. and Levine, M. (1994a) 'Deindividuation, power relations between groups and the expression of social identity: the effects of visibility to the out-group', *British Journal of Social Psychology*, 33: 145-63.

Reicher, S. and Parker, I. (1993) 'Psychology, Politics, Resistance: the birth of a new orgarisation', *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 3: 77-80.

Rose, N. (1989) *Governing the Soul*, London: Routledge.

Sherif, M. (1967) *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*, London: Routledge & Kegan Paul.

Stapel, D., Reicher, S.D. and Spears, R. (1994) 'Some contextual modifiers of the availability heuristic', *European Journal of Social Psychology*.

Psikolojiye ait kavramları bilmekten ve anlamaktan çok, günlük yaşantının her anında kullanılan psikolojik imajlara ve psikolojik tanılara maruz kaldığımız söylenebilir. *Psikoloji ve Toplumun* yazarlarına göre, tek tek bireyler olarak bizler, özgürlüğümüzün ve insanlığımızın her gün biraz daha eksildiği, yalancı muhalefet mekanizmalarıyla dolu olan bir psiko-komplex'te yaşarız. Çünkü psikolojik kuramlar ve kavramlar günlük yaşam dünyasının içinde yer ederler. Psikolojik kavramlar, psikolojiyle mesleki olarak uğraşan pratisyenler tarafından, reklamcılıktan-psikiyatri kliniklerine kadar uzanan oldukça geniş bir alan içinde kullanılırlar. Psikoloji, toplumu temelden üste, bireyden topluma kadar yeniden üreten kuram ve uygulamalar zincirindeki psiko-komplexte biricik bireyin temsilcisi olarak yer alır.

Psiko-komplex, yani kapitalizmin yaratmış olduğu egemenlik ve muhalefet mekanizmaları insanı sadece kendi biricikliğine karşı sorumlu kılarak hiçbir zaman sahici olmayan özgürlük idealleri sunar. Psikolojideki kartezyen ve yaygın bireyci gelenek, toplumdan önce ve toplumdan ayrı varolmuş olan birey modelleri üretir. Buna göre politik olan daima ve sadece kişiseldir. Biricik olan bireyin/kişiselin dünyasına aittir. 'Radikal Psikoloji'ye göre, psikolojinin araştırma nesnesi olan bireyin, dolayısıyla herbir insan bedeninin kendini hissettiği ayrı duygulu merkezler olarak yaşanmış geçekliği ve önemi vardır. Fakat 'Radikal Psikoloji'nin daimi sorunu, bireysel ile toplumsal arasındaki ilişkinin doğasıyla, bireysel zihinleri toplumsal bağlamdan soyutlayan süreçle ilgilidir.

Radikal Psikoloji, toplumsalın bireysel olanla ya da birey davranışlarının bir artyöreyle karşıtlık içinde olmadığını, aksine 'toplumsal ile bireyselin gerçek varlıkların kurucusu olduğu' olgusuna dayanır. O halde Radikal Psikoloji, kişisel ya da bireysel bir angajmanı yalnızca politik bir eylem süreci olarak yaşayabilir.

Psikoloji ve Toplum, farklı ülkelerden farklı bilimsel-politik gelenekleri ve psikolojide davranışçılıktan psikanalize kadar oldukça geniş temsiliyete sahip olan psikologları bir araya getirmektedir. Bu toplu çalışma, çeşitli "post" tartışmalar ışığında *hem radikal politika hem de psikolojinin* karşılaştığı birçok krize adım atmakta yazarlarının da söylediği gibi bir ilktir.

*Psikoloji ve Toplum*un, psikoloji-politika ilişkisini ve psiko-complex sistemini araştırmak isteyen okura yeni zeminler yaratacağını umuyoruz.

Bilim-Felsefe-Politika Kitapları
ISBN: 975-6673-02-8
9 789756 673027
RASTLANTI yayınları